

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Erving Goffman

Toplum İçinde Davranmak

Erving Goffman

Toplum İçinde Davranmak

Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar

Türkçe Söyleyen: Adem Bölükbaşı

HERETİK

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Turkish Language Translation copyright ©2018 by Heretik Basın Yayın

Erving Goffman, *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*

Copyright ©1963 by The Free Press

All Rights Reserved

Published by arrangement with the original publisher, Simon & Schuster, Inc.

Heretik: 77, Erving Goffman Dizisi: 6

ISBN: 978-605-9436-43-4

©2018 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ekim 2018, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı

Türkçe Söyleyen: Adem Bölükbaşı

Redaksiyon: Levent Ünsaldı

Dizgi: İsmet Erdoğan

Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr

E-mail: info@heretik.com.tr

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Facebook: facebook.com/heretikyayin

Tarcan Matbaacılık Yayın San.

Yahyalar Mahallesi İvedik Caddesi No: 417 Yenimahalle-Ankara

Tel: 0312 384 34 35

Erving Goffman

Toplum İçinde Davranmak

*Etkileşimlerin Sosyal Düzenine
Dair Açıklamalar*

*Behavior in Public Places: Notes on the Social
Organization of Gatherings*

Türkçe Söyleyen

Adem Bölükbaşı

HERETİK

İçindekiler

Teşekkür	7

Birinci Bölüm

Giriş	9
1. Sorun.....	9
2. Temel Kavramlar.....	20

İkinci Bölüm

Odaklanmamış Etkileşim	41
3. Katılım ve İlgi	41
4. Katılım ve İlginin Farklı Uğraşlar Arasında	
Paylaştırılmasına Dair Bazı Kurallar.....	52
5. Katılım ve İlginin Muhatapları Hakkında Bazı Kurallar ...	57

Üçüncü Bölüm

Odaklanmış Etkileşim	93
6. Yüz İrtibatları	93
7. Tanışıklık.....	126
8. Birbirlerini Tanımayanlar Arasındaki İrtibatlar.....	139

Dördüncü Bölüm

Erişilebilir İrtibatlar.....	167
9. İletişim Sınırları	167
10. Karşılıklı Katılım ve İlginin Düzenlenmesi.....	183
11. Sınırlandırılmış Katılım ve İlgi.....	197

Beşinci Bölüm

Yorumlamalar	211
12. Duruma Özgü Görgü Kurallarının Yapısı ve İşlevi.....	211
13. Ciddiyet ve Rahatlık	216
14. Duruma Özgü Uygunsuzlukların, İşaret Ettikleri	
Belirtiler Açısından Anlamı ve Önemi	236
15. Sonuçlar	265

Teşekkür

Bu kitabın yazımında kullanılan malzemenin büyük kısmı, Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü Sosyo-çevresel Araştırmalar Laboratuvarı'nda misafir araştırmacı olarak bulunduğum 1954-1957 yılları arasında toplanmıştır. Akıl hastanesinden toplanan bu malzeme büyük ölçüde 1955-1956 yıllarında akıl hastalarının sosyal hayatına dair, laboratuvarın himayesinde yürütülen bir yıllık katılımcı gözleme dayanmaktadır. Bu sebeple, o dönemde laboratuvarın başkanı olan John A. Clausen'e ve yine o yıllarda Washington D.C.'deki Saint Elisabeths Hospital'ın yöneticisi olan Dr. Winfred Overholser'a minnettarım. Zira bu isimler, istediğim her şeyi incelemem konusunda ve bu incelemelerime dair yayınlar yapmam hususunda bana tam bir özgürlük sağladılar. Aynı zamanda destekleriyle 1959 yazında bu çalışmamın ilk nüshalarını şekillendirmeye başlamamı mümkün kılan İnsan Ekolojisi İncelemeleri Derneği'ne ve 1958-1960 yılları arasında öğretim faaliyetlerimi azaltarak bu eser üzerinde daha fazla çalışma imkânına kavuşmamı sağlayan California Üniversitesi bünyesindeki Center for the Integration of Social Science Theory'ye de müteşekkirim.

Son olarak, bu çalışmanın daha en başında oluşumuna des-

tek sağlayan David Schneider'e, Charlotte Green Schwartz'a, Gregory Stone'a ve Fred ve Marcia Davis'e teşekkürü bir borç bilirim.

Birinci Bölüm

Giriş

1. Sorun

Psikiyatrlar bir ruhsal bozukluğu teşhis ederken ve bu bozukluğun hastanedeki seyrini takip ederken genellikle hastanın davranışlarının “duruma uygun olmayan” taraflarından bahsederler. Bu özel türdeki yanlış davranış biçiminin “akıl hastalığının” son derece bariz bir işareti olduğuna inanıldığı için, psikiyatrlar bu uygunsuz davranışları anlamak için büyük zaman harcamışlardır. Bu amaçla söz konusu davranışları incelemek için gerekli yönelimleri ve gözlem yeteneklerini geliştirmişler, bunları ayrıntılı olarak tanımlamışlar, bunların hasta için anlamını kavramaya çalışmışlar ve akademik yayınlarda bu gibi vakaları tartışma yetkisini elde etmişlerdir -sapma niteliğindeki davranışların çoğu küçük düşürücü, utanç verici ya da karmaşık veya kirli olduğu için bu yetki gereklidir-. Biz sosyologlar ise, böyle zengin bir malzeme ortaya çıktığı için, hem de bu kadar titiz ve güvenilir ellerden çıktığı için minnettar olmalıyız. Ortaya çıkan malzemeyi kendi pazarımız için uygun bir ürüne dönüştürerek ve karşılığında da, çok eskiden beri toplumsal durumlara dair antropolojiden elde ettiğimiz bazı gözlemlerimizi sunarak minnettarlığımızı ifade edebiliriz.

Duruma özgü uygunsuzlukların psikiyatrik olarak incelenmesi, genelde ihlal edilen kurallar veya bu ihlale maruz kalan sosyal çevrelerden ziyade ihlali yapan kişinin incelenmesini beraberinde getirmiştir. Ancak yine de, bu gibi incelemeleriyle psikiyatrlar bunu yapmayı planlamamış olsalar da, toplumsal hayatın önemli bir alanının daha çok farkına varmamıza zemin hazırlamışlardır -yani kamusal ve yarı-kamusal mekânlardaki davranış alanının-. Bu alan sosyolojik inceleme için özel ve müstakil bir alan olarak şimdiye kadar kabul edilmediyse de, belki de artık kabul edilmelidir. Zira sokaklardaki, parklardaki, restoranlardaki, tiyatrolardaki, dükkânlardaki, dans pistlerindeki, toplantı salonlarındaki ya da herhangi bir topluluğun buluşarak bir araya geldiği yerlerdeki davranış kuralları, davranışın toplumsal örgütlenmesinin en yaygın biçimleri hakkında bize çok şey anlatır.

Sosyoloji, mesela bürolar, fabrikalar, oturma odaları ve mutfaqlar gibi özel toplanma yerlerindeki davranışa dair mukayeseleri ve süreklilikleri göstermek bir yana, bize bu verileri düzenleyecek hazır bir çerçeve de temin etmemiştir şimdiye kadar. Elbette “kolektif davranış” -isyanlar, kalabalıklar ve panik halindeki topluluklar- öteden beri incelenmesi gereken bir şey olarak görülmüştür. Oysaki bu alanın geri kalan bölümüne, yani sıradan insanın yaşam akışının incelenmesine ve alışılmış toplumsal temasların kalıplaşma biçimlerine pek az dikkat edilmiştir. Örneğin eğer şartlar uygunsa, insanlar sakin bir şekilde gidip gelirken birdenbire izdihamların oluştuğu çok iyi bilinen bir şeydir. Ancak öyle görünüyor ki izdiham söz konusu olmadığında, bu kendi halinde, sakin ilişkilerin nasıl bir yapıya sahip olduğu meselesine pek ilgi gösterilmemiştir. İşte bu çalışmanın amacı böyle bir çerçeve oluşturmaktır. Verilerin bir kısmı akıl hastanesinden¹ (bundan sonra Merkezî Hastane olarak bahsedilecektir), bir kıs-

1 Washington D.C.’deki Saint Elizabeths Hospital, District of Columbia için hizmet veren ve esas itibariyle akıl hastalarına özel yedi bin yataklı bir federal kamu hastanesidir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

mı Shetland Ada'sındaki topluluktan² (bundan sonra Shetland Adası olarak bahsedilecektir), bir kısmı görgü kuralları rehberlerinden ve bir kısmı da son derece ilginç bularak kaydettiğim bazı alıntıları içeren bir dosyadan elde edilmiştir. Açıkçası bu verilerin büyük kısmı kesin olmayan, şüphe edilebilir bir değere sahiptir ve yorumlamalarım -bilhassa bazıları- kesinlikle tartışmaya açık iddialardır ancak bana kalırsa tavır ve davranış gibi çok temel bir alana dair dağınık ve spekülatif bir yaklaşım, bu alana karşı bütünüyle kör kalmaktan daha iyidir.

Burada tasvip edilen ve uygunsuz görülen hareketler arasındaki o çok meşhur olan ayrımı yapacağım. Bu basit ikilik, çözülmemiş meseleleri atlayarak çözülebilecek olanlara yönelmemi sağlamakta ve böylece sunum kolaylığı açısından işe yaramaktadır. Fakat bunu yapma ehliyetine sahip olmak için öncelikle bu hususları içine alan bazı konulara değinilmelidir.

Bu çalışmada kullanılan belirli bazı örnekler Batılı-olmayan toplumları ele alan kaynaklardan edinilmiş olsa da, benim kendi deneyimim daha çok Amerika'nın birkaç bölgesindeki orta sınıf davranışlarıyla ilgilidir ve bu yüzden yorumlarımın çoğu da bunlar için geçerlidir. Elbette, bir davranış biçimi belirli bir toplumsal grubun yargılarına göre uygun ya da uygunsuz addedilir ve en küçük ve en samimi gruplar içerisinde bile bazı görüş ayrılıkları ve şüpheler vardır. Bir grup içinde yapılan davranışın uygunluğu ya da uygunsuzluğu hakkındaki görüş ayrılıklarının ya da mutabakatın derecesi -ve hatta bizatihi grubun sınırları- benim iddialarımla değil ancak sistematik bir ampirik araştırma ile belirlenebilir. Dolayısıyla, elinizdeki çalışma bunun gibi doğrulanmamış birçok iddiayla doludur. Ancak bu çalışmanın burada açıkça beyan edilen zafiyeti açıkça belirtilmeyen bir baş-

2 Bu topluluk üç yüz kişiden müteşekkildir ve tarım ekonomisiyle geçimini sağlamaktadır. Bu topluluğa dair 1949-1951 yılları arasında bir sene boyunca yapılan inceleme için bkz. E. Goffman, "Communication Conduct in an Island Community," yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1955. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ka zafiyetiyle karıştırılmamalıdır: Her ne kadar sunum yönteminim bazen böyle bir intiba verse de, bu çalışmanın hiçbir yerinde şahsen bazı davranışların uygun bazılarının da uygunsuz olduğunu düşündüğümü anlatmaya çalışmadım.

İşe bu orta-sınıf referans çerçeveleri bağlamında görgü kuralları rehberlerinden yaptığım alıntıları nasıl kullandığımı açıklamak istiyorum. Örneğin Mrs. Emily Post, görgü sahibi insanların nasıl davranması gerektiğine dair bir beyanda bulunduğu zaman sosyologlar çoğunlukla buna itiraz ederler. Onların Mrs. Post'u küçümsemelerinin geçerli sebebi, Post'un, hakkında konuştuğu muhitin herhangi bir sayısal ya da sosyal önemi olup olmadığına dair ve bu insanların gerçekten de onun dediği gibi davranıp davranmadığına ya da hatta bu kişilerin -veya başkalarının- kendilerinin böyle davranmaları *gerektiğini* düşünüp düşünmediklerine dair çok az kanıt sunuyor olmasıdır.

Bu şüpheler görgü kurallarına dair rehberler yazanlara, sahip olduklarından daha büyük bir yaratıcılık isnat etmektedir. Bu yazarlar neyin münasip sayılacağına dair iddialarını ampirik olarak sınamasalar da, ve çoğu durumda başka etkenler daha öne geçse de, bana öyle geliyor ki yine de orta sınıflarımızın davranış tarzına *tesir eden* normların bazılarını tanımlamaktadırlar. Üstelik bu kitaplar Amerika'daki kamusal davranış biçiminin yapısına dair fikir veren az sayıdaki kaynaktan biridir. Bence bu kitapları sosyal bilimler için veri kaynağı olarak kullanmanın getirdiği en temel güçlük, içerdiği ifadelerin doğrulanmamış olması değildir, çünkü bu ifadelerin doğruluğu zaten araştırmalarla kontrol edilebilir. Asıl sorun, bu kitapların görgü kurallarının temelinde yatan normlar sistemini analiz etmek yerine, genelde sadece görgü kurallarına dair bir katalog sunuyor olmalarıdır.

Amerika'da W. Lloyd Warner gibi çok az sayıdaki sosyolog ve Arthur M. Schlesinger³ gibi az sayıdaki tarihçi bu âdâb-ı muâşeret rehberlerine ilgi duymuştur. Ve biliyorum ki çok daha az sayı-

3 Bilhassa şu kitapta; *Learning How to Behave* (New York: The Macmillan Company, 1946).

daki psikiyatr aslında bu kitaplarla aynı sorunları ele aldıklarının farkındadırlar. Ancak şunu iddia edebilirim ki akıl hastalarının hastane içindeki ve dışındaki davranışlarının ve bu davranışlara başkalarının verdiği karşılıkların sistematik bir şekilde anlaşılması için en iyi kılavuzlardan biri bu görgü kuralı rehberlerinin içinde saklıdır.

Kanıt sunma sorununun yanı sıra, tasvip edilen ve tasvip edilmeyen davranış arasındaki naif ayrımı kullanmanın getirdiği başka bir güçlük daha vardır; şöyle ki, bir şeyi tasvip etme kavramının kendisi kesinlikle masum değildir çünkü bir dizi yanlış teşhis edilmiş değişkeni kapsar.

Bu değişkenlerden biri kuralı sürdürmeyi uygun bulma eğiliminin ne derece güçlü olduğuyla ilgilidir. Örneğin kahramanlık veya büyük bir yetenek sergilenmesi gibi tasvip edilen bazı davranışlar, sergilendiklerinde beğeni toplar. Bazılarıysa hiç fark edilmeden kalır ve hiçbir his uyandırmayan bir olay görünümü alır; örneğin Amerika'da liseli bir kız, eyer şeklindeki ayakkabısıyla naylon çorap giymekten çekindiğinde ve bunun yerine kısa çorap giydiğinde olduğu gibi.⁴

İkinci bir değişken, kuralın devam ettirilememesinin sonucuyla ilgilidir. Bir uça, talep edilmeyen ya da beklenilmeyen, nadiren sergilenen hareketler vardır. Bunlardan bazıları görgü kuralı rehberlerinde pek özen dolu nezaket örnekleri olarak zikredilir. Bu hareketler gündelik hayata yönelik bir reçete sunmaktan daha çok, toplumda hâlâ geçerli olması gerektiği düşünülen idealleri örneklendirir. Diğer uça ise, riayet edilmezse hapse gitmeye bile yol açabilecek olan, bir bedeli olan mecburî davranışlar vardır. Bu iki uç arasında da "tolere edilebilecek davranışlar" bulunmaktadır. Bunlar, yapılan hareketi kendisine karşı bir kusur olarak gören kişilerin, içinde bulunulan ortamı dikkate alarak, bu davranışın yapılmasına ses çıkarmamak durumunda

4 C. W. Gordon *The Social System of the High School* (New York: The Free Press of Glencoe, 1957), s. 118.

kaldığı ve sadece belli belirsiz bir somurtmayla karşılanan davranışlardır.

Bu iki değişken de, bir uygun görme ve uygun görmeme biçimi olarak, çeşitli kombinasyonlarıyla resmi tamamlamaz. Bu iki değişken, örneğin bir hanımefendiyle karşılaşıldığında şapka çıkarmak gibi somut bir davranışa değil, görünürde birbirinden farklı olsa da, o ortamda normatif anlamda birbirine denk ve birbirlerinin yerine ikame edilebilir olan bir grup davranışa işaret eder; bundan dolayıdır ki mesele bütünüyle karmaşık hale gelir. Hatta bu davranış gruplarının büyüklükleri de çeşitlilik arz eder. Örneğin “resmî giyim” zorunluluğu bir kadını var olan tek akşam elbisesini giymeye mecbur bırakırken, yerine göre “daha rahat giyinme” zorunluluğu da aslında eşit düzeyde normatif bir taahhüde yol açar. Oysaki kadın üç farklı “rahat elbise”si arasında seçim yapma özgürlüğü sayesinde hissettiği duygularla kendisini tatmin edebilir. Dolayısıyla, gerekli bir grup davranış arasında seçim yapma özgürlüğü, kişiyi aslında sadece böyle bir grup davranışının çizdiği sınırlar içerisinde hareket etmesi gerektiğini görmeyecek kadar körleştirebilir.

İşte burada her birinde aynı hareketin “tasvip edildiği” iki durumu eşit zannederek ne kadar yanlış yaptığımızı görüyoruz, çünkü bir şeyi uygun görmek önemli ölçüde farklı anlamlara gelebilir. Bu çalışmada sadece, uygun bulunan bir davranış türünün ne kadar kritik bir öneme sahip olduğunu belirtebilirim -bu davranış, yapıldığında belirli olumsuz yaptırımlara neden olan, yapılmadığında ise fark edilmeden geçip giden, “olumsuz anlamda ciddi hadiselerle yol açan” hareket türüdür.

Bu noktada çok temel bir kavramsal açıklama yapılmalıdır. Bugünlerde sosyal bilimlerde sık sık kullanılan bir model “kapalı doğal sistem” modelidir. Somut davranıştan oluşan böyle bir sistem, bir araya getirilerek bütünleştirildiğinde tamamlayıcı faaliyetlerin etkileşiminin yarattığı denge sayesinde sürdürülen genel işlevlerin ortaya çıkmasını sağlayan faaliyetlerin ayırt edilmesi-

ni gerektirir. Muhtemelen denge farklı türlerde olabilir -kendi kendini düzeltici, etkili ya da buna benzer-.

Daha az karmaşık bir kavramsal model ise “oyun” modelidir. Standart “sıfır toplamı” oyunlarda az sayıdaki takım arasında düzenli olarak kısıtlayıcı kurallar çerçevesinde yapılan karşılıklı hamleler vardır. Bir takım tarafından yapılan hamleler, diğer takımın eylem planlarını bozmaya yönelik çabalar anlamına gelir. Böylece bütün bir oyun, karşılıklı olarak birbirine yönelmiş ve çatışma halindeki bir dizi eylemin gelişim göstermesi sonucunu doğurur.⁵

Ben bu çalışmada doğal sistem modeli ya da oyun modelinden ziyade daha basit ama daha kapsayıcı bir çerçeve kullanmayı öneriyorum: “toplumsal düzen” modeli. Kısaca, toplumsal düzen kişilerin hedeflerinin peşinde koşma tarzını belirleyen bir dizi ahlâkî normun sonucu olarak tanımlanabilir. Bu bir dizi norm, katılımcıların peşinde koşması gereken hedefleri ya da bu hedeflerin koordine edilmesi ya da birleştirilmesi yoluyla oluşturulan kalıpları belirlemez. Trafik kuralları ve bu kurallar sonucunda oluşan trafik düzeni bunun bariz bir örneğidir. Her ne kadar toplumsal düzene dayanan bakış açısı genellikle sistemler hakkında neyin sistematik olduğunu ve oyunlar hakkında neyin oyun gibi olduğunu anlamamızı sağlamasa da, herhangi bir toplumsal sistem ya da oyun pekâlâ bir toplumsal düzen örneği olarak görülebilir.

Yasal düzen ve ekonomik düzen gibi çok çeşitli toplumsal düzen türlerinin olduğu görülmektedir. Bunlar gibi bütün düzenler içerisinde saf bir davranış buna uygun düşen bir tür tavra dönüşür. Belirli somut hareketlerin de şüphesiz bunun gibi birden çok düzenin kurallarına uygun olarak yerine getirilmesi beklenir.

5 “Toplamı sıfır olmayan” koordinasyon ve işbirliği oyunları da vardır ama öyle görünüyor ki bu oyunlara dair analiz, toplamı sıfır olan oyunlarla başlamakta. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu çalışmada bu gibi kural türlerinden bir tanesine odaklanmaya çalışacağım. Bu kural türü, bir kişinin diğer insanlar arasındaki doğrudan fiziksel varlığıyla kendisi ve başkaları arasındaki ilişkileri idare etme tarzını belirleyen bir unsurdur; yani burada yüz yüze ya da doğrudan etkileşim denilen şey söz konusudur.

Ayrıca “kamusal” kavramıyla ilgili de kısa bir açıklama eklemeliyiz. Kamu düzeni geleneksel olarak tanımlandığı için, onu ayakta tutan normlar sadece yüz yüze etkileşimleri belli kurallara bağlamaz, aynı zamanda kişiler arasında doğrudan temaslar içermesi gerekmeyen hususları da belli kurallarla düzenler; örneğin Ortaçağ’da, domuzlar için caddelerde yiyecek pek çok şey olmasına rağmen (pek sürdürülebilir olmasa da) kişilerin domuzlarını caddelerden uzak tutması yükümlülüğü⁶ ve şehir yangın tehlikesine düşmesin diye belli bir saatte her türlü ateşi söndürme yükümlülüğü⁷ bu gibi durumları anlatır. Günümüzde bir aile, gezinti yerlerini ve yollarını iyi durumda tutmak ve şehirdeki mekânları sağlığa zararlı çöplerden arınmış şekilde, temiz tutmak zorundadır. Ayrıca kamu düzenli denilince, aynı çatı altında ve birbirine aşına olan insanlardan oluşan özel topluluklardan ziyade birbirini pek tanımayan kişilerden oluşan topluluklarda bulunan insanlar arasındaki yüz yüze etkileşimin tanzim edilmesi kastedilmektedir. Bilindiği gibi “kamusal mekânlar” derken bir topluluk içerisinde o topluluğun mensupları tarafından serbestçe erişilebilir olan bütün bölgeler kastedilmektedir; “özel mekânlar” ise sadece üye ya da davetli olanların toplandığı, dış etkilere kapalı ses geçirmez bölgeler demektir. İşte kamu düzenine dair geleneksel endişenin başladığı yer de özel bir toplanmanın artık komşuların hayatını da etkilediği noktadır. Ben bu kavramları alışılmış anlamlarıyla kullanıyor olsam da, hiçbir analitik anlama işaret edilmediği bilinmelidir. *Gruplara* dair incelemelerde birincil ve ikincil gruplar arasındaki ayrım ile özel ve

6 G. T. Salusbury, *Street Life in Medieval England* (Oxford: Pen-in-Hand, 1948), ss. 65-69.

kamusal toplantı yerleri arasındaki ayrım önemli olabilir. Ancak *toplantıların* incelenmesi söz konusu olduğunda, iki ya da daha fazla kişinin birbirinin yanında olduğu durumların ilk önce tek başına bir tür şeklinde incelenmesi yararlı olabilir.

O halde davranışın, insanlar arasındaki fiziksel trafikte rol oynayan tarafını ele alacağız. Belki bunun, sadece görgü kuralları ve terbiyeyle ilgili bir mesele olduğu ve pek bir ağırlığı olmayan tavırları içerdiği düşünülse de, daima Della Casa gibi bunun önemli olduğunu ima eden ve neden böyle olduğunu açıklayan yazarlar olmuştur:

Cömertlik, sadakat ve ahlâkî cesaret, nezaket ve sevimliliğe göre elbette daha soylu ve övgüye layık vasıflar olsa da, yine de nazik alışkanlıklar ve düzgün bir konuşma ve davranış tarzı bu özelliklere sahip olanlara, en az soylu bir ruhun ve cesur bir yüreğin başkalarına sağladığı kadar fayda sağlayabilir. Her birimiz her gün başka insanlarla muhatap olmak ve onlarla konuşmakla yükümlü olduğumuz için, sahip olduğumuz görgü ve terbiyeyi gündelik olarak kullanmak durumundayızdır. Oysaki adalet, sebat ve buna benzer daha yüce ve yüksek türdeki erdemlere nadiren ihtiyaç duyarız. Her dakika cömertlik veya merhamet göstermemiz gerekmez, zaten hiç kimse de böyle yapmaz. Benzer şekilde cesaret ve güç sahibi kişilerin de yaptıkları işlerde yiğitliklerini çok sık göstermeleri beklenmemektedir.⁷

Başka bir konuya geçmeden önce kamusal alanda gösterilecek münasip tavırların ne olduğu sorusuna yönelik bazı hazır cevaplar zikredilmelidir. Belirli statüye sahip kişilerin girmesinin yasak olduğu birçok sosyal çevre vardır. Öyle görünüyor ki bu yasağın amacı ego-sınırlarına nüfuz edilmesini, istenmeyen şeyler tarafından kirletilmeyi ve fiziksel saldırıyı engelleme çabasıdır.

Örneğin giriş kuralları, yetkisiz kişilerin özel bir ikamet yerine herhangi bir zamanda girmesini ve yarı-özel yerlere de kapalı

7 G. Delia Casa, *Galateo*, trans. R. S. Pine-Coffin (London: Penguin Books, 1958), ss. 21-22. Erişilebilir PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

olduğu saatlerde girmesini engellemektedir. Daha az bilinen kurallar ise açık ve duvarsız-çatısız olan kamusal alanlarda bulunma hakkını kısıtlayan düzenlemelerdir: mesela on dokuzuncu yüzyıl Londra'sında bazı grupların bazı parklardan dışlanması ve halkın Rotten Row gibi yerlerde gezmesini yasaklayan gayri resmî kurallar, *mahalle* bazında oluşturulan Müslüman şehirlerinde hava karardıktan sonra o mahalleye girişin kısıtlanması, sıkıyönetim zamanlarındaki geçici yasaklar, belli bir yaştan altındakiler için yanında bir yetişkin olmadan dışarı çıkmanın gayrimeşru bir şey olarak men edildiği akşam sokağa çıkma yasakları, yatılı öğrencilerin geç saatlerde şehrin caddelerinde bulunmasına dair yasaklamalar, askerî personelin belirlenmiş sınırların dışındaki alanlara çıkmasını yasaklayan askerî kurallar, şehrin belli alanlarında halka açık caddelerde geceleri ırk temelli ayırım yapılmasını gerektiren gayri resmî polis kuralları bu gibi düzenlemelerdir.

Dışlanma içeren kuralların olduğu her yerde, insanların hangi tavrı sergilediğinden bağımsız olarak sadece orada bulunuyor olunması bile kişinin ya oraya girmesini sağlayan vasıflara sahip olduğu mesajını ya da orada bulunmakla münasebetsizce davrandığı mesajını taşır. Burada ya belirli bir yere girme isteğinin ya da birinin orada görünmemesi isteğinin var olduğunu iddia edebiliriz.

Birçok durumda belirli türdeki kişilerin bazı yerlerde bulunma izninin olmayabileceğini ve eğer orada bulunurlarsa bizatihi bunun doğru olmayan bir hareket olarak algılanacağını ileri sürmüştüm. Ancak sağduyuya dayanarak orada bulunma iznine sahip olanlar hakkında da bir şeyler söyleyebiliriz. Bütün durumlar için ortakmış ve bu durumlara özgüymüş gibi görülen davranış kuralı, katılımcıları kendisine “uymaya” zorlayan kuraldır. Kişinin bir restorana gittiğinde çocuğu için uygun gördüğü ve ona ihtar ettiği şu sözler muhtemelen her zaman herkes için geçerlidir; “insan ‘iyi’ olmalıdır, kimseye sıkıntı vermemeli ve rezalet çıkarmamalıdır; arkadaşları arasında çok öne atılarak ya da çok geride durarak gereksiz yere pek fazla dikkat çekmemelidir;

içinde bulunduğu durumun ruhuna ve ortama ayak uydurmalıdır; sanki bir fazlalıkmış gibi ya da yakışıksız bir şeymiş gibi durmamalıdır. Kişinin, kendisinin ve orada bulunan diğer kişilerin böyle olmadığını bilmesine rağmen, sanki bu ortama uyum sağlamışçasına hareket ettiği durumlar da ortaya çıkabilir; ayak uydurmak zorunda hissettiği o sahnedeki uyumu bozmamak için, aslında hiç de oraya ait olmadığı her an yüzüne vurulabilecek olmasına rağmen, bütünüyle oraya ait biriymiş havası vererek kendisini tehlikeye atar. Buna dair cesurca bir örnek eski bir Amerikan görgü kitabından verilebilir:

Eğer düzenlendiğinden haberdar olmadığınız küçük bir partinin olduğu bir eve, beklenmedik bir akşam ziyareti yapmış bulunursanız, oraya davet edilmiş olmanız durumunda nasıl davranacaksınız öyle davranarak içeri girmeli ve kendinizi açıkça tanıtmalısınız. Özür dileyerek *paldır küldür* bir şekilde dönüp gitmek bir *rezalet* yaratır ve son derece tuhaf kaçır. Bu yüzden içeri girin ve rahat bir şekilde insanlarla birkaç dakika konuştuktan sonra izin isteyerek oradan ayrılın. Ve hemen ertesi gün o ailenin, sizin o akşam orada böyle bir partinin olduğundan haberdar olmadığınızı öğrenmelerini sağlayın.⁸

Elbette toplumsal gruplar, üyelerinin neyin uygun olduğuna dair sergiledikleri açıklık konusunda ve uygun olan şeyi hangi ibarelerle ifade ettikleri konusunda birbirlerinden farklılaşırlar fakat muhtemelen her grubun belli bir ortamda neyin “uygun düştüğü” konusunda bir endişesi vardır.

“Uygun düşme” kavramı sağduyudan yola çıkarak varılan başka bir yargıyla ilgilidir: Belirli bir durumda münasip olan şey başka bir durumda kesinlikle münasip olmayabilir. Kişinin sahip olduğu genel düşünce -gerçekten de böyle bir düşünce vardır-, davranışlarını durumun gerektirdiği şeye göre şekillendirmek olmalıdır. Bu husus sosyal bilimlerde literatüründe “duruma özgü determinizm” şeklinde yer almaktadır, mesela aynı insan

8 *The Laws of Etiquette*, by “A Gentleman” (Philadelphia: Carey, Lee and Blanchard, 1836), ss. 77-78. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

grupları için hayatın bir alanındaki kast benzeri tabuların diğer alanlarda var olan eşitlikçi anlayışla bir arada bulunabileceğinin belirtildiği ırk ilişkileri incelemelerinde böyle bir 'duruma özgü yaklaşım' vardır.⁹

Fakat tabii ki bu nokta araştırmanın sona erdiği değil başladığı noktadır. Kişi sırf üzerinde hissettiği görgü kurallarına uyma baskısıyla belirli şekilde bir tavır sergileyebiliyor olmasına rağmen, bu bize sadece uyum sağlanmasına yol açan tek bir olası sebep hakkında fikir verir. Ancak hâlâ bu belirli biçimdeki tavrın *niçin* burada tasvip edilen tavır olduğunu bilmiyoruz -yani bu kural ve kaideler tarihsel olarak nasıl ortaya çıkmıştır ve bunların hâlihazırdaki toplumsal işlevi nedir-. Bu meselelere net bir şekilde yaklaşabilmek için daha dolaylı bir analize girişmeliyim.

2. Temel Kavramlar

Bir arada bulunan insanlar arasındaki karşılıklı bakışmalar ve sözler çok yaygın bir sosyal anlaşma biçimidir, ama bu aynı zamanda ayırt edici iletişim özellikleri bakımından çözümlenmesi zor bir şeydir. Bu yüzden kılı kırk yaran tanımlamalar yapmayı gerektirir.

Kişi toplumda resmen bu amaç için tesis edilmiş olan dilsel araçlar vasıtasıyla, yani konuşma veya konuşmanın yerine ikame edilen yazıyla ve resmedilmiş işaretlerle ya da jest ve mimiklerle bilgi verebilir. Burada bahsedilen kişi, mesajları alan bir kişiye mesaj gönderen bireylerdir. Ancak kişi aynı zamanda kendisiyle ilişkili olayların işaret ettiği rastlantısal anlam yoluyla da anlatım içeren bilgiler verebilir. Bu durumda onun azar azar, bilgi toplayan kişilere bilgi gönderdiği, yaydığı ya da sızdırdığı iddia edilebilir. Dil vasıtasıyla verilen sözel mesajlar dünyadaki herhangi bir şey "hakkında" olabilir, göndericinin ve konunun bir bağ-

9 Bkz. örneğin, J. Lohman ve D. Reitzes, "Note on Race Relations in Mass Society," *American Journal of Sociology*, 58 (1952), 240-246; C. Rogler, "Some Situational Aspects of Race Relations in Puerto Rico," *Social Forces*, 27(1949). 72

lantısı olması gerekmez ve bu iki unsur sadece mesajı gönderen kişi, özgeçmişine dair ifadeleri ortaya koyarken örtüşür. Anlamlı mesajlar zorunlu olarak mesajı ileten failin de bir parçası olduğu, aynı nedensel fiziksel yapı “hakkındadır”. Sözel mesajların anlamına dair görüş birliği, anlatım içeren mesajların anlamına dair görüş birliğinden daha sağlam bir şekilde tesis edilmiş gibi görünmektedir. Sözel mesajlar tercüme edilebilir, saklanıp biriktirilebilir ve yasal delil olarak gösterilebilir; anlatım içeren mesajlar ise genellikle mesajı veren kişinin yasal olarak mesul tutulamayacağı mesajlardır, çünkü çoğu zaman mesajı veren kişinin, başkalarının anladığından çok daha farklı şeyleri kast ettiğini söylemesini mümkün kılar. Sözel mesajların gönüllü ve amaca yönelik mesajlar olduğu düşünülür; oysa anlatım içeren mesajlar çoğu zaman hesaplanmamış, kendiliğinden ve bazı durumlar için gayriihtiyari oldukları yönündeki kurguyu korumalıdırlar.¹⁰ Her sözel mesaj, içerisinde anlatım içeren bir bilgi taşır; yani belirli bir göndericinin mesajı gönderdiği bilgisini. Her halükârda en somut mesajlar sözel bileşenleri ve anlatım içeren bileşenleri bir araya getirirler ve bu iki bileşenin bütün mesaj içerisindeki oranı her mesaja göre büyük farklılık gösterir.

Kişinin bizzat göndererek ya da sızdırarak sağladığı bilgi, *vücut bulmuş* ya da *vücut bulmamış* mesajlar olabilir.¹¹ Çatık bir kaş ya da söylenmiş bir söz ya da bir tekme, göndericinin bizzat *o anki* bedensel hareketleriyle taşıdığı bir mesajdır, mesajın iletimi bedeninin o hareketi sürdürdüğü esnada gerçekleşir. Mektuplar ya da postayla yollanmış hediyeler veya avcıların şu an artık çok uzakta olan hayvanın izlerinden elde ettiği mesajlar gibi vücut bulmamış mesajlar ise canlı varlığın, başka bir varlığın artık bilgi vermeyi bırakmasından çok sonra bile bilgiyi yakalayarak elinde

10 “Gönüllü-gayriihtiyari” arasındaki ikilik bizim mesleğin en az masum olan ikilemlerinden biridir. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde bu ikiliğin ortaya çıkardığı bazı sorunlara işaret etmeye çalışacağım.

11 Şununla kıyaslayınız T. S. Szasz, *The Myth of Mental Illness* (New York: Hoeber-Harper, 1961), s. 116. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tutmasını gerektirir. Bu çalışmada sadece vücut bulmuş mesajlar ele alınacaktır.

Hiçbir sıradan bir İngilizce fiil, iletişim araçlarının sınırlarını belirleyen ve bir kişinin bilgi elde edebileceği alıcı araçları sağlayan bütün duyuları -görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma- kapsamaz. Örneğin özel bir görsel unsura atıf yapan “tasavvur etmek” gibi kavramların daha geniş kapsamda kullanılması gerekmiştir. Öte yandan bir şeyi “tecrübe etmek” gibi kavramları ise daha dar bir şekilde kullanmak gerekmiştir. “İncelemek” ve “gözlemek” gibi kavramlar üretilmek zorunda kalmıştır.

Alıcı duyularla ilgili gündelik düşünme biçiminde, bu duyuların “çıplak” ya da “doğrudan” kullanıldığı hissedilebilir. Bu da açıkça, duyuları artırıcı araçların belirli bir kişinin eksik ve arızalı duyularını ortalama normal düzeye çıkardığı durum haricinde, bu araçların -mekanik, kimyasal ya da elektrik- üzerinde bir kısıtlama olduğuna işaret eder. Örneğin gözlükler eksik görme duyusunu ortalama normal düzeye çıkarır ama mercekli dürbünler değil, ya da mikrofonlar değil de işitme destek cihazları işitme duyusunu normal düzeye çıkarır. Elektrikli ışıklandırmaya, bir odayı normal gündüz ışığı standartlarına çıkaracak kadar izin verilecektir.

Birisi başka birini çıplak duyularla hissettiğini söylediğinde genellikle, vücut bulmuş mesajlar aldığından bahsetmiş olur. Bir yandan çıplak duyulara dair bu bağlantı diğer yanda da vücut bulmuş mesaj iletimi yüz yüze etkileşimin en temel iletişim koşullarını sağlamaktadır. Bu şartlarda bir kişinin gönderdiği herhangi bir mesaj, muhtemelen başkalarının o kişiden o an aldığı ve mesajı veren kişinin fark etmediği, başka bir sürü ilave bilgiyle yeniden değerlendirilerek değiştirilecektir; ayrıca çok fazla sayıda kısa mesaj da gönderiliyor olabilir.

Elbette kişi vücut bulmuş mesajları çıplak duyularıyla alabilir. Bu esnada kişi mesajı duyardaki bir yarıktan insanları gözet-

lerken ya da ince bir bölmenin arkasından konuşmalara kulak misafiri olduğunda, söz konusu iletişim rollerinin pek tersine dönme şansı yoktur.¹² Bunun gibi asimetrik temaslar meslekî çevrenin bir parçası olarak da yerleşmiş olabilir; mesela psikanalistler ya da rahipler kendileri gözlemlenmeden müşterilerini gözlemleyip inceleyebilirler. Ancak kişi normalde başkalarından vücut bulmuş mesajlar almak için çıplak duyularını kullanırken, (bu gibi gözlemlenme imkânlarının bazı farklı kullanımları her zaman ihtimal dâhilinde olsa da) kendisini de onlar için vücut bulmuş bilginin kaynağı olarak erişilebilir kılar. O halde yüz yüze etkileşimin ikinci en önemli iletişim koşulu burada saklıdır: Mesele sadece çıplak ve vücut bulmuş türden mesajı almak ve iletmek değildir, her verici aynı zamanda alıcı, her alıcı da vericidir.

Bu ikinci özellik çok esaslı sonuçlara yol açar. Birincisi, görme duyusu ilave ve özel bir rol üstlenmeye başlar. Her kişi kendisinin bir şekilde başkaları tarafından deneyimlenmekte olduğunu *görebilir* ve en azından bazı tavırlarını kendini seyredenlerin ilk tepkilerine ve başkaları tarafından algılanan kimliğine göre belirler.¹³ Üstelik bunu gördüğü de başkaları tarafından anlaşılabilir.

12 [William Shakespeare'in Hamlet oyunundaki karakterlerden biri olan ve perdenin arkasında saklanırken yanlışlıkla öldürülen – Türkçe söyleyen notu, T.S.N.] Polonius'u saymazsak, bu türden asimetrik bir iletişim ilişkisi, gizlenmiş mikrofon gibi ses yükseltici araçlar kullanıldığında elbette çok daha elverişlidir. Shetland Adası'nda insanların çoğu, kendisi kimseye görünmeden komşularını gözetlemek için cep dürbünleri kullanıyordu. Bu sayede yıllık iş döngüsünde komşularının ne aşamada olduğunu ve kimin kimi ziyaret ettiğini sürekli kontrol etmek mümkün oluyordu. Anlaşılan, bu şekilde dürbün kullanımı küçük çiftlik evleri arasındaki uzaklıkla, uzun görüş mesafesini engelleyecek ağaçların ya da başka şeylerin olmamasıyla ve adalarda hâkim olan güçlü denizcilik geleneğiyle ilişkiliydi. Şu da belirtilmelidir ki galiba her topluluğun ve her iş yerinin kendine has bazı özel iletişim düzenekleri vardır.

13 Bir kişinin doğrudan ya da dolaylı araçlarla gözetlenmekte olduğu asimetrik durumda, o kişi kendisini gözetleme ihtimali olanların kimliğini tam olarak bilmese de, eğer gözetlendiğinden şüphelenirse tavırlarını büyük ölçüde değiştirir. Bu, Orwell'in 1984 romanında da görülen ihtimallerden

bilir ve hatta kişi bunu gördüğünün anlaşıldığını da görebilir. O halde normal şartlarda çıplak duyularımızı kullanmak, bunları çıplak haliyle kullanmak ve bunlar vasıtasıyla başkalarının gözünde çıplak hale gelmek demektir. Böylece fiillerimizin failleri olduğumuz açıkça görülür ve bu fiilleri işlediğimizi yalanlama şansımız neredeyse hiç yoktur; en azından konuyla doğrudan ilgili olan kişiler arasında, mesajları aldığımız ve verdiğimiz de kolayca reddedilemez.¹⁴

Bu durumda Adam Smith, Charles Cooley ve G. H. Mead tarafından her zaman dikkate alınan bir etken ortaya çıkar: doğrudan toplumsal etkileşimin özellikle iki taraflı oluşu. Yani iki kişi bir arada olduğu zaman, en azından dünyalarının bir kısmı şu gerçeğe uyum sağlamak ve bunu dikkate almaktadır: Uyum sağlamaya yönelmiş bir eylem çizgisi bir başkası tarafından ya anlayışlı bir biçimde kolaylaştırılır ya da anlayışlı bir şekilde buna karşılık verilir veyahut da aynı anda hem kolaylaştırılıp hem karşılık verilir. Ve akıllıca destekleyici ya da engelleyici olan bir dünyada böyle bir eylem çizgisi daima takip edilmelidir. Bireyler, böylece edinilen bilgiyi verme amaçlarından bağımsız olarak, karşı tarafı da anlayıp orada bulunan kişilerin tavrını takınırlar.¹⁵

Şimdiye dek yüz yüze etkileşimin ayırt edici özelliklerine de-

biridir ve bunun yapılabilme olasılığı, tek başına olan kişileri toplumsal olarak kontrol etme hususunda işe yarayan araçlardan biridir.

14 Telefonun yanı sıra, iki taraflı uzaktan görüşme mümkün olduğu zaman, doğrudan etkileşimin sağladığı benzersiz olaylar artık tamamen ayrı yerlerdeki kişiler için de geçerli olacaktır. Her halükarda "iki nokta arasındaki" bu dolaylı iletişim biçimleri, burada artırılan iletişimsel olasılıkları sınırlandırmasına veya azaltmasına göre anımlanabilir.

15 R. E. Park'ın şu makalede belirttiği üzere; "Human Nature and Collective Behavior," *American Journal of Sociology*, 32 (1927), 738: İnsan toplumunda her bireyin her fiili bir jسته dönüşme eğilimindedir çünkü kişinin yaptığı şey daima ne yapmaya çalıştığının da bir göstergesidir. Bu yüzden toplum içindeki birey az çok kamusal bir varlığa sahiptir ve bu varlığıyla sergilediği bütün fiiller arkadaşlarının jestleri ve maksatları çerçevesinde öngörülür, kontrol edilir, engellenir ya da değiştirilir. İşte bu toplumsal çatışma içerisinde insan doğası ve birey en tepeliyle ve insan vasıfları kazanabilir.

ğindim: bilgi akışının zenginliği ve geri bildirimlerin kolaylaştırılması. Bu çalışmanın, birbirlerinin yanında bulunan kişilerin davranışlarını düzenleyen toplumsal normları ayrı ayrı ele alması açısından, bu özelliklerin analitik bir gerekçe sağlayacak kadar önemli olduğunu savunuyorum.

Bir kişinin diğerini çıplak duyularıyla deneyimleyeceği -ve dolayısıyla “orada bulunduğunu” anlayacağı- fiziksel uzaklık birçok etkene göre değişir: kullanılan duyu aracı, engellemelerin var olması ve hatta havanın sıcaklığı. Shetland Adası’nda soğuk gecelerde, adanın merkezinden uzakta körfez boyunca yürürken, çok katı olan yerel ölçülere göre aşırı gürültülü bir şekilde kahkaha atan ada ziyaretçileri Shetland’lıların çok uzaklardan gelen bu seslere karşı kaşlarını kaldırmalarına yol açabiliyorlardı. Buna karşın bir kişi fısıldadığında ya da kaş göz işaretleri yaptığında, onun bedeni duyu uyarıcılarının alışılmış yayılma alanını etkili bir şekilde sınırlayarak, her şeyin kendisine odaklanmasını sağlayan bir engele dönüşür ve dolayısıyla duyu alımı ya kendisine çok yakın olanlarla ya da hemen gözünün önünde olanlarla sınırlı kalır.

Ancak *bir arada bulunmanın* bütün şartları daha az değişken koşullarda bulunabilir: Kişiler, başkalarını hissetmeleri de dâhil olmak üzere, yaptıkları her şeyin hissedilebileceği kadar ve hissedildiğini anladıklarının farkına varılacak kadar yakın olduklarını anlamalıdır. Etrafı bir nevi duvarlarla örülü Batı toplumunda bu koşulların, normalde oda ile sınırlı bir yerde ve o odada bulunan herkes için mevcut olması beklenir. Halka açık cadde ve sokaklarda (ve nispeten giriş engeli olmayan diğer yerlerde), karşılıklı olarak aynı yerde bulunma halinin geçerli olduğunun söylenebileceği mekânın bölgesi kesin olarak belirlenemez. Zira caddenin farklı noktalarında bulunan insanlar başka bir grup insanı gözleyebilir ve onlar tarafından gözlenebilir. Bu özellik bir yana, iki ya da daha fazla bireyden oluşan ve sadece o an birbirinin yanında bulunan bütün insanları anlatmak için *topluluk* kavramını kullanacağım. *Davranışlar* da mevcut (ya da o an

meydana gelecek olan) toplanma haline dâhil olan kişinin bunun bir üyesi haline geldiği tüm mekânsal çevreyi kastediyorum. Karşılıklı birbirini izleme mümkün olduğu zaman durum başlar, en son ikinci kişi orayı terk ettiğinde sona erer. Böyle bir birimin kapsamının bütün boyutlarını vurgulamak için de bazen *bütün olarak durum* kavramını kullanacağım.

“Topluluk” ve “durum”la birlikte başka bir kavram daha geçici olarak tanımlanmalıdır. Kişiler birbirinin yanında bulunmaya başladığında, genellikle *sosyal ortam* ya da *sosyal durum* dediğim şeyin bir katılımcısı olarak bunu yaparlar. Daha kapsamlı bir sosyal durum, ilişki, girişim ya da olaydır; bunlar yer ve zaman bakımından sınırlandırılmıştır ve genelde sabit araç gereçlerle kolaylaştırılır. Bir sosyal ortam, içerisinde birçok durumun ve bu durumlar içerisinde yaşanan toplanışların şekillenebildiği, sona erdiği ya da yeniden oluştuğu yapılandırıcı bir toplumsal bağlam sunar. Bu arada genellikle belli bir tavır ve davranış kalıbı uygun ve (çoğu zaman) resmî ya da istenilen davranış olarak, yani Barker’ın kavramıyla söylersek “geçerli davranış kalıbı” olarak kabul edilir.¹⁶ Bazı sosyal durum örnekleri; eğlence partileri, ofisteki bir iş günü, bir piknik ya da operada bir gecedir.

İnsanlar bir sosyal ortamda bulunduğu esnada, bir ya da daha fazla katılımcı ana faaliyeti yönlendirerek, olayı sona erdirerek ve düzeni muhafaza ederek ilişkilerin sorunsuz devam etmesinden sorumlu olabilir. Ayrıca her zaman tam zamanlı katılımcılarla çeşitli düzeylerdeki seyirci kişiler arasında bir farklılaşma olur. Üstelik başlangıç ve son arasında çoğu zaman bir “katılım çizgisi” olur. Bu çizgi kişilerin ortamın ana faaliyetiyle meşgul olmasındaki genel yükseliş ve düşüşün izini süren bir çizgidir.¹⁷

Bazı sosyal durumların, mesela bir cenaze töreninin, tam keskin bir başı ve sonu vardır ve bu ortama katılım ve hoş görü-

16 R. Barker ve H. Wright, *Midwest and Its Children* (Evanston, 111.: Row, Peterson, n.d.), s. 7 ve ss. 4546.

17 Örnek bir sosyal durum analizi için bkz. D. Riesman, R. Potter ve J. Watson, “The Vanishing Host,” *Human Organization*, 19 (1960), 17-27.

len faaliyetler konusunda çok katı sınırlamalar söz konusudur. Bunun gibi her tür durumun uygun bir şekilde oluşturulması, devam ettirilmesi ve sonra da unutulması gereken ayırt edici bir ruhu ve duygusal yapısı vardır, öyle ki katılımcı kişisel duyguları ne olursa olsun kendini bu ortama kapılıp gitmek zorunda hisseder. Birçoğu önceden programlanan bu gibi sosyal ortamların bir faaliyet gündemi, yönetim işlevleri paylaşımı, uygunsuz tavırlar için belirlenmiş olumsuz yaptırımları vardır ve bu sosyal ortamın aşamaları ve zirve noktası önceden belirlendiği şekilde gelişir. Salı öğleden sonraları şehre gitmek gibi diğer sosyal olaylar ise aslında son derece dağınıktır. Katılımcılar bu gibi olayları ileriye baktığında ya da geriye döndüğünde bütün olarak öngörülebilir bir gelişimi ve kendine has bir yapısı olan varlıklar olarak anlayamaz. (Burada kişi kendi katıldığı süre içerisinde bir gelişim çizgisi görebilir ama bütün olarak sosyal ortamın kendisinde net bir gelişim göremez). Bu gibi durumlarda Barker ve arkadaşları tarafından kullanılan çok faydalı bir kavram olan *davranış çevresi* kavramı yeterli olabilir.¹⁸ Şüphesiz dağınık sosyal ortamlar da ilerledikçe bir yapıya ve yönetime sahip olmaya başlar.

Çoğu zaman “ciddi olmayan” ya da “eğlence amaçlı” faaliyetlerin yer aldığı bazı sosyal ortamların başka bir amacı olmadığı ve bunların kendisinin başlı başına bir amaç olduğu düşünülür. Bu durumlarda kişi açıkça sadece eğlence amacıyla bunu yapmanın eksiksiz zevkini çıkarmak için ortama katılır. “Ciddi” olarak adlandırılan başka bazı ortamlar ise resmen başka bazı amaçların aracı olarak görülür. Son olarak bazı durumlar ise “düzenli” durumlar olarak değerlendirilir. Bu düzenli durumlar tek başına bir birim olarak görülen ve çoğu zaman aynı katılımcılarla günlük, haftalık ve yıllık döngüler şeklinde gelişen bir dizi benzer ortamın bir kısmını oluştururlar. Hazırlıksız gelişen anlık partiler

18 Barker and Wright, *a.g.e.* ss. 7-10 ve 45-50. Yazarlar böyle bir terimi kullanmanın yol açacağı kavramsal sorunlara dair çok faydalı bir değerlendirme sunarlar. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

gibi diğer ortamlar ise tek seferlik olaylardır ya da bunların dizi halinde olma özelliği bu şekilde algılanmaz.

Sosyal ortam kavramıyla ilişkili birçok karmaşık husus vardır¹⁹ ancak bir toplanış gerçekleştiğinde bu, mutlaka bu türden daha geniş bir oluşum çerçevesinde ve onun sayesinde gerçekleşir. Durumlara ve o durumlar içinde toplanış halinde olan topluluklara özgü davranış kaidelerinin nasıl belirlendiğinin izlerini, büyük ölçüde bu davranışların gerçekleştiği sosyal ortamlarda sürebileceğimizi düşünüyorum.

Bir sosyal ortamdaki farklı katılımcılar oldukça farklı roller oynayabilirler. Bir kişi için oyun ortamı olan bir olayın başkası için iş ortamı olduğu iddia edilebilir, mesela bir partideki konuklar ve hizmetçiler için olduğu gibi. Yine de bu gibi durumlara pek fazla izafiyet atfetmenin makul bir gerekçesi yoktur. Katılımcılar geçmişteki bir sosyal ortam hakkında ne kadar farklı hissetseler de, muhtemelen hangi ortam hakkında konuştuklarına dair hemfikirdirler. Ayrıca oyun için düzenlenen bir ortamda çalışması gereken kişi yine de bilir ki o anki işi onu, ciddi bir ortama değil, bir oyun ortamına dâhil etmiştir ve bu da kendisi için mesleğinden kaynaklanan olağandışı bir durumdur.

Ancak çoğul sosyal gerçekliklerin aynı yerde meydana gelebileceği haller de vardır. Bir sosyal durumu anlamak için, içerisinde gerçekleşen toplanışın havasını belirleyen sosyal ortama müracaat ettiğimizde, aynı fiziksel mekânın iki farklı sosyal ortamın alanı içerisinde bulunma olasılığını kabul etmek zorunda olduğumuzu görürüz. Buna göre sosyal durum, geçerli olması gereken farklı bir dizi kural ve düzenlemeler arasında gerçekleşen ya da gerçekleşmesi muhtemel olan çatışmanın sahnesi haline gelebilir. Mesela tatil mevsiminde yazlıklarındaki gayri resmîliği

19 "Communication Conduct" adlı çalışmamın dokuzuncu bölümünde sosyal ortamların genel özellikleriyle ilgili bir tasvir yapılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili karmaşık sorunlara dair çok iyi bir izah için bkz. K. L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior* (Glendale, California: S.D. Krieger Institute of Linguistics, 1954), 1. Bölüm.

şehir içindeki dükkânlara da taşımak isteyen tatilcilerle, buradaki münâzam iş âdâbını muhafaza etmeye özen gösteren yerliler arasındaki durumda görülen tanımlamaların meşhur çatışmasını düşünelim. Aynı sosyal düzen içerisinde bile üst üste gelen bu duruma özgü tanımlamaları bulabilmek mümkündür. Bu yüzden çok daha katı kuralların geçerli olduğu bir ofis binasında ya da bir kütüphanede, bir tamir için orada bulunanlar ortamı çok daha farklı bir gözle görebilirler; kirli elbiselerle çalışıyor olabilirler, acil bir onarım gerektiğinde koridorda hızlıca koşturabilirler, istedikleri zaman odalara girebilirler, çalıştıkları yere en yakın noktaya taşınabilir bir radyo koyup onu dinliyor olabilirler, ofis çalışanları için kesinlikle yasak olan bir ses tonuyla gürültülü şekilde sohbet etmeye devam edebilirler. Bu örnekte aynı ortamda farklı roller olmasından daha farklı ve daha fazla bir şey vardır çünkü tek başına hiçbir ana faaliyetin, en azından kısa vadede, diğerine üstün olduğuna dair bir uzlaşma yoktur. Üst üste gelen bu davranış çevrelerinde gerçekleşen sosyal durumlar, özel bir normatif düzensizlik türüne sahiptirler.

Aynı fiziksel mekânın birden fazla sosyal ortam için uygun bir çevre olarak kullanılabilmesi ve dolayısıyla da farklı birçok beklentinin gerçekleşmesinin umulduğu bir mekân olarak görülmesi olasılığı, toplumda her zaman görülen ancak katıyen kısıtlanan bir durumdur. Bu yüzden, halka açık caddeler gibi önemli bir örneğe baktığımızda, Batı toplumunda buraları o an en öncelikli olan sosyal ortamın sahnesi olarak tanımlama eğilimi vardır. Bu anlayışa göre, diğer sosyal ortamlar da bu en öncelikli ortama tâbi olmalıdır. Bu durumda birbiriyle rekabet halinde olması muhtemel olan duruma özgü tanımlamalar bir tür kamusal âdâbı muaşeretin oluşmasını sağlar. Elbette bu âdâbı muaşeret genellikle anlık olarak bazı gösterilerle, topluluklar arasında görülebilen bazı maskaralıklarla, evlilik ve cenaze töreni alaylarıyla, ambulans ve itfaiye kamyonlarıyla alt üst edilir ve bunların hepsinin kısa süre için o kamusal alanı paylaşılanların dikkatini çekip ortamda özel bir hava bırakması görülür.

Burada asıl ele alacağımız konu sosyal ortamlar değil bu ortamlar içerisindeki durumlar ve topluluklardır. Ancak bunun için durumlar içerisinde neyin konuyla ilgili olduğunu neyin olmadığını ayırt edebilmemize yardımcı olması bakımından birkaç kavramı tanımlamalıyız.

Konumlanmış olma kavramı bir durumun fiziksel sınırları içerisinde meydana gelen herhangi bir olaya atıf yapmak için kullanılabilir. Buna göre daha önce zaten orada bulunan kişinin davranışlarında fark edilir hiçbir değişim olmasa bile, bir sahnedeki ikinci şahıs kendisi tarafından ve konumlanmış faaliyet içerisinde daha önce zaten bulunan o kişi tarafından yapılmış her şeyi dönüştürür. Sonuç olarak yeni gelen kişi, tek başına olan bireyi ve kendisini bir topluluğa dönüştürür.

Konumlanmış faaliyete baktığımızda, çoğu zaman bunun bir bileşeninin hiç kimse olmadan ya da sadece bir kişi varken, durumların dışında da gerçekleşmiş olabileceğini görürüz. Bu yüzden bir kişi eğer tatildayken evi soyulmuş olsaydı maruz kalacağı kayıp, evinde silah zoruyla soyulduğunda maruz kaldığı kaybın sadece *bir kısımdır*. Yine benzer şekilde, bir sohbette iletilebilen mesajların sadece bir kısmı yazışma yoluyla iletebilir. İsteyken ve yanında başka kişiler varken insanın yerine getirebildiği görevler bazen yalnızken yerine getirdikleriyle aynı düzeyde bir performansı yansıtır olabilir. Faaliyetin bu tarafı durumlar *içerisinde* gerçekleşebilir ama durumun *parçası* değildir çünkü normalde durumların dışında başka zamanlarda gerçekleşmektedir. Gerçekliğin bu tarafını, konumlanmış faaliyetin *yalnızca-konumlanmış* boyutu olarak adlandıracam. Faaliyetin bu bileşeni, yalnızca-konumlanmış yükümlülükler ve ihlallerden bahsetmemizi mümkün kılan normatif düzenlemelere dâhil olur. Ancak bu gibi meselelere dair tek ilgilim bunları, bizi burada ilgilendiren konumlanmış faaliyet bileşeninden, yani durumların dışında gerçekleşemeyecek olan ve aslen orada geçerli olan koşullara bağımlı olan tarafından analitik olarak ayırt edebilmek olacaktır. Meselenin bu tarafı konumlanmış faaliyetin *duruma*

özgü boyutu olarak adlandırılacaktır. Bir kişinin ev eşyaları silah zoruyla soyulduğunda bedenine yönelik risk o duruma özgüdür, ancak daha önce de belirtildiği üzere ev eşyalarının kaybı ise yalnızca-konumlanmıştır. Sohbet esnasında karşı tarafa iletilen kelimelerin anlamlarından bazıları yalnızca-konumlanmıştır, ancak bedensel olarak ifade edilmiş duygularla bu kelimelere katılan renkli hava kesinlikle duruma özgüdür. Benzer şekilde bir kütüphanedeki kalabalığın parçası olan birinin bir kitap çekip çıkarması ve kullanması ve vaktini başka amaçlarla harcamaması beklenir. Mesela yetişkinlerin kütüphaneciden öğrendiği üzere, orayı gürültülü bir şekilde konuşulabilecek bir buluşma yeri olarak görmemeleri gerekir. İşte burada davranışın duruma özgü tarafıyla karşı karşıyayız. Ancak belli sınırlar içerisinde kişinin okumak için belirli kitapları seçmesi, okuma yeteneği ve okuyarak öğrendiği şeyden edindiği kazanç kendi meselesi ya da ona okuma görevi veren kişilerin meselesidir. Bu, onun kütüphane faaliyetinin yalnızca-konumlanmış tarafıdır.

Yalnızca-konumlanmış ve duruma özgü unsurlar arasındaki ayrımı açıkça yaptıktan sonra, şimdi kamusal alan düzeni mefhumu üzerine düşünebiliriz. Bir arada bulunma durumu, kişileri benzersiz şekilde erişilebilir, müsait ve birbirlerine bağlı hale getirebilir. Kamusal alan düzeni, yüz yüze ilişkileri içeren boyutları itibarıyla, bu erişilebilirliğin normatif düzenlemeleriyle ilgili olmalıdır.

Belki de kamusal alan düzeninin en iyi keşfedilmiş yüz yüze boyutu, bazen geleneksel olarak "kamusal güvenlik" denilen şeydir. Bunun temel kuralları çok az ve nettir ve günümüz Batı toplumunda polis otoritesiyle ciddi ölçüde sağlanmaktadır. Burada yapılan düzenlemelerin odağı, kişinin kendi bedenini veya bedeniyle yönlendirebileceği araçları fiziksel bir nesne olarak kullanmasıdır. İnsanlar -özellikle de yabancılar- işlerini yaparken başkalarını yaralamalarına, başkalarının yoluna engel çıkarmalarına, birbirlerine cinsel tacizde bulunmalarına ya da bulaşıcı bir hastalık kaynağı oluşturmalarına müsaade edilmez.

Günümüzde bu tür bir “Kral’ın Barışı” ya da asayişin berkemal olma durumu birçok şehrimizin ve kasabamızın birçok cadde-sinde ve birçok saatte geçerli olsa da, bu düzenin tam olarak temin edilemediği birçok mahalle vardır. Üstelik geçmişimizde de böyle bir teminatın kural değil istisna olduğu yerler ve zamanlar kesinlikle olmuştur.²⁰ Bugün bu tür bir güvenlik sorununun farklı bir versiyonu akıl hastanelerinin gözden ırak yerlerinde de vardır. Buralarda bazı hastalar, anlaşılabilir bir şekilde, koğuşların yemek zamanlarını düzensizliğe boğmuş ve “yemek fırlatıcılar” gibi bir şöhret kazanmıştır. Ve elbette halk arasında yaygın olan, akıl hastalarına birdenbire beklenmedik şekilde başkalarına saldırmayacakları konusunda güvenilemeyeceği düşüncesi, aksi takdirde sanki hep varmış gibi algılanacak olan kamu düzeninin bileşenlerini sürekli olarak hatırlatır.

Herhangi bir şekilde fiziksel müdahalenin yol açtığı zarar, kısmen saldırgan tarafından ve muhtemelen de diğerleri tarafından çaresiz görülmekten ileri gelen toplumsal aşağılanmadan kaynaklanır ve bunun çok farklı toplumsal ve psikolojik bileşenleri vardır. Fiziksel güvenliği temin eden düzenlemelerin, fiziksel olmayan meseleleri nasıl etkilediğine dair diğer önemli hususlar ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Şu anki amaçlarımız açısından, kamu düzeninin kişisel güvenlikle ilgili olan tarafı bir kenara bırakılacaktır. Beni ilgilendiren olgu şudur: İnsanlar bir arada bulundukları esnada sadece fiziksel araçlar olarak değil iletişimsel araçlar olarak da işlev görürler. Bu olasılık, en az fiziksel boyutu kadar, ilgili herkes için hayatî öneme sahiptir ve öyle görünüyor ki her toplumdaki kendine has iletişim akışı çok katı normatif düzenlemelere tâbidir. Bu çalışmada, kamusal alandaki düzenin asıl üzerine düşünüle-

20 Ortaçağ’da İngiltere’deki örnekler için bkz. L. O. Pike, *A History of Crime in England* (2 cilt; London: Smith, Elder, 1873), özellikle 1, 242-254. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Londra’nın doğu yakasındaki kamu düzenine dair bir değerlendirme için bkz. Arthur Morrison’un romanı; *A Child of the Jago* (ilk basımı 1896; London: Penguin Books, 1946).org

cek olan tarafı da budur. (Tesadüfe bakın ki, muhtemelen, akıl hastalığı belirtilerinin çoğu da kamu düzeninin bu tarafında ilk olarak kendisini hissettirmektedir). Bu davranış alanına ilişkin kuralları *duruma özgü görgü kuralları* olarak adlandıracam. Buradan elde edilen yasalar, hayatın diğer boyutlarını düzenleyen (ve bazen aynı zamanda duruma özgü yasalar olarak da geçerli olan) ahlâk yasalarından ayırt edilmelidir: örneğin ilişkileri düzenleyen onur yasaları; ekonomik ve siyasî meseleleri düzenleyen hukuk yasaları; meslek hayatını düzenleyen etik yasalar.²¹

Birbirlerinin huzurunda bulunanların iletişimsel davranışları iki aşamada ele alınabilir. Birincisi *odaklanmamış etkileşim*le ilgilidir. Yani bu, bir kişi yanında bulunan başka bir kişi hakkında, görüş alanı içinden geçerken onun üzerinde göz gezdirerek, bilgi topladığında gerçekleşen iletişim türüdür. Odaklanmamış etkileşim büyük ölçüde insanların alelade bir şekilde, sırf bir arada bulunma durumunu nasıl idare ettikleriyle ilgilidir. İkinci aşama *odaklanmış etkileşim*dir. Bu da insanlar çok yakın bir şekilde bir araya geldiklerinde ve açıkça hep birlikte işbirliği yaparak tek bir ilgi odağı üzerinde yoğunlaştıklarında, mesela konuşurken sırayla konuştuklarında, meydana gelen bir etkileşim biçimidir. Odaklanmış etkileşimin olmadığı yerde, *odaklanmamış topluluk* kavramı kullanılabilir. Odaklanmış etkileşimin olduğu yerde ise daha acemice ve dağınık kavramlara ihtiyaç vardır.

Şu an üzerinde görüş birliğine vardığımız tanımlamalar ışığında, duruma özgü görgü kurallarının analizinde başka bir deneysel adım daha atabilir ve münasip tavrın ne olduğuna dair genel kabul gören bir iddia ileri sürebiliriz. Öyle görünüyor ki Amerikan toplumunda bireyin kendi bedenine dair, durum içerisinde karşısına çıkabilecek herhangi bir yüz yüze etkileşim için duyularının ve yeteneklerinin açık ve hazır olduğunu gösteren bir tür disiplin sergilemesi beklenir. Çoğu zaman durum

21 G. Simmel'in ilginç yorumları için bkz. "Morality, Honor and Law," from his *Soziologie* (3. Basım; Munich: Duncker & Humblot, 1923), pp. 403-405, trans. E. C. Hughes (reprinted by University of Chicago).

içerisinde bu tür bir kontrollü uyanıklık hali, kişinin başka ortamlarda sergilemesinin beklendiği vasıfların ve rollerin çoğunu bastırması ya da gizlemesi anlamına gelir. O halde onun diğer endişeleri ve yalnızca-konumlanmış ilgileri ne olursa olsun, kişi duruma dâhil olmasıyla birlikte “oyuna girmek”le ve etkisini göstermekle ve durum içerisindeyken “oyunda” kalmakla yükümlüdür. Üstelik kendisini durumun geçerli olduğu alanın dışına resmen taşımayı başarana kadar bu kapsayıcı yönelimini devam ettirmelidir. Kısacası bir tür “etkileşim tetikteliği” muhafaza edilmelidir. Şunu da eklemek isterim ki, kişinin duruma karşı canlı ve istekli olduğunu gösteren tavırları ele alırken, bu yolla durumun katılımcılarına ve hepsini kapsayan sosyal ortama karşı bir bağlılığın ve hürmetkâr bir takdirin de açıkça ilan edildiği gibi bir sonuca ulaşmaktan kaçınmak zordur. Örneğin, akıl hastanesi koğuşlarındaki bu kurallara dair göze çarpan ihlalleri ele alırken, daha sonra da göreceğimiz üzere, orada “bulunduğunu” gösterememenin, hastanedeki topluluğa ve görevlilere karşı bir yabancılaşma ve düşmanlığın normal ve anlaşılabilir bir ifadesi olduğu sonucuna varmak kaçınılmazdır.

Kişinin kendisine orada duruma bağlı olarak bulunduğunu göstermesinin en bariz yollarından biri, kişisel görünümünü ya da “kişisel sima”sını, yani şahsen üzerinde taşıdığı kılık-kıyafetini, tertip ve düzenini, saç şeklini ve diğer süslemelerini disiplinli bir şekilde idare etmesidir. Batı toplumunda kamusal mekânlarda, bazı sınıflara mensup erkeklerin kendilerini düzgün bir şekilde giyinmiş, traşlı, saçları taranmış, elleri ve yüzleri temiz şekilde sunmaları beklenir. Yetişkin kadınların da benzer ve hatta daha fazla yükümlülükleri vardır. Şu da belirtilmelidir ki kişisel görünüme dair konularda bu araçlara sahip olmak yetmez, aynı zamanda bunların münasip bir şekilde düzenlenmesini sağlayacak şekilde sürekli kontrollü olmak gerekir. (Fakat bu kurallara rağmen, akşam trafiği esnasında New York metrosu gibi yerlerde bazı kişilerin, çok iyi giyinmiş olmalarına ve disiplinli bir duruşa son derece uygun görünmelerine rağmen, geçici bir özensizlik ve bakılsızlık, küçümsenmişlik, sebezgane, farklı olaylar ve

sahneler arasında adeta bu tür ifadelerin yüzlerinden düşmesine izin verdiklerini görmeyi bekleyebiliriz.)

Bir kişinin kendisini duruma özgü bir donanıma sahip olan bir topluluğa sunmayı başaramaması, muhtemelen o ortama ve oradaki katılımcılara karşı bir tür saygısızlık işareti olarak algılanabilir. Ya da orada bulunanların toplumsal dünyasına karşı büyük bir kültürel mesafeye sahip olduğu da açığa vurulmuş olabilir. İyi ya da kötü kişisel görünüm arz eden bu gibi durumların insanlara karşı bir şeyler ifade eden anlamlı sonuçları âdâb-ı muaşeret kitaplarında, bazen son derece yerli yerinde ve sık sık tartışılmıştır:

Bazen çok rastlantısal ve öylesine bir karşılaşma esnasında ve kıyafetinizin karşılaştığınız kişilere karşı duygu ve hislerinize hiçbir alakası olmadığı durumlarda, düzgün ve dikkatli giyinmek size büyük avantaj kazandıracaktır. Baştan savma bir kılık, kişinin kendi imkânlarından memnun olduğu, sadece kendi anlayışıyla ve kendi planlarıyla meşgul olduğu, başkalarının fikirlerine karşı kayıtsız olduğu ve eğlence için gözünün dışarıda olmadığı gibi anlamlara gelebilir. Kimse böyle bir adama yatırım yapmaya ya da onunla flört etmeye istekli olmaz. Özenli bir kıyafet, görmüş geçirmiş, zevki toplum içerisine karışmakta ve insanlarla sohbet etmekte arayan ve alışıldığı üzere bunu bulan ve karşılaştığı insanlarla her zaman iletişime geçerek ilişki kurmaya hazır olan bir adam demektir; bu aynı zamanda adeta her zaman geçerli olan bir tanışma teklifidir ve karşı tarafta kendisiyle konuşulma isteği yaratır.²²

Kişisel görünümün uygun bir şekilde idare edilmesinin arkasında yatan etkileşim tetikliği türünün ilginç bir ifadesi, toplumumuzda erkeklerin her zaman pantolon düğmelerinin ilikli olması ve önlerinde ereksiyondan kaynaklı bir şişkinliğin belli olmaması konusunda gösterdikleri özendir.²³ Sosyal bir du-

22 Anonim, *The Canons of Good Breeding* (Philadelphia: Lee and Blanchard, 1839), ss. 14-15.

23 Bu tür bir koruyucu gizlenmeyle meşgul olma gerekliliği, aynı zamanda, kol felcine uğrayan erkeklerin de karşılaştığı olağanüstü durumlardan biridir. Bkz. E. Üdemiş-Pandir, *Kıta Koruyucu*, editör *Experiments in Survival* (New

rum içerisine girmeden önce çoğu zaman hızlıca sosyal görünümünün ilgili kısımlarını incelerler ve bir defa duruma dâhil olduktan sonra da koruyucu bir örtü kullanmak gibi ilave bir tedbire başvurabilirler; özellikle kendini kontrol etmenin rahat bir oturuşla daha kolay olduğu durumlarda, mesela bacak bacak üstüne atmak ya da kasık bölgesini bir gazete ya da kitapla kapatmak gibi. Buna benzer bir endişe kadınlarda da görülür; onlar da bacaklarını, iç çamaşır veya kalçalarını gösterecek kadar ayırmamaya dikkat ederler. Bizim toplumumuzda bu tür bir bacak disiplininin evrenselliği kronik hastaların bulunduğu bir kadın koğuşunda çok iyi anlaşılmaktadır. Bu koğuşta kadınlar mahrem yerlerini iştahlı bir şekilde kaşımakta ve bacaklarını yayarak oturmaktadırlar. Bu durum, bacak disiplininin büyük bölümünü sanki hep var olan bir şeymiş gibi gören araştırmacıların bunun sonradan kazanılan bir şey olduğunu fark etmelerini sağlamıştır. Bir kişinin bacak disiplinine dair benzer hatırlatıcılardan biri de, arabanın ön koltuğundan dışarı çıkmaya çalışan çok şişman yaşlı kadınlardan beklenen bacak hareketleridir. Nasıl ki Bali toplumundakiler her zaman koltuğun yüksekliği ve yönüyle ilgileniyorsa, bizim toplumumuzdaki kişiler de “durum içinde” iken daima cinsel özelliklerine dair “fiziksel” işaretlerin gizli tutulmasıyla meşguldürler. Ayrıca beden bu parçaları açık bırakıldığında bu durum sadece cinselliğin işareti değil, aynı zamanda benlik üzerindeki kontrolün de gevşek olması demektir -kişinin, topluluğa dâhil edilemeyecek kadar yetersiz bir benlik donanımına sahip olduğunun kanıtıdır-.

Daha önce de belirtildiği üzere, kişisel görünümün disiplinli bir şekilde idare edilmesinin önemi akıl hastaları tarafından çok çeşitli yollarla gösterilir. Yaklaşan bir psikozun tipik bir işareti bireyin görünüşünü ve kişisel temizliğini “ihmal” etmesidir. Bu gibi uygunsuz durumlar için akıl hastanelerinde ayrılan klasik yer, bu yönde belirtiler gösterenlerin toplandığı koğuşlar, yani “gerilemiş olanların” koğuşlarıdır. Ancak aynı zamanda buradaki

koşullar bu tür bir yönelim bozukluğunu fark edilir düzeyde kolaylaştırmaktadır. (Burada kişisel görünümün bir kenara bırakılması tolere edilir ve hatta bazen belli belirsiz onaylanır, çünkü bu durum koğu yönetiminin zorluklarını azaltır.) Benzer şekilde, bir akıl hastası “kişisel görünümüne ilgi duymaya” başladığında ve kişisel giyim kuşamına özen gösterecek şekilde çabalar sergilediğinde, çoğu zaman bir şekilde topluma karşı savaştan vazgeçmiş ve yeniden “gerçekliğe” yüzünü dönmüş biri olarak görülerek kendisine güven duyulmaya başlanır.

Kişisel görünümün en hassas bileşenlerinden biri muhtemelen insan yüzünün halidir. Kişinin duruma bağlı olarak orada bulunduğunu göstermesinin en net yollarından biri, yüz dediğimiz bu aracın çeşitli kısımlarının şeklini ve ifadesini yüz kasları vasıtasıyla uygun bir şekilde kontrol etmesidir. Bu kontrol herhangi bir şekilde bilinçli olmayabilir ama yine de bunun için uğraşılır. Mahpushanedeki hayata dair şu satırların ortaya koyduğu üzere, eğlence yüzümüz, cenaze yüzümüz ve başka çok çeşitli kurumsal yüzlerimiz vardır:

Her yeni mahkûm, köpek-yüzünü takınmayı öğrenir, yani otoriteler tarafından bakıldığında soğuk, ilgisiz ve *kişisiz* bir yüz ifadesini ve duruşu benimser. Herkes hareketsiz halde donduğunda ya da rahatladığında köpek-yüzü ifadesi kolaylıkla takınılabilir. Bu yüz caddelerde, sosyal ortamlarda ve her türlü gizlenme esnasında görülen yüzdür. Mahkûmlar baş başa iken kendi aralarında rahatlatma ve gevşeme ortaya çıkar: orada “arkadaşça” eğlenenin güler yüzlü coşkusu ve neşesinin abartılması söz konusudur. Gün boyu koruyucu olan yüz, geceleyin nöbetçi kulübesindeki ya da voltadaki muhafızlar karşısında saldırgan bir şekilde sertleşir ve nefret dolar. Yeni bir yüzün takınılmasının ardından gerginlik ve hoşnutsuzluk gelir, muhafızlar hafifçe elleri titreten bir çabayla yüzün “yumuşak” halini devam ettirerek çok merhametli bir rahatlık ve yumuşaklıkla karşılık verirler.²⁴

24 B. Phillips, “Notes on the Prison Community,” in H. Cantine and D. Rainer, eds., *Prison Etiquette* (Bearsville, New York: Retort Press, 1950), ss. 105-106. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Uygun yüz ifadesini takınmanın bizim toplumumuzda devam ettirebilmesinin yaş ilerledikçe zorlaşması ilginç bir gerçektir. Öyle ki bilhassa kadınları cinsel çekicilik vasfını uzun süre koruyan sosyal gruplarda, sabah uyandıktan sonra yüzün istenen şeklini alabilmesi için yaş ilerledikçe daha uzun bir zaman dilimi gerekir ve uyandığı ilk dakikalarda kişi kendisini “eli yüzü düzgün” biri olarak görmez. Oyundaki bir yüzün neye benzemesi gerektiğine dair bu gençlik ölçülerine göre, yaş konusunda aksi takdirde uygun bir biçimde şekil alacak olan yüzün yetersiz bir gerginliğe sahip olduğunu düşünen bakış açılarının da bulunduğu belli bir noktaya ulaşılmıştır.

O halde kişisel görünümün disiplinli bir şekilde düzenlenmesi, kişinin kendisiyle ilgili olanlara karşı canlı ve uyanık olduğunu ifade etmekle yükümlü olduğu yollardan biridir. Başka bir araç, insanın durum içerisinde dikkatini verdiği yeni uyarıcılara karşı hazır olması ve bunlara beden hareketleriyle karşılık verme konusunda gösterdiği şevktir. Bence kişi farklı durumlar içerisinde uygun bir motor düzeyini o kadar yaygın bir şekilde devam ettirir ki bu aslında farkında olunması çok zor bir görgü kuralı türüdür. Burada yine akıl hastası koğuşları bize yardımcı olur. Örneğin şizofren olarak teşhis edilenlerin hepsinin gösterdiği ortak bir belirti, mesela koridordaki voltalar esnasında sergiledikleri aşırı yavaş beden hareketleridir. Voltadayken hasta, kafasını yavaşça sesin geldiği yöne doğru çevirerek bir görevlinin sorusuna cevap verebilir ve bunu sanki boynu tamamen tutulmuş gibi bütün gövdesini çevirerek ve yüzünü hiç hareket ettirmeden yapar. (Bu tür bir davranış uyurgezerlerin yaptığı düşünülen davranışlara biraz benzemektedir ve bu yüzden de benzer bir cevabı getirir; yani kişinin fiziksel olarak o durum içerisinde olduğunu hissetmesi ama etkileşimde bulunacak kadar var olamaması.) Bleuler, örneğin birçok şizofreni vakasında, muhtemelen böyle zamanlarda gerçekleşen, insanın iç dünyasına doğru göç etmesi gibi hallere işaret ederek, bir durum içerisinde var olamamaya ve böyle ölü gibi davranılmasına dair çok parlak tasvirler sunmaktadır.

Otizm de birçok hastada dışarıdan görünecek şekilde ortaya çıkar. (Doğal olarak bu genellikle istemeden yapılan bir şeydir). Bunlar etraflarındaki hiçbir şeyle ilgilenmezler ve hatta sanki sürekli boş bir duvara bakan ve gücenik bir yüzle oturup dururlar; ya da kafalarına bir etek veya yatak örtüsü geçirerek duyu kapılarını kapatırlar. Aslında daha önceki zamanlarda, hastalar kendi ellerindeki aletlerle baş başa bırakıldıkları zaman, eğilerek bir yana yaslanmış ya da çömelmiş halde bulunuyorlardı. Bu durum, onların, tenlerinin bir şeyler hissedebilecek duyu yüzeyi alanını olabildiğince kısıtlamaya çalıştıklarını gösteriyordu.²⁵

Ayrıca tıbbî olmayan ama yine de birçok açıdan akıl hastanelerine benzer olan kurumlarda da bunun gibi var olamama durumlarının bazı örneklerinin gösterilebileceğini de belirtmeliyiz:

Mahpushane bahçesinde ve oradaki atölyede, gülümsemenin, sohbetlerin, uyanıklığın ve çevresine karşı dikkatin kendileri için çok kolay olduğu mahkûmlar görülür. Aynı zamanda nadi-ren gülümseyen, pek konuşmayan, bir hızda yürürken tökezleyen, işleriyle uğraşırken yaptıkları hatalar hiç dikkat çekmeyen ve yalnızca bir uyarıcı güçlü ya da farklı olduğunda sosyal uyarıcılara karşı normal tepkiler veren birçok insan görülebilir. Statü ya da sosyal anlamda kabul görme onlar için hiç önemli değildir. Onları kontrol eden şey dalıp gittikleri derin hülyalardır.²⁶

O halde genel olarak, eğer birey bütün sosyal kapasitesiyle bir durum içerisinde bulunacaksa, muhtemel uyarıcılara duyarlı olduğunun kanıtı olarak belirli düzeyde bir uyanıklık halini sürdürmesi gerekir. Ayrıca içerisinde bulunduğu topluluğa karşı istekli ve faal olduğunun delili olarak kişisel görünümüne çekidüzen vermeli ve hazır halde olmalıdır. Şüphesiz bundan sonra yapılması gereken şey, yetersiz ya da eksik varoluşun analitik açıdan ortaya konabileceği çeşitli yolları tespit etmek üzere bu yolda devam edilmesidir.

25 E. Bleuler, *Dementia Praecox or the Group of Schizophrenias*, trans. J. Zinkin (New York: International Universities Press, 1950), ss. 65-66.

26 D. Clemmer, *The Prison Community* (yeniden basım; New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1958), Kitap 244 - <https://rantey.org>

İkinci Bölüm

Odaklanmamış Etkileşim

3. Katılım ve İlgi

Bedensel Dili: Daha önce de belirtildiği üzere, insanlar birbirlerinin yanındayken hiçbir sözlü iletişimin gerekmediği yerde bile aralarında kaçınılmaz olarak bir tür iletişim gerçekleşir. Zira bütün durumlarda illa da belirli sözlü iletişimlerle ilişkili olmayan bazı hususlara önem atfedilir. Bunlar bedensel görünümü ve kişisel eylemleri kapsar: giyim kuşam, hal ve hareketler, tavır ve duruş, ses düzeyi, selamlama ve el sallama gibi bedensel jestler, yüzün farklı hallere bürünmesi ve daha genel duygusal ifadeler.

Her toplumda bu iletişim imkânları kurumsallaştırılmıştır. Bunun gibi birçok işe yarar iletişim biçimi göz ardı edilebilirken, en azından muhtemelen bazıları düzenli hale getirilmiş ve bunlara dair ortak bir anlam üzerinde uzlaşmıştır. Birey, yaptığı faaliyetin bir kısmının orada bulunan herkes tarafından algılanabilir olduğunun tam farkında olmadan, bu faaliyetini zihnindeki kamusal niteliğini düşünerek tasarlar ve böylece onu değiştirme eğilimine girer. Aslında bazen bu işaretleri yalnızca bunlara şahit olunsun diye kullanıyor da olabilir ve orada olanlar bu iletişimde alıcısı oldukları mesajların tam anlamıyla farkında olmasalar

bile, eğer alışılmamış ve olağandışı bir mesaj iletiliyorsa, yine de kesinlikle bir şeylerin ters gittiğini anlayacaklardır. Demek ki bir beden sembolizmi, yani bireysel görünümünden ve jestlerden oluşan bir dil vardır. Bu dil genellikle başkalarında ortaya çıkardığı şeyi aktörde de ortaya çıkarır ve başkaları da bu işaretleri yalnızca orada kendisiyle birlikte bulunanlardan alır.²⁷

Bu vücut bulmuş anlamlı işaretler, bir kişinin başkalarına söylemeye çalıştığı bir sözle kast ettiği ve dolayısıyla da odaklanmış bir etkileşimde, mesela bir sohbet toplantısında dile getirdiği şeyi anlatacak şekilde işlev görebilir. Ancak bu olayların çoğunun iletişim olarak görüldüğü zaman ortaya çıkan özel niteliği gereği bunlara kolaylıkla odaklanılamaz ve dış etkilere korunamaz. En aşırı örneklerde ise durum içerisindeki herkes için erişilebilir hale gelir. Ayrıca bu işaretler, mesela hitabet ya da konuşmanın tersine, daha kapsamlı söylemsel mesajlar için uygun görünmese bile, aktörün toplumsal vasıflarını ve benlik algısını, orada bulunan diğer kişilere ve ortama dair düşüncesini gözler önüne seren bilgiler taşıyacak şekilde düzenlenmiş gibi görünmektedir. Öyleyse bu işaretler odaklanmış etkileşimde de rol oynuyor olsalar bile, odaklanmamış etkileşimin temelini oluşturmaktadır.

27 Bedensel eylem, toplumsal etkileşimin temeli olarak sosyal bilimler literatüründe “sözlü olmayan iletişim” başlığı altında ele alınmıştır. Bu davranışın bedeninin duruş şekliyle ilgili olan boyutları G. W. Hewes tarafından sistematik bir şekilde resmedilmiştir; “World Distribution of Certain Postural Habits,” *American Anthropologist*, 57 (1955), 231-244. Son derece genel bir değerlendirme için bkz. R. Birdwhistell, *Introduction to Kinesics* (Washington, D.C.: Department of State, Foreign Service Institute, 1952). Ayrıca bkz. J. Ruesch and W. Kees, *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations* (Berkeley: University of California Press, 1956); T. S. Szasz, *The Myth of Mental Illness* (New York: Hoeber-Harper, 1961) ; S. Feldman, *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life* (New York: International Universities Press, 1959), Part 2; D. Efron, *Gestures and Environment* (New York: King's Crown Press, 1941) ; M. Critchley, *The Language of Gesture* (London: Edward Arnold, 1939); and E. T. Hall, *The Silent Language* (New York: Doubleday, 1959). <http://www.jstor.org>

Bu odaklanmamış etkileşim sahasında resmen tek başına hiçbir katılımcı “sazı eline alamaz”; resmî bir çekim merkezi yoktur. Kişi ortamdaki belirli biri üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için bu davranış türüne özel bir dikkat gösterse de – mesela bir kadının erkek arkadaşının hoşlandığını bildiği bir kokuyu sürmesi gibi – çoğu zaman böyle bir tavır sanki her şeyden önce orada bulunan herkesin ortak yararı için sergileniyormuş gibi yapılır.

Demek ki beden dili, âdet haline getirilerek topluma mal edilmiş bir söylemdir.²⁸ Ayrıca bunun normatif bir söylem olduğunu da açıkça görmeliyiz. Yani nasıl ki başkalarının kendilerini belirli biçimlerde sunacağına dair bir beklenti varsa, alışıldığı üzere diğerlerinin yanındayken belli bilgileri iletme ve başka intibalar bırakmama yükümlülüğü de vardır. Sadece görülen davranışların anlamına dair değil, gösterilmesi gereken davranışlara dair de bir fikir birliği vardır.

Kişi konuşmasına son verse bile beden dili yoluyla iletişim kurulmasına engel olamaz; doğru şeyi ya da yanlış şeyi söylemelidir: hiçbir şey söylememe gibi bir şansı yoktur. Çelişkili bir şekilde, kendisi hakkında verebileceği en az bilgiyi verme yöntemi – bu yine de fark edilir bir şey olsa bile – bulunduğu ortama uyum sağlamak ve onun gibi kişilerden beklendiği şekilde hareket etmektir. (Kişinin görgü kurallarına uymasını sağlayan etkenlerden biri, kendisi hakkında vereceği bilgileri en aza indirmenin yollarından birinin bu olmasıdır.) Son olarak şu da

28 G.H. Mead'in “anamlı” ve “anamlı olmayan” jestler arasında yaptığı ayırım burada tam manasıyla tatmin edici olmaz. Beden dili, anlamlı olmayan bir “jestler alışverişi”nden daha fazlasıdır çünkü bu dil, genellikle hem aktör için hem de buna şahit olanlar için aynı anlamı çağırır; aktör tarafından kullanılmasının sebebi de genelde şahitler için bunun sahip olduğu anlamdır. Bununla birlikte burada anlamlı sembolizmden daha az bir şey söz konusudur: çünkü burada asolan, anlamlı eylemlerin kapsamlı biçimde karşılıklı alış veriş değildir. Yapılan eylemde hesap edilmemiş, içten gelen bir katılım ve ilginin devam ettirildiği izlenimi korunmalıdır. Aktör yaptığı eylemle ilgili bir meydan okumayla karşılaşması durumunda daima bunun anlamını inkar edebilecek bir konumda bulunmalıdır.

belirtilmelidir ki, toplumdaki hiç kimsenin bu anlamlı bedensel dilin bütününe ya da büyük kısmını kullanmasını sağlayacak bir konumda olması mümkün olmasa da, yine de herkes beden sembollerinden oluşan bu lügate dair belli bir bilgiye sahip olacaktır. Aslında ortak beden diline dayanan bir anlaşma biçiminin var olması, bireylerden oluşan bir kümeyi toplum olarak adlandırmamızın sebeplerinden biridir.

Katılım: Kişinin beden dili vasıtasıyla bilgi sunduğunu kabul ettikten sonra, bu bilginin neyle alakalı olduğu sorunu gündeme gelir. En bariz münasebet türlerinden birine, yani “ortam oluşturulan faaliyet”e bakarak bu soruyu cevaplamaya başlayabiliriz.

Herhangi bir sosyal ortamda gerçekleşen sosyal etkinlik esnasında doğası gereği o etkinliğin parçası olan faaliyetler bulmaya çalışırız; mesela bir siyasi konuşma siyasi bir toplantının herkesçe beklenen parçasıdır. Bu gibi “ortam oluşturulan faaliyetler” muhtemelen kendilerine uygun sosyal ortamlar sayesinde ortaya çıkan sosyal durumlarda münasip faaliyetler olarak meşrulaştırılırlar. Böylelikle “her şeyin bir yeri ve zamanı olduğu”na dair sağduyuya dayanan yaygın kanaate zemin hazırlarlar. Fakat o vakit, sosyal ortam için neden hepsinden önce belirli bir faaliyetin münasip görüldüğü sorusunu sormalıyız. Daha önemlisi öyle görünüyor ki yerli yerince hazırlanmış ve ortam oluşturulan faaliyetin gösterilmesi, genel münasebet biçimlerinden ve uyum sağlama yöntemlerinden yalnızca bir tanesidir.

Ancak bu düşüncelerde çok ümit verici bir nokta bulunmaktadır. Ortam oluşturulan bir faaliyetle meşgul olmak demek, onun içerisinde bulunan bir tür bilişsel ve duygusal dikkati ve özeni sürdürmek ve psiko-biyolojik beceri ve kaynakları seferber etmek demektir; kısacası bu faaliyete *katılmak* ve ilgiyi ona odaklamak demektir.²⁹ Ayrıca duruma özgü bağlayıcı bir davran-

29 Günlük konuşmada bir şeye “katılmak ve onunla ilgilenmek” tabiri iki anlamda daha kullanılmaktadır: birincisi kişinin kendisini belirli eylemler için sorumlu ve yükümlü kılması anlamında “bağlılık ve üstlenme”; ikincisi de duygusal yatırımla bir şeyle özdeşleşme anlamında “bağlanma”. Bu

nışın, aktörün katılım ve ilgisini farklı olaylar arasında nasıl paylaştığına dair ne gibi bir mesaj ilettiğini sorarak, sınırlı sayıda konunun var olduğunu ve her bir konunun da davranışın birçok farklı boyutuyla ifade edildiğini anlarız. Kısacası somut bağlayıcı fiilleri, açıkça ifade edilmiş bir katılım ve ilginin şartlarına dönüştürerek, bu gibi çeşitlilik gösteren fenomenlerin giyim, duruş, yüz ifadesi ve görev faaliyetleri gibi boyutlarının işlevsel anlamda denk olduğunu göstermenin bir yolunu buluruz. Belirgin farklılıkların arkasında ortak bir yapı olduğunu görmeliyiz. Demek ki duruma özgü görgü kurallarını çözümlemek için, bireyin katılım ve ilgiye dair anlayışını ve bunları farklı olaylar arasında nasıl paylaştığını belirleyen toplumsal düzenlemelerin analizini yapmaya çalışmalıyız.³⁰

“Duruma katılım” konusunda belirtilmesi gereken ilk şey bu ibarenin terminolojik muğlaklığıdır. Şimdi bu çalışmada sadece konumlanmış katılımlardan yani durum *içerisinde* devam ettirilen katılımlardan söz ediyorum. Oysaki “duruma katılım” ibaresi ise bu anlamın yanı sıra daha sınırları belli bir anlama da sahiptir; yani kişinin kendisini bir şekilde bütünüyle içinde bulunduğu duruma ve topluluğa nasıl bıraktığına ve böylelikle nasıl *duruma özgü* bir katılım sergilediğine işaret eder. Kişilerin konumlanmış faaliyetleriyle meşgul olma biçimlerini anlatmak için de “durum *içerisindeki* katılım” ibaresini kullanmayı öneriyorum ve şimdilik “duruma katılım” ibaresini kullanmaktan kaçınıyorum.

---

muğlaklık sebebiyle, bu kitaptaki “katılmak ve ilgilenmek” tabiriyle aynı şeyi kastederek başka bir yerde “meşgul olma” tabirini kullandım. Bkz. “Role Distance,” *Encounters* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1961).

30 Bir değişken olarak katılıma dair değerlendirme için bkz. E. F. Borgatta ve L. S. Cottrell, Jr., “On the Classification of Groups,” *Sociometry*, 18 (1955), 416-417. Katılımın bir boyutu, yani yoğunluk boyutuna dair bir değerlendirme için bkz. T. R. Sarbin in “Role Theory,” “Organismic Dimension,” bölümü ss. 233-235 in G. Lindzey, ed., *Handbook of Social Psychology* (Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1954). Benim katılım ve ilgi konusuna yönelmem ise şu çalışmadan kaynaklanmıştır; G. Bateson ve M. Mead, *Balinese Character* (New York: New York Academy of Sciences, 1942).

Bireyin belirli bir durum içerisinde devam ettirdiği katılım kendi iç dünyasındaki ruh haliyle ilgili bir meseledir. Katılıma dair değerlendirme ise dışardan görünen bazı ifade türlerine dayanmalıdır ve öyle de olur. İşte bu noktada beden dilinin etkisini analiz etmeye başlayabiliriz çünkü şu husus çok ilginçtir; nasıl ki bedensel faaliyetler özellikle bütün bir sosyal durumun genelinde bilgi yaymak üzere tasarlanmış görünmekteyse, bu işaretler de bireyin katılımına dair bilgi sağlamak üzere tasarlanmış görünmektedirler. Nasıl ki birey beden dili vasıtasıyla bir şeyler iletebileceğini ve doğru şeyi iletmesi gerektiğini anlamışsa, başkalarının yanındayken ilgi ve katılımını nasıl paylaştığına dair bilgi vermesinin kaçınılmaz olduğunu ve ilgisini belirli bir şekilde paylaştığını ifade etmesinin zorunlu olduğunu da anlar. Şimdi bir beden dilinden bahsetmek yerine, biraz daha özel olarak “katılım dili”nden ve katılım ve ilginin paylaştırılmasına dair kurallardan bahsedebiliriz.

Bir grubun katılım dili öğrenilmiş ve üzerinde uzlaşmış âdetlere dayanan bir şey olduğu için, kültürler arası ve hatta alt-kültürler arası çalışmalarda bundan kaynaklı bir zorluk ortaya çıkmasını beklemeliyiz. Farklı kültürlerde aynı genel topluluk tipi farklı katılım yükümlülüklerine göre şekillenir. Örneğin birçok Uzakdoğu toplumunda dramatik bir filmin izleyicilerinin, Amerikan toplumundaki izleyicilere oranla, daha az düzeyde sürekli bir ilgi göstermeleri gerekir ve o an sadece tek bir şey düşünmeleri pek gerekmez. Ancak bu tür bir farkın tamamen dışında başka bir husus daha vardır ki, bir toplumdaki aynı davranışsal işaret ya da ima başka bir toplumda âdetler gereği katılım ve ilgi bakımından bambaşka anlamlara sahip olabilir. İşte tam da bu yüzden bir dinî grubun mensupları başlarını açarak Lordlar Kamarası’na saygı gösterirken, başka bir grup ise tam tersine başlarına bir şeyler örterek saygılarını gösteriyor olabilir. İki kültür arasında ya da aynı kültürün farklı dönemlerinde duruma özgü tavırlarda bir fark bulunduğunda, bu uyuşmazlığın hangi tarafının asıl ilgi ve katılımı ifade eden geleneksel dildeki

bir farkı yansıttığını, hangi tarafının bizzat katılım ve ilgideki bir farkı yansıttığını belirlemek karmaşık bir iştir.

Katılım Perdeleri: Katılım doğrudan görünen bir şey olmadığı ve sadece üzerinde uzlaşmış geleneksel işaretler yoluyla onun hakkında çıkarsamalar yapılabileceği için, gerçek katılım çok küçük bir öneme sahiptir. Asıl bilmek istediğimiz şey ise “etki oluşturan” katılımdır; yani aktörün ve diğerlerinin, aktörün devam ettirdiğini hissettikleri ya da aktörün devam ettirdiğinin hissedildiği (ya da hissedilebileceği) katılım.

Meşguliyetle dair bir talep, meşgul olan kişinin iç dünyasına dair bir taleptir. Doğal olarak bazen sosyal ortam bunu gerektirdiğinde kişinin kalbi yalan söyleyemeyebilir. Böyle durumlarda çözüm yollarından biri uygunsuz ilgi ve katılımı gizlemek yerine uygun bir şekilde katılıyormuş gibi göstermektir. Elbette ortamdaki soğumuş kişi için başka bir çözüm de, katılım kurallarına uyum sağlayamayacağını ve bu konuda istekli olmadığını peşinen kabul etmek ve daha en başta bu duruma dâhil olmaktan kaçınmaktır. Benzer bir şekilde, içinde bulunduğu durumdan ayrılabilmek de bazen halden anlayan diğer kişiler sayesinde mümkün olur. Örneğin bir kişiye “çöküntü yaşatması” muhtemel olan kötü haberler verilmesi gerekiyorsa, haberi verecek kişi alıcının durum içerisinde kendi başına kaldığı, yani bir durum içerisinde var olmasını gerektirecek şartların oluşmasının pek muhtemel olmadığı uygun bir anı bekleyebilir.³¹ Bu durumda alıcı, içinde bulunduğu sosyal duruma herhangi bir zarar vermeden, aldığı habere duygusal olarak karşılık verebilir. Bu esnada içinde bulunduğu zor durum herkes tarafından takdir edilebilir ama verdiği karşılık orada bulunan herkes tarafından ancak güçle kabul edilebilir.

31 Halden anlayan diğer kişilerin, birine nasıl destek olabileceğine dair uç bir örnek alt sınıfa mensup erkeklerin koruyucu davranış kalıplarında görülebilir. Mesela biri sarhoş olmuşken ve her hali ve hareketiyle doğru bir katılım sergileyemeyeceğini gösterirken arkadaşları ve “kankaları” tarafından fiziksel anlamda otomatik olarak alınması buna en güzel örnektir.

Katılım ve ilginin paylaştırılma biçiminin uygun olup olmadığına anlaşılmamasından önce, katılım işaretlerinin belirtilmesi ve bunların onaylanması gerektiği göz önünde tutulursa, bu noktada algıya engel olan ve *katılım perdeleri* olarak kullanılan çeşitli bariyerler bulmayı bekleyebiliriz. Bu perdelerin arkasına sığınarak kişiler, normalde olumsuz yaptırımlarla karşılaşacak şeyleri güvenli bir şekilde yapabilirler. Herkes başka birinin katılımını onun yaptığı faaliyetlerin içinde bulunduğu bütün şartları dikkate alarak algıladığı için, ya bedensel katılım işaretlerinin, ya katılımın muhataplarının ya da her ikisinin algılanması engellenerek katılım adeta bir zırh ile perdelenebilir. Anglo-Amerikan toplumunda yatak odaları ve banyolar belki de en başta gelen perdeleme yerleridir.³² Bilhassa banyolar burada önemlidir zira insanların tek başına kendilerini kilitlemelerinin uygun olduğu tek yer burasıdır. Ve ancak bu teminat altına alınmış koşullarda, insanlar duruma özgü bazı uygunsuz ilgi ve meşguliyetlerini açığa vurabilecek kadar kendilerini rahat hissederler.³³

Aslında her sosyal müessese bu gibi uygunsuz işlere ev sahipliği yapabilecek “yarıkları” içinde barındırır. Örneğin Merkezî Hastane’de hemşirelerin hastane girişinde, açık havada sigara içmeleri “meslek ahlâkına aykırı” görülürdü çünkü sigara içmek

32 Bu yerler ve diğer “sahne arkası” bölgeler şu çalışmada uzun uzadıya ele alınmıştır: *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Doubleday Anchor, 1959), 3. Bölüm. [Kitabın Türkçesi için bkz. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Barış Cezar (çev.) Metis Yayınları, 2009]

33 Duruma özgü görgü kuralları elbette burada da bazı türdeki kişilerle ilişkilidir. Örneğin tek başına banyo küvetindeyken bile, Tanrı’nın ya da meleklere onları gördüğü varsayımına dayanarak, iffet ve hayâ duygularının elden bırakılmadığı kadın manastırları vardı. On altıncı yüzyılda seyyahlar hanlarda hemcinsleri olan kişilerle aynı yatağı paylaşırlardı ve en azından teoride, gece boyunca, uyuyanların durum içerisinde bulunan diğer kişileri gereğinden fazla rahatsız etmemeleri için tavırlarının görgü kurallarına uygun olması gerektiği düşünülürdü. Bkz. H. Nicolson, *Good Behaviour* (London: Constable, 1955), s. 134, ve N. Elias, *Über den Prozess der Zivilisation* (2 vols.; Basel: Falken, 1939), “Über das Verhalten im Schlafrum,” 1, 219-230 [Kitabın Türkçesi için bkz. *Uygarlık Süreci* (2 Cilt), “Yatak Odasındaki Davranışlar” Ender Arslan ve Ersoy Özben (çev.) Metis Yayınları, 2000]

adeta onların, hastaların kendilerine muhtaç oldukları dünyalarını yeterince anlamadıklarını ve bu işe kendilerini adanmadıklarını gösterirdi. Bu yüzden hemşirelik öğrencileri zemin katın iki tarafını birleştiren tünelde yürürken bazen yavaşlayıp, görünürlüklerinin daha az olduğu bu çok kısa süre içerisinde kendilerine konulan yasağın acısını çıkarırcasına bir sigara yakıverirlerdi. Böylece yapmaya çalıştıkları, bir ara vererek “rolden kopmaları”nı ya da Everett C. Hughes’ün “rolden kurtulma” dediği durumun tadını çıkarmalarını ifade eder.

Taşınabilir olmak gibi faydalı bir özelliğe sahip katılım perdeleri de vardır. Bu yüzden Avrupa toplumundaki kadınlar, artık yüzlerinin utançtan kızardığını ya da kızarmadığını gizlemek için yüzlerini örten maskeler bir yana yelpaze bile kullanmazken,³⁴ açık olması gereken kapalı gözleri gizlemek için eller,³⁵ esnerken kapalı olması gereken ağız gizlemek için de gazeteler kullanılmaktadır. Yine benzer şekilde, hapishane gibi cebir uygulayan kurumlarda, insan sigarayı avcunun içinde saklayarak sigara içtiğini fark ettirmeyebilir.³⁶

Katılım perdeleri hakkında sorulması gereken bir soru, bunları kullanmanın meşru görüldüğünün düşünülüp düşünülmediği sorusudur. Uç bir örnek verecek olursak, kişi tamamen tek başınayken “oyun dışına çıkmasına” müsaade edilebilir mi? Bütünüyle rahatlamış ve kendini salmış bir kişinin yanına beklenmedik şekilde davetsiz bir misafir geldiğinde o an muhtemelen

34 E. S. Turner, *A History of Courting* (New York: Ballantine Books, 1954), s. 73.

35 Tabii ki gözlerin kapanmış olması her zaman kişinin uyuyakalarak topluluktan ayrıldığı anlamına gelmez. Mesela sevişirken, öpüşürken ya da müzik eşliğinde dans ederken gözlerin kapalı olmasının derin bir duygusal katılımın saygı dolu ifadesi olarak görüldüğü anlar da vardır. Ancak bu gibi durumlarda gözler öyle özel bir şekilde yumulur ki gözkapaklarının arkasındaki kişinin hâlâ munasip biçimde ortama uyum sağlama kabiliyetinin olduğu düşünülür.

36 Bkz. örneğin G. Dendrickson and F. Thomas, *The Truth About Dartmoor* (London: Gollancz, 1954), s. 111. İnternet Arşivi - <https://rantey.org>

her ikisi de kendisini mahcup hisseder. Orada bulunan kişi, bu etkileşimde soyunmuş bir halde bulunma hakkına sahip değildir, oraya aniden gelen kişi de ev sahibini yakışksız bir şekilde yakalama hakkına sahip değildir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki burada bir istisna bizim için çok önemlidir: Davetsiz misafirin orada bulunduğu kişinin statüsünü dikkate alırsak, buna göre davetsiz misafir kategorileri de olabilir; yani yalnızca-konumlanmış fiillerin duruma özgü şartları gereği kendilerinden gizlenmesini sağlayacak sosyal gücü olmayan hizmetçiler, bakıcılar, çocuklar gibi kişiler olabilir. Bu yetersizliğin beraberinde getirdiği bir sonuç olarak “yok farz edilen bu kişiler” çoğu zaman bir odaya, telefonla bildirerek ya da kapıyı çalarak önceden bir uyarı yapmadan, habersiz girme gibi bir ayrıcalığa sahiptirler. Oysaki normal kişiler önceden bu tarz uyarıları yapmak zorundadırlar.³⁷ Kişinin başkalarının bakışlarından uzakta olduğunu hissettiğinde ve birdenbire başkalarının kendisine baktığını hissettiğinde içine düştüğü duruma bakarak, topluluğun onun üzerindeki etkisini en net biçimde görebiliriz. Zira bu gibi keşif anlarında başkaları tarafından görülen kişi muhtemelen alelacele derlenip toparlanır ve böylece farkında olmadan başkaları yokken neyi bir kenara bırakmış olduğunu ve sırf başkaları orada olduğu için neler yaptığını ve nasıl bir tavır takındığını gösterir. Bu mahcubiyetlere karşı korunmak ve başkaları onu nasıl görüyorsa öyle görünmeye çalışmak için, insan yalnızken bile başkalarına karşı düzgün bir şekilde görünme endişesini devam ettirebilir. Bu gerçek, bizim duruma özgü davranışı aslında sosyal bir durumun söz konusu olmadığı zamanlarda bile devam ettirmemize yol açar.

Normalde katılım perdelerini, kişinin aslında içinde bulunduğu durumdan kaynaklı yükümlülüklerini ihmal ederken, uygun bir katılım sergilediği izlenimini devam ettirmesinin aracı olarak görürüz. İlginçtir ki psikotik bir hastanın bazen sergiledi-

37 Bkz. “Communication Conduct,” 16. Bölüm ve *The Presentation of Self*, ss. 151-153. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ği duruma özgü geri çekilme davranışının çok yaygın biçimleri, kendisine geçmişe ya da o ana karşı ihtiyaç duyulan bir savunma biçimi sağlarken, bu geri çekilmenin tutarlı bir şekilde devam ettirilmesi külfetli bir ihtiyaca ve kendine özgü ayrı bir disipline dönüşebilir. Bu yüzden hastalardan bazılarının katılım perdelerini durum içerisindeki anlık bir yönelim eksikliği için gizlemek için değil anlık bir yönelimi gizlemek için kullandıkları gözlenebilir. Televizyon ekranları, gazetelerin pazar günlük eğlence sayfaları ve koğuşlara gelen yeni ziyaretçiler hastalar için özel bir çekicilik oluşturuyor gibi görünmektedir. Zira bu durumlar hastaların kimse tarafından gözetlenmediklerini düşündükleri anlarda canlı bir ilgi göstermelerini sağlar. Şunun gibi tavır ve davranış biçimleri görülmüştür:

Hasta kendisiyle ilgilenilmediğini ve başkaları tarafından gözlemlenmediğini hissettiği zamanlarda başkalarına odaklanabildiğini göstermiştir. Bunun gerçekleştiği durumlarda eğer kendisinin gözlemlendiğini hissederse aniden tekrar kendi içine dönmektedir.³⁸

Ancak durumdan geri çekildiğini gizleyebilecek bir sığınığın kullanıldığı daha alışılmış hallerde bile, bu araçların kullanımının önemini yanlış anlamamalıyız. Bir sığınak kullanılması duruma özgü yükümlülüklerin gücünden kaynaklandığı kadar, kişinin içinde bulunduğu durumda ne yapacağını bilemeyerek kıvrılırken bundan kurtulmak için bir yol bulmaya çalışmasından da kaynaklanır. Ancak böyle bir gizleme yapmak için perde kullanıldığının son derece aşikâr olduğu hallerde ya da böyle bir perdenin kolaylıkla kullanılabilecek olmasına rağmen kullanılmadığı hallerde duruma özgü arsızlık örnekleri gerçekleşmiş olur. Bu konuda hastanedeki saha araştırmamdan bir örnek verilebilir:

Durumu kötüleşmiş kadın hastalar için kurulan kalabalık bir

38 M. Schwartz, "Social Interaction of a Disturbed Ward of a Hospital" (yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1951), S. 94.

koşuş... Bir hasta âdet bezinin eğreti durduğunu fark eder. Oturduğu yerden kalkar ve açıkça, sistematik bir şekilde beze ulaşip onu düzeltmek için uğraşmaya başlar, elini eteğinin altına sokar. Ancak eğildiğinde bile yine de tam olarak beze ulaşamaz. Ayağa kalkar ve elbisesini lakayt bir şekilde omuzlarından aşağı doğru yere bırakır. Daha sonra bezi sakince yerine yerleştirir ve elbiseyi yeniden giyer. Bütün bunları yaptığı sırada dışarıya karşı gösterilen şey, tüm bu olan bitenin farkında olmamak değil, hiçbir hile ya da bahaneye başvurmamak ve krallara yakışan bir lakaytlık ve ilgisizlik içinde olmaktır. Onun yaptığı eylemin bizzat amacı değil de tarzı, içinde bulunduğu duruma saygı göstermediğini açıkça ifade etmektedir.

Burada katılım perdeleri gibi bir mefhumu vurgu yapılmıştır çünkü bu mefhum, konumlanmış tavır ve davranışın son derece belirleyici bir özelliğine işaret etmektedir. Duruma özgü görgü kuralları alanı tamamen birbirinin yanında bulunan insanların karşılıklı olarak birbirleriyle yaşadıkları deneyimlerden oluşur ve bu deneyim kanallarına çeşitli şekillerde müdahale edilebilir. Bu yüzden burada ele alınan şey riayet edilmesi gereken bir kurallar ağı değildir. Daha ziyade, bu kuralların uyulması gereken kurallar mı yoksa ihmal edilerek geçirilebilecek şeyler mi olduğunun göz önünde bulundurulmasıdır.

4. Katılım ve İlginin Farklı Uğraşlar Arasında Paylaşılmasına Dair Bazı Kurallar

Katılım ve ilgi derken bireyin başkalarıyla uyumlu bir şekilde hâlihazırdaki bir faaliyete dikkatini verme, uğraşma kabiliyetini ya da bu faaliyetle uğraşmaktan ve dikkatini ona vermekten kaçınma kabiliyetini kastediyoruz; bu faaliyet münferit bir görev, bir sohbet ya da ortaklaşa yapılan bir iş olabilir. Bu da bireyle ilgi nesnesi arasında belirli düzeyde kabul edilmiş bir yakınlığa, yani ilgi ve katılım gösteren kişinin açıkça bütün dikkatini toplayarak o işe daldığına işaret eder. Bir faaliyete katılmış olması, aktörün amacını ya da hedefini ifade eden bir şey olarak görülür. Katılım ve ilgiyi tartışmaya başlamak için öncelikle Amerikan toplumunda ve muhtemelen diğer toplumlarda, kurumsallaşmış

olan ve makul görünen, ortak kanıya dayalı bazı ayrımları değerlendirmeliyiz.

İnsanların ve hayvanların dikkatlerini *ana* uğraşlar ve *yan* uğraşlar arasında paylaştırma gibi bir kabiliyetleri vardır. Ana uğraş, bireyin dikkatinin ve alakasının büyük bir kısmını meşgul eden ve fark edilebilir şekilde eylemlerinin hâlihazırdaki asıl belirleyicisi olan bir ilgi demektir. Yan uğraş ise aynı anda ana uğraşın devam ettirilmesine yönelik herhangi bir tehlike arz etmeyecek ve onunla karışmayacak şekilde bireyin zihninin başka bir faaliyetle meşgul olmasıdır. Anlık ya da sürekli, basit ya da karmaşık olan bu yan uğraşların kişinin küçük kas hareketlerinde, eyleminin ana çizgisinden ayrılmasına yol açan psikolojik bir kopuş oluşturduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Konuşurken mırıldanmak ya da dinlerken kaşlarını çatmak bunun en bariz örnekleridir.

Ana uğraş ve yan uğraş ayrımının yanı sıra, bazen kolaylıkla birincisiyle karıştırılan başka bir ayrıma daha dikkat çekmeliyiz: *baskın* uğraşlar ve *ikinci dereceden* uğraşlar. Daha baskın olan asıl uğraş, içinde bulunduğu sosyal durumun kişiyi kabul etmeye mecbur kıldığı bazı talepleri olan bir ilgi ve katılım biçimidir. İkinci dereceden uğraş ise yalnızca baskın uğraşın onun ilgi ve dikkatini tamamen meşgul etmediği sürece devam ettirebildiği bir uğraştır. İkinci dereceden uğraşlar sessizce, çok iyi ayarlanmış bir şekilde ve aralıklı olarak devam ettirilmektedir ve hâlihazırda ortama hâkim olan resmî faaliyete yönelik sürekli bir hürmet ve saygı içerisindedir. Bu yüzden bir kişi resmî bir yetkiliyle görüşmek için beklerken arkadaşıyla sohbet edebilir, bir dergi okuyabilir ya da elindeki kalemle bir şeyler karalayabilir. Görüşme zamanı gelinceye kadar dikkatini çeken bu meşguliyetlerle oyalanmaya koyulur ve zamanı geldiğinde, o an yapmakta olduğu işi tamamlamamış olsa bile, vakit geçirmesini sağlayan bütün bu işleri bir kenara bırakır.

Genellikle ana ilgi ve uğraşın baskın ilgi konusu olması ve

yan uğraşın da ikinci dereceden bir uğraş olması beklenir: Örneğin bir işçinin, yaptığı işin izin verdiği ölçüde, dalgınca sigarasını içerken yaptığı gibi. Ancak bu ilişki asla sabit bir ilişki değildir. Örneğin işyerindeki görevler gibi birçok baskın uğraş, uzun süre hiç düşünmeye gerek kalmadan otomatik olarak yürütülebilir. Bu durum kişinin aylakça çene çalmak gibi meşgalelerle uğraşmasına izin verir çünkü bu gibi meşgaleler işine odaklanmak gerektiğinde kolayca bırakılabilecek uğraşlardır. Mesela bir telgrafçı yanı başındaki başka bir işçiyle lak lak ederken kolaylıkla mesaj yazmaya devam edebilir.

Kişinin ilgi odağını geçici olarak başka bir meseleye yönelttiği esnada, sosyal anlamda baskın ama pek de odaklanma gerektirmeyen bir işin devam ettirilebildiğini anladığımızda, bu işle meşgulken sigara içmek gibi bazı ilave yan uğraşları sürdürebileceğini de görebiliriz. Bu gibi uğraşlar, resmî olmayan ve geçici ana uğraşa tâbî ikincil konulardır. Ayrıca bireyden talep edilen şeylerin de ansızın değişebileceğini ve baskın uğraş olan bir işin önemsizleşerek, artık iyice öncelikli hale gelen yeni bir ilgi kaynağına nispeten ikinci derece öneme sahip olabileceğini görmeliyiz.

Toplumumuzda belli işlerin her zaman ana ve baskın uğraşlar olarak sürdürülmesi gerektiği düşünülür; birçok toplumsal merasım buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca başka bazı faaliyetlerin de yalnızca ikinci dereceden ya da yan uğraşlar olarak sürdürülmesi gerektiği kabul edilir; mesela sakız çiğnemek. (Bu hayli önemsiz meşgaleler, başka hiçbir baskın uğraşın olmadığı zamanlarda bile ana ilgi konusu olamazlar). Yine de bu çerçevede bazen baskın uğraş olarak tanımlanan bir faaliyet başka bir zamanda ikincil ilgi konusu haline gelebilir. Nitekim işteyken bir fincan kahve içmek ikinci dereceden bir uğraş olabilir ama kahve aralarında bunu yapmak ise baskın uğraştır denilebilir.

1. *İkinci Dereceden Uğraşların İdare Edilmesi*: İkinci dereceden uğraşların – ana ya da yan uğraşlar – çok ilgi gerektiren işler

olsalar bile, tanım gereği, hâlihazırda en temel iş olduğu herkesçe kabul edilen faaliyete karşı en azından görünürde saygı ifade ettiğini söylemiştim. Böylece bu gibi ikinci dereceden uğraşların sadece kişinin benliğinin daha önemsiz ve ufak bir tarafını yakalayabildiğine işaret etmiş oldum. O halde bir kişi bu ikincil faaliyetlere ağırlık vermek istediğinde bunların sırf bir oyalanma olduğunu gösterme çabasıyla ilgisini gizleyecektir. Dolayısıyla bu uğraşların gerekli davranışlara karşı sürekli bir tehdit oluşturduğu ve hatta insanın asıl ilgisinin büyük kısmını çekmeye aday olduğu da anlaşılabilir. Bilhassa ikinci dereceden yan uğraşlar olarak yerleşmiş ilgiler söz konusu olduğunda bu risk daha da büyüktür. Zira gündelik dilde “ufak tefek” diye tabir edilen bu ilgiler hiçbir durumda tamamen yasaklanmaz ve bu yüzden de her zaman baskın ve ana uğraşlardan sapmaya yol açacak şekilde el altındadır.

İkinci dereceden uğraşların tarzı bir kültürden diğerine büyük farklılık gösterir. Dickens’ın bir Amerikan âdetine Britanyalıların tepkisini hatırlattığı satırlarında görüldüğü üzere, İngiliz ve Amerikan tarzları arasında bile her zaman fark vardır.

Washington artık tütünle boyanmış tükürüğün merkezi olmaya başladıkça, hiç saklamadan itiraf etmemin zamanı geldi ki, çiğnemek ve balgam tükürmek gibi tiksindirici davranışların yaygınlığı bu zamanlarda hoş karşılanmaz oldu ve hatta çok geçmeden en pis ve mide bulandırıcı şeyler olarak görülmeye başladı. Bu çirkin davranış Amerika’daki bütün kamuya açık yerlerde görülmektedir. Mahkemelerde hâkimlerin kendilerine ait tükürük hokkaları vardır; keza mübaşirlerin, bilirkişilerin ve mahkûmların da vardır. Normal şartlarda birçok insan sürekli tükürmek ihtiyacı hissettiği için jüri üyelerine ve seyircilere de bu hokkalardan temin edilir. Duvarlara asılmış duyurular aracılığıyla, hastanelerde tıp öğrencilerinin tütüne bulanmış tükürüklerini bu amaç için hazırlanmış kutulara boşaltmaları ve merdivenleri lekelememeleri rica edilmektedir. Kamu binalarında yine aynı uyarılarla ziyaretçilerden çiğnedikleri tütünün posasını ya da tütün gibi tatlı şekerlemeler konusunda ustalaşmış kişilerden duyduğum ismiyle “tamponu” mermer kolon-

ların dibine değil, vatandaşlar için hazırlanmış olan hokkalara tükürerek içeri girmeleri istenmektedir. Ancak bazı yerlerde bu âdet yemekli ziyaretlerde, sabah ziyaretlerinde ve sosyal hayatın bütün alanlarında geniş bir yaygınlık kazanmıştır.³⁹

Şüphesiz Dickens bugün birçok Amerikalının söyleyeceği şeyi 1842 yılında söylemiştir. Dolayısıyla herkesin ilgi ve katılımını gösterme tarzının ve dilinin aynı ulus için bile zaman içinde değişebileceği açıkça görülmektedir. Bu yüzden burnuna enfiye çekmek, kendi etlerini koparmak, kösteğiyle oynamak gibi bazı ifadeler mevcut söz dağarcığı içerisinde büyük ölçüde tedavülden kalkmaktadır; ağzının içinde döndürmek gibi başka bazı kelimeler de Amerikan toplumunda tamamen ortadan kalkmıştır. Radyoya ya da gramofona kulak kabartmak gibi deyimler ise canlanan anılarla birlikte yeniden ortaya çıkmaktadır. Sigara içmek gibi başka bazı tabirler ise anlamını değiştirmiş ve eskiden olduğu şekilde duruma bağlı olarak izin verilme derecesi gibi bir mânâyı çağrıştırmaz olmuştur.

Ayrıca farklı sosyal grupların kendilerine özgü farklı ikinci dereceden uğraşları olacaktır. Mesela Merkezî Hastane’de hastaların tiyatro provalarında verilen aralarda orta-sınıfa mensup kadın hastaların az bir kısmı bütün bedenleriyle bazı bale hareketleri yaparak “aylakça vakit geçirmekte”ydiler; böyle bir beden dili oradaki alt sınıfa mensup kadınlarda görülmüyordu. Bizim toplumumuzda örgü örmek erkekler için yasak olan ikinci dereceden bir uğraştır, tıpkı pipo içmenin de kadınlar için böyle olması gibi. Ve ilginin bu uğraşlar arasında paylaştırılmasına dair bütün hususlarda olduğu gibi, ilgilenilmesine müsaade edilen ikinci derecede uğraşlarda da yaş-kıdem farkları son derece belirgindir. Örneğin birçok Amerikan sinema salonunun kendi içinde günlük ve haftalık bir medenî düzen vardır; gündüzleri ve bilhassa da cumartesi ve pazar günü öğleden sonraları film izlerken birçok ikinci dereceden uğraşa müsaade edilmektedir.

39 Charles Dickens, *American Notes* (Greenwich, Conn.: Premier Americana, Fawcett Publications, 1961), ss. 134-135.

Bunlar dışındaki zamanlarda ise bu ikincil uğraşlara pek fazla müsaade edilmemektedir. Aslında Chicago'da sadece çocukların devam ettirdiği bir toplumsal düzen konusunda uzmanlaşmış sinema salonları vardı:

O sinema sadece eski filmler göstermesiyle meşhurdur. Yalnızca minik çocuklar bu modası geçmiş resimlerle büyülenebilirdi. Bu yüzden bahsi geçen sinema sadece bu ufak çocuklar için ayrılmış bir yer olarak görülmekteydi. Buralar ciddiye alınan yerler olarak görülmediği için, daha büyük çocuklar için de ekrandaki görüntülerden çok birbirine zaman ayırabilecekleri bir tür kapalı mekân eğlence yeri olarak işlev görüyordu.⁴⁰

Yine benzer şekilde, bir çocuk için başparmağını emmek, şeker yalamak, sakız şişirip patlatmak veya bir çit boyunca sopayı sürüklemek ya da ayakkabısıyla bir taş alabilmek için asıl yaptığı işi bir kenara bırakmak hoş görülebilir davranışlardır. Oysaki Merkezî Hastane'de, görevliler tarafından bu gibi davranışlar sergilediği gözlenen yetişkin hastaların ise "araz belirtisi" gösterdikleri düşünülmektedir.

Herhangi bir sosyal toplanma esnasında hoş görülebilecek ikinci dereceden uğraş türlerine dair bazı düzenlemeler bulmayı bekleyebiliriz. Belirtildiği üzere, hoş görülebilecek uğraşların seçimi, kişinin dikkatinin ve benliğinin ne kadarını bu faaliyetlere ayırdığına ve dolayısıyla da asıl uğraş için geriye ne kadarının kaldığına bağlı gibi görünmektedir. Örneğin çocukların kaldığı bir tedavi merkezinin personeli tarafından kendileri için düzenlenen bir grup terapi seansı esnasında personelden bir katılımcının kucağına kedi almasının kabul edilebilir bir şey olarak görüldüğü ancak kediyle, onu arada sırada okşamaktan daha fazla meşgul olmasının ise terapiden koptuğunun bir göstergesi olarak algılandığı ifade edilmiştir.⁴¹

40 E. Freidson, "An Audience and Its Taste" (yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü 1952), s. 216.

41 Hannah Meant, "The Group Therapy Session as a Social Situation," yayımlanmamış makale.

İkinci dereceden uğraşların ilgi ve katılım yapısının diğer boyutlarının yanı sıra bir de ekolojisi vardır. Örneğin Londra'da iki savaş arası dönemde bir hanımefendinin elinde bir eldiven, bir tasma ve bir şemsiyeden daha fazlası olduğu zaman yürüyemediği ve aynı kuralların erkekler için de geçerli olduğu Bond Street gibi bölgelerin olduğu söylenmekteydi. Koltuk altında küçük bir kolinin taşınması münasip ve istenilen bir durum değildi çünkü görünür şekilde böyle kas gerektiren bir uğraşla meşgul olunması, uygun olduğu düşünülen vakur ve kusursuz görüntüye karşı bir tehdit oluşturmazdı. Bu uç örnekten farklı olarak şehrin başka yerlerinde ise daha değişik bir ortamın olduğu tespit edilebilmektedir; buralarda insanların normal durumda omuzlarına taktıkları koşumlarla dolaşmakta oldukları ve devasa kutular ya da büyük araç-gereçleri taşıyarak mücadele ettikleri görülmekteydi.⁴²

İkinci dereceden uğraşlara dair yasaklayıcı kurallar, katılıma dair başka birçok türdeki kuralın aksine, genellikle çok açık seçik ifade edilir. Örneğin birçok toplantı ortamında sigara içilmemesine ya da sakız çiğnenmemesine dair yazılı kurallar asılmıştır. Hapishaneler gibi disipline edici yerlerde ise bu kurallar yemek yerken konuşulmamasını bile kapsayacak şekilde genişletilir. Bazı manastırlarda bu kurallar dua ederken ya da tefekkür halinde “gözlerin hareketlerini” bile kısıtlayabilmektedir zira dua ederken odanın her yerine göz gezdirmek bile makbul olmayan bir ikinci dereceden uğraşın ortaya çıkmasına neden olabilir.⁴³

42 İnsanların uyanıkken sürekli çalışmaya alışkın oldukları köylü topluluklarda, bizim toplumumuzda olduğu gibi günün özel bir saatinde değil de, en azından bizim kendi bakış açımızdaki ilgilenme tarzımıza göre, her saatte çok sayıda yan uğraşa müsaade edildiği hatta bunların teşvik edildiği görülebilir. Örneğin Güney Amerika yerlilerine dair şunlar aktarılıyor: “Yerli kadınlar için yol boyunca yürürken, pazarda satış yaparken ve dedikodu ederken bir şeyler örmek gayet doğal kabul edilir. Erkekler de benzer şekilde yürürken örgü ya da ip eğirme hatta yün örme gibi işler yaparlar.” (B. R. Salz, “The Human Element in Industrialization,” *American Anthropological Association Memoir*, No. 85, 1955, s. 101.

43 Galiba rahibeler sıradan insanlara göre kendini sosyal hayattan daha çok

Belirli durumlarda hoş görülebilen ve hoş görülemeyen ikinci dereceden uğraşlara dair ilginç tarihî değişimler de vardır. Örneğin son yirmi yılda birçok üniversitede sigara içmek ve örgü örmek izin verilebilen uğraşlar olarak görülmeye başlandı. Bunlar belki de mevcut durumun saygınlığını düşüren ama öğretim üyelerine karşı öğrencilerin konumunu ise yükselten davranışlar olarak algılanıyor. Amerika'daki ergenler arasında da katılım kurallarında ve tarzlarında benzer bir değişim olduğu görülmektedir. Bu gençler kamusal mekânlardaki gayrı resmî davranışlar bakımından bir önceki nesle göre daha rahat gibi görünmektedirler. Aynı zamanda taşınabilir transistörlü radyonun revaçta olması, birçok farklı durumda devam ettirilebilecek ikinci dereceden uğraşlara dalabilmeyi sağlamıştı.⁴⁴

İkinci dereceden uğraşların benliğin baskın uğraştan kopmasına yol açtığı gerçeğini dikkate aldığımızda, bu kopuşun çok

geri çekecek tarzda yetiştirilirler. Bu durum onların kendilerini adadıkları işe uygun bir tarzda sosyalleşmelerinin önemli bir parçasıdır ve manastır kardeşliğini terk etmeleri halinde seküler dünyaya hemen uyum sağlamalarını engelleyecek bir fren gibi işlev görür. Bkz. Kathryn Hulme, *The Nun's Story* (London: Muller, 1956), s. 67, ve Sister Mary Francis, *A Right to be Merry* (New York: Sheed and Ward, 1956), s. 18: "Bir rahibe inziva köşesinden çıktığı tren yolculuklarında bile hâlâ bir münzevi rahibedir. Nerede olursa olsun dış dünyaya kendini kapatma yeminine riayet eder ve dışarıdayken de uygulayabildiği kadar pratik kuralı uygulamaya çalışır. Bu yüzden, düşüncelere dalmış olan hiçbir rahibe "arkadaş edinmek" ya da rastgele sohbetlere katılmak üzere gezinmeyecektir. Görsel ve işitsel anlamda menziline olan hiçbir şeye ve hiçbir kişiye de gözlerini dikerek merakla bakmayacaktır."

44 Taşınabilir radyoların kullanımının, en azından bazı ülkelerde, hiçbir dirençle karşılaşmadan yaygınlaşması mümkün olmadı. Reuters kaynaklı bir haber (Dijon, Fransa; *San Francisco Chronicle*, May 28, 1961) şunu aktarmaktadır: Dijon'un 85 yaşındaki solcu belediye başkanı Canon Felix Kir [aynı zamanda bir rahip – t.s.n.] kamuya açık mekânlarda taşınabilir radyo kullanımını yasakladı. Fransız Ulusal Meclisi'nin üyesi ve başkanı olan rahip, şehrin yüzme havuzuna yaptığı bir ziyaretten sonra bu konuda bir sürü şikâyet aldığı için bir kararname yayınladı. "Oradan hemen gitmeliydim. Bir sürü farklı radyodan gelen gürültüler kafamı şişirdi – sanki panayır yeri gibiydi" diyerek yakınmıştı.

önemsiz bir şey olduğu düşünülse bile, ne zaman ki kişi ortamda hâkim olan baskın uğraşın onun bireyselliğini ve duruma hâkimiyetini tehdit ettiğini düşünürse, ikincil bir uğraş başlatılabilir ya da bununla meşgulumuş gibi görünebilir. Böyle yaparak aslında içinde bulunduğu şartların kendi kontrolü altında olduğunu göstermeye çalışır. Tehdit kaynağı olan ince düşünceli insanlar onun adına bu savunmayı geliştirebilirler. Ona sigara ikram etmeleri bunun en bariz örneğidir.⁴⁵

2. Ana Uğraşlara Dair Yükümlülükler. Birçok sosyal durumda belirli bir ana uğraş, o durumun yaşandığı ortamın aslî parçası olarak görülecektir ve zorunlu değilse bile öncelikli uğraş olarak tarif edilecektir. Örneğin bir kumar partisinde katılımcıların dikkatlerini kartlarına odaklaması beklenebilir ve bu beklenti ilginin sosyal ortamın doğasına göre bu şekilde paylaştırılmasını haklı kılar. Daha önce belirtildiği üzere, bu sayede özel olarak planlanmış ana uğraşlardan bahsedebiliriz.

Özel olarak planlanmış bir ana uğraşın önemi, o an orada neler olduğunu “yakalamaya” çalışan biri yeterli bilgiye sahip olmadığı zaman ne olduğunu incelediğimizde rahatlıkla anlaşılabilir. Bu gibi durumlarda kişinin dikkatini ve duruma gerektiği gibi katılmayı devam ettirmesi çok zor olacaktır. Bu, yabancı öğrencilerin derslere katılımında ya da Britanyalı olmayanların kriket maçlarında sık görülen bir durumdur. Yine amatör biri arabasının neden arızalandığını anlamak için motorunu incelerken diğer yolcuların bakışlarından rahatsız olur. Bu rahatsızlık sadece onların rahatını bozduğu ve bu konuda ehliyetsizlik gösterdiği için ortaya çıkmaz. Aynı zamanda motorun arızalarını tamir etmek için işe dalması gerekmesine rağmen, içtenlikle bunu yapacak kadar bilgi sahibi olmamasından da kaynaklanabilir.⁴⁶

45 Sigara içerken ortaya çıkan rahatlık, kişinin ateş yakmış olmaktan ve sigarayı tutmaktan kaynaklı gerginliğiyle dengelenmektedir. Daha ilerisini düşünerek, sigara içmenin mi yoksa içmemenin mi daha güvenli bir yol olduğunu bilemeyebilir.

46 Yetersiz deneyim böyle bir zorluğun tek sebebi değildir. Küçük bir toplu-

İlginçtir ki bir kişi eğer belli bir konuya içeriden müdahil olacak kadar o alanda yeterli eğitime sahip değilse ve adeta doğru kılığa bürünerek, tamı tamına doğru araçları kullanarak veya doğru duruşu sergileyerek konuya karşı duyduğu yabancılışmayı telafi etmeye çalışırsa, etrafındakiler onun “bu duruma haddinden fazla ilgili” olduğunu söyleyebilirler. Fakat aslında onun planlanmış ana uğraşla pek de ilgili olmadığını ve kendisini yapılanlarla uyum içinde olduğuna dair işaret vermek zorunda hissettiğini söylemek daha doğru olabilir. Ölen bir kişinin cenazesinde son moda ve pek havalı, siyah döpiyesiyle beliren ve merhumun yakın akrabası olmayan bir kadının oradaki diğer insanlarda yarattığı belli belirsiz huzursuzluğu da bu şekilde açıklayabiliriz.

Sosyal durum içerisindeki bir kişinin sürdürdüğü ana uğraş orada bulunmasının görünürdeki amacını ifade edebilir; münasip bir ana uğraşa sahip olma yükümlülüğü aynı zamanda belirli bir amaca sahip olma yükümlülüğüdür. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, orada bulunanların bir ana uğraşa sahip olmalarını gerektirmeyen, hatta ana uğraşla ilgilenilmesine müsaade edilmeyen, bir amacın (hatta mecburi bir amacın) olduğu sosyal durumlar da vardır; örneğin toplu taşıma aracındaki kişi gideceği yere ulaşmayı beklerken oturması ya da kalkması gibi. Böyle durumlarda insan, açıkça henüz gerçekleşmemiş bir baskın uğraşa tâbi olan ve dikkatini bütünüyle vermesi gereken ana uğraşları sürdürüyor olabilir.

Planlanmış bir ana uğraş öngörülmüş olsa da olmasa da, sosyal toplantılardaki – en azından orta-sınıf toplantılarındaki – bir katılımcı tamamen boş duruyormuş gibi bir görüntü vermekten kaçınmak için belirli bir *küçük ana uğraş* devam ettirmek zorunda hissedebilir. İşte bu yüzden toplumumuzda bekleme odaları, kulüp arabaları, havalimanları çoğu zaman dergi ve gazete gibi

---

lukta misafirler ev sahibi tarafından geçici olarak kendi başlarına bırakıldıklarında da benzer bir sorun ortaya çıkar: Konuklar bir araya gelebilecekleri hoş sohbetli bir etkileşim beklentisindeyken, herkesçe kabul edilen meşru bir ana uğraş ve herhangi bir rahatlama yolu bulamayabilirler.

acil durum yardımı niteliğindeki malzemelerle doludur. Bunlar (beklemekten başka yapacak hiçbir şeyimiz olmadığında) geçici süreyle ilgimizi yöneltebileceğimiz ancak sıramız ya da varış saatimiz geldiğinde birdenbire kolaylıkla bir kenara bırakılabilecek küçük uğraşlar olarak işlev görürler. Burada bilhassa gazeteler insanın bir uğraşının olması gerektiğini ancak olmadığını hissettiğinde kullanılabileceği taşınabilir bir ilgi kaynağı olarak önemli bir rol oynarlar.⁴⁷

Toplumumuzda yemekler ilginin farklı uğraşlar arasında nasıl paylaştırıldığına dair ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Kamuya açık mekânlar olan restoranlarda yemek yemek baskın uğraş olarak tanımlanır fakat aynı zamanda kişinin dikkatinin büyük bir kısmını vermemesi gereken bir iş olarak da görülür. Bu yüzden de sık sık kullanılmayan ilgi ve katılım kapasitesinin harcanabileceği ikinci dereceden uğraşlar aranır. Dolayısıyla, kişi birlikte yemek yiyebileceği birinin sohbeti olmadan tek başına yemek yiyeceği durumlarda bunun yerine kendisine arkadaşlık etmesi için yanında gazete ya da dergi getirir.⁴⁸ Eğer yanında okuyacak bir şeyi yoksa bu sefer de masada oturmak yerine bankoda oturur, alelacele basit bir şeyler atıştırarak aslında ilgisinin bir kısmını yetiştirmek zorunda olduğu işlerine ayırdığını göstermeye gayret eder. Yüzünü topluluktan öteye banko tarafına çevirerek ortamın dışında olmasa bile kıyısında kalmak suretiyle kendisi-

47 Görüldüğü kadarıyla Britanya'da 1954 yılındaki gazete grevinin yarattığı mahrumiyet şuydu ki metroda seyahat eden yolcuların arkasına saklanabilecekleri – kendi kabuklarına çekilebilecekleri – hiçbir şey kalmamıştı. Bu da onların hiçbir şey yapmıyormuş gibi görünmeleri demekti ki orta-sınıf bir İngiliz için bu da, bulunduğu durumda yolunu kaybetmek, yani adeta ifşa olmak ve “fazlalık gibi durmak” demek olabilirdi.

48 Enteresandır ki bu durumlarda eğer kişi bilimsel bir kitap okuyorsa, kamusal görgüye uygun olmayacak derecede başka bir işe dalmış ve baskın uğraştan uzaklaşmış olduğu ve eğer aniden dikkatini başka bir şeye yöneltmesi istenirse bazen o durumda pek de müsait olamayacağı düşünülebilir. Şunu da ilave etmeliyiz ki cep kitapları, içeriği itibarıyla ciddi olsalar bile, görüşleri ve maliyetleri sebebiyle bu kuralın istisnası sayılabilirler. Bunların bir hayli popüler olmasının sebeplerinden biri de budur.

ni bu durumda açığa vurmak~~ın~~ uzak durur ve teşhir olmaktan kurtarır.⁴⁹

İlginçtir, belirli küçük uğraşların açıkça istendiği durumlar da vardır. Bu da o an içinde bulunulan durumun planlanan ana uğraşa tamamen dalmayı gerektirecek kadar önemli olmadığı anlamına gelir. Shetland Adası'nda ailelerin akşam sohbetlerine katılan genç kadınlar bazen aynı anda örgü örmeyi de tercih edebiliyorlardı ve bu yan uğraş aile bütçesi için önemli bir kaynaktı. Benzer şekilde bir manastırda rahibelerin şunu anladığını öğreniyoruz:

Burada dinlenmeye iş çantalarınızla geldiniz... Çantada, siz burada otururken ellerinizin yapmak durumunda olduğu işleriniz var, zira hiçbir el öylece boş boş duramaz. Üstelik bu iş örgü ya da yama yapmak gibi bir el işi olmalıdır. Mektup yazmak, çizim yapmak ya da okumak gibi insanın bütün dikkatini toplamasını gerektiren ve onu manastırda yanı başındaki kız kardeşlerinden koparan bir iş olamaz.⁵⁰

Ana uğraş ve yan uğraş arasında korunması gereken dengeye dair bu örnekleyici açıklamalar davranışın pek de önemli olmayan taraflarıyla ilgiliymiş gibi görünebilir oysaki meselenin ciddiyetinin çok bariz bir şekilde ortaya çıktığı koşullar da vardır. Örneğin hastaların akıl hastanesinin ilk kabul koğuşuna dair sürekli şikâyetlerinden biri, kesinlikle, yapılabilecek hiçbir şeyin olmamasıdır. Yalnızca planlanmış uğraş olarak ortaya çıkan tıbbî tedavi gerçekleşmemekle kalmaz aynı zamanda ikinci dereceden uğraşlar sağlayan bütün güvenlik araçları da, daha önce bahsedildiği gibi, o an mevcut olmayabilir ya da olsa bile, bunlara düşünüldüğünden çok daha uzun bir süre ihtiyaç duyuluyor olabilir. Burada durum içerisindeki ilgi ve katılımın uygun ol-

49 Avrupa'daki bazı restoranlarda tek başına gelip de yemeğini yalnız yemek istemeyenler için büyükçe bir masa ayrılır; böyle bir uygulamanın Amerika'da yapılmıyor olması, sosyal bağlar ve yemeğe ilişkin düzenlemelere dair Avrupa ve Amerika arasındaki ilginç farklılıklar hakkında bize ipucu verir.

50 K. Hulme, *The Nun's Story*, a.g.e. s. 59.

mayan bir şekilde yürütüldüğü gerçeği, sadece bunun diğerleri tarafından görülmesinin son derece riskli olduğu durumlarda gözler önüne serilmelidir. Kısacası hasta, kafasındaki en önemli sorunun normal olduğunu göstermek olduğu bir zamanda ve yerde tuhaf davranmaya zorlanır. Hasta bu şartları zorlayacak şekilde çok farklı davranırsa ona hiçbir ana ilgi odağı sağlamayacak bir “tecrit odası”na alınabilir. Her şeyden mahrum olan bu boş odada, bir şeyle meşgul olmak ve akılcıca davranmak neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden hasta, oradan geçenlerin onun bu mahrem ve kötü halini sosyal bir duruma dönüştürmesine engel olmak için hücre duvarındaki gözetleme deliğini kapatmaya çalışabilir.

Gerektiği düzeyde ve türde bir ana ilgi ve uğraşı devam ettirememek, sadece o an orada neler olduğunu anlayamamış olmaktan ya da imkânları az bir çevrede bulunmaktan kaynaklanmaz. Bir topluluk içerisindeyken kişi, ilgi ve alakasının buradakilerin dışında olduğunu, yani oradaki uğraşlarla değil de gerçek bir sosyal durumla tatmin edilebilecek bir ilgi olduğunu anlayabilir.⁵¹ Onun dışı vurmuş olabileceği sabırsızlık, o durum içerisindeki bağlarla gerilme hissi herkesin tecrübe ettiği ve dışarıya belli ettiği bir şeydir. Yine kişiyi sıkıldığını söylemeye ve uygun bir ana uğraşla ilgilenemeyecek kadar duygusuz ve soğuk hissetmeye iten şartlar da ortaktır. Hatta başka bir ihtimalden bile bahsedebiliriz; mesela kişi doğru düzgün bir ilgi ve katılım gösteremeyecek kadar kaygılı ve heyecanlı olabilir. Bu durumda, mevcut herkesçe kabul edilen ana uğraşlar ne olursa olsun, kişi kendisini gerektiği şekilde bu uğraşlara veremeyecek kadar tedirgin hissedebilir.⁵² Durduğu yerde duramayan ve adeta sürekli odaları

51 Sohbetlerde yaşanan buna benzer bir durumla ilgili olgular şu makalede tartışılmaktadır: E. Goffman, “Alienation from Interaction” *Human Relations*, 10 (1957), 47-60. [Bu makale şurada Türkçe olarak yayımlanmıştır: E. Goffman, “Etkileşime Yabancılaşmak” *Etkileşim Ritrüelleri*, (Türkçe Söyleyen: A. Bölükbaşı), Heretik Yayıncılık, 2017, 129-155].

52 Bu tarz bir zihinsel meşguliyet ve dalgınlığı bebek bekleyen baba karikatüründen hatırlıyoruz.

arşınlayan kişiler bu durumdadırlar; akıl hastanelerinde manik hastalar böyle yaparlar. Akıl hastanelerinde görülen en dokunaklı sahnelerden biri, bulunduğu durumda oturması gereken yere can havliyle oturmaya çalışan ama bunu yapamayacak kadar da heyecanlı ve sinirli hastaların görüntüsüdür. Daha önce böyle bir yerde kalan meşhur bir hasta heyecan anlarında kendini kontrol etme çabalarını hatırlayıp şöyle anlatıyor:

Çoğu zaman bunu [bu “sağlıksız zihinsel heyecanı”] hissediyordum ve aynı zamanda irademi kararlı bir şekilde ortaya koyarak bunu başarabileceğimi de düşünüyordum. Çoğu zaman, sanki boyunduruk altında gemlenmek ve zapt edilmek yerine kaçıp kurtulmaya çalışan bir at üstünde dizginler elimdeymiş gibi, kalkıp odada ya da bulunduğum alanda kendinden emin ve sağlam bir şekilde yürüyordum.⁵³

Bazen hastalar kendilerinin bu durumda zapt edilme umutlarının olmadığına farkında oldukları izlenimini verirler ve o an sadece doğru düzgün duracaklarına dair bir intiba oluşturmaya çalışırlar. Merkezî Hastane’de verandaya açılan kapı aralığının olduğu bir yerde odanın bir ucundan bir ucuna yürüyen bir hastayı görmüştüm. Cesurca verandada görmesi gereken bir şey olduğu izlenimini vermeye çalışıyordu ama sonra verandaya girmeden adımların tekrar takip ederek döngüyü tamamlıyordu. Başka bir hasta, genç bir psikotik kadın, hareket ettirici heyecan yaşayan bir hastanın akıl almaz biçimde hızlı temposuyla sürekli bir kül tablasını diğerine, bir şişe suyu diğerine ve bir kap yemeği diğer tabağa boşaltarak kendisini içinde bulunduğu durumda rahatlatmaya çalışır gibi görünmekteydi. Açıkça görülüyordu ki böyle yaparak boş yere makul ve anlamlı bir şeyler yapıyormuş gibi görünmeye çalışıyordu. Başka bir hasta kafede oturduğu sandalyeyi bırakıp sürekli kapıya giderek ve geri gelerek ve o esnada yüzüne belirli bir zamanda belirli bir yerde olması gereken birinin çalışılmış görüntüsünü takınarak bu kay-

53 *The Philosophy of Insanity*, by a Late Inmate of the Glasgow Royal Asylum for Lunatics at Gartnavel (New York: Greenberg, 1947), s. 23.

gılı eylemi örtmeye çabalıyordu. İnsanların o an planlanmış olan işlere kendini vermeye çalıştığı ama aslında kendilerine ait takip etmeleri gereken özel işlerinin olduğu ve dolayısıyla da ilgilerini bunlara ayırdıkları birçok sosyal durum vardır. “Kalabalığa karışmak” ifadesi genelde suçlular, detektifler, muhabirler ve gerçek yüzünü gizleyen diğer kahramanlar için kullanılsa da aslında hayatta çok yaygın bir şeydir.⁵⁴ Bu yüzden bazı kentlerdeki halk kütüphanelerinde görevliler ile oraya gelen başıboş kişiler arasında şöyle bir üstü örtük anlaşma vardır: Uyuklamak isteyen kişi öncelikle bir kitap almalı ve bu kitabı okunabilecek şekilde başı önünde tutmalıdır. Merkezî Hastane’de de gerçek yüzünü gizlemeye dayanan bu durumun örnekleri vardır; mesela şartlı olarak tahliye edilen hastaların organize ettiği eğlencelere katılmak isteyen ve bunu yaparken de diğerlerinden büyük bir kabul gören çok sevilen hastalar. Ancak bu gibi durumlarda hastalar arasında bir kavga çıktığında ya da kaçmaya teşebbüs edildiğinde, bu gibi hastaların, söz konusu istenmeyen olaylar bazı hastalar tarafından farkına varılmadan önce bile olay yerinde oldukları görülür. Bu gibi anlarda bazıları gerçeğin biraz farkındadır ve o kişinin katılımının sadece bir gösteri olduğunu aslında ilgisinin yapılan eğlencede olmadığını ve başından beri kaçmak için tetikte olduğunu anlarlar. İşte düzgün bir ilgi ve katılım gösterisinin gerçek olmadığını açığa çıktığı bu gibi anlarda, normalde çoğu zaman hissedilmeyen ve görünmez kısıtlamalara dair net bir fikir sahibi oluruz.

Sosyal bir kurumun duvarları içerisinde, planlanan ana uğraşlara dair biçimsel kurallar hep vardır. Bu yüzden, sanayide işçilere “çalışmaya başlamaları” emredildiği noktada önemli bir statü çizgisinin çekilebildiği görülür. (“Çalışmaya yönelik ilgisizliğin” kamçılama ya da “tokatlamayla” cezalandırıldığı Alabama’daki çalışma kamplarında buna dair uç bir örnek gözlemlenmektedir.) Çok iyi bilinir ki bu gibi durumlarda “çalışıyor

54 *The Presentation of Self*, s. 145-149. [Türkçesi için bkz. Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar), Metis Yayınları, 2016).

gibi yapmak” yaygın bir davranıştır; yani dışarıdan bakıldığında görevini yapıyor gibi davranmak, planlanmış ana uğraşı sadece denetlendiğini bildiği anlarda devam ettirmek. Bu faaliyet tamamen duruma özgü olabilir çünkü gösteriden ibarettir.

Uygun bir ana uğraşı devam ettirme sorununun sokaktaki davranışlara da etkisi vardır. Birinin “...sanki bir yerden geliyor-muş ve bir yere gidiyormuş gibi”⁵⁵ belli bir amaçla işe başlaması ya da öyle görünmesinin, gerçekteki ilgi odağını gözden kaçıran baskın bir hedefi vardır; böylece kişinin asıl varmak istediği amaç, yani baskın uğraşı gözlerden kaçırılmış olur. Sıcak bir kucaklama ya da gittikçe ateşlenen bir tartışma gibi ortaya çıkabilecek ikinci derecedeki ana uğraşların yoğunlaştığı yerde, kişi daha geniş ölçekte içinde bulunduğu topluluğa gereken saygı ve ilgiyi göstermediği gerekçesiyle diğerleri tarafından suçlanabilir.

İnsanlar zihinlerinde olması gereken meşguliyetten koştuk-ları izlenimini vermelerinin yanı sıra ilgilenebilecekleri hiçbir uğraşlarının olmadığı intibayı da veriyor olabilirler. Kamuya açık bir yerde, mevcut durumun dışındaki amaçlara yönelik belirgin herhangi bir yönelimi olmadan bulunmak, eğer kişinin konumu sabitse, tembel tembel yayılmak olarak görülür, eğer hareketliyse de aylak aylak dolaşmak olarak isimlendirilebilir. Her iki durum da meşru bir eylem olarak görülmeyecek kadar uygunsuzdur. Şehrimizdeki sokakların çoğunda polis, bilhassa bazı saatlerde, hiçbir şey yapmadan öylece duran kişilere kimlik sorar ve “bekleme yapmamasını” söyler. (Londra’da son zaman-larda çıkan bir mahkeme kararı insanların caddelerde yürüme hakkının olduğu ancak sadece öylece durarak bekleme hakkının olmadığı gibi bir hüküm ortaya koymuştur.) Chicago’da hobo (evsiz berduş) görünümündeki bir kişi “bu kılıkta” tembelce yayılabilir ancak bir kere bu kılığın dışına çıktığında artık bir işe başlamaya niyetli olduğunu göstermek durumundadır. Benzer şekilde bazı akıl hastalarının oraya kapatılmalarının sebebi, po-

55 E. G. Love, *Subways Are for Sleeping* (New York: Harcourt, Brace & World, 1957). s. 28.

lisin onları mesai saatleri haricinde görünürde hiçbir amaç ve hedefleri olmadan sokaklarda gezinirken bulmasıdır. Sokak kullarlarına dair örnekler Samuel Beckett'ın, aynı anda hem bisikletiyle, hem koltuk değnekleriyle ve hem de yorgunluğuyla başa çıkmaya çalışan, sakat kalmış roman kahramanı Molloy'un zor durumunu anlatırken yaptığı tasvirlerde görülebilir:

Bu zorlukları, bu dar boğazı, bisikletim ve ben, beraber aştık. Fakat az sonra birinin bana seslendiğini işittim. Kafamı kaldırıp baktığımda polisi gördüm. Velhasılkelam daha sonra, hangisi olduğunu unuttum ama tümdengelim ya da tümevarım yoluyla, ne olduğunu anlayabildim. "Burada ne yapıyorsun?" dedi. Bu soruya alışkındım, bu yüzden hemen anladım. Dinleniyorum dedim. Dinlenmek mi dedi. Evet dinleniyorum dedim. Soruma doğru dürüst cevap verecek misin? diye bağırdı. Ben sohbet ederken daima böyle olur. Sorulan soruya içtenlikle cevap verdiğimi düşünürüm ama aslında hiç de öyle değildir. Aramızdaki bu konuşmayı bütün ayrıntılarıyla yeniden anlatmayacağım. Sonunda anladım ki dinlenme tarzım, dinlenirken takındığım tavır, bisiklete binerken bacaklarımı iki yana ayırmam, bisiklet direksiyonunu tutuşum, kollarıma yasladığım kafam, ne olduğunu bilmediğim kamu düzenini ve kamusal ahlâkı ihlal eden şeylerdi.⁵⁶

[Molloy gözüaltına alınır, sorgulanır ve serbest bırakılır]

Kesin olan şu ki bir daha asla o şekilde dinlenmedim; ayaklarım müstehcen bir şekilde açık saçık toprağın üzerinde, ellerim bisiklet direksiyonunda ve kafam da kollarımın üzerinde başıboş sallanıyor halde hiç dinlenmedim. Aslında bu görüntü, dayanılmaz eziyet ve meşakkatleri içerisinde teşvik edilmeye ihtiyaç duyan ve gözlerinin önünde hep sadece güç, neşe ve cesaret tezahürleri yaşanması gereken ve belki de bunlar olmasa günün sonunda öylece yığılıp kalacak, çökecek ve yere yuvarlanacak insanlar için acınası bir örnek ve görüntüdür.⁵⁷

Tembel tembel yayılmak ve aylak aylak dolaşmak çoğu zaman yasaktır ama her zaman değil. Kafe hayatının kurumsal-

56 Samuel Beckett, *Molloy* (New York: Grove Press, 1955), ss. 25-26.

57 A.g.e. ss. 31-32.

laştığı toplumlarda daha çok göz yumulan tembellikler vardır. Bizim toplumumuzda bile “tembelce yayılan gruplara” karşı bir hoşgörü vardır. Bu gruplarda katılımcılar kendilerini herhangi bir geçici ya da anlık ilgi odağına kaptırırlar ve pek hevesli olmadıkları sürece devamlı bir sohbetten kaçınırlar. Gününü aylaklıkla geçiren bu insan grupları gecekondu sokaklarında, küçük kasaba mağazalarının ve kuaförlerin⁵⁸ önünde, havanın yumuşak olduğu zamanlarda büyük şehirlerin sokaklarındaki toptan kıyafet pazarlarında ve tuhaf bir şekilde bazı küçük şehirlerdeki adliye binalarının çimlerinde görülebilirler.⁵⁹

“Amaçsız olmaya” ve başıboş durmaya karşı olan kurallar, insanların tembelce yayılmalarını maskelemek ve meşrulaştırmak için pek emek gerektirmeyen uğraşlarla ilgilenmesinde bariz bir şekilde görülebilir – bu, bir kişinin fiziksel olarak orada bulunmasını herkesçe kabul edilebilir, görünür bir faaliyetle maskeleme ve örtme çabasıdır. Bu yüzden insanlar çalışma rutininde bir “ara” vermek istediklerinde hemen sigara içmenin serbest olduğu bir yere giderler ve orada göstere göstere sigara içerler. Bazı küçük “eğlence” faaliyetleri de kişinin başıboşluğunu perdeleme çabasıdır; örneğin kişinin daldığı hayallerden hiçbir balığın onu uyandırmayacağı kesin olan ırmak kıyılarında yapılan “balık tutma” faaliyeti ya da plajda “bronzlaşmak için güneşlenmek” gibi. Bunlar düşlere dalmayı ya da uyumayı perdeleyen işlerdir ama hobo’nun aylakça yayılması gibi, bu göreceli eylemsizliği açıkça gösteren ve kurumsallaştıran belli bir kılığa bürünmeyi gerektirirler. Beklendiği üzere, trende ya da uçakta olduğu gibi

58 Bkz. örneğin J. West, *Plainville, USA*. (New York: Columbia University Press, 1945), pp. 99-103, and H. Lewis, *Blackways of Kent* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1955), “The Idling Complex,” ss. 68-72.

59 “Küçük suçlular”a dair şu makalelere bkz. I. Deutscher: “The White Petty Offender in the Small City,” *Social Problems*, 1 (1953), 70-73; “The Petty Offender: A Sociological Alien,” *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 44 (1954), 592-595; “The Petty Offender: Society’s Orphan,” *Federal Probation*, 19 (1955), 12-18.

eğer içinde bulunulan şartlar kişiye durumun dışında bir baskın uğraş sağlarsa, pencereden dışarı bakmak, düş kurmak ya da uyumak gayet hoş görülebilir şeyler olur. Kısacası ortam, katılımcının asıl ilgilenmesi gereken uğraştan geri durmamasını ne ölçüde temin ederse, o ölçüde fazla özgürlüğü olacaktır ve böylece aksi durumda içerisinde bulunduğu ortamdan geri durmak anlamına gelebilecek tavırları rahatlıkla sergileyebilecektir.

Bu noktada yeniden gazete okumak ve mağaza vitrinlerine bakmak gibi ikinci dereceden uğraşlara dair bir yeniden değerlendirme ortaya koymak faydalı olur. Zira bizim toplumumuzda bu uğraşlar bir kişinin işiyle ilgilenmesinin meşru hedeflerinden anlık meşru sapmaları ve oyalanmaları temsil eder. Bunlar “birinin peşine takılma” sanatını icra edenlerin meşhur ettiği üzere, genelde kişinin hedefleri meşru olmadığında kullanılırlar. Dedektif Sam Spade, mağaza vitrinindeki bir elbiseyi inceleme numarası yaparken asıl amacı gerçekten de bu elbiseye ilgi duyduğu izlenimini vermek değil, sokaktaki herhangi biri gibi geçici bir süre için kendi yaptığı işi bırakıp vitrine göz atıyor gibi görünmektir. Benzer şekilde eski bir dilencinin söylediği gibi, kişinin görünümü ve gerçek amacı onu mevcut davranış düzeninin dışına çıkardığında, artık o zaman bariz şekilde doğru bir ikinci dereceden uğraş, o kişinin baskın uğraşının bu ikinci dereceden uğraşlarla ilgili olduğuna başkalarını inandırmak için çok gerekli olabilir:

Onun [bir arkadaş] keşfettiği aşırı hassasiyetlerden biri de istasyondaki polislerin kitap okuyanlara karşı gösterdiği hassasiyettir. Akşam yedi buçuktan sonra Grand Central’da ya da Penn İstasyonu’nda kitap okumak için kişi ya kemik çerçeveli gözlük takmalı ya da fevkalâde zengin görünmelidir. Bunun dışındakiler gözetlenmesi gereken kişilerdir. Öte yandan muhtemelen gazete okuyanlar hiçbir zaman dikkat çekmezler ve en pejmürde serseriler bile eğer gazete okuyorlarsa Grand Central’da gece boyunca hiç rahatsız edilmeden oturabilirler.⁶⁰

60 E. G. Love, *Subways Are for Sleeping*, (New York: Harcourt, Brace & World, 1957), s. 28.

3. *İlgisizliğin Sınırları*: Üzerinde düşünülen tüm bu sapmalar ve ihlaller kişinin kendisine içinde bulunduğu sosyal ortam tarafından hâkim olunamayacağını göstermektedir. Ancak buradan hareketle, kişinin planlanmış ana uğraşlara kendisini tamamen vermesinin, görgü kurallarına uygun bir şekilde riayet edildiğini garanti ettiği sonucuna da varamayız. Öngörülen ana uğraşlar ve bunların uygun görülen yoğunlukları ne olursa olsun, genellikle bizim toplumumuzda, en azından orta-sınıflarda, kişinin kendisini bu ana ilgi odağına tamamen bırakmadığını görünür şekilde kanıtlaması gerekir. Kişinin bir parça kendine hâkim olması ve soğukkanlı durması beklenir ve böyle de yapılır. Her ne kadar bu yükümlülüğün, daha önce bahsedilen ve kişinin kabul edilebilir bir ana uğraşı asgari düzeyde devam ettirmesini gerektiren bir önceki yükümlülükle dengelenmesi gerekiyorsa da en nihayetinde durum budur.

Genelde kişi, olması gerektiği şekilde ilgisiz olduğu izlenimini öyle başarılı bir biçimde sürdürür ki biz çoğu zaman bunun bir gereklilik olarak yapıldığını gözden geçiririz. Onun bütün dikkatini belirli bir işe vererek dalmasına neden olan gerçek bir kriz geldiğinde, bizzat bu kriz yeni bir sosyal durum olarak aksi takdirde suç oluşturacak bir davranışı gizleyebilir, aklayabilir ve hatta buna mecbur kılabilir. Ancak pek de önemli olmayan küçük krizler esnasında kişi topluluktan biraz geri durmasına yol açan bir sebebi olduğunda ama bunu yapma yetkisi olmadığında, onun zorluklara rağmen, yerli yerinde bir ilgisizlik gösterme yönündeki harikulade ağırbaşlı çabalarını görebiliriz. Bu yüzden, bir adam bütün çabasını bir otobüsü yakalamak için koşmaya ayırdığında ya da buzlu kaldırımda kaydığında, sanki sergilediği çabalarla pek de ilgili değilmiş gibi yüzünde ufak ve acılı bir gülümsemeyle bedenini iyimser bir şekilde dik ve sıkı tutmaya çalışır. Böylece bu durumda dahi kontrolünü kaybetmez ve münasip bir şekilde kendisine hâkim olmaya devam eder.

Öyle görünüyor ki bazı faaliyetlerle aşırı ilgilenmenin çok farklı biçimleri vardır; örneğin amatör bir boks maçına kahka-

halarla gülme konusunda kişinin kendini fazla kaptırması ya da sessizce bir satranç problemine dalarak adeta bunda boğulması. Yine bazı faaliyetlerin yüzeysel bakıldığında çok farklıymış gibi görüldüğü ama aslında ifade ettiği anlamın önemi bakımından çok benzer olduğu görülebilir. İlginçtir, daha sessiz olan uğraşlarla aşırı ilgilenmeyi anlatan örnekler genellikle geçici hafıza kaybına benzer şekilde özel bir türdeki yan uğraşlarla birlikte ortaya çıkar. Sürekli tekrar eden bu hareketler kişinin bir işle, çoğu zaman da planlanmış bir işle, çok derinden meşgul olduğuna işaret eder.⁶¹ Böyle kendini geri çekerek işe gömülmenin hoş görüldüğü az sayıda bazı durumlar vardır. Bu yüzden yoğun bir şekilde uğraşına dalmış olan kişi bu gibi alakasız yan uğraşlarla ilgilenirken yakalandığında, genelde mahcup olup alelacele ilgi ve dikkatini tekrar daha kabul edilebilir bir şekilde ve durumu kabullendiğini göstererek ana uğraşa yöneltir. Yoğun bir ilgi ve uğraş göstermenin durumun amacıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu sınavlarda ve rekabetçi sporlarda da bir işe dalarak yoğunlaşmak genellikle hoş görülebilmektedir.

İlgi ve katılımın kontrol edilmesine dair çok yaygın olan yöntem yemek zamanlarıdır. Zira Anglo-Amerikan toplumunun birçok kesiminde insanların nispeten yavaş yavaş yemesi, yanındaki kişinin tabağından yemek almaması ve çoğu zaman sanki onun doyması dünyanın en önemli olayıymış gibi davranmaması beklenir – sanki aslında yemek yemek pek az dikkat gerektiriyormuş gibi davranması beklenir. (Örneğin, çoğu kişinin her zaman biraz aç olduğu Shetland Adası'nda kendisine ikinci kez

61 Geçici hafıza kaybına benzeyen bu işaretlerle beraber muhtemelen bedende duruş bozukluklarını (ve demek ki vücudun nasıl durması gerektiğine dair bazı kuralların olduğunu) da görürüz. Sıradan sosyal topluluklara mensup erkenci bir öğrenci (ve az sayıdaki öğrencilerden biri) bunu şöyle ifade ediyor: "Sınıftaki öğrencilerden biri elindeki probleme daldığında sanki kürek kemiğine yaslanarak kaykılır, ayaklarını yayararak uzatır, saçlarını dağıtır ve daha bir sürü alışılmadık şey yapar. Sorun çözüldüğünde ise tekrar dik oturup elbiselerini düzeltir ve yeniden sosyal olarak düzgün bir vaziyete geçer." (C. H. Woolbert, "The Audience," *Psychological Monographs*, 21 [1916], 48-49.)

yemek verilen birinin ilk önce bu kadarının kâfi olduğunu, daha sonra ise kendisine çok fazla yemek verildiğini söylediği örnekler bulmak bir hayli zordur.) Akıl hastanelerindeki personel, kuralları alenen çiğneyenleri olumsuz örnek olarak gösterecek sosyal tipler inşa ederek bu gibi kuralları yüceltir. Mesela yanakları şişip kıpkırmızı olana ve nefessiz kalana kadar yemek yiyenleri anlatmak için “her bulduğunu ağzına atanlar” tabiri kullanılır. Bir de komşusunun tabağındakileri alan, güvenilmez “yemek kapıcılar” vardır ki bunlara ya yalnız başına yemek verilir ya da başkasının bölgesinden uzak tutulması gereken tasmalı köpekler gibi yemek boyunca gömlek yakasından düğümlenen bir kuşakla elleri sandalyeye bağlanır. Bu uç örneklerle kıyasla hastanedeki daha normal diğer örnekler hastane dışındaki özgür toplumda bulunan davranışlarla bir köprü oluşturur. Örneğin Merkezî Hastane’de ilk önce tatlısını yemek bazı “daha ağır” yetişkin hastaların tipik özelliğidir. Bu durum onların tatlıya olan düşkünlüklerini pek kontrol edemediklerini ve yemeklere karşı çok ilgili olduklarını gösterir. Şüphesiz bu durum daha çok küçük çocuklarda görülen bir kusurdur, dolayısıyla bu çocuklara ağız yoluyla edinilen zevklerle ilgili “istekliliği” ve bunları yerken yaşanan “aşırı tatmini” nasıl gizleyeceği öğretilmelidir.⁶²

Bizim toplumumuzda aşırı ilgi ve uğraş göstermenin ilginç işaretlerinden biri de terlemedir; başka bir gösterge “zayıf ve titreyen” sestir. Bunlardan daha önemli bir olgu ise genelde yaşlılarda görülen bir sorun olan titreyen ellerdir. Bu tür bir kronik titremesi olan insanlar “sakat kişiler”e dönüşürler ve bu durum kendilerine yeterince hâkim olamadıklarına dair bir intiba ya-

62 İştahın kontrol edilmesi ve diğer insanî ilgilere dair kurallar ebeveynlerin çocuklara öğretmesi gereken en önemli derslerden biridir. Çocuklarla akıl hastaları arasında var olduğu sık sık söylenen benzerliğin temellerinden biri her iki grubun da idareci konumundakilerce kurallara uymaları konusunda baskı görmelerinin gerekmesidir. O halde şunu iddia edebiliriz ki, “gerileme” çocuksu bir libidinal bünyeye doğru geriye dönüş değil, kimi zaman çocuklar arasında görülen duruma özgü problemlerin yeniden ortaya çıkmasıdır.

ratarak gündelik etkileşimleri üzerinde yük olur. Bu görüntüyü gizlemek ve bunun kişinin vücudunun geri kalanıyla sergilediği düzgün katılım performansını yalanlamasını engellemek için, belki de birbirinden bağımsız şekilde rastlanan, bazı stratejiler kullanılır. Bu tekniklerden biri ellerini ceplerine sokmaktır; yine başka bir teknik ellerini masaya dayayıp masa üstünde tutmaktır. Sonuncusu bir elinin dirseğini destek almak için masaya dayayıp o eliyle titreyen diğer elini tutmaktır.

Şunu iddia edebiliriz; kişinin ihtiyaten kendisini geri çekerek saklanma eğilimi bir insanın yaptıklarını olduğundan o kadar farklı gösterebilir ki, ana uğraşa duyulan ilgiyi neredeyse tamamen terk etmenin gerektiği özel durumlarda, bir türlü kendisini rahat bir şekilde akışa bırakmadığını fark eder. Belki de orta-sınıflarda görülen soğukluğun etkisi bu bakımdan anlaşılabilir. Her halükârda toplumumuzda cinsel ilişki tercihen hayli karanlık katılım perdelerinin ardında yürütülür çünkü karanlık, katılımcıların tam da bir durum içinde bulunmamanın verdiği özgürlüğün bir parça tadını çıkarmalarını sağlar. Bu problem, ama bu çözüm değil, elbette başka ortamlarda da görülebilir. Örneğin biriyle aynı ofisi paylaşıyor olmak çoğu zaman işin kısıtlanması anlamına gelir çünkü bir işe aşırı yoğunlaşmak ve onun içinde boğulmak kişinin o durum içerisinde münasip olmayan şekillerde davranmasını getirecektir. Birlikte çalışan bazı kişiler bu sorunu yavaş yavaş birbirlerini yok sayarak ve böylelikle duruma özgü uygunsuzluklar konusunda rahat davranarak ve artık yerleşik hale gelmiş yoğunlaşmayı artırarak çözerler. Bu durum o kadar ileri noktaya taşınabilir ki, kişi beraber çalıştığı arkadaşından özür dilemeye gerek duymadan “Ne biliyorsun?”, “hmm, hmmm”, “görelim bakalım” gibi “gidişata dair homurdanmalar”ını yarı ısitilebilir şekilde ifade etmeye başlar.⁶³ Bu tarz durumlarda saçını kıvrarak onunla oynamak gibi diğer yan uğraşlar da görülebilir ve hoşgörüyle karşılanır.

63 Edgar Schein’in iddiasına göre, eğer bir kişi kendini bazı ilgi odaklarına çok derin bir şekilde dalmış gibi görünmek zorunda hissediyorsa elbette böyle ifadelerle numara yapabilir.

5. Katılım ve İlginin Muhatapları Hakkında Bazı Kurallar

Sosyal durumlarda kişinin ilgisini ana ve yan uğraşlar ile baskın ve ikinci derecede uğraşlar arasında bölüştürdüğünü ve ayrıca her bir durumda belirli bir paylaşımın münasip görüldüğünü belirtmiştim. Bunun yanı sıra katılıma dair görgü kurallarını ihlal eden bazı genel sapmaların neler olduğu tarif edilmişti: planlanmış bir ana uğraşın yokluğu; ana uğraşla yetersiz biçimde ilgilenme veya aşırı ilgilenme. Bu bölümde de ilgi ve katılımın bazı özel *muhatapları* ve *yönelimleri* ele alınacaktır: öyle görünüyor ki bu konu katılım kuralları ve ihlalleri hakkındaki en önemli hususlardan biridir. Bu yüzden aynı davranışa yeniden döneceğim ama birazcık daha farklı bir bakış açısıyla bakacağım.

1. *Kendisiyle İlgilenme*: Kişinin kendi bedeni ya da bedeniyle doğrudan ilişkili bir nesne, kendi ilgi ve katılımının en çok bilinen muhatabıdır. Mesela kişi bir kıymığı iğneyle çıkarmaya çalışırken böyle bir faaliyetin teknik ve araçsal bir mantığı vardır ve genellikle burada kendi rahatını düşünme kaygısının devrede olduğu görülecektir. Her halükârda kişinin kendisiyle ilgilenme örnekleri olarak bütün dikkatini vermesi gereken ve kendi kendini idare etmesine yarayan şu işler vardır: yemek, giyinmek, dişlerini karıştırmak, tırnaklarını temizlemek, uyuklamak ve uyumak.⁶⁴ Bu faaliyetlerden bahsederken kişinin “*kendisiyle ilgilenmesi*” diyeceğiz. Daha kolay bir tabir olan “kendi benliğiyle ilgilenme” ise galiba kişinin kendisiyle ilgili tartışmalar ve hayaller gibi daha ziyade bedensel olmayan meseleleri de kapsar.

Kişinin başkalarının yanındayken kendisiyle ilgili müsaade edilen ve kendiliğinden ortaya çıkan ilgilere dair belirgin bölgesel farklılıklar da vardır. Amerikan şehirlerinde işyerlerinin olduğu caddelerde yetişkinlerin sakız çiğnemesine ve ağızlarında küçük şekerleri patlatmalarına müsaade edilebilir. Ancak plajlardaki kaldırımlarda görülen yeme-içme davranışı ise uygunsuz

64 Şurada buna dair birçok örnek veriliyor: M. H. Krout, *Autistic Gestures*, Psychological Monographs, 46 (1935).

görülecektir –bu, o durum içerisindeki diğer kişilere karşı adeta saygısızlık olarak görülecek kadar kendisine-odaklanmış bir davranıştır-.

Çoğunlukla, kişinin “kendi bedenine” yönelen bu ilgiler ikinci dereceden yan uğraşlar olarak görülür. Dalgınlıklarla ilgili bir yazıda Saul Bellow tarafından bu konuda ilginç bir grup örnekten öfke ve şaşkınlıkla bahsedilmektedir:

Ev işi yaparken: Yüzüne krem sürmelisin ve saçlarını da toka ile toplayıp lüle lüle tutabilirsin. Yürürken ve ayakta dururken bedeninin duruşu doğru ve iyi olmalıdır. Mutfakta oturup tezgâhta patates soyarken topuk egzersizlerini yapabilir ve ayaklarını güçlendirebilirsin. Ayrıca oturma pozisyonuyla ilgili doğru duruş alıştırmaları yapabilirsin... *Telefon ederken* (tabii ki evde): Boyun egzersizleri yapabilirsin; saçını tarayabilirsin; topuk ve göz egzersizlerini yapabilir ayaklarını güçlendirebilirsin; çene-boyun egzersizlerini yapabilirsin; doğru duruş ve oturma uygulamaları yapabilirsin; hatta (başkalarını dinlerken) diş etlerine masaj yapabilirsin... *Okurken ya da TV izlerken:* Saçını tarayabilirsin; dişetlerine masaj yapabilirsin, topuk ve el egzersizlerini yapabilir ve ayaklarını güçlendirebilirsin; biraz göğüs ve sırt egzersizi yapabilirsin; kafa derine masaj yapabilirsin; fazlalık olan kıllardan kurtulmak için törpüleme yapabilirsin.⁶⁵

Ancak başkaları yanındayken kişinin kendisiyle meşgul olması baskın uğraşları uygunsuz bir şekilde saptıran bir unsur olarak görülür; her halükârda bunlara karşı duruma özgü kısıtlamalar getirilir. Elbette görgü kurallarına ilişkin kitaplar başkalarının yanında dalınan bu uğraşlara karşı uyarılarla doludur.

Erkekler herkesin gözü önünde aynaya bakmamalı ve saçlarını taramamalıdır. Bir erkek en fazla kravatını sıkıştırarak düzeltebilir ve elleriyle saçlarını düzeltir. Bir erkeğin herkesin yanında saçlarını karıştırmasının, yüzünü ovalamasının, tırnaklarını temizlemesinin en itici şeyler olduğunu muhtemelen söylemeye bile gerek yok. Bunlar kişinin özel alanında yapılması gereken

65 Saul Bellow, “Distractions of a Fiction “Writer,” in *New World Writing No. 12* (New York: New American Library, 1957), s. 231, o dönemde popüler olan bir cep kitabından alıntı: Constance Hart, *The Handbook of Beauty*.

mahrem şeylerdir. Hatta kişinin parmağını yanağına ya da kulağının arkasına koyması gibi yapmacıklıklar da olabilecek en itici şeylerdir; bilhassa da zihni meşgul, dalgın ve arayış içindeymiş gibi bir tarzda yapılıyorsa.⁶⁶

Bu parçanın başında bahsettiği gibi, kişi, kişisel görünümüyle ilgili vaziyeti kontrol ettiğinde ya da düzelttiğinde kendisiyle ilgilenmenin bir türü ortaya çıkar. Bazı durumların toplumumuzda daha gevşek ve umarsız bir şekilde tanımlanmaya başladığının işaretlerinden biri, bir kadının kamuya açık yerlerde kişisel görünümünü düzeltmek, mesela ruj sürmek ya da şapkasını düzeltmek için özel bir odaya gitmek yerine bunu herkesin gözü önünde yapmasının artık giderek daha normal görülmeye başlamasıdır. Her halükârda bu tarz bakım işlerinin o kadar stratejik bir gereklilik olduğu düşünülür ki kadınların bu gibi hazırlıkları rahatsız olmadan yapabilecekleri korunaklı uygun yerler ayrılır. Örneğin birçok işyerinde sekreterin aynaya bakarak makyajını yapabileceği, saçını tarayabileceği, yüzünün yarattığı izlenimi inceleyebileceği ve benzeri şeyleri yapabileceği yarı-perdeli lavabolar bulunabilir. Buralarda başka yerde mümkün olmayacak şekilde kendisiyle ilgilenebilir.

İnsanların kendileriyle ilgilenme sorununu ele alırken, aynalar incelenmesi gereken önemli nesnelerdir. Açıkçası Amerikan toplumunda elinin altında ayna bulundurma isteğinin karşı konulmaz bir çekiciliği vardır. Burada normalde kabul edilemeyecek şekilde kendisiyle meşgul olmayı engelleyen kendine hâkim olma duygusu bazen başarısız olur. Çoğu zaman yetişkinler bu tip geçici ve kaçamak ilgilere yakalanabilirler ve bu da bize onların tıpkı çocuklar gibi başkalarının yanında aynada (ya da yansıma yapan camlarda) kendilerine bakmaktan vazgeçme konusunda bir süre boyunca açıkça eğitime tabi tutulduklarını hatırlatır.

Kişisel görünüme dikkat etmek çoğu zaman hoşça giden bir

66 Millicent Fenwick, *Vogue's Book of Etiquette* (New York: Simon and Schuster, 1948), s. 11.

heyecanlanma içerir. Bu durum hayvanların sosyolojisinden, “tımarlamak” veya “tuvalet alışkanlığı edindirmek” gibi tabirleri uyarlayarak insanın toplumsal davranışını tasvir etmede kullanmamız için geçerli bir sebep sunar.⁶⁷ Bütün dikkatini toplamayı gerektiren bu türden uğraşların uç örneği, plajlarda güneş kremi bedenine yavaşça ve aralıksız bir biçimde uygulayabilmeye müsaade edilmesinde görülebilir. Fakat elbette son derece resmî olarak tanımlanmış durumlarda bile kişi kendi bedeninin göz önündeki bir parçasına bir süreliğine sevgi ve ilgi gösterme konusunda kendini özgür hissedebilir.

Kendiyle ilgilenmenin orta-sınıf toplumumuzdaki en uç hali belki de mastürbasyondur. Bazı akıl hastanesi koşullarında mastürbasyonun göz yumulabilir bir davranış olarak görüldüğünü biliyoruz fakat bu meselenin tek cinsiyetin bulunduğu, normal alt-sınıf ortamlarda ne anlama gelebileceğini genellikle ihmal ediyoruz. Merkezî Hastane’de iki tür mastürbasyonun gerçekleştiği kronik erkek koşulları vardı; psikotik olarak kaygısız, gevşek ve disiplinsiz olduğu düşünülen hastalarca yapılan mastürbasyon; ve çoğu zaman biraz gizlenerek yapılan “normal” mastürbasyon. Bu ikinci türdeki mastürbasyonu yapanlar koğu arkadaşları ve görevliler tarafından akıl hastalığı yüzünden değil de bazı “sorunlar” yüzünden burada olduğu kabul edilen kişilerdi. İşte bu, yapılan işin öyle ya da böyle aynı olduğu ama psikodinamik anlamlarının son derece farklı olduğu bir örnektir.⁶⁸ “Normal” mastürbasyon biçimi ve onunla ilgili müphem toplumsal tanımlar elbette hapisaneler gibi hepsi-erkek-olan ve büyük ölçüde alt-sınıf ağırlıklı diğer ortamlarda da vardır.⁶⁹ Kadınların olduğu ortamlarda da mastürbasyon gibi kendisiyle

67 Burada Ray Birdwhistell’den bazı öneriler sundum.

68 Aşırı ve yersiz bir şekilde kendisiyle ilgilenmenin psikodinamik anlamları hakkında bazı faydalı değerlendirmeleri şurada bulabiliriz: T. S. Szasz, “The Psychology of Bodily Feelings in Schizophrenia,” *Psychosomatic Medicine*, 19 (1957), 11-16.

69 Mesela bkz. A. Hassler, *Diary of a Self-Made Convict* (Chicago: Regnery, 1954), s. 63: “...Helaya gittiğinde bir ya da birkaç tane adamın klozetlerde otuz bir çektiğini görmek çok sıradan bir şeydi.”

meşgul olma örnekleri sunabilir ve bunların benzer şekilde normal psikoloji çerçevesinin içinde olduğu kabul edilir:

Pouillet şöyle yazıyordu: “Bir zamanlar askerî kıyafetler üreten bir atölyeye yaptığım ziyaret esnasında, şu sahnelere şahit oldum. Otuz kadar dikiş makinesinin çıkardığı tek tip sesin ortasında makinelerden birini diğerlerinden çok daha büyük bir hızla çalıştığını gördüm. O makineyi çalıştıran kişiye baktım, 18 ila 20 yaşlarında esmer bir kızdı. Kendi kendine makine-de diktığı pantolonlarla meşgulken, yüzü canlandı, ağzı hafifçe açıldı, burun delikleri genişledi, ayakları pedalları sürekli artan bir hızla çeviriyordu. Çok geçmeden gözlerinde çırpınan bir bakış gördüm, göz kapakları düştü, yüzü solgunlaştı ve geriye doğru düştü. Elleri ve kolları durdu ve yere uzandı. Uzun bir iç çekişten sonra tıkanıp boğulan bir çığlık atölyenin gürültüsü içinde kayboldu. Kız birkaç saniye öylece hareketsiz kaldı, sonra alnındaki inci inci terleri silmek için mendilini çıkardı. Arkadaşlarına çekingen ve mahcup bir bakış fırlattıktan sonra işine kaldığı yerden devam etti. Orada bana rehberlik eden kadın işçi başı bakışlarımın istikametini gördüğü için beni onun yanına kadar götürdü. Kız, işçi başının karşısında mahcup oldu, yüzünü yere eğdi ve abuk sabuk bir şeyler mırıldandı. İşçi başı da ona sandalyesine tam yerleşerek düzgün oturmasını, ucuna oturmamasını söyledi.

“Ben oradan ayrılırken atölyenin başka bir yerinde başka bir makinenin hızlanan bir hareketle çalışmakta olduğunu işittim. İşçi başı kadın bana bakarak gülümsedi ve ‘burada böyle şeyler o kadar sık olur ki kimsenin dikkatini bile çekmez’ dedi. Bana söylediğine göre bu durum özellikle sandalyesinin ucuna oturan genç işçi kızlarda ve çıraklarda görülmekteydi zira bu oturma şekli vajinanın dudaklarındaki sürtünmeyi artırıyordu.”⁷⁰

İncelenmesi gereken ve “yaratığın salıverilmesi” denilen bir kendisiyle ilgilenme türü daha vardır. Bunlar kişinin kendine olan hâkimiyetinin azaldığı anlarda “hayvanî doğasını” ortaya çıkardığı kısa süreli davranışlardır. Bu durumlar sürekli ve tama-

70 Pouillet'den aktaran; Havelock Ellis, *Studies in the Psychology of Sex* (2 vols.; New York: Random House, 1936) , 1, 176-177; Pouillet, *L'Onanisme chez la Femme*, Paris, 1880.

men toplumsal bir elbiseyi kuşanan bireyin bu halinin yarattığı gerilimden kısa süreliğine kurtulması gibi görünmektedir -bu durum kendi rolü içerisinde küçük bir işlevi yerine getirmekten- se anlık olarak içindeki şiddetli arzulara teslim olma halidir-. Bu yaratığın serbest kalmasının getirdiği kontrol kaybı, insanların duruma özgü kişilik ve görünümlerini pek az devam ettirdiklerini göstermelerinde önemli bir araçtır.

Yaratığın salıverilmesinin, bu durumun getirebileceği şeylerin saygınlığını ne kadar azaltacağını ve buna ne kadar hazır olduğunun derecesine göre değişen bir hiyerarşisinin ve aşamalarının olduğu kabul edilir. Bir uça kaşınmak, gürültülü şekilde öksürmek, gözlerini ovuşturmak, iç çekmek, esnemek ve benzeri ufak örnekler vardır. Diğer aşırı uça ise geçirme, çişini kaçırma ve benzeri şeyler vardır. Bunların ortasında ise uyuklamak, pıskırmak, burnunu karıştırmak, tükürmek ve kemerini gevşetmek vardır. Bir uçtan diğerine kadar anlık duygusal dışavurumlar denen şeylerin çok çeşitli türleri vardır; sınırsız bir kahkaha, bağırma ya da çığlık, ağdalı bir küfür. Bunlar o zamana kadar hep kabul edilebilir bir düzeyde kontrol edilen duygular üzerindeki kontrolün aniden kaybedilmesini gösterir. Şunu da belirtmeliyiz ki yaratığın salıverilmesi türünden olaylar doğası gereği kısa sürdüğü için, kaçamak ya da perdelenmiş ifadelerle uygun olarak yapılır; mesela bir adamın esnemesini elleriyle gizlemesi, mahrem yerlerini pantolon cebinden kaşması ya da kaşınan burnunu bir mendille perdeleyerek dikkatlice temizlemesi gibi.

2. *Uzaklara Dalma*: İnsan sosyal bir durumda görünürde bir ortama ve faaliyete katılırken, ilgi ve dikkatini kendisinin ve herkesin gerçek ve ciddi dünya olarak gördüğü yerden uzaklaştırarak, bir süreliğine yalnızca kendisinin bulunduğu oyun gibi bir dünyaya kendisini bırakabilir. Topluluktan ayrılarak bu gibi bir içe doğru yolculuk yapmak “uzaklara dalmak” olarak adlandırılabilir ve biz duruma özgü katı kuralların bundan dolayı ortaya çıktığını anlıyoruz.⁷¹

71 “Uzaklara dalma” tabiri şuradan alınmıştır: G. Bateson ve M. Mead, *Balinese Character* (New York: New York Academy of Sciences, 1942), ss. 68-

Uzaklara dalmanın belki de en önemli şekli, kişinin bazı geçmiş deneyimleri yeniden yaşadığı ya da müstakbel hayalleri prova ettiği hallerdir; bu uzaklara dalma biçimi genelde düşlere ve hüyyalara dalmak, derin derin düşünmek, akli başka yerde olmak ya da dış dünyayla ilgilenmeyen ve iç dünyasına kapanan otistik düşünce olarak adlandırılır.⁷² Böyle zamanlarda kişi mevcut durumda gözlerinde dalgın ve uzakları gözleyen bir bakışla ya da kol ve bacaklarında uykuda gibi bir hareketsizlikle adeta orada bulunmayabilir. Yahut da tamamen “bilinçsiz” ve soyutlanmış bir tarzda özel bir dizi yan uğraşla ilgileniyor olabilir; mırıldanmak, bir şeyler karalamak, parmaklarıyla masaya vurarak sesler çıkarmak, saçlarını kıvrırmak, burnunu karıştırmak, kaşınmak gibi. (Daha önce belirtildiği üzere kimi zaman bu geçici hafıza kaybı şeklindeki yan uğraşlar aynı zamanda kişinin o an içinde olduğu derin düşüncelerle uzaklara gittiğini gösteren tavırlardır.) Her halükârda, daldığı düşler o durum içerisindeki her türlü kamusal ve somut meseleden koptuğunu çok iyi gösteren bir işarettir.

İnsanların katılımcısı olduğu durumlardan her zamanki uzaklaşma düzeyi, bu soğumayı diğerlerinden saklayıp saklamamalarından bağımsız olarak, çok az bilinir. Ancak hayatın her köşesinin bize çekip giderek uzaklaşmak için birkaç yer sunduğu iddia edilebilir. Bazı meslekler bu bakımdan gerçekten zengindir. Örneğin Shetland Adası’ndaki turist otelinde tabak yıkayan bulaşıkçılar, zihinleri serbestçe gezinirken işlerini de yetiştirebiliyorlardı. Öyle ki kendilerini tek başına şarkı söylerken buluyorlardı ve müdürlerinin onları susturmasını gerektirecek kadar uzaklara dalıp gidiyorlardı. Yine mahalle toplantılarında da sahnedeki yerel müzisyenler çok çok uzaklara sürüklenip gitmele-

69. Ayrıca bkz. “Communication Conduct in an Island Community,” 17. Bölüm.

72 Otizmin psikiyatrik bir versiyonu için Bkz. E. Bleuler, *Dementia Praecox*, also “Autistic Thinking,” in D. Rapaport, trans. *Organization and Pathology of Thought* (New York: Columbia University Press, 1951). 20. Bölüm.

rine izin verecek şekilde çalıp söylüyorlardı; daldıkları birçok hayalden ancak parçanın sonuna geldiklerinde, dansçılardan ne kadar uzaklaştıklarına dair yapılan şakalarla birlikte çıkıyorlardı. Elbette gece bekçisi gibi bazı meslekler de bu gibi uzaklara dalma halleri düşünülerek seçilebilir.

Öyle görünüyor ki bazı sosyal müesseselerde özellikle mensuplarının düşlere dalmak için çok fazla fırsat bulması gibi bir sıkıntı yaygınlaşmış durumdadır. Örneğin eski bir rahibenin biyografisi manastırda günah çıkararak hizmetine yeni başlamış bir grup hakkında şöyle yazıyor:

Onun arkadaşları her zaman olduğu gibi küçük siyah çantalarıyla geldiler. Ancak bazıları, onun gözlemlerine göre, uyur-gezer gibi bakıyorlardı. Ayini yöneten Hanımefendi'ye selam verirken, sonuna kadar açılmış olan gözleri uzaktaki yüce bir şeye bakıyor gibiydi ve önceden olduğu gibi kendi varlıklarının en hayırlı şekilde orada bulunabileceği herhangi bir yer seçmeye çalışmadan en yakındaki boş sandalyeyi seçtiler.

Mistisizme yönelik ilgi, bizimki gibi iş ile tefekkürün aynı anda gitmesi gereken karışık bir tarikatta daima bir sorun teşkil eder. Bu durum da en çok, tarikata yeni girenlerde görülür ve genç bir rahibenin doğrudan Tanrı'yla hemhal olması çok güzel bir şey diyebiliriz. O rahibe bu topluluk içerisinde adeta benliğini yitirirken o vecd hali içerisinde kendisi yerine başka birinin zihni, elleri ve ayakları onun işlerini yapmalıdır. Elbette bunun gerçek bir hal mi yoksa bilinçaltımızda ortaya çıkan ve zaman zaman hepimizin tuzağına düştüğü bir belirme durumu mu olduğunu asla bilemeyiz.

Zihni meşgul olanların sessizliği ayini yöneten Hanımefendinin dikkatinden kaçmıyordu. O, hayaller kuranları yaptıkları işler hakkında doğrudan sorular sorarak yeniden dikiş dikme alanına döndürüyordu...⁷³

Bazı akıl hastanesi koğuşlarında uzaklara dalanlar doğrudan cezalandırılmazlar ve hastalar geçmişte bıraktıkları ilişkileri kafalarında sürekli evirip çevirerek, koridorlarda bir aşağı bir yukarı

73 K. Hulme, *The Nun's Story* (London: Muller, 1956), ss. 69-70.

dolaşarak ömür tüketirler. Bunlar yalnızca hastane yönetimi zor kullanarak müdahale ettiğinde daldıkları hayallerden uyanırlar.⁷⁴ Bu gibi ortamlarda uzaklara dalmak sadece hoş görülmez, aynı zamanda bunun yaşanmasının yolu da açılır; mesela tecritteki bir hastanın hücresinde kafasına takabileceği dişe dokunur bir şey olmadığı zaman böyle olur. Yahut da doksan yataklı bir koğuştaki bütün hastalar iki dinlenme odasından birinin temizlenmesi için diğer odaya toplandığında böyle olur. Zira birbirlerine o kadar yakın bir şekilde adeta istiflenmiş gibi yerleştirilmişlerdir ki en uygun savunma biçimi kendi içine çekilmek ve diğerlerine karşı yönelimini bastırmaktır. Bu şartlarda katılımcı-gözlemci çok geçmeden, çişini tutamama ve on sekiz inç uzaklıkta gerçekleşen halüsinasyonlar gibi şeylerle ilgilenmemeyi öğrenir. Ve bu gibi ortamlarda kişi için, orada bulunan diğer kişilerle konuşmak amacıyla kendisini daldığı şeylerden çıkarmanın ne kadar zor olduğunu da biliriz.⁷⁵ Belki de bu olaylar, kibarca bir sigara isteyecek kadar “orada” olan ama bu sigaranın parmaklarını yakacak kadar kısalmasına yol açacak derecede zihni meşgul olan hastadaki klasik geç farkına varma olgusunu anlamaya yardımcı olur.

Tembel tembel yayılmakla ilişkili olarak belirtildiği üzere, insanlar daldıkları düşleri gizleyecek şekilde birçok ilgi gerektirmeyen davranış sergilerler. Bir kişinin kahve ve sigara molası vermesi buna örnektir. Kamuya açık yemek yeme mekânları yalnız başına yemek yiyenler için, ayna önüne masalar yerleştirilerek bu davranışı desteklerler. Böylece, müşteri uzaklara dalıp gitmesini gizlice kendisine bakarak kolaylaştırmış olur. Toplumdaki bütün bir duruma özgü yükümlülükler sistemi konusunda farkındalığı yüksek olan kişiler ise düşlere dalmanın hoş görülebildiği yerleri ararlar. Merkezî Hastane’deki çok bilgili bir hastanın şöyle dediği aktarılmaktadır:

74 Bu duruma dair en iyi tasvirleri “kronik yılgınlık” ve “umutsuzluk” tabirleriyle izah eden şu kaynakta bulabilirsiniz: H. S. Sullivan, “Psychiatric Aspects of Morale,” *American Journal of Sociology*, 47 (1941), 281.

75 M. L. Hayward ve J. E. Taylor, “A Schizophrenic Patient Describes the Action of Intensive Psychotherapy,” *Psychiatric Quarterly*, 30 (1956), 1-38.

Dedikodudan kaçınmak için artık sık sık hiç kimsenin beni göremeyeceğini düşündüğüm uzaklara dalıp gidiyorum. Orada öyle oturup, karmaşık bir sürü düşüncenin tadını çıkararak saatlerce düşünüyor ve garip garip boşluğa bakıyorum.

Sessizce ya da kara kara düşünme tarzındaki uzaklara dalma hali sanırım en temel türdür ve diğer türler de gözlemlenebilir. İlk olarak, çoğu zaman sesli ya da el kol hareketlerine dayalı bir sohbetten oluşan ve sohbet edilen kişinin de kişinin kendisi olduğu “kendi kendine konuşma” denilen tür vardır. Sahnede bu gibi davranışlar monolog olarak adlandırılır ve müsaade edilebilen dramaturjik araçlar olarak kurumsallaşmıştır. Fakat bizim toplumumuzdaki gerçek hayatta akıl hastalarının, eğitilmemişlerin ve aptalların böyle bir şey yapacağı düşünülür. Aslında insanların kendi kendine konuştuğu ve bunun hoş görüldüğü birçok durum vardır. İnsan beceriksizce davrandığında böyle bir beceriksizliği kendisinin de kabul edemediğini ve gerçekte böyle biri olmadığını göstermek için, dikkatlice işitilebilir şekilde kendisine küfredebilir, anlaşılan o an yaptığı gibi her zaman hata yapan, beceriksiz bir insan olmaktansa kendi kendine konuşan bir insan olmayı tercih eder. Benzer şekilde, “mırıldanma ya da homurdanma” dediğimiz davranışta kişi, hiçbir şey yapmadan hakaretleri kabullenmek yerine kendi kendine konuşan biri olarak bilinmeyi ister. Ancak bu tarz bir “yüz kurtarma” davranışının dışında kendi kendine konuşan insanlar, eğer bunu yaparken başka biriyle ve dolayısıyla da sosyal bir durumla karşılaşacaklarına emin iseler bunu yaparlar. Kendi kendine konuşurken birinin yanına gelmesinden özellikle çekinen kişiler, ağızlarını biraz açık bırakıp ses ve telaffuzu deforme ederek, sözcüklerin, ansızın gelmesi muhtemel olan kişi tarafından daha zor anlaşılabilmesini sağlamaya çalışarak olası bir uygunsuzluğu perdelemeye çalışabilirler.

Başka bir uzaklara dalma şekli de kişinin işitilebilir şekilde kendisi dışında biriyle yaşayacağı bir konuşmayı o kişi orada değilken prova ettiği ya da önceden yaşadığı bir konuşmayı yeni-

den yaşadığı durumlardır. Elbette insanlar sık sık “zihinlerinde” bu şekilde konuşmalar yaparlar; mesela patronlarına ya da muhayyel bir izleyici kitlesine ne diyeceklerini düşünürken. Fakat öyle görünüyor ki nadiren bu gösteriyi dışarıya da işitilebilir şekilde sergilerler.

Belirlenmesi gereken son bir uzaklara dalma biçimi daha vardır. Bir kişi kendisini, oradaki faaliyetlere pek karışmak istemediği bir toplantı içerisinde bulduğunda, oradan koparak kendini fantezi türünde hayallerle dolu bir işe verebilir (ve bu anlamda düşlere dalmanın dünyasıyla benzer bir dünyada bulunur) ve bu yabancılaşmış dünyanın inşa edilebilmesi için başkaları tarafından da görülen bazı malzemeler kullanır. Bu örnekte amaçsız düşünsel uğraşlardan oluşan bileşenler kullanılır. Bu tür bir faaliyetin örneği titizce bir şeyler çiziktiren, bir şişenin üstüne kibritleri dizen, karmaşık yapbozlar yapanlardır. Çocuklar ise kaldırımıdaki çizgilere basmadan yürümeye çalışır, belli bir mesafeden tek ayakla zıplar, çitlere bir sopa dayayarak onları aşar ya da yolda gördüğü bir tenekeyi tekmelerler.⁷⁶ Amerikan toplumunda bunun bir başka örneği, o an kendisinin de onaylanmış üyesi olduğu ebeveynlerin sohbet grubunda birisi bir şeyler söylerken, orada fiziksel olarak bulunması gereken annelerin bebeğiyle oynamak için duruma göre etkileşimi terk etmesidir. Anne-sevgisinin arkasındaki olumlu takdirler ve ritüeller açısından bakarsak, bebeklerin tam bir kişi sayılmadıkları ve dolayısıyla da onlarla ilgilenmenin de tam bir sapma sayılmayacağı düşüncesi bu stratejiyi uygulayanların imdadına yetişerek onları cezadan muaf kılar. Shetland Adası’nda her yerden çıkan ev kedisi de bunun gibi bir anlama sahipti: Pek de istemediği sosyal bir toplulukta bulunan Shetlandlı biri zaman zaman arkasına dönerek kediyi kızdırır ve eğer kedi konuşabilseydi onu kızdırdığı için kendisine verebileceği cevapları az-çok yüksek bir sesle tekrarlar. Aynı

76 Bu tür eğlenceler şu kitapta çok iyi bir şekilde örneklendirilmiştir: H. Wright and R. Barker, *Methods in Psychological Ecology* (Topeka, Kansas: Ray’s Printing Service, 1950), özellikle s. 166.

şekilde, sıcak olduğu için ve çay içmek amacıyla mutfığa giden ama oradaki kadın topluluğunu görünce kafası sarmadığı için bu sefer bir süre sonra dışarı çıkmak isteyen bir adam, o kadın topluluğundan ayrılmak için kediye bir araç olarak kullanabilir.

Merkezî Hastane'deki kronik hastalar insanlardan kaçmak için sık sık bu gibi "oyuncaklarla-ilgilenme" yollarını kullanırlar. Bir kişi öğle yemeğinden dönen bir grup hastaya yaklaşıırken eğilip beton üzerindeki küçük bir renk lekesini incelemeye koyulabilir. Diğer bazı hastalar, özellikle de içine kapanan ve fenalaşmış olanlar, uzun zaman boyunca dikkatlerini parmaklarının kenarına yapışan küçük kir parçalarına odaklarlar ve bazen bunlardan kalan küçük lekeleri ya da yerlerdeki toz kümelerini temizlerler. Ya da çömeldikleri yerde yavaş ve dikkatli bir şekilde parmak uçlarıyla yerdeki taş-toprak taneciklerini ve diğer şeyleri takip ederler. Böylece gerçeklik sahası burunlarına bir ayak çapından daha yakın olacak şekilde yaklaşıp kadar, bunların üzerindeki bütün bir dünyayı içlerine çekerler. Elbette, bu gibi "oyuncaklarla-ilgilenme" uğraşlarından bazıları medeni davranışlardan bu kadar uzak değildir. Örneğin bir teslimat kamyonu, hasta kantininin dışına park ettiğinde hastalardan biri kamyon kasasının tozuna dokunarak elinin farklı şekillerini çıkaracaktır; bu sırada koğuştaki başka bir hasta ise gazetelerdeki bazı yazı dizilerini keserek o anın çok uzağına dalmıştır.

Bu noktada son bir yorum daha eklenmelidir. Elbette kısa bir davranış silsilesi kişinin duruma özgü varlığının yetersiz olduğunu çok çeşitli yollarla gösterirken, tek bir uygunsuz uğraştan daha fazlasını sergiler. Örneğin, uygunsuz biçimde yaratığın salıverilmesi çoğu zaman uzaklara dalıp gitme davranışıyla ilişkilidir. Bu yüzden Merkezî Hastane'de bir hastanın, çiğnediği tavuk parçasını tıka basa dolu olan ağzından çıkarması ve bu çıkardığı şeyi iki eliyle şaşkın bir şekilde dikkatlice incelemesi ya da aynı şeyi burnundan çıkardığı sümükle yapması mümkündür. Örneğin tüküren ama uzağına tüküremediği için elbisesi tükürük içinde kalan bir kadın hastanın, elbisesine yavaşça yayılan ve sonra

kaybolan tükürüğü incelemesi buna dair başka bir örnektir. Yaşlı ve öfkeli bir hastanın balgam çıkararak öksürmesi ve masanın üstünde bu balgamla oynaması da benzer bir örnektir.

3. *Gizli Saklı Uğraşlar*: Monologlar ve işitilebilir iç diyaloglarda insan, ya konuştuğu insanın kendisi olduğunun ya da o an orada olmayan birisi olduğunun bilincindedir. Düşlere dalmak da benzer bir özelliğe sahiptir: Kişi gerçekten kendisini içine sürüklediği dünyada olmadığına farkındadır ya da bu ona hatırlatılarak kolaylıkla bu gerçeğin farkında olması sağlanır. Ancak başka bir uzaklara dalma hali vardır ki bu durumda kişi başkalarına, doğru ya da yanlış, “uzaklara daldığının” farkında olmadığı izlenimini verir. Bu, psikiyatrinin “sanrı” ya da “yanılsama hali” dediği şeydir. Bu “doğal olmayan” sözlü faaliyetlere mukabil, bireyin faaliyetinin açıkça bir görev gibi olduğu ancak “anlaşılabilir” ya da “anamlı” olmadığı doğal olmayan bedensel faaliyetler de vardır. Doğal olmayan eylem, bir şeyi tutmayı ya da yakalamayı da kapsayabilir; mesela yetişkin bir hastanın oyuncak bir bebeği ya da fetiş gibi bir elbise parçasını sıkı sıkıya elinde tuttuğu durumlarda olduğu gibi. Burada tıpkı “doğal olmayan” tabiri gibi anlaşılabilir olan ama “doğal” eylemlerin de tam olarak ne olduğu hakkında kesin bir şey söylemeyen “yapmacık tavır”, “ritüel davranış” ve “poz kesme” gibi tabirler kullanılabilir. Ben şu veya bu şekilde doğal olmayan sohbet faaliyetini ve bedensel faaliyetleri “gizli saklı uğraşlar” olarak adlandırıyorum.

Gizli saklı uğraşlar, genellikle, keşfedilmesinden sonraki sonuçların farklılığı bakımından uzaklara dalma halinden ayırt edilebilirler. Uzaklara, düşlere dalan bir kişi ve kendisinin düşlere daldığını keşfeden ya da başkası tarafından bu halde olduğu keşfedilen bir kişi çoğunlukla tekrar etkileşimsel dikkat haline geçer, kendisini yeniden içinde bulunduğu duruma uyumlu hale getirir; gizli saklı uğraşlara dalmış olanlarsa bunu yapmazlar. Dört yaşında bir çocuk, kendisi konuşma rolünü üstlenirken size sözünü kesmemenizi söyleyebilir ama bu hakkı kendisinde gören bir yetişkinin ise gizliden gizliye bunu yapmaya devam ettiği görülür.

Hem sözlü hem de bedensel olmak üzere, gizli saklı uğraşlar hakkındaki en rahatsız edici ve tipik şeylerden biri, orada bulunan diğer kişilerin o insanı yönlendiren genel niyeti “ortaya çıkarması” ve eğer o kusurlu kişi kendi davranışına dair bir açıklama getirirse dahi bunu kabul etmemeleridir. Bu da gösteriyor ki gündelik hayatta yerleşmiş olan bütün faaliyetlerin, eğer açıkça “planlanmamışsa” bile orada bulunan herkes için belli bir düzeyde şeffaflığa ve doğrudan anlaşılabilirliğe sahip olacağı yönünde bir beklenti vardır. Bu, bir aktörün belirli eylemlerinin tam olarak anlaşılması gerektiği anlamına gelmez -zaten öyle de olmaz, mesela televizyonu tamir eden tamirciyi izleyen ailenin onun ne yaptığını anlamaması gibi, sadece bilinen amaçların olduğu ve bilinen bazı tekniklerin uygulanacağını farkındadırlar-. Eğer orada bulunan diğer kişiler, aktörün zihninin her zihin gibi bilinen ve doğal bir yerde olduğuna dair bir garantiye sahip değillerse, o zaman o kişinin aklının mevcut topluluğa yeterince ilgi gösteremeyecek kadar uzaklara daldığını anlarlar. Elbette gizli saklı uğraşlar, bağlanma davranışına yol açan klasik psikiyatrik belirtiler arasındadır. Ağlayan ya da görünürde bir sebep olmadan aşırı endişe duyan ya da şahsi eşyalarını, posta pullarını yakan, İncil’ini bir kâse suya batıran kişi muhtemelen diğer katılımcı muhataplarının algıladığı anlamda o an o duruma ait olmadığı izlenimini vermektedir. Bir kadın hastanın grup terapisinde söylediği üzere:

Galiba hastalar daima meşakkatli bir yürüyüşe çıkıyorlardı. İki gün boyunca yürüdüm ve polis memurları beni yakaladılar. Kurtulmak için küçük bir adaya gittiğimi düşünüyordum. Bir parça ekmeğim ve balık tutmak için birkaç çengelim vardı.

Belki de rahatsız edici izlenimi yaratan şey, uygunsuz davranışın bizzat kendi özelliklerinden ziyade kişinin o an orada olmaması ve her an yeniden topluluğa çağırılacak durumda bulunmamasıdır. Bir durum içerisindeki faaliyete yabancılaştığı izlenimini verme eğilimi, son derece çeşitli olan bütün bu davranışların az sayıdaki ortak yönlerinden biridir.

Kişinin gizli saklı bir şeyle uğraştığı izlenimi, bireyin doğrudan orada olmayan bir şeye yönelmesinden ziyade başkaları tarafından orada olduğu bilinen bir şeyle meşgul olma tarzıdır. Mesela psikiyatrik anlamda kullanılan ve uygunsuz, yersiz ve sığ olan duygulanım kavramı hastanın kendisini ciddi biçimde ilgilendiren bir şeye gereksiz bir neşe ve gamsızlıkla cevap vermesi anlamına gelebilir. Şu hissedilebilir ki, eğer hasta bu türdeki ilgisini böyle meselelere ayırırsa, ciddi yöndeki ilgisini de doğal olmayan ve mevcut olmayan bir şeye ayırmıştır. Benzer bir izlenim de yağmur yağmaya başladığında o an yağmur altında olan ve yağmura yakalanan diğerleri gibi hızlı yürümeyen ya da elbiselerini daha sıkı bir şekilde üzerine çekmeyen hastanın verdiği izlenimdir. Onun fiziksel rahatlığıyla ilgili muhtemelen bir endişesi olmadığı için, tam olarak hangi konuda endişe duyduğu da cevabı belirsiz bir sorudur. Zaman zaman bu türden bir gizli saklı uğraş olan şey, meşhur dalgın profesör temasıdır -çok uzak ve karmaşık bir düşünceye fazlasıyla boğulmuş bir kişinin sıradan insanların karşılaşacağı ufak ayrıntılara yeterince dikkat gösterememesi durumu-. Fakat elbette burada bu kişilere doğal bir şekilde düşüncelere dalma ve dalgın profesör olma hakkını veren şey, yalnızca bir profesörün dikkat edebileceği entelektüel ilgi konusu olan hususlardır.⁷⁷

Bir kişi gizli saklı bir uğraş içerisinde gibi görülüyorken, gözlemciler o an o kişi hakkında bir iddiada bulunamayacaklarının farkındadırlar, ama aynı zamanda kusurlu kişinin o ana kadar yaptığı her şeyin sanki onlara katılıyormuş gibi görüldüğünü, oysaki o kişinin ta başından beri kendi dünyalarına yabancılaştığını anlarlar. (Bu durum özellikle, kusurlu kişinin özel meşguli-

⁷⁷ Bu noktada, giyinme tarzı hoş görülebilecek düzeyde ama alışılmadık olan Albert Einstein'ın sunduğu mükemmel düzeyde sınırlayıcı örnekten bahsedebiliriz. Onun giyim kuşamı alışılmışın tamamen dışında, kendi dünyasında olduğu izlenimini verse de, kendine has farklı dünyası gerçek ve anlamlı bir dünya olarak anlaşılabilir. Einstein gibi olan giyim kuşam biçimi yüzünden herhangi bir kınama görmeyen yegâne kişi bizzat Einstein'ın kendisiydi.

yetini canlı bir şekilde ifade ettiği ancak muhtemelen orada bulunanların bu açıklamalara itibar etmediği, tetikte olan gizli saklı uğraşlar için böyledir.) Söz konusu kusurun geçmişe doğru da işleyen bu etkisi şöyle bir his doğurur: onun şimdiye kadar yapageldiği bütün davranışları zan altındadır.⁷⁸ Bu durumda, insanların bir arada bulunmaları ve birbirlerinin ayrı ayrı yürüttüğü ilişkileriyle uyumlu bir şekilde geçinip gitmeleri için gerekli olan ötekine güvenme duygusu yok olabilir ve kusurlu olan kişi, toplumsal bir ilişkiye girmeye değmeyecek biri olarak görülebilir. O halde, bir anlamda paranoyak insan, yaptıkları hakkında hep şüphe edilmesine ve dolayısıyla sürekli biçimde gözetlenmesine yol açacak şekilde davranan kişidir; sonuç olarak da kendisine eziyet veren bu duygulara müstahak görülür.⁷⁹

Gizli saklı uğraşlara karşı oluşan tabu, akıl hastaları için ya da akıl hastası haline gelenler için özel bir anlam ve önem kazanırken, toplumumuzun her kesiminde de yaygın bir kontrol edici etkisi vardır ve belki de asıl burada yani hasta olmayanlar arasında son derece açıklayıcı bir anlamı vardır. Bir kişi gerçekte asla gizli saklı bir uğraşla ilgilenmiyor olsa bile, şüphesiz ki şu veya bu durumda kendisini başkalarının, en azından bir anlığına, gizli kapaklı olarak yorumlayacağı işlerle uğraşırken bulabilir. Böyle durumlarda itibarını korumak için davranışını değiştirmelidir. Nitekim bir adam çimenlerin üstünde bir kol düğmesini bulmak için dört ayakla giderken ve yalnız başına bu arayıştayken, oradan geçen birine aniden yakalandığında, uğraştığı işin gayet doğal olduğunu tamamen netleştirmek için muhtemelen kendi kendine konuşarak kuralı ihlal eder. Benzer şekilde, bir kişi girişte başka birini bekleyen bir kişiyle karşılaştığında orada bekleyen kişi niyetini belli edebilmek için saatine bakarak sokakta bir uçtan bir uca dolaşabilir. Böylece o an orada bir şey yapmadan

78 Bu konuda Harold Garfinkel'in yayımlanmamış çalışmasına çok şey borçluyum.

79 Bu bağlama şu fikir verici makale incelenebilir: bkz. E. Lemert, "Paranoia and the Dynamics of Exclusion," *Sociometry*, 25 (1962), 2-20

duruyor olmasını gerektiren, yerinde ve baskın bir faaliyetin korunmasını temin etmiş olur.

Gizli saklı uğraşlarla ilgili şimdiye kadar söylenenlere iki husus daha eklenmelidir. Birincisi, birtakım insanların diğerlerinin faaliyetlerini sürekli “anlamsız” ya da “çılginca” olarak yorumlaması onun öyle olduğunu göstermez. Ayrıca bu, anlamın, psikanalizde bazen başvurulmuş kapsamlı sembolik yoruma geri dönerek aranması gerektiği anlamına da gelmez.⁸⁰ İkincisi, yapılan bir işin gizliliği onun aslî bir parçası değildir ve esasen, bu işi gizli saklı gören grupla ilişkilendirilmelidir. Başka dünyalardan bir ruhla konuşmanın, ehil kişiler tarafından usulünce yapıldığı sürece, tıpkı Amerikan toplumundaki alelade bir telefon konuşması gibi normal görüldüğü toplumlar vardır. Hatta Amerikan toplumunda bile, ruh çağırma seansına katılan birisi, bunun ister sahnelenen bir şey isterse gerçek bir etkileşim olduğuna inansın, “öbür taraftan birileriyle” etkileşimde bulunmayı o ortam için yersiz ve uygunsuz bulmayacaktır. Ve yerli yerinde yapıldığı zaman bir duayı kesinlikle kabul edilebilir bir şey olarak görürüz. Ancak bu olayların hepsinde gözlemciler ya aktörün gerçekten biriyle ya da bir şeyle iletişime geçtiğine inanırlar ya da kayda değer sayıdaki diğer bazı katılımcıların buna inabileceğini incelikle fark ederler. Bu gibi inançlar ya da incelikli endişeler paylaşıldığı ölçüde, bu ilgi ve uğraşlar, bilimsel statüleri ne olursa olsun, sosyolojik anlamda kesinlikle gizli saklı uğraşlar olarak görülemezler.

80 Bu türden derinlemesine analize iyi bir örnek şurada bulunabilir: M. A. Sechehaye, *Symbolic Realization*, trans. B. and H. Wursten (New York: International Universities Press, 1951).

Üçüncü Bölüm

Odaklanmış Etkileşim

6. Yüz İrtibatları

Daha önceki sayfalarda duruma özgü görgü kurallarının iki analitik kısma ayrılabilceği belirtilmişti: Kişilerin aynı sosyal durumda sırf birlikte bulunmaları üzerinden iletilebilecek şeylerle ilgili olan odaklanmamış etkileşim ve birbirleriyle özel bir iletişim kurma iznine sahip bulunan ve aynı durumda bulunan başka insanları dışlayabilecek karşılıklı özel bir faaliyet biçimini devam ettiren insan gruplarıyla ilgili olan odaklanmış etkileşim. Şimdi ele alacağımız konu da işte bu odaklanmış etkileşim biçimidir.

1. *Uygar Kayıtsızlık*: İnsanlar birbirlerinin yanındayken, birlikte bir konuşma içinde ya da başka bir odaklanmış etkileşim içerisinde değillerse, bir kişinin başkalarına açıkça ve sabit bir şekilde bakması, gördüğü şeylere karşı cevabını kendi yüzünde dışa vurarak dürüstçe ifade ederken onlar hakkında azar azar bilgi toplaması mümkündür -örneğin Güneyli bir beyazın, yanından geçen zencilere karşı gereksizce fırlattığı “nefret bakışı” bunun en bariz örneğidir.⁸¹ Yine bir kişinin başkalarına, onları

---

81 J. H. Griffin, *Black Like Me* (Boston: Houghton Mifflin, 1961), ss. 54, 128.

yakından incelemek şöyle dursun, sanki orada yoklarmış gibi ya da bakmaya bile değmezlermiş gibi davranması da mümkündür. Üstelik bireyin bakarak ya da “görmeyerek”, başkalarının varlığına rağmen kendi görünümünü neredeyse hiç değiştirmemesi de mümkündür. Burada “yok sayma” tarzında bir muamele vardır. Bizim toplumumuzda bu tavır çocuklara, hizmetçilere, zencilere ve akıl hastalarına karşı davranışlarımızda bazen görülebilmektedir.⁸²

Ancak bu tavır, günümüzde, içinde yaşadığımız toplumda birçok durumda genellikle daha uygun ve yerinde olduğu düşünülen “uygar kayıtsızlık”la zıtlık teşkil etmektedir. Uygar kayıtsızlık derken kastedilen şey muhtemelen şudur: Bir kişi başkasına onun var olduğunu (ve onu gördüğünü) kabul ettiğini gösterecek kadar bakar ve ardından onun hakkında özel bir fikri ya da merakı olmadığını belli etmek için hemen dikkatini geri çeker.

Bakan kişinin gözleri bu nezaketi gösterirken ötekinin gözlerine değebilir ancak genelde hiçbir şekilde “tanımaya” izin verilmez. Sokaktan geçen iki kişi arasında bu nezaket sergilendiği zaman, uygar kayıtsızlık diğer kişiyi yaklaşık sekiz ayak ötedeyken süzmek gibi özel bir şekil alabilir. Bu esnada sokağın iki yanı jestlerle bölüştürülür ve diğeri tam yanından geçerken ise gözler yere eğilir -bu, bir nevi ışıkları azaltmak ve ortamı loş hale getirmek gibidir-. Her halükârda burada belki de kişilerarası ritüellerin en hafifinden, ama toplumumuzda kişilerin toplumsal ilişkilerini sürekli düzenleyen bir ritüelden bahsediyoruz.

Kişi uygar kayıtsızlığa uygun davranarak orada bulunan diğer kişilerin niyetlerinden şüphelenmesini gerektiren hiçbir sebep olmadığını ve başkalarını korkutmak, onlara düşman olmak ve onlardan kaçınmayı istemek için de bir gerekçesi olmadığını ima etmiş olur. (Aynı zamanda bu nezaketi göstererek orada bulunan diğer kişiler tarafından kendisine de böyle davranılmasını

82 *The Presentation of Self*, ss. 151-153. [Türkçesi için bkz. Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar), Metis Yayınları, 2016].

sağlamış olur.) Bu da gösterir ki, görülmesinden ve gördüğünün görülmesinden kaçınması ya da korkması için hiçbir sebep yoktur; kendisinden, bulunduğu yerden ve içinde olduğu arkadaşlık ortamından utanmamaktadır. Bu yüzden gözlerindeki ifadenin belli ölçülerde “doğrudan” bir anlatıma sahip olması gerekir. Bir araştırmacının belirttiği gibi, kişinin bakışı sanki “bir şeyler oluyormuş” gibi ihtiyatlı, başka tarafa yönelmiş ya da dalgın veya savunma halindeki dramatik bir bakış olmamalıdır. Aslında böyle, başka yöne çevrilmiş göz ifadelerinin sergilenmesi bir tür zihinsel bozukluk olarak görülebilir.⁸³

Uygar kayıtsızlık öyle ince bir ayar gerektirir ki ona dair kullardan sürekli kaçıp kurtulmaya çalışabiliriz. Örneğin, koyu camlı gözlükler takan kişi, karşı tarafın kendisine bakıldığından emin olamayacağı şekilde ona bakabilir.⁸⁴ Bir kişi başkasına gözünün ucuyla bakabilir. Yelpaze ve güneş şemsiyesi gibi eşyalar da kaçak bakışları gizlemede benzer bir işlev görür ve nazik Batı toplumlarında son elli yılda bu ürünlerin kullanımının düşüş göstermesi iletişime dair düzenlemelerin esnekliğini azaltmıştır.⁸⁵ Şunu da ilave etmeliyiz ki, seyirciler ilgilerini çeken kişiye

83 M. D. Riemer, “Abnormalities of the Gaze—A Classification,” *Psychiatric Quarterly*, 29 (1955). 659-672.

84 Yüz yüze davranışın en unutulmaz ve kayda değer gözlemcilerinden biri olan romancı William Sansom bu hususu şu romanında tartışmaktadır: “Happy Holiday Abroad,” in *A Contest of Ladies* (London: Hogarth Press, 1956), s. 228: “Sanki aylak aylak dolaşıyormuş gibi, her biri siyah gözlüklerinin arkasından, yüzmeye giden herkesi yan yan bakıp inceleyerek yavaşça sahil boyunca yürüyordu. Böylesine kapkara bir gözlüğün meraklı gözleri gizliyor olabileceğini düşünmemek elde değildi. Fakat Preedy meseleyi daha iyi biliyordu, bu gözlüklerin tam tersi bir izlenime sebep olduğunu en iyi o biliyordu, zira gözlükler arkasındaki bu gözler, bakılan nesnenin yakınında herhangi bir yerde dolanıyor olsa bile, sanki doğrudan o nesneye bakıyormuş gibi anlaşılıyordu. Çünkü sen o karanlık silahlarını çekmiş durumdayken daha öteye bakıyormuş gibi görünemezsin.

85 P. Binder, *Muffs and Morals* (New York: Morrow, tarihsiz), 9. Bölüm, “Umbrellas, Walking-Sticks, and Fans,” ss. 178-196. Yazar 193. sayfada şöyle diyor: “[On sekizinci yüzyıl İngiltere’sinde] başka bir eğlenceli yelpazenin, mikadan ve tül den oluşan bir ilave yeri vardı çünkü bu sayede bir

ne kadar yakın iseler herkesin konumu o kadar yakından teşhir edilmiş olur ve uygar kayıtsızlık gösterme yükümlülüğü de o kadar fazla hissedilir. Ne kadar ötede olunursa, birazcık bakma hakkının o kadar fazla olduğu düşünülür.

Kurallardan bu şekilde kaçınma davranışının yanı sıra sık sık bu kuralların ihlal edilmesini de bekleyebiliriz. Bu noktada elbette sosyal sınıf alt kültürü ve etnik alt kültür davranış kalıplarında bazı farklılıklar vardır ve yine elbette davranış kalıplarının ilk kez devreye girdiği yaş noktasında da farklılıklar vardır.

Çok farklı bir toplumsal statüye ya da fiziksel görünümüne sahip biri ortamda bulunduğunda, bu minimal uygar kayıtsızlık nezaketine -orada bulunanlara toplumsal vasıfları bakımından değil, sadece o toplanışın katılımcıları olarak muamele etme eğiliminde olan bir nezaket- dair grubun ahlâk anlayışı da her defasında yeniden sınanmış olur. Örneğin İngiliz orta-sınıf toplumu meşhur olmasına ya da olmamasına bakılmaksızın kamusal alanda kişilere uygar kayıtsızlık gösterme tavrıyla övünür; mesela Kraliyet Ailesi'ne mensup çocuklar bir parkta yürürken etrafında durup onlara bakan çok az sayıda insan vardır. Ve günümüz Amerikan toplumunda biliriz ki fiziksel engellilerin karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri kamuya açık mekânlarda birilerinin onlara gözlerini dikip bakması, dolayısıyla da mahremiyetlerine saldırması ve aynı zamanda bu durumun onların istenmeyen özelliklerini ifşa etmesidir.⁸⁶

hanımefendi kendi yüzünü perdeleyebilirken, yelpazesini kurnazca uzun saplı bir gözlük gibi kullanabiliyordu. Bu tür bir yelpaze, iffetin, eskiden kullanılan yüz maskesine denk bir aracı gerektirdiği müstehcen oyunlarda kullanılmak üzere yapılmıştı.” Bu türden başarılı araçların üç ortak özelliği olmalıdır: Kullanan kişi başkasına bakabilmelidir, başkası tarafından görülmekten utanmadığı gibi bir görüntü verebilmelidir, aslında başkasını gözetlediğini gizleyebilmelidir. Shetland Adası'ndaki ilkökul çocukları, oraya gelen yabancı ziyaretçileri yelpaze gibi bir şeyle gözlüyorlardı, ancak bu üç ortak özellikten son ikisini sağlamayı beceremeyenler, iki elinin arkasında yüzünü utangaç bir şekilde saklıyor ve parmaklarının arasından yabancıyı gizlice izlemeye devam ediyorlardı.

86 Bu konuda çok faydalı olan şu çalışmaya bkz. R. K. White, B. A. Wright,

Bir kişiye gözlerini dikerek uzun uzun bakmak normalde birinin başkasına yapacağı bir davranış değildir. Öyle görünüyor ki bu davranış bakılan nesneyi ayrı bir yere koyar. İnsan hayvanat bahçesindeki bir maymunla ya da yol kenarındaki bir hilkat garibesiyile konuşmaz, -sadece öylece durup bakar-.⁸⁷

Vücudun ayrılmaz ve karakteristik parçası olan bir sakatlığın, insanların her zaman mahremiyetini koruması gereken kişisel bir mesele olduğu düşünülebilir. Ancak bunun görünür olduğu gerçeği, yabancılar da dâhil engelli kişinin karşılaştığı herkesin bunu bilmesine neden olur. Görünür bir sakatlık diğer birçok kişisel meseleden farklıdır çünkü engelli kişi istese de istemese de herhangi biri bununla ilgilenip uğraşabilir; herhangi biri gözünü dikip bu sakatlığa bakabilir ya da onun hakkında soru sorabilir ve her iki durumda da engelli kişiye duygularını ve değerlendirmelerini aktarır ve hatta bunları dayatır. O halde burada yorumcunun yaptığı şey, bir mahremiyete tecavüz olarak hissedilebilir. Mahremiyete tecavüzü bu kadar kolaylaştıran şey de o sakatlığın görünür olmasıdır. Engelli insanlar muhtemelen onlara gözlerini dikip bakacak ve durmadan sorular soracak insanlarla yeniden ve hep yeniden karşılaşmak zorunda kalacakları hissine kapılırlar ve bu konuda kendilerini güçsüz hissederler zira bu vaziyeti değiştirememektedirler.⁸⁸

Belki de uygar kayıtsızlığın ve bu kuralın ihlalinin en bariz örneği şöyle yaşanır: Bir kişi başkasına bakarken buna karşın onun kendisine bakmamasından faydalanır ve sonra bakışlarının muhatabı olan kişi kafasını çevirir ve yasadışı seyircinin bakışlarını yakalar. O anda yakalanan kişi, çoğu kez mahcubiyet ve birazcık da utanç içinde bakışlarının yönünü değiştirir ya da sanki hoş görülebilir bir gözlemleme anında görülmüş gibi dikkatli şekilde davranmaya özen gösterir. Bu her iki durumda da, muhafaza edilmesi gereken bir görgü kuralının var olduğunun ispatını görebiliriz.

---

and T. Dembo, "Studies in Adjustment to Visible Injuries: Evaluation of Curiosity by the Injured," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43 (1948), 13-28

87 *A.g.e.*, s. 22.

88 *A.g.e.*, s. 16-17.

Gerektiği gibi davranmak ve uygar kayıtsızlık *hakkına* sahip olmak birbiriyle ilişkili şeylerdir. Kişi açısından düşünürsek, yerli yerinde bulunan görgü kuralı, kendisine uygar kayıtsızlığa uygun davranılmasını sağlar ve aşırı bir uygunsuzluk ise muhtemelen kendisine gözlerin dikilip bakılmasına ya da kasten görmezden gelinmesine yol açar. Ancak uygunsuz davranış, diğer kişileri kusurlu olduğu düşünülen bireye karşı uygar kayıtsızlığı uygulama yükümlülüğünden otomatik olarak kurtarmaz ama bu yükümlülüğü zayıflatır. Her halükârda, yaşananlara rağmen mevcut durumun düzenli görünümünü muhafaza edebilmek için, yapılan ihlal karşısında uygar kayıtsızlık bir ince düşüncelik örneği olarak devam ettirilebilir.

Normalde orta-sınıf toplumlarında başkalarına karşı uygar kayıtsızlığı muhafaza edememek, hizmetçilerin ve çocukların sosyal eğitimleri hariç, doğrudan ve açık bir biçimde yaptırımlarla cezalandırılmaz. Bilhassa çocuklar, fiziksel engellilere karşı uygar kayıtsızlığa uygun davranmazlarsa cezalandırılırlar. Yetişkinler arasında böyle doğrudan yaptırım örnekleri bulabilmek için, imparatora ya da onun temsilcilerine göz ucuyla da olsa bakmanın suç sayıldığı daha despot toplumlara bakılabilir.⁸⁹ Yahut da siyah erkeklerin beyaz kadınlara ne kadar süre ve hangi mesafeden bakabileceğine ve bu bakışların, hangi şartlarda cezalandırılması gereken cinsel bir saldırı sayılabileceğine dair bazı Güney Amerika ülkelerinde geçerli olan çok daha ince kurallara bakabiliriz.⁹⁰

Birine gözlerin dikilip bakılmasının verdiği sıkıntı düşünüldüğünde, sadece gözlerini dikip uzun uzun bakmanın bile her türlü uygunsuz kamusal davranışı toplumsal bakımdan denetleyen olumsuz bir yaptırım aracı olarak çoğu kişi tarafından kullanılması gayet anlaşılabilir. Aslında bu dik ve uzun bakış çoğu

89 R. K. Douglas, *Society in China* (London: Innes, 1894), s. 11.

90 Örneğin 12-13 Kasım 1952'de kayda geçirilen ve dikkate değer bir olayı aktaran Webster-Ingram raporuna bakılabilir. Afrika ve Asya'daki birçok toplumda erkeklerin kadınlara bakışına dair benzer bir tabu vardır.

zaman, kişinin “çizgiden çıktığını” ima eden ilk ikazdır ve aynı zamanda ona verilmesi gereken son ikazdır. Esasında görünüşü itibariyle oradaki topluluğun uygar kayıtsızlığı muhafaza etme kabiliyetinin sınırlarını zorlayan kişiler söz konusu olduğunda, uzun uzun bakmanın kendisi bakışlara karşı bir yaptırıma dönüşür. Bir cücenin yaşamöyküsü buna dair bir örnek sunar:

Sanki seyyar bir gösteriyi izlemeye gelmiş dağlı insanlar gibi duygusuz kişiler vardı. Onları yakaladığınızda utançtan kızarıp bozarak geri çekilen sinsi tipler de vardı ve bunlar, ellerindeki gazetenin yardımıyla sizi dikizleyen kişilerdi. Diliyle “cık, cık, cık” yapan ve dilini, sesi nerdeyse sizin yanınızdan geçip gittiklerinde bile duyulan, size acıyan tipler vardı. Fakat en kötüsü, her sözü “Nasılsın bakalım küçük adam?” şeklinde olabilen geveze farfaracılar vardı. Onlar bunu gözleriyle, ses tonlarıyla ve tavırlarıyla ifade ediyorlardı.

Standart bir savunma biçimim vardı -soğuk bir bakış-. Diğer kişiler karşısında böyle uyuşmuş haldeyken ancak en temel sorunumla baş edebilirdim -metroya canlı girip canlı çıkabilmek-.⁹¹

2. Yüz İrtibatlarının Yapısı: İki kişi karşılıklı olarak birbirlerinin yanında iken ve dolayısıyla belli düzeyde odaklanmamış bir etkileşim içerisindeyken birbirlerine karşı - önemli bir odaklanmamış etkileşim biçimi olan- uygar kayıtsızlığı göstermeleri yegâne ilişki kurma biçimi değildir. İlişkilerini birbirleriyle odaklanmış etkileşimde bulunmaya başlayarak da devam ettirebilirler. Bu odaklanmış etkileşim birimi benim *yüz irtibatı* ya da *karşılaşma* dediğim şeydir.⁹² Yüz irtibatları bir durum içerisinde-

91 H. Viscardi, Jr., *A Man's Stature* (New York: John Day, 1952), s. 70, şurada iktibas edildiği haliyle; B. A. Wright, *Physical Disability—A Psychological Approach* (New York: Harper & Bros., 1960), s. 214.

92 Bu ikisi arasında kullanılması daha kolay olan “karşılaşma” tabirinin burada dikkate alınmaması gereken başka bazı yaygın çağrışımları vardır. Birincisi, bu tabir bazen iki kişi arasındaki hem dolaylı hem de doğrudan temasları anlatır; mesela birbirleriyle sürekli yazışmaları gibi. İkincisi, bir etkileşim esnasında herhangi bir sıkıntıyla ya da zorlukla yüzleşme gibi bir anlamı da ima etmektedir; “yakalanma ya da çarpışma” gibi. Son olarak, bazen o esnada ne kadar süre ortak bir sohbete dâhil olduklarına bakılmaksızın,

ki iki ya da daha fazla katılımcının tek bir bilişsel ve görsel dikkat odağına olan ilgilerini birlikte devam ettirdikleri durumları kapsar -bu durum ayrıcalıklı iletişim haklarının var olmasını gerekli kılan tek bir *karşılıklı ortak faaliyet* olarak anlaşılır-. Basit -ve de en yaygın olanlardan- bir örnek vermek gerekirse, kişiler aynı durumda bir aradayken birbirleriyle konuşmaya dalebilirler. Karşılıklı faaliyetin bu şekilde her iki tarafça tanınması bütün statülerin en kapsamlılarından biridir. Kıyaslanamayacak şekilde tamamen farklı toplumsal konumlara sahip olan insanlar bile kendilerini böyle karşılıklı bir tanınmayı uygun görebilecekleri şartlarda bulabilirler. Normalde statünün bir “gizli evresi” yoktur fakat mevcut durum bu yükümlülüğün altına giren kişileri tam da o an statülerini kullanmaya mecbur hale getirebilir.

Karşılıklı faaliyetler ve bunların içerisinde gömülü olduğu yüz irtibatları ufak sohbetleri, ortaklıkları, sevimleri, oyunları, resmî tartışmaları ve kişisel hizmetleri (tedavi, satış, garsonluk vb.) kapsar. Arkadaş canlısı sohbetler gibi bazı durumlarda bir araya gelmenin önceden hazır bulunan bir araçsal mantığı olması gerekmez. Bir hocanın, öğrencisinin sırasında duraksayarak ona çözemediği bir problemi çözmesi için yardım etmesi ve onun da bu probleme dalması gibi başka bazı durumlarda ise karşılaşma açık olarak karşılıklı araçsal bir faaliyet için düzenlenmiş bir ortamdır. Ortaklaşa yapılan bu iş, daha önceden bireysel bir görev olan faaliyetin yeni bir evresidir.⁹³ Şu da belirtilmelidir ki birçok yüz irtibatı büyük ölçüde, aslında sohbete dayalı karşılaşmaların model olarak kullanılabileceği karşılıklı sözlü ifadelerden oluşuyor gibi görünse de, hiçbir sözün söylenmediği başka karşılaşma türleri de vardır. Bu durum elbette henüz sohbet etmeyi pek de iyi bilmeyen çocukları incelediğimizde bariz bir

---

iki kişiyi birbirine kolay erişilebilir hale getiren ortamları anlatır, mesela şu cümledeki gibi: “Jones’un partisinde onunla çok yakından karşılaştım.” Karşılaşmaların içsel dinamiklerini burada ele almaya çalıştım: “Fun in Games” in *Encounters*, ss. 17-81 [Türkçesi: *Karşılaşmalar, Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018].

93 Arthur Stinchcombe’un önerisi.

şekilde görülebilir. Bu örneklerle bakarken aynı zamanda, başka birisiyle kurulan sırf fiziksel bir temasın nasıl yavaş yavaş ortak bir biçimde yüz yüze karşılaşmadan müteşekkil bir toplumsal ilişkiyi tesis eden bir eyleme dönüştüğünü görmek mümkündür.⁹⁴ Ancak, yetişkinler arasında da sözlü olmayan karşılaşmalar görülebilir. Karşılıklı olarak yapılan en önemli eylemler jestler⁹⁵ ya da kart oyunlarında veya tahta üzerinde oynanan satranç gibi oyunlarda olduğu gibi hamleler olabilir. Aynı şekilde, tek bir bilişsel ve görsel dikkat odağını ve çok özel bir biçimde işbirliğini gerektiren katkıları öne çıkaracak şekilde, yapılacak işler için bazı yakından bir araya gelmeler de vardır. Bu esnada yapılacak katkının sıralanışı, düzeni ve türü o an eldeki işin bir sonraki adımında neyi gerektirdiğine dair ortak bir mutabakatla belirlenir. Burada gidişata ya da sohbetin gelişimine dair hiçbir şey söylenmese de, dikkat ya da düzenli karşılık verme konusundaki eksikliğin, katılımcıların sorumluluklarında karşılıklı olarak bir savsaklanmaya yol açacağı anlaşılabacaktır.⁹⁶

94 Örneğin bkz. A. Beaver, *The Initiation of Social Contacts by Preschool Children* (New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, Child Development Monographs, No. 7, 1932), ss. 1-14.

95 D. Efron, *Gesture and Environment* (New York: King's Crown Press, 1941), s. 38.

96 Aynı göreve odaklanmanın sonucu olarak yakından koordinasyon gerektiren bu tür işler şu çalışmada çok iyi tasvir edilmiştir: F. B. Miller, "Situational' Interactions—A Worthwhile Concept?" *Human Organization*, 17 (Winter, 1958-59), 37-47. Ancak yazar, bu tür bir odaklanmış etkileşim ile zorunlu olarak konuşma ya da jestlerin olmasını gerektiren etkileşimler arasındaki farkları belirttikten sonra çalışmasına ilginin geri çekilmesi ya da yersizlik gibi durumların her iki örnekte de aynı tür doğrulayıcı toplumsal kontrole sebebiyet vermesi gibi benzerlikleri ele alarak devam etmez. Görev içeren faaliyetlerin bir irtibat olarak çok iyi tasvir edildiği örneklerden birisi şu çalışmada bulunabilir: T. Burling, *Essays on Human Aspects of Administration* (New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, Bulletin 25, August, 1953), ss. 10-11: "Gerçekten olan şey, ameliyat esnasında geliştiği şekliyle, hastanın değişen ihtiyaçlarının herkesin yaptığı şeyi belirlemesidir. Bir cerrah ekibi gerçek bir takım çalışması ruhu geliştirebilecek kadar uzun süre çalıştığında, her bir üye durumun bütününe ve bütün içerisindeki rolünü o kadar iyi kavrar ki hastanın ihtiyaçları

Bir durumda sadece iki katılımcı bulunduğunda, eğer bir karşılaşma varsa, bu bize *tamamen-odaklanmış bir topluluk* sağlayarak o durumun *bütünü*nü kapsayacak şekilde gerçekleşecektir. İki'den fazla katılımcı olduğunda, durum içerisinde resmen orada bulunan fakat resmen karşılaşmadan da dışlanan ve kendisini karşılaşmayla o kadar da irtibatlı hissetmeyen kişiler olacaktır. Bu irtibatsız⁹⁷ katılımcılar, topluluğu *kısmen-odaklanmış* bir topluluğa çevirirler. Eğer üçten fazla kişi varsa, aynı durum içerisinde birden fazla karşılaşma yürütülüyor olabilir *-çok-odaklı* bir topluluk-. Hem karşılaşmalara hem de irtibatsız katılımcılara atıf yaparken *katılım birimi* tabirini kullanacağım. *Seyirci* tabiri ise, başka bir karşılaşmanın üyesi olup olmadığına bakılmaksızın, incelenen belirli bir karşılaşmanın onaylı bir üyesi olmayan ama orada bulunan herhangi bir bireyi anlatmak üzere kullanılacaktır.

Bizim toplumumuzda yüz irtibatları çok karmaşık bir dizi ortak özelliğe sahiptir, öyle ki bu tür bir toplumsal birim hem analitik olarak hem de örnekler yoluyla tanımlanabilir.

Bir karşılaşma, genellikle özel bir kaş göz işaretiyle, sözlü bir ifadeyle ya da bazen sözlü bir ifadenin başındaki özel bir ses

---

onlara çok net komutlar sağlar. Küçük bir damar kesilir ve kan fışkırmaya başlar. Bir emir komuta zinciri içerisinde cerrah bunu bildirir ve asistanına "kanamayı durdur" der. Bunun üzerine asistan, cerrahi hemşiresine "bana hemostatu ver" der ve böylece koordineli bir iş ortaya çıkmış olur. Gerçekte olan şey kanamanın, her biri operasyonun ilerleyişini aynı dikkatle takip eden bu ekibin üç farklı üyesini aynı anda harekete geçirmesidir. Söz konusu durum bir anlamda cerraha şunu der, "bunu kontrol edene kadar ellerini olağanüstü şekilde kullanmalısın." Aracı olan hemşireye der ki, "hemen bir hemostatu hazırda beklet" ve asistana da der ki "onu sıkıştır." Bu, bilinen en yüksek düzeydeki ve en verimli işbirliği türüdür. O kadar verimlidir ki basit ve ilkel görünür. Ancak bu işbirliği, ekibin her üyesinin sadece kendi işini tamamen bildiği değil, aynı zamanda işin bütünü de yeterince bildiği ve ekibin mensuplarından her birinin, diğerinin yaptığı şeyin devam etmekte olan sürecin bütününe nasıl etkileyeceğini de bildiği bir işbirliğidir.

97 "İrtibatsız" katılımcılar da elbette bir işle ya da başka bir ana ilgi odağıyla uğraşıyor olabilirler ve dolayısıyla durumla "irtibatsız" olmayabilirler.

tonuyla açılış hamlesi yapan biri tarafından başlatılır.⁹⁸ Bir irtibatın tam olarak başlaması bu açılışın diğerleri tarafından da kabul edilmesiyle gerçekleşir. Diğer kişiler, açılışı yapan kişinin gözlerine, sesine ya da karşılıklı göz göze bir temas yaratmak için sergilediği duruşa karşı erişim yetkisi sağlayacak işaretlerle geri bildirim verirler.

Belki de ilk hamleyi yapan kişinin kendisini başkaları tarafından reddedilmiş konumuna sokmasına engel olmak için, genelde ilk hamlenin ve buna karşılık erişim yetkisi sağlamak üzere verilen “izin” işaretinin hemen hemen eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesi ve bunların her ikisinin de bütün katılımcılar tarafından kullanılması beklenir. Bilhassa bakışlar bu etkili eşzamanlılığı mümkün kılar. Aslında eğer açılışın istendiği gibi olmadığı anlaşılırsa, gözler birbirine değdiğinde ilk hamleyi yapan kişinin ilk bakışı sanki yeni bir şey başlatmaya niyetlenmemiş gibi davranmasına yetecek kadar anlık, geçici ve belirsiz olabilir.

Öyleyse bir topluluğun iletişim hayatında göz göze bakışların önemli bir rolü vardır. Zira bunlar sözlü ifadelerle karşı ritüel bakımdan bariz bir açıklık inşa eder ve davranışların karşılıklı olarak uygun ve yerinde olmasını sağlarlar.⁹⁹ Simmel’in tabiriyle

98 Kişi, bir karşılaşma açılışı yapmak üzere olduğu birine göre toplumsal olarak daha aşağı konumda bulunuyorsa, üstün olan kişinin bu açılış hamlesini kolaylıkla görmezden gelmeye devam edebilmesi ya da ne zaman isterse o zaman buna karşılık verebilmesi için küçücük bir işaret kullanmak zorunda kalabilir. Örneğin, *Esquire Etiquette* (New York: Lippincott, 1953), s. 24’te iyi bir sekreterin özelliklerini listelerken şöyle der; “sizinle konuşmak için içeriye adım attığınızda meşgul olduğunuz işi kesintiye uğratmadan, sizin tarafınızdan fark edilmeyi beklemeyi bilmelidir.” Böyle durumlarda yalnızca üstün olan kişinin irtibatı başlatabileceği gibi bir tavır devam ettirilir. Buna dair klasik örnek, efendisinin onun varlığının farkında olup mesajını iletmesini sağlayacak şekilde nazikçe öksüren muhayyel hizmetkâr tipidir.

99 Resmî bir spor faaliyetini kapsayan yüz irtibatlarında, açılış hamleleri başka biçimler de alabilir. Örneğin, adeta yaklaşmakta olan karşılaşmanın başlayacağı anlarda sportmence bir dayanak edinmek ve böyle bir kılığa bürünmek için, boksörler eldiven giydiğinde, kılıç ustaları eskrim kılıcına dokunduğunda böyle bir durum söz konusu olur. Katılımcıların birbirlerini iyi tanıdığı yerlerde, izin ve erişim yetkisi verme işaretleri zaten öyle olması

söylersek:

Özel duyu organları arasında gözün benzersiz bir sosyolojik işlevi vardır. Bireylerin bir arada olması ve etkileşimi karşılıklı bakışlara dayanır. Bu belki de herhangi bir yerde bulunan en saf ve en doğrudan mütekabiliyettir. Ancak, göz göze bakışlarının insanları birleştirdiği en yüksek psişik tepki hiçbir nesnel yapı içerisinde belirginleşemez. İki kişi arasında anlık ortaya çıkan bütünlük o ortamda bulunur ve işlev içerisinde sona erecek kaybolur. Bu bütünlük o kadar sağlam ve örtük bir şekilde bulunur ki ancak gözler arasındaki en kısa ve en düz çizgide muhafaza edilebilir. Bu çizgiden en ufak bir sapma, etrafa atılan en ufak bir bakış bu bütünlüğün ve birliğin benzersiz karakterini tamamen bozar ve yok eder. İnsanlar arasındaki dolaylı ya da doğrudan diğer bütün birliklerde evrensel olarak görüldüğü

gerekliyormuş gibi hafife alınabilir ve ilk başlatan kişi hafifçe duraklayabilir ya da nezaket icabı açılış eylemini birazcık değiştirebilir ve ardından izin işareti verilmiş gibi devam eder. İlginçtir ki bazı yüz irtibatları, genelde faaliyet koordinasyonu üzerinden tanınmaya veya karşılıklı konuşmaya dayalı, ancak özel şartlarda bilindik şekilde sözlü ya da jestlere dayalı örtüler olmadan da dikkatlice başlatılan, sürdürülen ve sona erdirilen alışılmış ritüel irtibatlarında somutlaşmış türdendir. Bu yüzden birçok akıl hastanesinde, sigara içen hastalar ne kadar ağır durumda ya da gerilemiş olurlarsa olsunlar, diğer hastalar sigara yakabilmek için sigara içen herhangi bir hastayı ziyaret edebilmeyi umarlar. Jestler yoluyla ortaya konulan bu sigara yakma isteğine çoğu zaman uyulur ancak bu isteğe uyan kişi çoğu zaman başka herhangi bir müzakereyi ya da işi reddederek bunu teknik bir görev olarak görür. Ritüelden arındırılmış benzer bir karşılaşma da bir adam tanımadığı bir kadın için kapıyı açık tuttuğunda gerçekleşir. Bu hareket kadın için bir açılış anlamına gelebilir ya da kadının o bölgede olması sebebiyle ortaya çıkabilecek istenmeyen durumları görmesini sağlar. Bu durumda erkek, fiziksel davranışını kadının hareketlerine uydururken bile uygar kayıtsızlık göstermek konusunda özenli olmalıdır. Emily Post, *Etiquette* (New York: Funk and Wagnalls, 1937), s. 26'da benzer bir kibarlıktan bahseder: "Şapkayı çıkararak kaldırmak yalnızca yabancılara gösterilen geleneksel bir kibarlık jestidir; sadece tanıdıklara ya da arkadaşlara verilen baş selamıyla karıştırılmamalıdır. Bir beyefendi şapkasını kaldırırken onu sadece alnından çok hafifçe yukarı kaldırır -sert bir şapkanın sadece kenarını, yumuşak bir şapkanın ise tamamını kaldırarak şekilde- ve geri yerine koyar. Gülümsemez ya da baş selamı vermez, hatta kibarlık yaptığı muhatabına bile bakmaz. Hiçbir centilmen bir hanımefendiyi, hele de o hanım bir yabancıysa, yakından incelemeyi ya da açıkça gözlemlemez."

üzere, mesela karşılıklı verilen sözlerde olduğu gibi, geride bu ilişkinin hiçbir nesnel izi kalmaz. İki gözün etkileşimi, bu işlevin doğrudan karakteri kaybolduğu an ölür. Fakat eğer göz göze bakış olmasa, insanların toplumsal ilişkilerinin bütünlüğü, kendi haklarını savunmaları ya da haklarından feragat etmeleri, yakınlaşmaları ya da yabancılaşmaları öngörülemez olacak şekillerde değişir. Kişiler arasındaki bu karşılıklı bakış, diğer kişiyi gözlemlemek ya da ona bakmaktan farklı olarak, onlar arasında tamamen yeni ve benzersiz bir birliğe işaret eder.¹⁰⁰

O halde etrafındakilere yabancılaşmak için geçerli sebepleri olduğunu düşünen birisi bunu bir tür “bakış anormalliği” ile, özellikle de gözlerini başka tarafa çevirerek ifade edecektir.¹⁰¹ Ayrıca başkalarının kendisine ve alacağı bilgiye erişimini kontrol etmek isteyen kişinin, kendisine merakla bakan kişiye doğru bakmaktan kaçınması da anlaşılabilir. Örneğin bir garson, bekleyen müşterinin sipariş vermesine mani olabilmek için kendisiyle “göz göze gelmesine” engel olabilir. Yine benzer şekilde bir yaya, eğer başka bir yayayla o sokağı belirli bir şekilde paylaşmak istiyorsa ya da bir motorcu başka bir motorcuyla ya da yayayla takip etmek istediği hareket tarzı konusunda önceliğe sahip olmak istiyorsa, izlenen stratejilerden biri göz göze gel-

100 Simmel'in *Soziologie* adlı kitabından şu eserde alıntı yapılmıştır: R. E. Park ve E. W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology* (2nd. ed.; Chicago: University of Chicago Press, 1924), s. 358. [Bu kitabın Türkçesi için bkz. R. E. Park, *Sosyoloji ve Sosyal Bilimler, Sosyoloji Bilimine Giriş 1*, (Çev. D. B. Aksel), Pinhan Yayınları, 2017 ve R. E. Park ve E. W. Burgess, *Asimilasyon ve Sosyal Kontrol, Sosyoloji Bilimine Giriş 2*, (Çev. P. S. Kızılçalı), Pinhan Yayınları, 2017]. Yalnızca göz göze temas ile akımlılabilecek şeylerin bazıları hakkında ilginç bir ifadeye şu kitapta yer verilmektedir: Ortega y Gasset, *Man and People* (New York: Norton, 1957), ss. 115-117. [Bu kitabın Türkçesi için bkz. İnsan ve Herkes, (Çev. N. G. Işık), Metis Yayınları, 1995]. Yazara göre çok farklı bakış türlerini tasvir eden kapsamlı bir söz dağarcığı vardır.

101 M. D. Riemer, “The Averted Gaze,” *Psychiatric Quarterly*, 23 (1949), 108-115. Yüz yüze iletişimin yapısına katkı sağlayan izin ve erişim yetkisi vermeye dair ipuçlarının ve gözle yapılan diğer katkıların yerine ikame edilebilecek işlevsel unsurlar temin edebilmek için körler ve dilsizler tarafından kullanılan teknikleri incelemek çok ilginç olacaktır

memek ve böylece ortaklık taleplerinden kaçmaktır.¹⁰² Eğer ilk hamleyi yapan kişi bütün karşılaşmaları başlatma hakkını karşı tarafa vermesini gerektiren bir toplumsal konumdaysa, düşmanca ve alaycı tavırların ortaya çıkması olasıdır, tıpkı Melville'in *Beyaz Ceket*'indeki örnekte olduğu gibi:

Fakat bazen kaptanın keyfi çok yerinde ya da asabı bozuk olur veya biraz kaptıslı olmanın keyfini çıkarır ya da her şeye gücü yeten tahakkümünü bir parça göstermekten çok hoşlanırdı. Yahut da pek muhtemel değil ama ola ki üsteğmen onu bir şekilde gücendirir ya da kızdırırsa, bütün gemi tayfasının gözleri önünde ona hâkimiyetinin ve gücünün çok ufak bir örneğini göstermek konusunda hiç de isteksiz davranmazdı. Her hâlükârda, yaşanan durumlar onun bu hallerinden bazılarıyla açıklanabilirdi. Kaptan Claret çoğu zaman, üsteğmene bakmadan gözlerini kasten başka yere çevirerek, inatla geminin güvertesinde bir aşağı bir yukarı yürüyerek dolanırdı. Üsteğmen de o esnada kaptandan bir kaş göz işareti bekleyerek, arkada pek utanç verici bir tereddüt ve endişe içerisinde dururdu.

Kaptan bu yürüyüşlerinde ne zaman kendisine doğru dönse, muhtemelen "hah, işte şimdi" derdi kendi kendine. "İşte şimdi tam zamanı" deyip ellerini kepine doğru götürürdü. Fakat maalesef kaptan yine hiç orali olmazdı. Mahcup üsteğmen bastırılmış siniriyle dudaklarını ısırırken askerler alaycı bir şekilde gizli gizli birbirlerine göz kırparlardı.

Bazı durumlarda bu sahne sık sık tekrarlanırdı. Ta ki Kaptan Claret, gemi tayfasının gözünde itibarının daha da perçinlenmesi gerektiğini düşünerek astına karşı azametle yürüyüp ona gözlerini dikip bakana kadar, bu bir aşağı bir yukarı yürüyüş bir zaman sürerdi; bu durumda üsteğmen elini kepine götürerek selam verirdi. Kaptan da bulunduğu yüksek yerden subay gü-

102 Bu örneğin temelindeki mantık T. C. Schelling tarafından şöyle anlatılır: eğer bir kişi çok inanarak kendisini belli bir hareket tarzına bağlamışsa onun pazarlık gücü daha yüksek olacaktır. Bu örnekte de kişi karşı tarafa taleplere ve tehditlere kapalı olduğu mesajını vermektedir. Bkz. Schelling's "An Essay on Bargaining," *The American Economic Review*, 46 (1956), 281-306, özellikle ss. 294-295.

vertesine inip başını sallayarak onun bu izahatını onayladığını gösterirdi.¹⁰³

Çeşitli örneklerde görüldüğü üzere, eğer bir karşılaşmadan kaçınılıyorsa karşılıklı bakışlar normalde geri çekilir çünkü göz teması kişinin yüz irtibatı kurmasını gerektirebilir. Son olarak şunu da eklemek istiyorum ki bir karşılaşmanın başlatılması ricasını iletme aracı olarak göz göze bakışlarla diğer iletişim pratikleri arasında da bir ilişki vardır. İnsanlar kendilerini ne kadar açık bir şekilde başkalarına doğrudan bakmaktan kaçınmak zorunda hissedерlerse, bir bakışa, yani bu durumda bir karşılaşma isteğine o kadar etkili şekilde özel bir önem ve anlam atfediyorlar demektir. Böylece uygar kayıtsızlık kuralı, başkalarının gözlerine bakma davranışının getirdiği izin verme işlevini mümkün kılar ve onunla uyumluluk gösterir. Yine bu kural benzer şekilde bir yabancıнын bakışına “uzun süre” maruz kalınmamasına özel bir işlev atfedilmesini mümkün kılar, mesela birbirlerini önceden tanıyan kişiler, uzun bir aradan sonra ilk kez karşılaştıklarında birbirlerini bu yolla tanıyabilirler.¹⁰⁴

Bir grup katılımcı yüz irtibatı amacıyla kendilerini birbirlerine açarlarsa, aynı çevrede bulunan ve göz göze olan kalabalığın özenli bir şekilde muhafaza edilmeye çalışıldığı görülür, bu da katılımcıların karşılıklı olarak birbirlerinin algılarını fark etme ve takip etme fırsatını en üst seviyeye çıkarır.¹⁰⁵ Katılımcıların

103 Herman Melville. *White Jacket* (New York: Grove Press, tarihsiz), s. 276.

104 Evelyn Hooker 14 Ağustos 1961 tarihinde Kopenhag’da yaptığı “Eşcinsel Topluluk” başlıklı yayınlanmamış bir konuşmasında, şöyle bir açıklama yapıyor: “Eşcinsellere göre, eğer eşcinsel bir kişi başka bir eşcinselin bakışını yakalarsa ve karşı taraf da bakışını geri çekmezse onun da onlardan biri olduğunu bilmek için hakkında daha fazla bir şey bilmesine gerek yoktur.”

105 Bu evrensel bir pratik olmayabilir. Kuzeybatı Amazon kıyılarını anlatan bir tasvire göre: “Eğer bir yerli konuşuyorsa oturarak konuşur. Tartışılan konu hakkında ciddi bir fikir ayrılığı olmadığı sürece ayakta durmaz. Ayrıca konuşurken hitap ettiği kişinin kendisine baktığından daha uzun süre ona bakmaz. Her ikisi de birbirleri dışında başka şeylere bakarlar. Bu, yerlilerin bir kişiden daha fazla insana hitap ederken de yaptıkları bir şeydir,

hepsi zihinlerini aynı konuya odaklarlar ve (eğer bir konuşma varsa) gözlerini de aynı kişiye çevirirler. Ancak belli sınırlar içerisinde bu tek dikkat *odağı* konudan konuya ya da bir konuşmacıdan veya hedeften diğerine gidip gelerek değişebilir.¹⁰⁶ Duruma dair ortak bir tanım hâkim olur. Bu tanım kavrayışa dair ilgili ve ilgisiz konuların ne olduğu üzerinde bir uzlaşmayı da kapsar. Bu uzlaşma o an “işe yarayan bir fikir birliği”dir ve belli bir düzeye kadar saygıyı, sempatiyi ve fikir ayrılıklarının dile getirilmemesini de kapsar.¹⁰⁷ Çoğu zaman Bateson’un belli bir dünya görüşü ve

bu sayede görünür şekilde orada olmayan birileriyle konuşuyormuş gibi görünürler.” (T. Whiffen, *The North-West Amazons* [London: Constable, 1915], s. 254.) Fakat bizim toplumumuzda, mahkûmların birbirleriyle konuşmaları yasak olduğunda ama konuşmak istediklerinde dudaklarını hareket ettirmeden ve birbirlerine bakmadan konuşmak suretiyle müşterek ilgilerini etkili bir şekilde perdelediklerini kolaylıkla anlarız. Örneğin bkz. J. Phelan, *The Underworld* (London: Harrap, 1953), ss. 7-8 ve 13. Ayrıca şunu da anlarız ki teknik açıdan göz göze erişilebilirlik mümkün olmadığında, (mesela gözlerini, ameliyat edilen organdan ayırmaması gereken cerrahî hemşirenin cerrahıtan komutlar aldığı durumda), eğer iletişimin devam ettirilebilmesi isteniyorsa alıcının son derece dikkatli olması gerekir. Son olarak, alıcı konumundaki bir görme engelli, görmeyen bakışını herhangi bir yere yönlüyor olsa bile, onun sanki konuşmacıyı seyrediyormuş gibi davranmayı öğrenmesi gerektiğini de biliriz. Bu konuyla ilgili bkz. H. Cheigny, *My Eyes Have a Cold Nose* (New Haven: Yale University Press, 1962), s. 51.

106 Bkz. R. F. Bales *et al.*, “Channels of Communication in Small Groups,” *American Sociological Review*, 16 (1951), 461-468, s. 461: “Konuşma genellikle öyle ilerler ki aynı anda sadece tek kişi konuşur ve belli bir gruptaki bütün üyeler aynı konuşmaya katılmaktadırlar. Bu anlamda bu grupların “tek bir odağı” olduğu söylenebilir, yani bir kokteyl partisinde ya da otel lobisindeki gibi aynı anda devam eden çok sayıda konuşmaya katılmamaktadırlar. Tek odak, muhtemelen, burada belirtilen genellemelerdeki aslı öneme sahip olmanın sınırlayıcı şartıdır.” Buna ilaveten otel lobisi gibi yerlerde, odaklanmamış etkileşimle eşzamanlı olarak gerçekleşen çoğul odakların da olabileceğini belirtmeliyiz.

107 Bu yüzden Oswald Hall’un da belirttiği üzere, yakınlık ve sempatinin en alt düzeye indirilmesi gereken durumlarda, daha aşağı düzeyde olan kişi gözlerini yere eğerek göz göze temas ve paylaşımdan kaçınır. Aynı etkenin bir benzeri hizmetçilerin “Alo” demek yerine “Bay ve Bayan falancanın malikânesi, buyurun” demek zorunda olduğu aracılı konuşmalarda da

görülebilir. Göz göze bakışların karşılıklı olarak sempatik bir uzlaşmaya girmesi yönündeki bu eğilim, Troçki'nin Rus Devrimi'nden sonraki "beş günde" yaşanan sokak olaylarına dair tasvirinde çok iyi anlatılır (*The History of the Russian Revolution*, trans. Max Eastman (New York: Simon and Schuster, 1936), 1, 109): "Kazaklara dair, belki de biraz abartılmış hayırlı söylentilere rağmen atlı birliklere karşı kalabalığın tavrı hâlâ ihtiyatlıydı. Bir süvari kalabalığına göre yüksek bir yerde oturuyordu. Onun varlığı, altındaki dört ayaklı hayvan sayesinde göstericilerin varlığından ayrılıyordu. Altın bakılmak zorunda kalınan bir kişi daima daha önemli ve daha tehditkâr görünecektir. Piyadeler ise kaldırımında göstericilerle yan yanadırlar -daha yakın ve daha erişilebilirler-. Yığınlar onlara yaklaşmaya çalışır, gözlerinin içine bakarlar. İşçilerle askerler arasındaki ilişkide kadın işçilerin rolü çok büyüktür. Onlar askerlerin oluşturduğu kordona karşı erkeklerden daha büyük bir cesaretle yürürler, askerlerle boğuşarak onların tüfeklerini almaya çalışırlar, askerlerden şunu isterler hatta neredeyse emrederler: "Süngülerinizi bırakın -bize katılın-". Askerler telaşlanıp, heyecanlanırlar, utanırlar, kaygılı gözlerle bakarlar ve tereddüde düşerler. Önce içlerinden bazıları fikir değiştirerek suçluluk duygusu içinde süngülerini ilerleyen kalabalığın omuzlarının üstüne kadar kaldırır. Bariyer açılır ve kalabalık coşkulu ve minnettar bir şekilde "hurraaa" diyerek kordonu yara yara ilerler. Aynı eğilimin daha biçimselleştirilmiş bir versiyonunun Bedeviler arasında da süregeldiği ifade edilmektedir. Bkz. A. Musil, *The Manners and Customs of the Rwala Bedouins* (New York: American Geographical Society, Oriental Explorations and Studies No. 6, 1928). s. 455: "Çölde verilen bir selam, eğer karşılık ise, güvenlik teminatıdır; Es-selâm, selam. Bir yabancı herhangi bir kabileye ait olan ve bilmediği bir bölgede yanında bir rehber olmadan gezerken birine -küçük bir kıza bile olsa- selam verirse ve buna mukabil selamına karşılık verilirse muhtemelen saldırıya ve gaspa uğramayacağından emin olur, çünkü küçük bir kız çocuğu bile bütün akrabalarıyla birlikte onu koruyacaktır. Eğer küçük kıza aynı kableden olanlar ona saldırır ve gasp ederse, o ancak bu olayda kendisinin yanında yer alması gereken kızın akrabalarını yardıma çağırabilir. En iyi şahit bu küçük kızdır: 'Falan yaşta ve şöyle şöyle giyinmiş olan, deveyle seyahat eden bir yolcu bana falan yerde selam verdi.' Çoğu zaman bir düşman bile çok sıcak takibe uğradığında bu şekilde kendini kurtarabilir. Kaçamayacağını anlayınca kendisini takip edenlere yakın bir yerde dolambaçlı bir yola girerek birdenbire yolunu değiştirir. Bir çocuğa selam verir ve onun elini tutar ve böylece çocuğun onu anne-babasının olduğu çadıra götürmesini sağlar. Yetişkin bedeviler, daha ihtiyatlı davranarak, bilmedikleri bir adam onlara selam verdiğinde ilk seferde hemen cevap vermezler. Bilhassa iki ya da üç kişi birlikte deveyle yolculuk ediyorsa ve kampa gece vakti geldilerse, muhafız onların selamına şöyle karşılık verirdi: 'Siz gayr-ı meşrusunuz, selamınıza karşılık

değerler sistemi¹⁰⁸ dediği bir grup atmosferi gelişir. Aynı zamanda kişilerin davranışları konusunda çok yüksek bir ahlâkî sorumluluk duygusunun da geliştiği görülür.¹⁰⁹ “Biz katılımcılar olarak

vermeyeceğim; *terâkum muâşşedîn, ve-lâ aleyküm redd-is-selâm.*’ Zira gayri meşru olan biri, *muâşşed*, kendisine selam vermenin hiçbir fayda sağlamayacağı bir düşman gibi muamele görürdü. Bir irtibatın parçası olan kişiler arasındaki ve özellikle de konuşmacı ile onun hitap ettiği belirli bir kişi arasındaki saygılı olma zorunluluğu sebebiyle, kişiler bazen açıkça birine hitap etmeden ya da bir çocuğa veya hayvana hitap ederek ‘havaya konuşurlar’ ya da mırıldanırlar. Böylece konuşulan şeylerle ilgili olan kişinin bu konuşmalara adeta mecburen kulak misafiri olması beklenebilir. Böylece rahatça, doğrudan ona hitap etmeksizin onun kendisini daha özgür hissetmesi sağlanır.”

108 G. Bateson, *Naven* (Cambridge: Cambridge University Press, 1936), ss. 119-120: “Bir grup genç entelektüel İngiliz kadın ya da erkek birlikte esprili bir şekilde ve bir parça da alaycılık katarak konuşuyor ve şakalaşılıyor. Bu esnada onlar arasında belirli bir uygun davranış tarzı oluşur. Böyle özel davranış tarzları her halükârda belirli bir değerler sisteminin ve dünya görüşünün yansımasıdır. Bunlar standartlaştırılmış bir duygusal tutumlar sisteminin ifadeleridir. Böyle bir durumda insanlar dünyanın geri kalanına karşı geçici olarak belirli bir dizi duyguyu benimser ve başka zaman ciddiyetle karşılayacakları konularda şakalaşırlar. Eğer içlerinden biri aniden içten ve gerçekçi bir laf söyleyerek araya girerse, bu söz coşkuyla karşılanmayacaktır -belki de anlık bir sessizlik olacak ve içten konuşan kişinin patavatsızlık ve görgüsüzlük yaptığı yönünde bir his oluşacaktır-. Başka bir durumda ise aynı grup farklı bir inanç ve bakışı benimseyebilir; gerçekçi ve içtenlikle konuşabilir. O zaman da eğer pot kıran kişi ciddiyetsiz bir şaka yaparsa bu tavrı pek hoş karşılanmaz ve yine görgüsüzlük yaptığı hissi uyandırır.”

109 Ve bu yüzden birini yüz irtibatına dâhil etmenin, faaliyeti başlatan kişi tarafından adeta bir toplumsal kontrol biçimi olarak kullanılabileceğini anlayabiliriz. Örneğin, öğretmen öğrencinin *alçak sesle* adeta homurdanma şeklinde yaptığı yorumları gözlerinin içine bakarak ve “Ne dedin sen?” diye tepki göstererek durdurduğunda ya da kişiler uygar kayıtsızlık gösteremediğinde olduğu gibi. Benzer durumlar şu kitapta tasvir edilmektedir; Norman Mailer, *The Deer Park* (New York: Signet Books, 1957) s. 212: “Beda (meşhur biri) kendisini meraklı gözlerle seyreden bir kadına baktı ve ona göz kırptığında kadın utanç içinde geri dönüp gitti. ‘Aman Tanrım, ah şu turistler’ dedi.” İlginçtir ki, bir karşılaşmaya birlikte katılmak katılımcıların birbirlerini tam görececek şekilde bakmalarını sağladığı -ve belli ölçülerde bunu zorunlu kıldığı- için, şunu anlarız ki, bakmakta olduğu kişi tarafından fark edilen insanın kullandığı stratejilerden biri, sanki bu

şu anda birlik içerisindeyiz” gibi bir anlama gelen “biz mantığı” ortaya çıkar. Ayrıca irtibatın sona erdirildiğini ve belirli katılımcıların gruba dâhil olduğunu ya da ayrıldığını belirtmek üzere muhtemelen ufak ritüeller mevcuttur (tabii eğer karşılaşmanın ikiden fazla üyesi varsa). Katılımcıları “hizada” tutmak için karşılaşma boyunca uygulanan toplumsal kontrolün yanı sıra, bu ritüeller karşılaşma içerisinde devam ettirilen karşılıklı faaliyete bir tür törensel kapanış sağlar. Bu yüzden, genellikle bir kişi ya başından sonuna kadar devam eden karşılaşmaya dâhil edilir ya da tamamen onun dışında tutulur.¹¹⁰

Konuşma türündeki irtibatların, en azından bizim toplumumuzda, bazı mekânsal kuralları var gibi görünmektedir. İç mekân düzenlemesi sebebiyle birbirlerinden birkaç adım uzakta oturmak durumunda kalan bir grup insan gayri resmî ve teklifsiz sohbetlerini devam ettirmekte zorluk yaşayacaktır;¹¹¹ birbirinin burnunun dibinde olacak kadar yakın olanlar ise doğrudan birbirleriyle konuşmakta zorluk çekerler ve bu yakınlığı dengelemek için dışarıya, daha öteye doğru konuşabilirler.¹¹²

bakış bir irtibat kurma teklifinin ilk hamlesiymiş gibi davranmak ve böylece uygar kayıtsızlık gösteremeyişini kabul edip meşrulaştırmaktır.

110 Veda eden kişi için veda ettiğini doğrulamanın ve bunu pekiştirmenin sağlam yollarından biri ötekinden ya da ötekilerden fiziksel anlamda uzaklaşmaktır. Shetland Adası gibi yerlerde iki kişi kısa bir sohbet için durakladığında ve daha sonra aslında gitmeleri gereken istikamet pek de farklı olmadığını anladıklarında bu bir sorun oluşturabilir. Eğer iki kişi normal hızla yürürlerse, hâlâ birbirlerine fiziksel olarak çok yakın olsalar bile bu karşılaşmayı bitirmeye çalıştıklarını anlarlar. Bazen iki kişiden biri daha acele yürümesini gerektiren bir mazeret sunar; bazen de gitmesi gereken yoldan farklı bir yöne gitmesine yol açsa bile, yanında yürüdüğü kişinin gittiği yoldan çok daha farklı bir istikamete sapabilir.

111 R. Sommer, “The Distance for Comfortable Conversation: A Further Study,” *Sociometry*, 25 (1962), 111-116. Ayrıca bkz. R. Sommer, “Studies in Personal Space,” *Sociometry*, 22 (1959), 247-260.

112 E. T. Hall, *The Silent Language* (New York: Doubleday, 1959), ss. 204-206 in B. Schaffner, ed., *Group Processes*, Transactions of the Fourth (1957) Conference (New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1959), s. 184, R. Birdwhistell bir sempozyumdaki tartışmada şöyle bir yorum yapı-

O halde kısaca denilebilir ki karşılaşmalar irtibat kurmaya dair bir iletişimi kapsayan özel bir dizi eylem ve jestler vasıtasıyla düzenlenir. Bir dilbilimcinin belirttiği gibi:

Öncelikli olarak iletişimi tesis etmeye, devam ettirmeye ya da sona erdirmeye, iletişim kanalının çalışıp çalışmadığını kontrol etmeye (“Merhaba, beni duyuyor musun?”), muhatabın dikkatini çekmeye ya da sürekli ilgisini canlı tuttuğunu doğrulamaya yarayan mesajlar vardır (“Beni dinliyor musun?” ya da Shakespeare gibi söylersek “Kulağını bana ver” -ve hattın öbür tarafından “hmm, mmm” gibi sesler-).¹¹³

Gündelik tabirler bize karşılaşmaların farklı yanlarını gösterir. “Küme,” “yığın,” “sohbet halkası” -bunların hepsi- anlam

yor: “Öyle görünüyor ki Amerikalılar yüz yüze dururken, birbirlerinden en az bir kol uzaklığında dururlar. Yan yana dururken ise gerekli görülen mesafe daha kısadır. “Ortalama Amerikalıların çoğu” eğer yüz yüze konumdayken bundan daha yakın duruyorsa, ya yavaş yavaş uzaklaşmaya başlarlar ya da daha çok yaklaşırlar ve huzursuz olduklarını belli ederler. Ancak etkileşimde bulunmalarının gerekmediği bir konumdalarsa, -mesela bir tramvaydalarsa- çok daha yakın durabilirler, hatta tam bir temas sağlayacak kadar yakın olabilirler. İnsanların kapladığı bu bölgenin büyüklüğü kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Bu yüzden iki ya da üç etnik grubun farklı bölgelerde yer aldığı, yani değişen büyüklükteki kişisel mekânı kapladığı durumlar görülebilir. Örneğin (kişisel mekânın yaklaşık yarısını kaplayan) bir Güneydoğu Avrupa Yahudisiyle orta sınıf bir Amerikalıyı birlikte bir yere köyarsanız çok üst düzeyde bir huzursuzluk ortaya çıkar. Özellikle de orta sınıf Amerikalı onur kırıcı bir tavra yol açmamak için kıyı bucak kaçarak dolaşırken, Güneydoğu Avrupalı Yahudi ise yüz yüze bir ilişki başlatmak için aranırsa bu huzursuzluk belirginleşir. Ya neredeyse bir dövüşe dönüşen gerçek bir dansı da örnek alabiliriz.” Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki, bir tartışma halkasında hazır bulunan insanlar arasında birbirine komşu olan kişiler, ikincil yorumlamalar hariç, genelde birbirlerine hitap etmeme eğiliminde olurlar. Zira bütün tartışma halkasını kucaklayacak kadar yüksek ve tok bir ses iki komşu arasındaki mesafe için fazla yüksek bir sestir. Buna dair deneysel kanıtlar için bkz. B. Steinsor, “The Spatial Factor in Face to Face Discussion Groups,” *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 45 (1950), 552-555.

- 113 R. Jakobson, “Closing Statement: Linguistics and Poetics,” in T. A. Sebeok, ed., *Style in Language* (New York: Wiley, 1960), s. 355. Şu kitaptaki üst-iletişim kavramıyla mukayese edilebilir, bkz. J. Ruesch and G. Bateson, *Communication* (New York: Norton, 1951).

itibariyle fiziksel tarafı, yani birbirine yakın olan, yüz yüze bakan ve sırtı da katılımcıya değil diğer kişilere dönük olan bir grup insanı öne çıkarır. “Kişisel karşılaşma”, sağladığı fırsatlar ya da adeta mecbur bıraktığı toplumsal yakınlık bakımından bir birim oluşturur. Literatürde “etkileşim” tabiri bazen küme içerisinde herhangi bir anda yaşanan faaliyeti tarif etmek için bazen de kümenin oluşumundan resmen dağıldığı ana kadarki bütün faaliyetleri anlatmak için kullanılır. Ve elbette karşılıklı olarak sözlü mesajların verildiği, bilhassa gayri resmî şartlarda “muhabbet,” “çene çalma,” “sohbet” gibi tabirler kullanılır.

Şu da belirtilmelidir ki bütün katılımcılar tanımlanan hakları ve yükümlülükleri ortak bir şekilde paylaşıırken, bir karşılaşma içerisinde belki farklı şekilde paylaşılan bazı haklar da vardır. Örneğin sözlü karşılaşmalarda dinleme hakkı herkesin paylaştığı bir haktır ama konuşma hakkı ise çok dar bir şekilde kısıtlanmıştır; mesela sahne performanslarında ve kamuya açık büyük toplantılarda bu böyledir. Benzer şekilde, akşam yemeği sofrasındaki çocukların bazen dinlemelerine izin verilir ama konuşmaları yasaklanır;¹¹⁴ eğer konuşmaları yasaklanmazsa onlara “dışarıdan yardım edilir” ve bu yolla bir mesajı kendi başlarına tamamlamalarına müsaade edilmesi gibi bir iletişim nezaketinden mahrum bırakılırlar.¹¹⁵ Ve başka bazı irtibatlarda ise kimi katılımcıların yalnızca “evet efendim” ya da “hayır efendim” demelerine izin verilir veya sadece beğenip beğenmediklerine dair sınırlı işaretler vermelerine müsaade edilir. İşe burnunu sokan, seyreden ya da öğüt veren kişilere karşı oyuncuların farklılık gösteren hakları bu konuda bize başka bir örnek sunar.

İki ya da daha fazla kişi arasında yüz irtibatına dayalı bir beraberlik kurulduğunda, bunun sonucunda ortaya çıkan onaylanmış karşılıklı katılım hali çok farklı süreler boyunca devam edebilir. Açıkça tanımlanmış bir görev varsa irtibat saatlerce sü-

114 J. H. S. Bossard, “Family Modes of Expression,” *American Sociological Review*, 10 (1945), 226-237, s. 229.

115 *A.g.m.*

rebilir. Görünürde bir görev ya da eğlence amacı yoksa ve sadece sohbet, muhabbet olarak algılanan şey katılımcıları bir arada tutuyorsa, belirli süreler uygun görülür. Temas çok kısa olabilir, hatta o kadar ki gözlerin birbirine değmesi kadar kısa sürebilir. Bizim orta sınıf toplumumuzda iki kişinin de, zorunlu olarak çok kısa sürmesi gerektiğini kabul ettiği bir zaman boyunca müstakil davranış çizgilerinde duraklayarak yaptıkları “muhabbetler” vardır; katılımcıların kişilerarası ritüelleri yerine getirebileceği kadar süren birlikteliklerin kurulduğu ve devam ettirildiği “selamlaşmalar” vardır; ve hepsinden kısası, iki tarafın da birbirini tanıdığını gösteren “dostça” bakışmalar vardır. (Elbette karşı tarafı tanıdığını gösteren bakışlar uzun selamlaşmalarda yapılan ilk alışveriştir ve bir selamlaşma, muhabbetin yalnızca açılış evresidir. Ancak bu kadar kapsamlı bir ortak katılım her zaman görülmez.) Uygar kayıtsızlık ritüeli hariç, insanların birbirlerine karşılıklı olarak dostça bakmaları belki de kişiler arası ritüellerin en sık rastlanandır.

Mecburî karşılaşmalar ev içindeki şenlik ve ziyafet ortamlarından oluşan dünyayla bağlantılıdır. Bazı toplumsal çevrelerde, ev sahibi ya da sahibesi tarafından selamlanmak ve görünür bir şekilde yetkili kişinin refakatiyle ortama katılımının sağlanması partiye dâhil olan misafirin hakkıdır. Böylece bu karşılaşma yeni gelen kişinin ortama katılımını meşrulaştırır ve kutlar. Onun ortamdan ayrılması da katılımını resmen sona erdirecek şekilde benzer bir ritüelle yapılabilir.¹¹⁶ Böylece kişinin, ayrıldığı ortamla münasebeti sona erer ve kesilir; ve unuttuğu bir şey için geri dönmek zorunda kalırsa muhtemelen mahcup olacaktır; bilhassa kendisi oradan ayrıldıktan sonra ortamın havası ve ruhu değiştiyse ve özellikle de, o ayrılırken ortamdakiler onun vedasıyla ilgili belirgin bir ritüel dikkat göstermişlerse mahcubiyet kaçır-

116 Burada Anglo-Amerikan ve Fransız âdetleri arasında belirgin bir farklılık vardır. Fransa’da içeri giren ya da ayrılan kişi, ortama girişini ya da oradan ayrılışını sadece ev sahibi olan kişiye onaylatmakla yetinmez çoğu zaman ayrıca orada bulunan konukların hepsiyle ya da bazılarıyla el sıkışma gibi bir irtibat kurarak gelişini ya da gidişini onaylatır.

nılmaz olur.¹¹⁷

Elbette karşılaşmalar genelde toplumsal ilişkilerin durumunun nasıl olduğunun ifadesi olarak görülürler. Daha sonra ele alınacağı üzere, temas faydalı olduğu sürece ilişkiyi koparmamak için temas kurmaya devam etmek zorunda kalınabilir.¹¹⁸ Ayrıca her irtibat fazla uzamış bir temas için uygun miktarda telaşla başlatılır ve kabul edilen ayrılma süresine uygun olacak kadar telaşla da sona erdirilir. O noktada ayrılmanın azalan tesirlerini telafi etmek ve durumun üstesinden gelmek gibi bir sonuç ortaya çıkar.¹¹⁹ O halde bir partide muhtemelen Bayan Post'un kuralları hâkim olur:

İnsan bir saat gibi kısa bir süre içerisinde aynı kişiyi sık sık görürse, ikinci ya da en fazla üçüncü görüşünden sonra artık başıyla selam vermez. Bundan sonra artık ya yüzünü çevirir ya da sadece gülümser.¹²⁰

117 Bir kurumun mensubu olan kişiye oradaki mensubiyetinin sona erdiğini belirten ve bunun yerine yeni bir ilişki kurulması için zemin hazırlamak adına bir hediye ve veda partisi verilmişken, o kişi daha sonra kurumda kalması gerektiğini ya da kuruma geri dönmesi gerektiğini anladığında da benzer bir mahcubiyet yaşanır. Bu durumda kişi, grubun kendi üyeliğini "etrafıca gözden geçirdiğini" ve bedenlen orada bulunsa da toplumsal anlamda artık eskisi kadar dikkate alınmadığını fark eder.

118 Şüphesiz yüz irtibatları ritüel işlevler taşıyan tek temas biçimi değildir. Hediyeler, tebrik kartları, selam gönderme amaçlı telgraflar ve telefon konuşmaları da bu amaca hizmet eder. Bunların coğrafi olarak ayrı yerlerde yaşayan insanlar arasında ne sıklıkla ve ne kapsamda kullanılması gerektiğiyle ilgili her toplumsal çevrenin kendine özgü normlar geliştirdiği görülür. Bu normlar adı geçen araçların çeşitli gruplar tarafından kullanımının ortaya çıkardığı maliyetlere göre değişebilir. Nasıl ki bir parti esnasında arkadaşlar en azından birkaç dakika birlikte muhabbet ederek vakit geçirmek durumundaysa, şehir dışında iş seyahatinde olan bir eş de "bu kapsamda" görülür ve dolayısıyla akşamları eve telefon etmek durumundadır.

119 E. Goffman, "On Face-Work," *Psychiatry*, 18 (1955) , 229. [Bu makale şurada Türkçe olarak yayımlanmıştır: E. Goffman, "Yüz Çalışması" *Etkileşim Ritüelleri*, (Türkçe Söyleyen: A. Bölükbaşı), Ankara, Heretik, 2017, 15-55].

120 Emily Post, *Etiquette*, a.g.e. s. 29.

Oysaki bu iki kişi arasındaki aynı sade gülüş, eğer yabancı bir ülkedelerse ve ilk defa birbirlerini görüyorlarsa ilişkilerine karşı incitici bir hakaret gibi algılanabilir.

Genelde yüz irtibatının bir kişinin ya tamamen içinde ya da büsbütün dışında olması gereken yeterince açık ve net bir birim oluşturduğunu belirtmiştim. Bir kişi bu irtibatın yarı yarıya içinde ve yarı yarıya dışında olmaya çalıştığı zaman ortaya çıkan sorunlar bunun böyle olması gerektiğini çok iyi gösterir. Yine de sırf bir arada bulunmayla tam bir katılım sergileme arasında gidip gelen ve burada bir örneğini vermem gereken bazı iletişim biçimleri vardır. İki kişi sokakta birbirlerine yakın bir şekilde sessizce yürürken ya da plajda yan yana oturan iki kişi orada pineklerken, dışarıdan bakanlar onları “birliktelermiş” gibi algılayabilir. Muhtemelen onlar da sürekliliği olan karşılıklı bir faaliyeti devam ettirdikleri pek söylenemese bile, durup dururken birbirleriyle sözlü ya da jestlere dayalı bir iletişime girme hakkını kendilerinde görebilirler. Bu birlikte olma duygusu, katılımcılar arasında sürdürülen odaklı etkileşimi desteklemekten ziyade üye olmayanları dışlama aracı gibi işlev görerek bir tür haddinden fazla uzatılmış sözlü karşılaşma oluşturur.¹²¹

Fazla uzatılmış karşılaşmaları devam ettirebilen kişiler, sözlü karşılaşma esnasında “sağlam malzeme” sorunundan kaçınmaları gereken bir durumda olurlar -yani resmî bir konuşma halinin hâkim olduğu süre boyunca konuşabilecekleri yeterince zararsız konular bulma ihtiyacı-. Bu yüzden Shetland Adası’nda üç ya da dört kadın birlikte örgü örерlerken, örgücülerden biri bir söz söyler, sonra onun bir iki dakika dinlenmesine izin verilir, daha sonra da başka bir örgücü ilave yorumlar yaparak konuşmaya katkı sağlar. Aynı şekilde, mutfak ateşi etrafında toplaşan bir aile birlikteliğinde, aile üyeleri yanan ateşe bakarlar, ateşi seyre

121 Belli bir anda biri “ile” beraber olmak, bir ortamda birileriyle “bir araya gelmek” gibi bir toplanma ilişkisinden ayırt edilmelidir. Bu ikincisi tercihe dayalı bir istektir ve ayrılabilir, sadık kalabilir ya da bunlara benzer tercihler yapabilirsiniz.

daldıkları süre zarfında söylenen sözlere ara sıra bazı karşılıklar verirler. Shetland erkekleri de aynı amaçla, pipolarını doldurmak için gerekli olan uzun duraksama anlarını kullanırlar.

İrtibatların yapısına dair yorumlara, karşılaşmanın bir bütün olarak duruma sağladığı bilgilere dair kısa birkaç şey eklemek istiyorum. Daha önceki bölümlerden birinde kişinin sadece o durum içerisinde bulunarak kendisi hakkındaki bazı şeyleri ifşa ettiği iddia edilmişti. Aynı şekilde, başkalarının kendisini içerisinde gördüğü ya da görmediği karşılaşmalar sayesinde kendisi hakkında etrafa bilgi yayar. Bu yüzden odaklı etkileşime dâhil olmak, o durum içerisinde orada bulunan herkese bir şeyler aktardığı için kaçınılmaz bir şekilde odaklanmamış etkileşime de katkı sağlar.

Bizim toplumumuzda kamuya açık mekânlarda karşılaşmaların içinde ya da dışında kalarak hangi mesajların verildiği, cinsiyete ve haftanın hangi zamanlarında olduğuna göre belirgin düzeyde farklılık gösteren bir husustur. Sabah ve öğlen yemeği zamanları, neredeyse her yerde herhangi birinin toplumsal dünyada nasıl yemek yediğine dair hiçbir ipucu sunmadan yalnız olarak ortaya çıktığı zamanlardır. Ancak akşam yemeği ve diğer akşam etkinlikleri ise ortamda eşsiz bulunan yalnız katılımcılar hakkında olumsuz bir bilgi sunmuş olur; bu durum bilhassa kadın katılımcılar için yıkıcıdır. Hafta sonu geceleri ve bilhassa Şükran Günü, Noel ve yılbaşı gecesi kutlaması gibi törensel olaylar bu anlamda, ilişkisi olmayan yalnız bir kişinin yarı kamusal bir mekânda kendisini eğreti hissedeceği ve adeta oraya ait hissetmeyeceği zamanlardır.

Son olarak şunu da eklemeliyiz ki, başkaları kişiyi arkadaşlık ettiği kişilere bakarak yargıladığı sürece, onun için bir başkasıyla irtibat kurmaya davet edilmek toplumsal anlamda o kişiyle özdeşleştirilebilecek bir konuma yerleştirilmek demektir.

3. Erişilebilirlik: Her halükarda, o an orada bulunanlar olası yüz irtibatları için isteklerini devam ettirmeye mecbur hissede-

ceklerdir. (Bu isteklilik hali daha önce de duruma özgü var oluşu ifade etmenin bir yolu olarak öne sürülmüştü.) Kişinin yüz irtibatı kurma taleplerine genellikle olumlu cevap vermesinin birçok önemli sebebi vardır. İlk olarak, bunu her şeyden önce kendisine borçludur çünkü çoğu zaman bu tarz iletişimler sayesinde kendi çıkarlarını da sağlama almış olur. Örneğin, bir yabancı ona yaklaşıp bir şey düşürdüğünü söylediğinde ya da köprüünün kapalı olduğunu söylediğinde böyle bir şey söz konusudur. Benzer sebepler yüzünden bu şekilde erişilebilir olmayı orada bulunan diğer kişilere ve (orada bulunanların onların yedeğiymiş gibi davranabilecekleri) orada olmayan kişilere borçludur. (İnsanları birbirlerine karşı büyük bir toplumsal mesafe içerisine sokan kent yaşamında böyle bir kolektif dayanışma ihtiyacı daha da artar.) Ayrıca, daha önce de belirtildiği üzere, bir yüz irtibatına katılmak toplumsal yakınlık ve ilgi belirtisi olabilir. Bu gibi bir katılma fırsatı başkası tarafından teklif edildiğinde reddedilmelidir. Zira böylesi bir ricayı reddetmek, kendisini çok istekli şekilde temas kurmaya adanmış olan birini reddetmek demektir. Daha da ötesi bir teklifin reddedilmesi, reddeden kişinin, teklif eden kişinin ait olduğu topluluğa ve topluluğun içerisinde bulunduğu sosyal ortama katılma talebini de reddettiği anlamına gelir. Bu yüzden insanların bu tarz tekliflere karşılık verme yükümlülüğünü reddetmeleri sık görülen bir durum değildir.

Kişinin yüz irtibatlarına açık olması için çok iyi sebepler olsa da, bu konuda ihtiyatlı olmasını gerektiren birçok sebep de vardır.

Kişi, başkasının kendisine konuşma amaçlı yaklaşmasına müsaade ederken, saldırı ya da fiziksel tacize uğrayabilecek şekilde kandırılabilceğini de hesaba katmalıdır. Kamu güvenliğinin tam anlamıyla tesis edilmediği toplumlarda, bilhassa seyahat edenlerin uzun süre herhangi bir yardım talebinde bulunamayacağı çöl gibi ıssız yerlerde, herhangi bir yüz irtibatının olası fiziksel saldırıların ilk aşaması olma tehlikesi hemen göze çarpar. Bu yüzden çok kapsamlı kaçınma pratikleri ve belli bir mesafeden

selamlaşma gibi yöntemler kullanılır.¹²² Burada elbette medenî düzenin “fiziksel güvenlik” bileşeni ve iletişim bileşeni çakışır. Ancak bu aşırı uç örneğin dışında, şunu da görmeliyiz ki bir kişi kendisini başka biriyle konuşmaya açtığında, ricalara, emirlere, tehditlere, aşağılamalara ve yanlış bilgilere de açmış demektir. Yüz irtibatlarında görülen karşılıklı saygı gösterme özelliği, kişinin iyi niyetinin ve nezaketinin istismar edilmesi ihtimalini de doğurarak ve kendi aleyhine davranmasına yol açarak, bu tehlikeyi daha da pekiştirir.

Öte yandan kelimeler adeta bir “ilişki aracı” gibi de işlev görebilir; yani kişi başka birini sonuna kadar dinleyecek şekilde ona önem vererek dikkate aldığı zaman bir tür karşılıklı yükümlülük bağı oluşur. Böylece ilişkiyi başlatan kişi bu bağı daha fazla taleplerde bulunmak için adeta bir sıçrama tahtası gibi kullanabilir. Daha da sağlamlaşan bu bağ, isteyerek ya da isteksizce, bir kez karşı tarafa sunulduğunda artık toplumsal ve maddî tutkular adına çok daha fazla taleplerde bulunulacaktır. Bu yüzden çok önemli bir örnekte, kadın ile erkek yabancı olarak yola çıkabilirler ve eğer şartlar elverişliyse, sıradan bir karşılaşmadan evliliğe kadar ilerleyebilirler. Yetişkinler arasındaki birçok yakın ilişkinin geriye doğru izlerini sürdüğümüzde ilk aşamada yüz irtibatlarından yola çıkılarak ilişki kurulduğu görülür. Elbette kişiler genelde tesadüfî karşılaşmaların başka bir şeye araç olmasına müsaade etmeyen “denk” ilişkiler kurarlar. Ancak eğlencelerin toplumsal konuma göre ayrıştırıldığı sistemlerde, annelere kızları hakkında yeterince endişe verecek, öykülerde en çok rastlanan romantik konulardan birini sağlayacak ve denk olmayan ilişkilerin de kurulmasına yol açacak kadar kaymalar vardır.

En azından bizim toplumumuzda insanların neden kendilerini yüz irtibatlarına açık tutması gerektiğine dair bazı sebepler

122 Çöldeki temaslara dair bir örnek şu kitaptaki bir kısa hikâyede gayet canlı bir üslupla tasvir edilmektedir: Paul Bowles, “The Delicate Prey,” in *The Delicate Prey and Other Stories* (New York: Random House, 1950), ss. 277-289, özellikle ss. 279-280.

sunmuştum. Böyle yapan insanların ne gibi tehlikelere açık hale geldiğini de belirtmiştim. Belli ki bu iki karşıt eğilim toplumda insanların muhafaza ettiği bir tür üstü kapalı sözleşmeyle ya da centilmenlik anlaşmasıyla uzlaştırılmaktadır: Eğer öteki kişi çoğu zaman hoş olmayan bazı tekliflere karşılık vermek gibi bir yükümlülük altında olacaksa, ilk hamleyi yapması muhtemel olan kişiler de kendi istek ve arzularına engel olmak gibi bir yükümlülük altındadırlar. Böylece bir kişi, karşıdakinin kendisine yönelik tekliflerini sınırlayacağı ve erişilebilir olmasını istismar etmeyeceği beklentisiyle kendisini karşı tarafa erişilebilir kılar. Onların aralarındaki bu teması başlatma hakkı, karşı tarafın da görüşünü alma sorumluluğuyla dengelenir. Ayrıca bu temas ancak karşı tarafın kolaylıkla gerekçelendirebileceğini gördüğü şartlarda gerçekleşir; kısacası birbirlerinin imtiyazlarını “suiistimal” etmemelidirler.

Bu örtük iletişim sözleşmesi (ve onu ihlal etmenin sonuçları), tıpkı bizim “yalancı çoban” hikâyesi gibi çok kapsamlı bir mitolojik temsil gücüne sahiptir. İşin doğrusu, istenmeyen teklifleri yasaklayan kuralların ihlali biraz kaygıya sebep olur ve bu çok anlaşılabilir bir durumdur. Zira teklifin alıcısı olan kişi ya yapılan teklife razı olmalı ya da kendisine ve orada bulunanlara aslında yüz irtibatı için müsait olmasının karakterinin bir parçası olmaktan ziyade sahte bir poz olduğunu ve sadece, bunun için bir bedel ödemek gerekmediği sürece devam ettirilen bir tavır olduğunu göstermelidir.

O an orada bulunan insanları birbirleri için erişilebilir ya da erişilemez kılan örtük anlaşmaya dikkat çekerken, sosyal durumlarda çok temel bir istek ya da tikslenme payı olduğunu belirterek konuyu biraz daha açabiliriz. Kişilerin kendilerini karşılaşma teklifleri yapma konusunda sınırlamak zorunda olmalarının sebepleri, aynı zamanda teklif yapmak istemelerinin sebeplerinden birçoğunu da ortaya koyar. Tam erişilebilir olma yükümlülüğü çoğu zaman seçici bir şekilde gayet ulaşılmaz olma isteğini de kapsar. Bu yüzden kokteyl lobileri ve kulüp odaları gibi birçok

kamusal ve yarı kamusal mekân, iletişim hatlarını bulanıklaştıran özel bir tarz, kıvam ve cazibe kazanır. Bu ortam her bir katılımcıya, belki gitme hakkı olmadığı bir yerde başkalarına fazlaca sokularak haddini aşma arzusu ve belki de kendisiyle irtibat kurma hakkı olan öteki kişilerle meşgul olmaktan kaçınma arzusu verebilir. O halde her bir kişi yalnızca temel iletişim sözleşmesini muhafaza etmekle yetinmez, muhtemelen umutlara, korkulara ve kuralları ihlal etmese bile esnetecek hareketlere de kapılıp gidebilir.

Bu durumda kişinin karşılaşmalara dâhil olduğunda kaybedecek bir şeyleri olsa da genel bir kural olarak kendisini karşılaşmalar için ulaşılabilir kılma yükümlülüğü olduğu ve insanların bu gibi karşılaşma ortamları konusunda kararsız ve ikircikli olabileceği söylenebilir. Bu hususta akıl hastalarının tam aksi bir örnek teşkil ettiğini ifade edebiliriz çünkü onlar insanın kendini ulaşılmaz kılmasının sonucu ödediği bedeli bize gösterirler. Ayrıca bizi, aslında kolaylıkla erişilebilir olabilecek bir kişinin neden ulaşılamaz olarak kalmanın bedelini ödemeye istekli olduğunu görmeye ve bunun sebeplerini anlamaya zorlarlar.

Kısacası tekliflere karşılık vermeyi reddeden hastaların “kapsama alanı dışında” olduğu söylenir. Bu durum onların gerçekten ciddi şekilde hasta olduğunun ve etraflarında olup biten her şeyle teması kestiklerinin delili olarak düşünülür. Bazı “doğuştan” hastalar örneğinde erişilemez olma hakkındaki bu genellemenin, bilhassa bazı “işlevler” söz konusu olduğunda gayet geçerli olduğu görülür. Örneğin akıl hastanesine kabul edilmeden önce telefon ve kapı zili gibi uyarıcılara cevap vermemeye başlamış olan ve bu konularda aşama aşama kabuğuna çekilen hastalar vardı ve bunlar hastaneye kabul edildikten sonra da personelin bütün irtibat kurma tekliflerini reddetmişlerdi. Bu durum onların hayatında genel olarak dışarıya karşı ilgilerinin yok olmasının örneklerinden sadece biriydi.

Ancak diğer hastalar örneğinde bakıldığında, teklif edilen

irtibatlara girmeyi reddetme tavrı topluluğa karşı bir ilgisizlik örneği olmaktan ziyade korku, nefret, küçümseme gibi son derece faal duygulara dayanan bir yabancılaşma işaretidir. Bu tavırların her biri ancak kendi şartları içinde anlaşılabilir ve her biri hastanın diğer duruma özgü görgü kurallarına nazikçe saygı göstermesine izin verir.

Dolayısıyla onlarla konuşmaya çalışanlara soğukça bakan ve ne kadar ayartıcı, sinirlendirici ya da yoğun olursa olsun personelin bütün tekliflerini reddeden hastalar vardır. Bu hastalar yine de, alışılmış kibarlıklar yapmadan sadece kendilerinin dikkatli bir şekilde başlattığı ve sona erdirdiği yüz irtibatlarına izin verirler. Aynı şekilde, koğuştaki birçok kişinin kapsama alanı dışında olan başka hastalar da, kendilerinin başlattığı karşılaşmalara yine kendi seçtikleri çok az sayıdaki diğer kişiyle beraber dâhil olurlar. Bu karşılaşmalarda araç; şifreli mesajlar, yabancı bir dil, fısılda-ma ya da birbirlerine yazılı ifadelerin verilmesidir. Sözlü karşılaş-malara dâhil olmak istemeyen bazı hastalar dans etmek ve kart oyunu oynamak gibi diğer karşılaşma türlerine dâhil olmaya hazırdırlar. Benzer şekilde, doğrudan gözlemlediğim bir hasta, diğer hastaların kendine gerektiği yerde verdiği selamı almayan ve boş gözlerle bakan ama hastaların sahnelediği bir oyunda baş-rolü oynamak gibi zor bir görevde tek bir imayı bile gözden ka-çırmayacak kadar kendisine güvenilebilecek biriydi.

O halde, beklendiği üzere yüz irtibatları konusunda doğru düzgün bir davranış sergilemeyi reddeden bir hasta odaklan-mamış etkileşimde çok daha yerinde bir tavır içinde olabilir.¹²³ Buna dair bizzat gözlemlediğim bir hastadan örnek verebilirim: Otuz iki yaşlarında genç bir kadın, “hastalığının” bir evresinde

123 Davranışa dair görgü kuralları hakkındaki kitaplar da aynı iddiayı dile getirir: Bkz. örneğin *Good Manners* (New York: L. M. Garrity and Co., 1929), s. 31: “Davranış” tarzları gayet iyi olan birçok insanın “konuşma” tarzları çok kötü olabilir. Dedikoducu ya da açık saçık hikâyeler anlatan kişiler olabilirler ya da insanların duygularını inciten şeyler söyleyebilirler. Yahut da o kadar gevezedirler ki başka hiç kimse onların yanında “ağzını açıp tek bir şey konuşamaz.”

giysilerini, yürüyüşünü, tavır ve edasını kadınlığının gerektirdiği şekilde çok düzgün bir sadelikle kontrol edebiliyorken konuşması ise çok berbattı. Başka bir evrede ise aynı hasta, sıcakkanlı bir hemşireyle beraber şehirde alışverişe çıkmakta ve bu esnada hem o hem de bakıcısı hastanın “normal” biri olmaya doğru “geçiş” yapması sebebiyle buruk bir sevinç duymaktaydı. Ancak örneğin, bu geziler esnasında olur da birisi ona ağzını açıp bir şeyler söyleseydi bütün makyaj dökülebilirdi. Zira bu evrede hasta, bütün sözlü etkileşimler bakımından sessizdir ve en iyi ihtimalle çok büyük bir baskıyla konuşabilmektedir.

Odaklanmış ve odaklanmamış etkileşim hususunda farklı kabiliyetlere sahip olunmasına dair dokunaklı bir başka örnek de Merkezî Hastane’de, içerisinde bulundukları ortamla ilgili olarak korku ve kaygı dolu olan ama yine de hâlâ hastaneye gelmeden önceki kişi olduklarını, vakur ve ciddi bir şekilde duruma hâkim olduklarını ispat etmek için gayretli bir şekilde çabalayan hastalardır. Orta yaşlı bir adam koltuğunun altında gazetesiyle ve diğer kolunda şemsiyesiyle sanki bir randevuya geç kalıyormuş gibi çok meşgul bir edayla yürüyordu. Genç bir adam, eskimiş gri fanilasıyla yine benzer bir telaşla ama dikkatle yürüyor ve sanki telaş içinde bir yerden geliyor ama başka bir yere de gitmiyor gibiydi. Fakat her iki adam da kendisine yaklaşan herhangi bir personel olması durumunda yönünü değiştiriyor ve yine her ikisi de yapılması gereken bir şey ya da bir selamlaşma teklifi gelirse acı içinde kafalarını başka tarafa çeviriyordu. Zira her ikisi de gördükleri kişilerin çoğuna karşı sessiz olma yolunu seçiyordu. Bu şartlar altında, durum içerisinde orta-sınıf yönelimine ait bir görüntü vermeyi başararak durumun idare edilmesi (bu insanlar için) o kadar tehlikeli ve zordu ki adeta günün en zor ve en büyük uğraşı demektir.¹²⁴ Şüphesiz başka bazı durumlarda, öyle

124 Tıpkı kişinin odaklanmış etkileşime dair kurallara uyamazken, odaklanmamış etkileşime dair kuralları kabul edebilmesi gibi, akıl hastalarında da buna benzer durumlar görülebilir. Bu durumlar mesela, dikkat çekecek kadar uygunsuz giyinmiş ama yine de toplumsal anlamda söz dinler olmaya hazır hoşsohbet akıl hastalarında gözlenebilir. İşte bu iki örnek

görünüyor ki normal şartlarda yerli yerince davranan kişilerin erişilemez oluşunu açıklayan şey korku değil daha ziyade düşmanlıktır. Bir personelin teklifini kabul etmek, kısmen o personelin meşruiyetini tasdik etmek demektir. Ve eğer o personel ciddiye almaya değer bir kişiye o zaman, onun temas kurduğu kişinin, yani bu hastanın da öyle gerektiği için koğuşa kapatılan bir akıl hastası olduğu yönündeki üstü kapalı kanaati de ciddiye alınması gereken bir görüştür. Bir kişi aklının başında olduğu düşüncesini güçlendirmek istediği için, akıllı olmadığının düşünülmesine yol açacak karşılaşmalara tenezzül etmez. Ancak kişinin bu tavrı, tam olarak hastanenin onun gerçekten akıl hastası olduğu yönündeki görüşünü tasdik etmesine yol açan bir erişilemezlik tavrı sergilemesine de yol açmış olur.

Erişilemezlik hakkında son bir husus daha belirtilmelidir. Daha önce de ifade edildiği üzere, konuşma odaklı irtibatlar çoğu zaman elimizdeki başka bir uğraşa tâbi olan ikinci dereceden bir uğraş olarak yürütülür. Mesela sigara içmek gibi yan uğraşlar da konuşma odaklı bir ana uğraşa tâbi olan ikinci dereceden uğraşlar olarak yürütülür. Sorun, orta-sınıf toplumunda bunların bir arada bulunmalarına dair sınırlamalarla ilgilidir. Örneğin elimizde, orta-sınıf mensubu denizcilerin herkes oradan ayrılana kadar “geminin helasına” gitmeyi ertelediklerine, çünkü işerken başkalarıyla konuşmak istemediklerine dair veriler vardır. Yine orta-sınıfa mensup bir kadından duyduğuma göre, kocası yanındayken ayak tırnaklarına oje sürmekten rahatsız oluyordu çünkü bunu yapmak çok fazla dikkat gerektiren bir iş olduğu için aralarında geçen konuşmaya yeterince kendini veremiyordu.

4. *Veda Etme Hakları*: Nasıl ki bir kişi başkalarının erişilebilir olmasını istismar etmemeliyse (ve ayrıca başkaları da erişilebilir olmak için nasıl ki çok fazla bedel ödüyorlarsa), aynı şekilde eğer irtibatla olduğu kişiler de, bilinen bazı ipuçlarıyla, bu irtibat-

---

odaklanmış ve odaklanmamış etkileşim arasında kavramsal bir ayırım yapmamızın gerekli olduğunu gösteren kanıtlardır.

tan kurtulmak istediklerini ima ya da ifade ederlerse, (nasıl ki o kişiler birden bire karşısındaki kişiyi bırakıp gitmiş olmama nezaketini göstermek için çok fazla bedel ödüyorlarsa) onları rahat bırakmalıdır. Bu veda etme haklarını hatırlatan bir şey, veda etme pratiklerinin yeni yeni öğrenilmekte olduğu ilkokul sınıflarında bulunabilir. Örneğin öğretmen, bir öğrenciyi çalışma kitabındaki yanlışları düzeltmek için masasına çağırdığında ve işi bittiğinde, görüşmeyi bitirmek için elini omzuna koyup onu geriye döndürerek yerine doğru yürümesi için sırtından nazikçe itmek zorunda kalabilir.

Kişiyi borçlu olunan ayrılma hakları ve geri kalan katılımcılara borçlu olunan nazik bir şekilde veda etme yükümlülüğü birbiriyle çelişiyor olabilir. Bu çelişki, çoğu zaman veda etme sürecini kolaylaştırmak için gizlice işbirliği yapan kişiler tarafından, iletişim hayatında çok sık görülen bir şekilde çözüme kavuşturulur. Bu anlamda iş hayatına dair görgü kuralları bize şu dersleri sunar:

Ne zaman ayrılmak gerektiğine dair size verilecek çıkış ipuçları bir hayli fazladır. Bunlar, “geldiğiniz için teşekkür ederiz” gibi çok kesin kapanış sözlerinden tutun da boş ve dalgın bakışlara kadar çeşitlilik gösterebilir. Fakat her hâlükârda bu işaretler görüşülen kişiden gelmelidir. Bunu göstermek için kişinin illa da aniden ayağa kalkması gerekmez; siz eşyalarınızı toparlayacak, sandalyenizin ucunda oturmaya başlayacak ve bir teşekkür konuşması yapmaya girişecek kadar önceden, ortamdaki o “git artık” havasını sezebilmelisiniz. Ayrıca, “çok mu zamanınızı alıyorum” gibi utanç verici bir soruyu soracak duruma da gelmemelisiniz. Baktınız ki kafanızdan böyle düşünceler geçiyor; gitme vakti gelmiş demektir.¹²⁵

Aslında insanlar kendilerini yardıma muhtaç hale getiren kişinin kendilerine yardım etmesine o kadar alışmışlardır ki, o kişi kendileriyle işbirliği yapmadığında başlarına gelen hadiselerle hiçbir şekilde başa çıkamayacaklarını düşünürler. Bu yüzden bazı akıl hastaları, personelden bir görevli onlara bu karşılaş-

manın artık bitmesi gerektiğine dair ne kadar imada bulunursa bulunsun, bir karşılaşma esnasında karşılarındaki kişiyi uzun süre alıkoyabilirler. Görevli yürüyerek hastadan uzaklaşmaya başladığında hasta kilitli kapıya kadar onu takip edebilir ve hatta o noktada bile hâlâ ona eşlik etmek isteyebilir. Böyle hallerde görevli hastayı zorla itmek ya da kendisini hızlıca o ortamdan kurtarmak durumunda kalabilir. Bu hareketiyle yalnızca hastanın öylece yüzüstü bırakıldığını göstermiş olmaz aynı zamanda ona yönelik ilgisinin de bir anlamda sadece bir gösteriden ibaret olduğunu ispatlamış olur. Seyyar satıcılar da benzer bir süreci işletirler: Onlar da yanına yanaştıkları kişinin, resmen gitmesine izin verilmeden bir karşılaşmadan ayrılıp giden biri gibi görünmemek için, bir şey satın almaya razı olacağı gerçeğine güvenirler.

7. Tanışıklık

Başka toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da özellikle yüz irtibatlarına girme imtiyazı ve şekliyle ilişkili olarak toplumsal kurumlar mevcuttur. Bunlardan ilki “tanışıklık” dediğimiz toplumsal ilişki biçimidir. İki kişiden her biri şahsen bir diğerini, onu başka herkesten ayıran bir bilgiyle tanıyorsa ve her biri böyle bir karşılıklı bilme ve tanıma durumunun var olduğunu kabul ediyorsa, tanışıklığın önkoşulları sağlanmış olur. İki şahıs arasında bu bilgi ilişkisi bir kez kurulduktan sonra, bazı istisnalar hariç galiba bu durum her iki kişiyi de birbirlerine karşı sınırlanabilir olmayan ve onları yeni bir konuma yerleştirerek toplumsal bir bağlılık sağlar. O noktadan sonra artık aynı sosyal duruma dâhil olduklarında yüz irtibatlarına dair ya bir göreve ya da hakka sahip olurlar. (Eğer bu kişilerden biri diğerinin “yüzünü” unutursa, diğer kişinin yalnızca hangi şartlarda tanışmış olduklarını hatırlatması yeterlidir ve bu durumda hem irtibat haklarını kazanır hem de çoğu zaman kendisinden özür bile dilenir.) Dolayısıyla, yüz irtibatlarını başlatma hakkı o derece önemlidir ki ilişkilerin en önemli malzemelerinden biri olarak var olmaya devam eder.

“Tanıma” tabirinin yaygın kullanımlarından ikisini açıklayarak tanışıklık kurumunu incelemeye başlayabiliriz. Birincisi *bilişsel tanıma* olarak adlandırabileceğimiz türdür ve bir kişinin diğerini, onun görünüşüyle ona dair bilgi çerçevesini ilişkilendirerek “konumlandığı” ya da teşhis ettiği süreç demektir. Suçluların tanınması için kullanılan “zanlı teşhis etme odaları”ndaki teşhis ritüeli bunun çok açık bir örneğidir; karşılaşıldığı varsayılan bir kişiyi, taşıması ya da giymesi beklenen bir şeyden yola çıkarak “tanımak” da bunun başka bir örneğidir. Genellikle, bilişsel tanıma, tanınan kişi ile özellikle ona münhasır olan bilgiyi irtibatlandırır, mesela ismini ya da belirli bir statü biçimini ya da ona has kişisel yaşam öyküsünü -kısacası onun şahsî kimliğini-. Ancak bazen bilişsel tanıma sadece, bir kişinin daha genel bir toplumsal kategorinin içine, fakat kategorinin herhangi bir üyesinin çok kritik rol oynayabileceği bir bağlama konumlandırılmasına işaret edebilir. Örneğin yankesiciler şahsen tanımadıkları bir sivil polisi fark ettiklerinde, hırsızlar arasında söylendiği üzere, onu hemen gözünden tanıyıp “bu duruma göre davranırlardı”.¹²⁶ O halde, bilişsel tanıma toplumsal olarak ya da şahsen ötekini teşhis etme sürecidir.

İkincisi ise mesela bir tebessüme ya da selamlamaya karşılık verildiğinde olduğu gibi, irtibat kurma hamlesini açıkça hoş karşılamak ya da en azından kabul etmek demek olan “sosyal tanıma”dır. Belki de burada, irtibat içerisindeki özel bir role uyum sağlanmasını da bu kategoriye dâhil etmeliyiz, mesela bir oturum başkanının konuşmacılardan birinin söz alma isteğini kabul etmesi ve ona söz vermesi örneğinde olduğu gibi. Bilişsel tanıma, gizli bir casusun sergileyeceği özel bir davranıştır fakat insanın bunu yaptığını dışı vurmada yapabildiği gayet zordur. Sosyal tanıma ise biriyle bilhassa ritüel bir temas jesti işlevi gören bir bakıştır.

126 D. W. Maurer, *Whiz Mob, Publication of the American Dialect Society No. 24*, 1955, ss. 140-141: Hem McCarthy hem de Wilkerson (iki detektif) o olağanüstü beceriyi sergilemekle, *adamı gözünden tanıyıp ona göre davranmakla* meşhurdular -yani şahsen tanımasalar bile herhangi bir suçluyu giyiminden, tavırlarından, görünümünden davranışından ayırt etmek-.

Daha önce de belirtildiği üzere, bazı sosyal tanıma şekillerini gerçekleştirmek için katılımcıların birbirlerini bilişsel olarak tanımaları ya da tanıyormuş gibi yapmaları veyahut da böyle yapmadıkları için özür dilemeleri gerekir. Demek ki umulacağı gibi, birbirlerini çok iyi tanımayan iki kişi karşılaştıklarında yüze dokunan iki tür yeni ifadeyi ayırt edebilmek mümkündür: ötekinden sosyal tanıma bekleyen kişinin yüz ifadesi ve karşındakini, fiziksel olarak tanıma ya da “konumlandırma” gibi hızlı bir bilişsel süreçten geçen kişinin yüz ifadesi. Her iki ifade de elbette çoğu kez eşzamanlı olarak ortaya çıkar ve böyle de olması uygundur. Başka bazı zamanlarda sosyal tanıma ifadesi anlık ve mahcup edici bir şekilde diğerinden daha önce ortaya çıkabilir. Ve bazen, kişinin ötekiyle tanışık olduğunu kabul etmesinin kendisi için tehlikeli olacağı hallerde, sosyal tanıma ifadesi olmadan “konumlandırma” ifadesini görebiliriz, örneğin kişi, hakkında bir şeyler bildiği ama daha önce hiç tanışmadığı biriyle tesadüfen karşılaştığında olduğu gibi.

Tanışıklık hakkında sorulması gereken sorulardan biri şudur: Tanışıklık herhangi bir ilişkinin ne derece önemli bir parçasıdır?

Genellikle tanışıklık, karşılıklı kişisel tanımaya dayanan bütün toplumsal ilişkilerin bir boyutunu oluşturmaktadır; derece ve tür açısından çok büyük farklılıklar arz eden ilişkiler bu boyuta eşit düzeyde sahiptir. Yine de tanışıklığın ilişkinin pek de önemli olmayan bir tarafını oluşturmasını bekleyebiliriz. Fakat istisnalar da vardır. Yaygın görüş, “sadece bir tanıdık” tabiriyle sosyal tanıma haklarının ilişkinin en temel esasını oluşturduğu bir ilişki biçimini tanımlamaktadır. Ayrıca şahıslar dışarıya “kapalı” olduktan sonra ilişkilerinin çürümesi mümkündür. Bu kişilerin ilişkisi sadece “yine de hâlâ konuşabilir durumda oldukları” noktaya kadar aşınır. Ya da bu noktanın da ötesinde (tutarsız bir sıçrayışla) “konuşmadıkları” bir noktaya da gerileyebilir. Her iki durumda da ilişkinin nasıl bir şeye dönüşeceğini tanımlama gücü yalnızca irtibat kurma pratiklerine devredilir.

Tanışık olunan kişilere sosyal tanıma sağlama yükümlülüğünün -yani bu kişiler için kolaylıkla erişilebilir olma yükümlülüğünün- getirdiği özel mecburiyet farklı şekillerde ortaya çıkarılabilir. Orta-sınıf toplumlarında “görmezden gelmeye”, yani bir karşılaşma teklifini belirgin şekilde reddetmeye karşı çok açıkça bir tabu olduğunu görürüz. Âdâb-ı muaşeret kitapları bu tarz bir iletişim davranışına karşı birçok ikaz içerir:

Genel bir kural olarak sokakta karşılaştığınız bir kişiyi asla *görmezden gelmeyin*. Siyasi tanışıklıkları ya da gemide karşılaştığınız biriyle olan tanışıklığınızı bile dünyadaki en ufak bir hareketle bile olsa fark ettiğinizi göstermelisiniz. Eğer onlar sizinle sohbet etmeye ya da arkadaşlarını sizinle tanıştırmak için sizi durdurmaya cüret ederlerse işte o zaman takma gözlerinizi kullanmanın ve “sizi hiç tanımıyorum” demenin zamanı gelmiştir.¹²⁷

Bayan Post bu örneğin biraz daha günümüze uygun bir versiyonunu sunmaktadır:

Bir tanıdığınızın “sizi görmeden” yanınızdan geçip gitmesi çok sinirlendirici olabilir ancak dalgınlıktan kaynaklı görmeme ile gördüğü halde kasten küçümsemeyi karıştırmamak için dikkatli olmalısınız.

“Yok Sayma”

Bir kişinin ötekine doğrudan bakması ve onun selamını kabul etmemesi o kadar büyük bir nezaketsizliktir ki, selamı alınmayan kişi ancak kesinlikle affedilmez bir suç işlemişse böyle bir küçümseme haklı görülebilir. Bir hanımefendi bir beyefendiyi, o adam en ağır suçlardan birini işlemediği sürece “görmezden gelemez.” Oysaki bir beyefendi, incelik gereği bile olsa hanımefendi olarak görülebilen bir kadını hiçbir şartta “görmezden gelemez.”

“Görmezden gelme” ve dolayısıyla yok sayma [zayıf görme yeteneğinden ya da unutkan hafızadan] çok daha farklı bir şeydir. Bu doğrudan apaçık bir reddetme bakışıdır ve sadece

127 *The Laws of Etiquette*, by “A Gentleman” (Philadelphia: Carey, Lee and Blanchard, 1836), s. 62.

yöneldiği kişiye karşı aşağılayıcı değil aynı zamanda tanık olan herkes için mahcup edicidir. Ne mutlu ki bu tarz bir davranış kibar topluluklarda pek bilinmeyen bir şeydir.¹²⁸

Bu kuraldan şu sonucu çıkarabiliriz ki eğer bir kişi başkasıyla selamlaşma şeklinde bir irtibata girmek istemiyorsa, genellikle karşı tarafın, ortaya çıkan bu saygısızlığın farkında olunmayan bir görmeyişinden kaynaklandığına inanmasını (ya da en azından alttan almasını) sağlayacak şekilde davranır. Buna karşın, eğer teklifi yapan kişi nasıl karşılanacağı konusunda şüphe içindeyse, teklifinin reddedilmesi halinde kendisini sosyal anlamda iyice değersiz biri haline sokmamak için selamlama konusunda çok açık bir şekilde ısrarcı olmayacaktır. Ve bir kişinin diğer bir şahsı görmezden gelmeye mecbur hissedebileceği bilindiği zaman, bu iki kişinin bizzat kendileri bir araya gelmemek için uğraşıp dururlar ve orada bulunan diğer kişiler de onların bir araya gelmemesini sağlamaya çalışır, böylece bir kaçınma ilişkisi kurulmuş olur. Görmezden gelmeye karşı oluşan bu tabu sadece resmî bir görgü kuralı meselesi değildir. İki kişinin birbirine düşman olmak için çok büyük bir ahlâkî gerekçesi olduğunda bile, eğer kaçınılmaz bir şekilde bir araya gelirlerse, muhtemelen medenî şekilde bir iki kelam edebileceklerdir. Bir araya getirildiklerinde konuşur durumda olmadıklarında bile yine de karşılıklı olarak kafa sallama ya da baş selamı şeklinde tanıma işaretleri yapmak konusunda kontrol edilemez bir dürtü hissedebilirler. Bu ufak nezaketin bizim için özel bir anlamı vardır, zira bu gibi selamlaşmaları yapamayacak kadar aralarının kötü olması onların genel itibarıyla o durumda birbirlerine karşı düşmanlık hisleriyle dolu iki insan olarak, sosyal ortama uygun düşmeyen kişiler gibi algılanmalarına yol açar. Dolayısıyla bir kişiyi görmezden gelmek, daha genel çerçevede topluluğa karşı bir saygısızlıkta bulunmak ve topluluğun, bütün katılımcılardan talep ettiği asgarî dayanışmaya karşı çirkin bir duyarsızlık göstermek demektir.

O halde tanışıklık, kişileri birbirlerine sadece geçici tebes-

128 Emily Post. *Etiquette* (New York: Funk and Wagnalls, 1937). s. 30.

sümler şeklinde irtibat teklifleri sunmaya mecbur kılar. Bu âdet, topluluğun iletişim kurallarının o ana has özel ilgileri nasıl kolaylaştırdığını bir kez daha gösterir. Ancak iletişim düzenlemelerine daha fazla ışık tutan, her biri kendine has bazı uyarlamaların olmasını da beklemeliyiz.

Örneğin öyle şartlar vardır ki, bu şartlarda başkalarını da dikkate alarak onlara saygı göstermek, sosyal tanımanın ve selamlaşmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirleme hakkının o kişiye verilmesini gerektirir. Bu yüzden, eğer içinde bulunan kişiye olumsuz yansıyan şartlar varsa, (özellikle bu kişi bir kadınsa ve erkek bir tanıdık tarafından orada olduğu fark edildiyse) orada bulunmayı cesaretle göze alması sebebiyle, kaybedecek çok şeyi olan kişiye irtibat kurulup kurulmayacağına karar verme hakkı tanınabilir. Görgü kurallarına dair yazılar yazan bazı kişiler şöyle düşünmüşlerdir; bir beyefendi bir hanımefendinin hangi durumlarda tanınmak istemeyeceğini asla bilemeyeceği için, ilk hamle her zaman kadından gelmelidir:

Sokakta bir kadına, onun sizi fark ettiğini başının bir hareketinden anlamadığınız sürece seslenmemek çok üstün bir edep ve görgüye sahip olduğunuzun işaretidir.¹²⁹

Fakat başka yazarlar da bu sınırlamayı biraz değiştirmiştir:

Yaygın usule göre, önce bir hanımefendinin bir beyefendiye başıyla selam vermesi beklenir, fakat birbirini tanıyan insanlar pekâlâ bu görgü kuralına riayet etmeye gerek duymadan bu konuda içlerinden nasıl geliyorsa öyle davranabilirler.¹³⁰

Şunu da söylemeliyiz ki bazı toplumlarda karşı cinsler arasındaki sosyal tanıma kadının itibarını çok açık bir biçimde tehlikeye atabilir ve tam da bu yüzden sınırları düzgün bir şekilde çizilmelidir. Hindu toplumu bunun örneklerinden biridir:

Aile topluluğu dışında, karşı cinsler arasındaki ilişkiler cidden çok sınırlıdır. Kadınlar uzun peçelerle örtünürler ve yaklaşan

129 *The Laws of Etiquette*, s. 60.

130 Emily Post, *Etiquette*, s. 29.

bir adam karşısında başlarını eğip ağırbaşlı ve çekingen bir şekilde yere bakmaları beklenir. Genç erkekler ve kızlar arasındaki buluşmaya yönelik merhametsiz kısıtlamaların doğal sonucu neredeyse en ufak bir karşılaşmanın bile kaçınılmaz bir şekilde cinsel ilişkiye kadar gidebilecek bir durum şeklinde yorumlanmasıdır.¹³¹

Paraguay'daki kır hayatı bize buna dair başka bir örnek sunar:

Bir kadın her zaman çok daha ihtiyatlı olmalıdır. Sokakta güpegündüz olsa bile bir adamla sanki özel bir sohbet içerisindeymiş gibi bir izlenim vermekten kaçınmalıdır.¹³²

Sosyal tanıma ve yüz irtibatları hususundaki incelik elbette yalnızca karşı cinsler arası ilişkilerle sınırlı değildir, aksine bu, bir tarafın tanınmaya ilişkin irtibatlar konusunda fazladan hak sahibi olduğunun düşünüldüğü ya da dikkatli muamele edilmeye değer görüldüğü bütün durumlarda karşımıza çıkar.¹³³

Bir kişinin tanıdığı birini bilerek görmezden gelebileceğini ya da tanıyabileceğini veyahut da onu çeşitli şekillerde tanımaktan kaçınacağını varsaymak, meseleler hakkında aşırı basitleştirilmiş bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açabilir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu süreç kolaylıkla planlanarak kontrol edilemez ve eylem stratejileri hakkında karar verilirken mutlaka kontrolsüz kalma durumu da hesaba katılmalıdır. Muhtemelen

131 G. M. Carstairs, "Hinra and Jiryan: Two Derivatives of Hindu Attitudes to Sexuality," *British Journal of Medical Psychology*, 29 (1956), 135-136.

132 E. R. and H. S. Service, *Tobati: A Paraguayan Town* (Chicago: University of Chicago Press, 1954), s. 207.

133 1949 yılı civarında Britanya'nın taşrasındaki bir üniversitede yaşanan gayri resmî sosyal hayattan şahsen bir örnek verebilirim. Birbiriyle tanışık olan alt düzey görevlilerle daha kıdemli görevliler personel odasında bir araya geldiklerinde, eğer yanlarında çok az sayıda kişi varsa, daha alt düzeyde olan kişi bazen kıdemli olandan uzakta oturmanın samimiyetsiz ve soğuk bir davranış olacağını ve çok kolay sohbet edebilecekleri bir mesafede oturmanın da küstahlık olarak görülebileceğini düşünebilir. Bu yüzden, tam bu iki mesafenin ortasında bulunan bir sandalyeye oturur ve böylece daha kıdemli olan kişinin, eğer olacaksa, aralarında ne kadar sözlü etkileşim olacağını belirleyebilecek bir konumda bulunmasını sağlar.

kişi doğru düzgün bir şekilde tanımanın ne olduğunu bir kez öğrendikten sonra bu davranış biçimi onu derinden etkiler. Bu nedenle onun, yerinde ve elverişli bir dizi faaliyetin ne olması gerektiğine dair bakış açısı, aslında o durum içerisinde kendiliğinden doğal olarak takip edeceği davranış çizgisi olmayabilir. Mevcut davranış biçimi hakkında rasyonel bir şekilde karar verirken pekâlâ daha otomatik bir biçimde ortaya çıkacak eğilimleri ya da daha doğrusu onun için otomatik eğilimlere dönüşmüş olan tavırları bastırmaya çalışabilir. (Bu husus iletişim davranışlarında her zaman karşılaşılan ve su yüzüne çıkan bir etkidir.) Eğer bir kişi her şeye rağmen kendiliğinden ilgi duyduğu ve dikkatini çeken bir başka kişiye bakmaktan kaçınıyorsa, bunu özel bir kasıtle ve ne yaptığının gayet farkında olarak yapmaktadır. Ancak kişi dikkatini kendiliğinden çeken birine bakmayarak, genellikle karşısındaki kişiyi bilerek engellediği bir hareket sergilemiş olur. Mesela insan bir kişiyle yüz irtibatına girmeyi istemesine rağmen eğer toplumsal olarak karşılaşmayı kendi başına başlatamayacak bir konumda ise böyle bir durum yaşanır.

Toplumsal etkileşime dair birçok sahnenin fiziksel niteliğinin, bir kişinin yapmaya niyetlendiği şeyle farkında bile olmadan yapmaya başladığı şey arasında tutarsızlık ortaya çıkmasında büyük etkisi vardır. Çoğu zaman durum içerisinde birçok görsel ve işitsel iletişim engeli bulunur -bunlar genelde diğer insanların bedenleri ve faaliyetleridir- ve bu engeller mesela birini görmeyen kişi için zayıf da olsa mazeret teşkil eder ve görülmeyen kişi de bunu karşı tarafın geçerli mazereti olarak benimsemeye hazırdır. Bu gibi engeller iletişim kurallarını daha esnek hale getirirken, bir kişinin irtibat kurmak üzere başka birine yöneldiği ancak o kişinin müsait olup olmadığı konusunda tereddüt ederek duraksadığı halleri de artırır. Buna bir romandan örnek verilebilir:

O [Rigault], Gustave-le-Bon sokağına girdiğinde sokağın öbür ucunda karşı kaldırımında yürüyen üstad Marguet'i gördü. Onunla karşılaştığında hep kaygı dolu şiddetli bir sancı hissedir-

yordu. Gerçek şuydu ki bazen avukat onu tanıyordu, selamına karşılık veriyor ve hatta ondan önce kendisi selam veriyordu ancak kimi zaman da onu hiç fark etmeden yanından geçip gidiyordu. Bu durum tamamen tesadüfî olabilirdi ya da her zaman keyfince davranmasından kaynaklanıyor olabilirdi. (O ise şehrin bu en tanınmış simalarından biri olan kişiyi her zaman tanırdı, düşünceleri başka yerlere dalmış olsa bile içgüdüleri onu uyarır ve en azından elini şapkasına götürüp selamını veririrdi.) Rigault bu sefer serinkanlılığını korudu ve sağlam durdu, o arada da kaçamak bakışlarla diğerinin ne yaptığını görmek için yan yan baktı. Avukat gözlerini yere indirmiş yürüyor ve çok dalgın görünüyordu. Rigault şapkasını kaldırdığında muhtemelen fark edilmeyeceğini düşündü ancak en son anda bu hareketi yapmaya karar verdi. Böylece yaptığı hareketi tamamlama imkânına ya da sanki kulağını kaşıyormuş gibi yaparak aslında şapkasını kaldırmamış gibi yapma imkânına kavuşmuş olacaktı. Fakat daha sonra sebepsiz ve neredeyse dinî bir vesvese hareketlerini hızlandırmasına yol açtı. Elleri şapkasına gittiğinde hâlâ aynı hizada olacakları alışılmış, eşit konumdan sadece dört adım uzaktaydılar. Üstad Marguet karşı kaldırımdan baktı ve yeterli bir jestle karşılık verdi ve Rigault birdenbire rahatladı, adeta bir mutluluk dalgasının içinden geçtiğini hissetti. Bu his kendinden memnun bir kibirden daha fazlasıydı; bu, bir karşılık almış olmanın hoşluğu ve toplumsal bir içgüdü'nün tatmin olmasıydı.¹³⁴

Tanışıklığın toplumsal hayattaki rolünü anladığımızda, bu ilişkinin iki kişi arasında nasıl gelişebileceği sorusunu sormaya yöneliriz. Galiba tanışıklık “gayri resmî” bir şekilde gelişir; mesela aynı ofiste ya da fabrikada çalışan kişiler birbirlerinden “haberdar olmaya” başladıklarında ve bunu yavaş yavaş karşılıklı olarak kabul ettiklerinde, bu haberdar olma hali birbirini tanımaya doğru gider. Örneğin ritüel anlamda umursamaz ve saygısız olan genç çocuklar arasında bunun özel bir örneğini görebiliriz. Bu örnekte otomatikman tanışık sayılmak için bir gencin diğerinin aynı okula gittiğini bilmesi yeterlidir.

134 Marcel Aym , *The Secret Stream*, trans. Norman Denny (New York: Harper & Bros., 1953), s. 30.

Her ne kadar katılımcıların farklı toplumsal statülere sahip olması sınırlayıcı bir etken olsa da, tanışıklık aynı karşılaşmaya gayrı resmî olarak beraber katılma sonucunda da elde edilebilir. Buna dair bir örnek, hastanedeki hademenin doktorun kendisine yönelik davranışına nasıl karşılık verdiğine ilişkin, başka bir hademenin naklettiğine göre yazılmış görüşme kaydından alınabilir:

Elbette onların [doktorların] hepsi bir değil. Bazıları, eğer size takmışsa, merhaba bile demez. Mesela Dr. Zeigler'e bakalım. Bir keresinde buraya gelmişti ve Al'den kendine ait bir şeyi tamir etmesini istemişti. Al elindeki işi bırakıp gitti ve onun eşyasını tamir etti. Al tamirâtı yaparken Zeigler olabildiğince nazikti, onun yanında arkadaşça duruyor ve sohbet ediyordu. Oysa geçenlerde Al onunla koridorda karşılaştığını ve Zeigler'in sanki daha önce Al'i hiç görmemiş gibi geçip gittiğini söyledi. Al o olaydan beri doktorla defalarca karşılaştığını ancak doktorun onu tanımasına asla izin vermediğini söyledi. Al bana, "sence onu rahatsız eden neydi?" dedi. Ben de ona, "bilmem ki Al, belki de bu doktorlardan bazıları bizden daha iyi olduklarını düşünüyorlardır, çok da kafayı takma" dedim.¹³⁵

Bizim toplumumuzda tanışıklık ilişkisi "resmî olarak" da gelişebilir; mesela iki insan üçüncü bir kişi tarafından tanıştırıldıklarında ya da koşullar uygun olduğunda kendi kendilerine tanıştıklarında. Bir tanış[tırıl]manın, gayrı resmî olarak gelişen tanışıklığa göre, daha kalıcı bir etkisinin olması gerektiği düşünülür, zira sonrasında artık tanıştırılan kişileri birbirlerine karşı özel ve erişilebilir bir konumda tutar. Fark şudur ki gayrı resmî tanışıklıklar, aslında katılımcılar birbirlerinin adını bile "bilmeden" ortaya çıkıp gelişebilir. Resmî tanışıklıkta ise, muhtemelen iki tarafın birbirinin adını öğrenmesi ve artık birbirlerine adlarıyla hitap etme sorumluluğuna sahip olmaları söz konusudur. Bu yüzden birbirleriyle resmen tanıştırılan kişiler ya da gayrı resmî

135 Görüşme şurada kaydedilmiştir: E. Lentz, "A Comparison of Medical and Surgical Floors" (New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, 1954).

tanışıklıkta birbirlerine adlarıyla hitap eden kişiler için unutma kusuru iki ayrı şekilde gerçekleşebilir: belirli bir kişiyi tanıması gerektiğini bilmemek (günahların en büyük olanı); kişiyi tanıdığını bilmek ama adını hatırlayamamak.

Eğer tanışıklık, kişileri öncelikli bir iletişim ilişkisine sahip olacağı bir konuma yerleştiriyorsa ya da daha doğrusu, tanışıklık öncelikli bir iletişim ilişkisiyse, o zaman neden bazı kişilerin sorun yaratacak tanışmaların gerçekleşebileceği yerlerden ve durumlardan kaçınacağını anlayabiliriz. Daha da önemlisi, kolaylıkla anlaşılabilir ki onları tanıştıran kişi, iletişim ilişkisini değiştirdiği iki kişiden bu yeni ilişki sebebiyle birbirlerine zarar gelmeyeceğinden emin olmak gibi bir yükümlülük hissedebilir. Genelde fakirden zengine, erkekten kadına, zayıftan güçlüye bu tür bir zarar geleceği düşünüldüğü için, tanıştıran kişi kendini, tanışmayı gerçekleştirmeden önce kaybedecek daha çok şeyi olan kişiden müsaade almak zorunda hissedebilir ve kazanacak bir şeyleri olan kişinin de bu ilişkiye itiraz etmeyeceğini düşünür.¹³⁶ Tanıştıran kişi, şartların çok samimi olduğu ya da devamlılık gösterdiği durumlarda, tanıştırılan kişilerin haklarından feragat etme nezaketini göstermesini zorlaştırmak için muhtemelen özel bir çaba sergilemek zorunda kalacaktır. Bir âdâb-ı muaşeret kitabında işaret edildiği üzere:

Tanıştırmanın her iki taraf için de hoş karşılanacağından tam olarak emin olmadığınız sürece, asla kamuya açık mekânlarda insanları birbirleriyle tanıştırmayınız. Saygın bir kişiyi, tanıyıp

136 Bu hususta bazı kültürler-arası benzerlikler bulabiliriz. Örneğin şu çalışmada: M. Dixon, "Japanese Etiquette," *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, 13 (1885), 1-20, s. 2: "Tanıştırmanın her iki taraf için de hoş karşılanıp karşılanmayacağı bilinmediği sürece, arkadaşlar ya da tanıdıklar birbirleriyle tanıştırılmayabilir. Ancak varsayalım ki iki kişi aynı sosyal konumda ve aynı mevkideler, bunlardan birinden gelen tanıştırılma talebini, diğerine önceden sorup müsaadesini almaya gerek duymaksızın kabul etmek uygundur. Daha alt düzeydeki birini daha üst mevkideki biriyle, üst mevkideki kişinin iznini almadan tanıştırmaya çalışmaksa pek de yerinde bir davranış değildir. Oysa üst mevkideki birinin alt mevkideki biriyle tanışma talebi hemen kabul edilmelidir."

tanımamayı umursamayacağı biriyle tanıştırmaya kalkışmaktan daha büyük bir sosyal gaf yapmak mümkün değildir. Bilhassa insanların birbirlerine son derece yakın olmak durumunda kaldığı ve bu yüzden de tanıştırılmış olma fırsatından yararlanarak haddini aşan tanıdıklardan kaçınmalarının gayet zor olduğu gemilerde, otellerde ve diğer çok küçük ama kamuya açık yerlerde bunu yapmak sosyal anlamda büyük bir pot kırma sayılır.¹³⁷

Toplumumuzda tanış[tırıl]mayı sağlayan kurumsal örüntüleri anlamaya çalışırken yaşadığımız zorluklardan biri, bizim kişilerarası hürmet ve saygı sistemimizdir çünkü tanış[tırıl]ma hadisesi, bu sistemin ritüel anlamda en temel birimlerindendir.¹³⁸ İnsan bir kişi “ile” beraberken, yeni gelen kişiyle temasın açıkça kısa olması gerektiği durumlar hariç, ikinci bir kişiyle karşılaşma şansı o ikisinin tanıştırılmasını gerektirir. Orta-sınıf toplumlarında, tanıştırılmamak, tanıştırılmayan kişilerden birine ya da her ikisine karşı bir hakaret olarak algılanabilir. Bu geleneğin temelinde yatan kural ise uygun şartlarda kişinin tanıdığı iki bireyi birbirleriyle tanıştırma hakkının olmasıdır. (Bu kural insanın “tanışma ayarlama” baskısı ya da yükümlülüğü hissetmesine neden olabilir).

Zarurî tanış(tır)maların ortaya çıkardığı sorunlarla çeşitli şekillerde baş edilebilir; tanışıklıklarını, birbirleriyle tanışmaktan mahcup olmayacak, toplumsal olarak eşit olduğu düşünülen insanlarla ve tanıştırılmış olmanın sağladığı fırsatları istismar etmeyecek güvenilir kişilerle sınırlamak gibi çok sık başvuru-

137 Emily Post, *Etiquette*, s. 16.

138 Tanış[tırıl]ma *biçimleri* de *bizat* saygı ve hürmet sistemiyle bağlantılıdır ve tanıştırılan kişilerin mevkileri arasındaki farklılıklar hissedilecektir. Bu yüzden “kibar bir toplumda” âdet, alt düzeyde olan kişinin üste mevkidekine tanıştırılmasıdır. Aynı zamanda kullanılan isimlendirmeler de asimetrik olabilir; yani bir kişi ilk adıyla tanıştırılırken ikincisi ise resmî unvanıyla tanıştırılır. Ve ister simetrik isterse asimetrik olsun, kullanılan isim çifti lakaplardan tutun da medenî unvanlara kadar resmiyet hiyerarşisinin farklı yerlerinden seçilebilir. Son olarak iki kişi arasında belli bir isimlendirmeyi kullanmaya başlama veya kullanılabildiği değiştirme hakkı iki kişi arasında farklı şekillerde bölüşülebilir.

temel bir yol vardır. Bayan Post'un belirttiği üzere orta sınıf insanlara özgü bir görgü kuralından bahsedebiliriz:

İki kişi -arkadaş ya da tanıdık- birlikte yürürken, onlardan biriyle konuşmak için duraklayan üçüncü bir kişiyle karşılaştıklarında, diğer kişi yavaşça yürümeye devam eder, orada münasebetsizce durup tanıştırmayı beklemez. Eğer üçüncü kişiyle konuşan arkadaş onun da aralarına katılmasını isterse o zaman aheste aheste yürümeye devam eden diğer arkadaşına yetişirler ve tanıştırılırlar. Ancak üçüncü kişi davet edilmediği sürece onlara katılmamalıdır.¹³⁹

Ayrıca böyle zamanlarda ve hatta geçici bir süre için geniş sosyal ortamlarda gerçekleşen tanışmalar bazen tanıştırılan her iki tarafça da sadece “nezaketen” tanışma olarak görülür ve bu kişiler bir dahaki sefere benzer bir ortama girdiklerinde sanki tanışmamışlar gibi davranırlar ve bu tanışıklığı kullanmazlar. Her ikisi de tanıdık olduklarına dair birbirlerine bazı ön işaretler vermediği sürece durum böyledir. Sonuç olarak, birbiriyle tanışık olmayan kişilerin statüleri arasında belirgin bir farklılık olduğu zaman, tanıştırılma olmadan tanışıklık oluşturmak için bir strateji kullanılabilir:

Bazen bir kişiyle konuşurken, doğrudan tanıştırmadan başka birini de sohbete dâhil etmek isteyebilirsiniz. Mesela düşünün ki tohumcuyla konuşuyorsunuz ve bir arkadaşınız bahçenize gelip size katılıyor. Arkadaşınızı selamlarsınız ve ona dönüp, “Bay Smith şu tespih çiçeklerini ekmemi ve aralara da hezaren çiçeklerinden eklememi tavsiye ediyor” diyerek arkadaşınızı da sohbete dâhil edersiniz. Arkadaşınız çiçek tarhının rengindeki değişiklik hakkında bir fikir verse de vermese de, sohbetinizin bir parçası haline gelmiş olur.

Tanışıklığın, kazara bir araya gelen kişilerin biri ya da her ikisi tarafından hoş karşılanıp karşılanmayacağından emin olmadığınız durumlarda yine bu şekilde tanıştırmaktan kaçınma manevrasına başvurulur.¹⁴⁰

139 Emily Post, *Etiquette*, ss. 16-17.

140 *A.g.e.* ss. 17-18.

Hizmetçileri eve gelen misafirlere tanıtırken de yine benzer şekilde böyle yarım yamalak bir tanıştırma gerçekleştirilir.¹⁴¹

8. Birbirlerini Tanımayanlar Arasındaki İrtibatlar

Genel bir kural olarak denilebilir ki sosyal bir durumda birbirlerini tanıyan kişilerin yüz irtibatına girmemek için geçerli bir sebeplerinin olması gerekir, oysaki birbirlerini tanımayanların ise yüz irtibatına girmek için bir sebebe ihtiyaçları vardır.¹⁴² Bu iki kuralda da aynı temel ilkenin işlediği görülür, yani bireyin farklı karşılaşmalara açılma kabiliyeti yüzünden huzur ve mutluluğunun tehlikeye atılmaması gerektiği ilkesi. Birbirini tanıyan kişiler söz konusu olduğunda, kişinin sosyal tanınma sağlama konusunda gönüllü olması, diğer kişiyi görmezden gelinmek gibi bir hakareten kurtarır. Tanışmayan insanlar söz konusu olduğunda ise kişinin karşılaşma için ısrar etmekten kaçınma konusunda gösterdiği iyi niyet, diğer kişiyi yersiz ve zamansız talepler ve isteklerle istismara uğramaktan kurtarır.

Eğer iletişim davranışının temelinde örtük bir sözleşmenin bulunduğu yönündeki varsayım doğruysa, birbirini tanımayan iki kişinin bir tür yüz irtibatı içerisinde uygun bir biçimde bir arada bulunabilecekleri bazı şartların olduğu sonucuna varabiliriz -bunlar bir kişinin diğerine yaklaşabileceği şartlardır-; çünkü daima temas kurmanın getirdiği örtük tehlikeyi etkisiz kılacak koşulları hayal edebilmek mümkündür.

Şimdi Amerikan orta-sınıf toplumunda birbirini tanımayanlar arasındaki irtibatın hoş görüldüğü ve hatta bazen mecburî olduğu bu durumlardan bazılarını ele alacağım.¹⁴³

141 *A.g.e.* s. 18.

142 Bu hususta Anglo-Amerikan geleneği ile Latin geleneği arasında çok açık bir şekilde fark edilir bir ayrım vardır. Latin geleneğinde bir yabancıyla herhangi bir karşılaşmaya dâhil olmaya çok daha fazla müsaade edilmektedir. Bu iki farklı davranış sisteminin ilginç bir tasviri için bkz. Millicent Fenwick, *Vogue's Book of Etiquette* (New York: Simon and Schuster, 1948), ss. 117-118.

143 Burada vurgulanmalıdır ki, bu hususta ve ele alacağımız diğer iletişim

1. *Maruz Kalınan Konumlar*. Her toplumsal konum, o konumu işgal eden kişiyi belli bir gruptaki öteki insanlarla irtibata açık hale getiren bir düzenleme olarak görülebilir. Bazı durumlarda bu öteki kişiler temelde kişinin zaten tanıdık olduğu ya da mevcut irtibat içerisinde yeni tanıştırıldığı insanlarla sınırlı olabilir. Tezgahtar ve resepsiyon görevlisi gibi diğer konumlarda ise, kişi her zaman kendisini tanımadığı öteki kişilerin ona yaklaşmasına hazır halde tutmaya mecburdur; bu, gündelik işlerinin bir gereğidir. (Bu gerçek bazı kişilerin gereken rolü yerine getirirken bundan memnun olmasını sağlarken bazı kişiler ise bunu toplumsal anlamda aşağı görülen bir rol olarak hisseder.) İşte bu, tanışmayanlar arasındaki önemli bir irtibat hali olan ve toplumsal mesafeleri ihlal etmeyen bir örnektir, zira düzgün ve terbiyeli müşterilerin böyle karşılaşmaları başlatmak istemelerinin apaçık bir sebebi vardır.

Ancak görevli kişiyi meslekî-ötekilerden daha fazlasına açan toplumsal konumlar da vardır. Örneğin, şehirlerde polisler, rahiplere ve çoğu zaman köşe başlarındaki gazete bayilerine çok çeşitli bilgi ve yardım talepleri olan bir sürü farklı insan gelir çünkü kısmen hiç kimsenin bu kamusal figürleri istismar etmeye çalışmayacağını gayet açık olduğuna inanılır. Polisler ve rahiplerin durumu bilhassa ilginçtir çünkü yabancılar onlardan bilgi talep etmek için sadece bir selam vererek irtibat kurabilirler.

Ayrıca toplumumuzda yaşlı olmak ya da çok genç olmak gibi¹⁴⁴ son derece geniş statüler vardır ki bazen bunlar kutsal

---

düzenlemelerinde toplumdan topluma birçok fark vardır. Açıklayıcı bir yorum için şu kitapta Hindistan'da sokaktaki davranış biçimlerine dair bahislere bkz. N. C. Chaudhuri, *A Passage to England* (London: Macmillan, 1959), ss. 82-86.

144 Bazı şehirlerde çocuklara çok küçük iyilikler karşılığında istenildiği zaman yaklaşılabilir. Öte yandan, tahmin edilebileceği üzere, Chicago gibi daha meşakkatli ve yaşaması zor şehirlerde tanımadıkları çocuklarla yüz irtibatına giren yetişkinlerin uygunsuz planlar yaptıklarından şüphe edilebilir ve bu yüzden de bazı durumlarda çocuklarla, şans eseri olsa bile, sebepsiz yere irtibat kurma konusunda dikkatli olmalıdırlar. Ancak eğer bir çocuk

değer bakımından o kadar yetersiz görülürler ki bu statülere mensup olanların yüz irtibatı yoluyla kaybedecek hiçbir şeyleri yoktur ve bu yüzden onlarla her istenildiğinde irtibat kurulabilir. Şu da belirtilmelidir ki bu kişilerden hiçbirinin istediklerinde çekip çıkarabilecekleri bir üniformaları yoktur; ya da günün bir kısmında izinli değillerdir. O halde burada *kişiler* sadece görevli değiller aynı zamanda dışarıya karşı açıkta, korunmasız ve maruz kalmış durumdadırlar; onlar “açık kişiler”dir.

Kişiyi yüz irtibatlarına açık bırakan, yani rolünün dışına çıkabileceği başka bir genel durum daha vardır. “Birey temas kurmaya zorlanarak onun ilgileri hakkında ön yargılı olunmamalıdır” varsayımını ve “onun, bu ilgilerini kendi ciddi rollerini oynayarak ifade edeceği” gerçeğini göz önüne aldığımızda, kişi sadece kendi rolleriyle uğraşmadığı durumlarda onunla iletişim kurarken dikkatli olmak için daha az sebebimiz olacaktır ve aslında gerçek durum da budur. Bu yüzden, bir kişi görünür şekilde sarhoşken, belirli bir kostüm içerisindeyken ya da gayri ciddi bir sporla uğraşırken, neredeyse herkes onu rahatsız edebilir ve onunla dalga geçebilir. Zira genel varsayıma göre, kişinin yaptığı bu faaliyetlerin dışarıya yansıttığı benlik onun kendisini kolaylıkla ayırtılabileceği bir benliktir ve dolayısıyla bu benliğin kısıklanması ya da buna karşı özenli olunması gerekmez. Benzer şekilde bir kişi kaymak, ayağı takılmak gibi ya da hantal ve beceriksizce bir duruma düşmek gibi geçici bir an için özel bir bedensel duruma düşerse, bu konuda kendi dışındakilerin yorumlarını duymak ister. Zira etrafındaki kişilerin yaptıkları yorumlarla, bu hallerinin onun yetişkin benliği hakkında haksızca peşin hüküm verilmesini gerektirmeyecek hareketler olduğunu

---

tek başına değil de bir yetişkin “ile” birlikteyse, yabancı olan yetişkinle uygunsuz bir temas olması ihtimali geçersiz kalır ve o yabancı yetişkinin hakları yeniden tesis edilmiş olur. O halde, neden bir yetişkinin bir çocukla konuşmalarının o çocuğa eşlik eden kadınla temas kurma yöntemi olarak kullanılabildiğini anlayabiliriz. Şüphesiz bu konuda çocuklardan daha çok istismar edilen köpeklerdir ve onlar da, sahipleriyle bağ kurmakta kullanılan klasik araçlardan biridir.

ispat etmelerine ihtiyaç duyar. Ayrıca onların kendisiyle bu amaç için şakacı bir temas kurmalarına izin vermek de yine kendi yararınadır.¹⁴⁵ Bu yüzden, tahmin edilebileceği üzere, Amerika'da Volkswagen'e ilk binen kişiler kendilerini her çeşit insanla yüz irtibatlarına açık hale getirmişlerdi çünkü kendilerini ciddi ciddi sürücü rolünde görmüyorlar ve öyle de görünmüyorlardı, en azından ciddi bir arabanın sürücüsü olarak görünmüyorlardı.¹⁴⁶

Statü ve rol dili bakımından bireylerin tekliflerle rahatsız edilmemek şeklindeki alışılmış haklarının neye dayanarak bir kenara bırakıldığını ele almaya çalıştım. Yine bu gibi tekliflere müsaade edilen başka zamanlar da vardır ancak bunlar toplumsal rol terminolojisinin kendileri için pek uygun olmadığı durumlarıdır. Örneğin, eğer bir kişi açıkça yardıma ihtiyaç duyuyorsa ve bu yardım farazi bir yardım edici için pek de önemli değilse, o zaman bu "külfet getirmeyen ihtiyacı" gidermek iletişime dayalı bir temas kurmak için şüphe uyandırmayan bir temel sağlar. Mesela bir kişi sokakta bilmeden bir şeyi düşürürse, o an için geçici olarak tekliflere açık hale gelir. Zira herhangi birinin ona neler olduğunu anlatma hakkı vardır. Günümüzdeki görgü kurallarının öngördüğü üzere;

Kadınlar, yabancılar da dâhil, kendilerine hizmet eden herkese teşekkür etmelidirler. Mesela bir yabancı, kadın ya da erkek, bir kadına kapıyı açar ya da onun düşürdüğü bir şeyi kendisine verirse, kadın çekingenliğin ve utangaçlığın onu hoş ve şahsi olmayan bir şekilde teşekkür etmekten alıkoymasına izin vermemelidir. Eğer yabancı hoş olmayan bir sohbet başlatmak istiyorsa, yine de nezaketini koruyarak ancak sert bir şekilde, sohbe katılmayı reddetmelidir. Ancak bu jestin nezaketten kaynaklandığını ve zaten öyle olması gerektiğini düşünmek,

145 Shetland Adası'nda yerel soylular gittikçe azalmakta olan bir otorite figürüydüler fakat hâlâ kira ile çiftlik işletenlere kıyasla çok daha yüksek hakları vardı. Yine de, çatılarını tamir ederken ya da başka işler yaparken kiracı çiftçilerle şakalaşmaya nispeten daha açıktılar.

146 Örneğin bkz. 1955 yılında New York'tan Florida'ya yapılan bir seyahatin notları: "On the Florida Highroads in a Low Car," *The New York Times*, Sunday, January 30, 1955, by G. H. Glueck.

insana başka bir niyetten şüphelenmekten daha çekici gelir.¹⁴⁷

Şu da ilave edilmelidir ki, geçmişte bazı yazarlar bir hanımefendinin kamuya açık bir mekânda tacize uğrama ya da tek başına görünme tehdidinin bile iyi niyetli bir yabancıнын erken davranması için yeterli sebebi oluşturacağını düşünmüşlerdir:

Eğer bir hanımefendi arabasına gidiyorsa ya da alışılmış olduğu üzere hanımefendilerin bulunmasının uygun olduğu herhangi bir kamuya açık mekânda tek başınaysa, onu tanımıyor olsanız bile kolunuzu uzatarak ona hizmetinizi sunun. Bahsedilen durumda oluğu gibi özel bir odada bunu yapmak ise aşırı cüretkârlık ya da laubalilik olarak görülebilir.¹⁴⁸

Bu nezaketin daha çağdaş bir versiyonu ise gece dar ve تنها bir yolda yabancı bir kadının yanından geçen erkeğin izlediği yoldur: Adam kadına fark edilir şekilde bir uygar kayıtsızlık göstermek yerine, muhtemel bir saldırgan değil de adı sanı belli bir kişi olduğunun bilinmesini istediğini gösterecek şekilde, o an için bir söz söyleyerek teklifte bulunabilir.

Maruz kalmanın son bir şeklinden daha bahsedilebilir. Bir bireyin davranışları başkalarında bu davranışlar yüzünden kendisiyle irtibat kurma ihtiyacı doğurabilir. Mesela eğer bu kişi diğerleriyle rastlantı sonucu karşılaşır, çarpışırsa (ya da biri tarafından rahatsız edilmeden geçme hakkından mahrum bırakılırsa) diğer kişi yardım, açıklama, özür ve benzeri gibi şeyler iletme için irtibat kurma hakkının olduğunu düşünebilir. Diğerlerinin böyle bir telafiye duydukları ihtiyaç, muhtemelen bir yabancıyla irtibat kurma konusundaki isteksizliklerinden daha ağır basar. Aynı durum olası ya da gerçek ihlaller için de geçerlidir. Mesela bir tren kompartımanında bir yolcu diğer yolculara sigara içmesinin ya da pencereyi açmasının (ya da kapatmasının) sorun olup olmayacağını sorar. Bu açılış irtibatları bariz bir

147 *Vogue's Book of Etiquette*, s. 35.

148 Anonim, *The Canons of Good Breeding* (Philadelphia: Lee and Blanchard, 1839), s. 66.

şekilde konforu etkilenecek olan kişilerin yararına olduğundan, kişinin bu istekleriyle yol açabileceği incinme veya hata da diğer yolcuları daha en başından meraklı sorgulamalara maruz bırakır.

2. Açılış Konumları: Kişilerin tanımadıkları diğer kişiler için müsait ve erişilebilir hale geldiği bazı şartları ele aldıktan sonra meselenin diğer tarafını da inceleyebiliriz. Kişi ne zaman tanımadığı insanlara teklifler yapma hakkına sahiptir? Açıkçası cevaplardan biri şudur: Kişi, diğer bir kişi maruz kalınan bir konumda olduğu zaman bu teklifi yapabilir. Diğer bir cevap da şudur: Açık kişiler olarak tanımlanan bazı insanlar aynı zamanda “açılış yapan insanlar” olarak, yani başkalarına yanaşarak söz açabilme konusunda adeta kendiliğinden bir yetenek ve ehliyeti olan kişiler olarak görülürler. Nasıl ki onlara yanaşıp konuşan kişilerin niyetleri şüphe uyandırmıyorsa, bazı durumlarda onların da başkalarına yaklaşarak bir konuşma başlatma niyetleri şüpheli olmayabilir. Rahipler ve rahibeler buna örnektir ya da muhtemelen, irtibat kurma konusunda meşru sebep üretebilecek olan polis buna bariz bir örnektir. İdare etme ya da girişte korumalık yapma mesuliyeti olanlar için sosyal ortamlar da bir başka örnek oluşturur çünkü tanıdık olsun ya da olmasın, oraya giren herkesle bir karşılama irtibatı kurmasına izin verilen ve hatta bunu yapmak zorunda olan kişilerdir. Dükkânları aralıksız bir sosyal ortam olarak gören toplumlarda, dükkân sahipleri çoğu zaman kendilerini her giren ve ayrılan kişiyi özel bir selamla selamlamak zorunda olan bir ev sahibi rolünde bulabilirler. Freya Stark bu duruma Arabistan’dan bir örnek verir:

Kuveyt’te hâlâ görgülü olmanın ne kadar büyüleyici bir şey olduğunu gösterecek kadar boş vaktiniz vardır. Kırık dökük salaş bir kulübe şeklindeki dükkâna adınızı atar atmaz “selam senin üzerine olsun” dersiniz. Dükkân sahibi ve orada sizi işitecek mesafede olan herkes, topluca selamların en güzeliyle karşılık verirler ve siz ayrılırken de “Fî emân Allah” [Allah’a emanet ol – t.s.n.] diyerek sizi ilahî koruma dilekleriyle uğurlarlar. Dükkânlar, ziyaret eden müşterilerin adeta bir misafir muamelesi gördüğü kabul odaları gibi hizmet verir. İşyerlerinde

kahve içerek otururlar ve hurçları ve hançerleri incelemek için yanlarından hızla geçip giden, edepli davranış kurallarından bîhaber kaba saba Batılılara şaşkınlıkla ama hoşgörülü bir neşe ile bakarlar...¹⁴⁹

Bizim toplumumuzda birine yaklaşma ruhsatı da, tıpkı kendisine yaklaşıma ruhsatı gibi, kendisini bir süre için rolünün dışında bulan kişiler tarafından alınır. Burada uygunsuz bir temas başlatma izni, yalnızca gerçek kimliğini saklamayla ilişkili olan bir sendromun parçasıdır, çünkü yabancı bir benlik yansıtan bir kişi o benliğin iyi tavırlarından da tam olarak sorumlu değildir. (Aynı şekilde, yanlış yaptığında ve sıkıntı yaşadığında, içsel varlığından ayırıştırabileceği bir benliği dışarı yansıtır.) Yine burada da, maruz kalınan konumlar ve açılış konumları arasında bir bağlantı görüyoruz çünkü tam da başkalarının o kişiye yaklaşılabilir ve feda edilebilir biri gibi davranmasını sağlayan benlik yabancılaşması, o benlik adına yakışıksız davranışlarda bulunmasına da izin verir. Aslında kendisini yanlış bir şekilde sunmuş olan bireyin teklifler yapma ve yapılan teklifleri reddetme gibi özel bir ihtiyacı olabilir. Her iki durumda da görünen benliğinin aslında gerçek kendisi olmadığına dair bir değerlendirme sunabilir. İrtibat, açıkça yaklaşılan kişinin yalnızca yararına olduğunda değil, başka zamanlarda da yabancılarla acil temas için gerçekleştirilebilir. Bizim toplumumuzda, muhtemelen başka toplumlarda olduğu gibi, birbirini tanımayan insanlar arasındaki bağların “kölfe getirmeyen ihtiyaçların” karşılanmasını destekleyecek kadar güçlü olduğu düşünülür. Hizmeti alan kişinin bunu mümkün kılan karşılaşmayı başlatan kişi olduğu durumlarda bile bu böyledir. Apaçık tehdit oluşturmeyen bir ihtiyacın, yardım talep eden kişinin iyi niyetlerine dair garanti sağladığı görülmektedir. Bu yüzden, bizim toplumumuzda bir kişinin saati sormak, ateş almak, yönünü sormak ve para bozdurmak için yardım talep etme hakkı vardır -kendisine bu hususta seçim yapma imkânı verilmiş

149 Freya Stark, *Baghdad Sketches* (New York: Dutton, 1938), s. 192.

olsa bile, birine yaklaşıp bir şey isteyen kişi¹⁵⁰ orada bulunanlar arasından faydalanma ihtimalinin en az olduğu kişiyi seçme yükümlülüğüne tâbi değildir.

Benzer şekilde, eğer bir kişi özürlerinin ya da açıklamalarının kabul edilmesine fena halde ihtiyaç duyduğu bir durumdaysa, o zaman başkalarıyla bir parça irtibat kurma hakkına sahiptir. Bir başkasını kazara rahatsız ettiği için özür dileme cüretkârlığı da, iletişim kurallarını ihlal etme pahasına da olsa kendini iyi bir şekilde sunma cüretkârlığı demektir. Dolayısıyla önceki bir örnekte olduğu gibi, çimenler üzerinde düşürdüğü anahtarını aramak için dolaşan adam, oradan geçen bir yabancıya garip ve gizli bir işle meşgul olmadığını göstermek amacıyla içinde bulunduğu kötü vaziyetle ilgili söylenme hakkına sahiptir. İnsan tanımadığı bir kişi tarafından kendisine kötü muamele edildiğini hissettiğinde de aynı türden bir ruhsat ortaya çıkar ve bir şikâyet, tehdit ya da ikaz söz konusu olur. Kişinin kendi onurunu koruması, kendisine karşı harekete geçilen birey için sıkıntılara yol açsa da, böyle bir müdafaa eylemini başlatan kişi iletişim kuralları bakımından zan altında değildir.

3. Karşılıklı Açıklık: Şimdiye kadar bireyin tanımadığı kişilerle yüz irtibatı kurmak için layıkıyla hazır ve açık hale geldiği koşullardan bazılarını ve yabancılarla karşılaşma gerçekleştirebileceği koşullardan bazılarını ele aldım. Şimdi de birbirini tanımayan ve her birinin bir diğeriyle karşılaşma başlatma hakkının ve başlatılan karşılaşmayı kabul etme görevinin olduğu kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine açık olabileceği şartları değerlendirmek istiyorum.

¹⁵⁰ Yönlendirmeler gibi meselelerle ilgili karşılıklı talepler o kadar güçlü olabilir ki Güneyli beyazlar yönlendirmelerle ilgili olarak zencilerden gelen taleplere nazikçe cevap verirler. Mesela bkz. J. H. Griffin, *Black Like Me* (Boston: Houghton Mifflin, 1961), s. 85. Harvey Sacks bana yönlendirmeler konusunda demişti ki, bu meselelerde otomatikman bir karşılık söz konusu olur, yani olumlu olabilecek bir isnat: mesela soru sorulan kişi “buraların yerlisi” gibi görünür.

Karşılıklı erişilebilirliğin en önemli temellerinden biri, birbirlerini aynı özel grubun mensubu olarak görebilen kişiler arasında sağlanabildiği anlaşılan gayrı resmî ve teklifsiz olma hali ve dayanışmadır. Anlaşılan o ki bilhassa da eğer bu grup dezavantajlıysa ya da ritüel anlamda saygın değilse karşılıklı erişilebilirlik daha fazla olmaktadır. Amerikan toplumunda otobüs duraklarında birbirine yabancı da olsalar zenciler ya da “meydan” gibi yerlerde karşılaşan sakallı adamlar, tıpkı Ortodoks Yahudiler gibi, uzun uzun selamlaşırlar.¹⁵¹ Yollardaki spor araba sürücüleri de aynısını yapabilirler -özellikle de arabaları aynı marka ise ve nadir bulunan bir parçaysa-. Elbette aynı uyruğa mensup kişiler egzotik yerlerde karşılaştıklarında kendilerini bir sohbet başlatmaya mecbur hissedebilirler ya da aralarında böyle bir imtiyazın olduğunu düşünürler.

Karşılıklı erişilebilirlik aynı zamanda söz konusu iki kişi de maruz kalınan ya da dışarıya açık bir konumda ise gerçekleşir. Bir araştırmacının belirttiği üzere, iki kişi sokakta yürürken herhangi bir kasıt olmadan yanlışlıkla birbirlerine dokunduklarında, her ikisi de kendini suçlu gibi görebilir. Bunun sonucunda özür amacıyla aralarında bir karşılaşma başlatma ruhsatını elde etmiş olurlar.¹⁵² Sadece bir tarafın hatalı olduğunun kesin olduğu durumlarda bile karşılıklı açıklık ortaya çıkabilir. Kusurlu kişi yanlış anlaşılmaya mahal vermemek ihtiyacı hissederek açılış yapan rolüne bürünebilir ve bu arada diğeri ise güvence almak isteyen biri gibi davranır ve bu yüzden kusurlu kişiyi dış etkilere maruz kalan bir konuma yerleştirir. Kişi aynı zamanda mağdur kişi ise, özür talep etme ya da bunun kendisi için herhangi bir sıkıntı yaratmadığını bildirme hakkı olduğunu düşünebilir. Benzer şekilde iki yaya dar bir yolda birbirlerinin yanından geçmek zorundayken ya da bir yaya ve bir motorcu birlikte aynı anda hareket etmek konusunda şüphe içindelerse, karşılıklı olarak

151 Son örnek David Sudnow'dan.

152 J. Toby, “Some Variables in Role Conflict Analysis,” *Social Forces*, 30 (1952). 325.

gözleri birbirine değer ve böylece işaretleşerek yolun iki tarafını zekice paylaşırlar ya da aralarından biri geçiş hakkını karşıdakine verir veyahut da daha önce bilindiği şekilde bir paylaşım yaparak mevcut teamülü teyit eder ve pekiştirirler.

Karşılıklı erişilebilirliğin başka bir temel kuralı “açık bölgeler” diyebileceğimiz şeye dayanır. Bunlar birbirini tanıyan ya da tanımayan “herhangi” iki kişinin selamlaşmak için birbirleriyle yüz irtibatı kurma haklarının olduğu fiziksel açıdan sınırlı bölgelerdir. Açık bölgeler bu hakkın aynı zamanda bir yükümlülük olarak hissedilip hissedilmediğine, izin verilen yüz irtibatının niteliğine, karşılaşmanın sonuçlarından biri olarak bir tanışma yaşanıp yaşanmadığına ve dışlanan katılımcı gruplarının kimler olduğuna göre değişir. Bu açık bölgelerden bazılarını kısaca izah etmek istiyorum.

Anglo-Amerikan toplumunda, toplulukların büyüklüğüne göre kişiler arasındaki mevki sırası içerisinde belirli bir noktada çizilebilen bir tür “işaret çizgisi” vardır. Bu çizginin ve dolayısıyla da belli bir büyüklüğün altında kalan bütün topluluklar içerisinde bulunan yetişkin insanların, tanıdık olsun ya da olmasın, karşılıklı selamlaşması gerekir.¹⁵³ Bu çizginin üzerinde kalan bü-

153 Yabancıların geçerken birbirlerini selamlaması gereken yerlerde, biz bu selamlamanın sonucunda ortaya çıkan irtibatı, bu selamlaşmanın öncesinde ortaya çıkan ve sonrasında devam eden uygar kayıtsızlıkla ilişkili olarak incelemeliyiz. Her iki tür davranış da tek bir bütünün parçalarıdır ve bu davranışlar sayesinde bu yerlerde yaşayan kişiler, birbirlerinin yanında durulacak güvenilir insanlar olup olmadıklarını tespit ederler. Bu tür faaliyetlerin bazen ne kadar ciddi olabileceğini gösteren bir örnek Amerikan kursalındaki kovboy hayatından alınabilir: “İnsanın bir patikada başka birine yaklaşırken, görgü kurallarına göre, çok geçerli bir mazereti olmadığı sürece konuşma mesafesi kadar yaklaşması ve rotasını değiştirirken bir şey söylemesi âdetendir. Batı’da her insanın başka bir kişinin kendisi hakkındaki niyetini anlama hakkına sahip olduğu düşünülür. Bu hakkın yersiz bir şekilde ihlali genelde bir suçun itirafı ya da kastı ve bariz bir aşağılama olarak görülür. Batı’nın âdetlerine göre, iki adam birbirleriyle karşılaşp konuştuktan ve birbirlerinin yanından geçip gittikten sonra aralarından biri başını çevirip geriye dönerek bakarsa bu bir yasa ihlalidir. Böyle bir hareket sanki arkadan vurulacakmış gibi hissetmek demektir yani güven-

t n topluluklar ise tanışık olmayan kişilerin bu yükümlülükten kurtulmasını sağlar. (Elbette çizginin nereye çekildiği bölgeden bölgeye değişir). İşaret çizgisinin üzerinde kalan topluluklarda birbirleriyle komşu olduklarının bilişsel olarak farkında olan ve bu karşılıklı bilgi durumunun var olduğunu bilen kişiler bile bazen irtibat kurmaktan kaçınma konusunda çok hassas olabilirler.¹⁵⁴ Belki de bu tavır, birbirleriyle yan yana yaşayan insanların bir kez tanışıklık kurduktan sonra, ilişkide yeterli mesafeyi korumalarının zorlaşabileceği düşüncesiyle takınılmaktadır.

Elbette bu işaret çizgisinin altına kalan köyler, kasabalar ve diğer kırsal yerler mutlaka buradaki bütün insanları, işaretlemenin getirdiği şartlara tâbi kılmazlar. Mesela Shetland Adası'nda konuşması ve görünüşü Britanyalı gibi olan yabancı denizciler, ada sakinleri tarafından dostluk halkasına dâhil edilmeleri gereken kişiler olarak görülürdü. Oysa diğer yabancı limanlardan olanlara ise öyle davranılmazdı. Bu diğer limanlardan gelenlerin yanından öylece geçip gidilir, onlara sanki sosyal bir varlık değil de sadece fiziksel bir nesne gibi davranılırdı. Onlara adeta "yokmuş gibi" davranılır ve böylece adeta bir medenî  l  gibi görülüp ademe mahkûm edilirlerdi. Ancak bütün bu sınırlara rağmen, bu kırsal yerleşim yerlerini "açık bölgeler" olarak adlan-

sızlık belirtisi olarak yorumlanır. Eğer kişi yol kenarında muhabbet etmek için durursa, atının sırtını havalandırmak için kolanını gevşetir ve bineğini eliyle tutarak yaya kalır. Kişi yolda bir yabancıyı selamlarken, eğer yabancı ürkek bir ata biniyorsa elini kaldırmamaya  zen gösterir. Eğer bir yabancı yanlarında elini kaldırırsa bazı hayvanlar bundan huysuzlanır. O yüzden yabancı kişi sadece başıyla selam verir ve "merhaba" der. Eğer yabancı, bineğinin eyerini ferahlatmak için atından iner ve eyeri   zerse, diğeri de sohbet ederken atının üstünde kalmaz. Yapılması gereken en nazikçe şey atından inmek ve karşısındakiyle aynı seviyeden yüz yüze sohbet etmektir. Bu hareket birinin diğerine göre herhangi bir üstünlük peşinde olmadığının ispatıdır. R. F. Adams, *The Old-Time Cowhand* [New York: The Macmillan Company. 1961], ss. 57-58.)"

154 Konutlara dair yapılan bir incelemede bu durumu anlatmak için söylenen bir cümle şudur: Böyle bir komşu, kafasını kaldırıp da ötekinin "gözüne bakmaz". Bkz. "Blueprint for Living Together," by L. Kuper, in L. Kuper. ed., *Living in Towns* (London: The Cresset Press. 1953), s. 61.

dirabiliriz. Zira buralara gelen birisi civardaki herkes için artık erişilebilirdir.¹⁵⁵

Kırsal toplumlar ve küçük kasaba toplulukları belki de en büyük açık bölgeleri oluşturur ancak açık bölgeler sadece buralardan ibaret değildir. Bunun bir başka örneği de İngilizlerin spor sahalarıdır. Britanya'daki Amerikan askeri personelinin sosyal hayatıyla ilgili yazılmış bir raporda belirtildiği üzere:

Davyhulme'de golf oynayan bazı [Amerikalı] havacılar diğer oyuncuları arkadaş canlısı tavırlarından son derece etkilenmişlerdi. "Neden bizimle sohbet ediyorlar ki" diyorlardı. Bunun açıklaması şuydu: Britanyalılara göre bir kişinin spor sahasında bulunması adeta bir tanışmaya denkti ve bu durumda insanlar bir yabancıyla da konuşabilirlerdi. Ancak bu açıklama Amerikalılar tarafından biraz şüpheyle karşılanmıştı. Diğer sporlar da benzer bir şekilde, arkadaşça etkiler yaratır: atletizm, uçuş ve tabii ki okçuluk.¹⁵⁶

Amerikan toplumunda barlar,¹⁵⁷ kokteyl salonları, kulüp ara-

155 Shetland Adası'nda bu konuda bazı karmaşıklıklar vardır. Orada sosyal çevre anlamında üç ayrı topluluk vardır ve bu yüzden birbirini tanımayan bazı ada sakinleri de mevcuttur. Birbirini tanıyan erkekler genelde yolda giderken birbirlerine karşılıklı olarak arkadaşça laflar söylerler. Birbirini tanımayan ama halktan biri ve adanın sakini olduğunun farkında olan kişilerse son derece kısa, iki ya da üç kelimeden oluşan son derece kalıplaşmış selamlaşmalar yaparlar; bir Britanyalı ya da çiftlik sahibi olmayan bir yerli çoğunlukla farklı bir selamla selamlanır. Genel olarak Shetland Adalarında halkın dayanışması selamlaşma ve karşı taraf için külfet getirmeyen ihtiyaçları karşılamanın çok ötesindedir. Kısa vadeli bir işte bir erkek başka bir erkeği geçtiğinde, insanlar tanıdık olsa da olmasa da otomatikman hemen geride kalana yardım edilir.

156 "The Americans in Our Midst," *The Manchester Guardian Weekly*, August 5. 1954.

157 Bir tavernada barda oturan kişiler âdet olduğu üzere yanı başında ama barda oturmeyen kişilere göre özellikle çok daha açık bir konumadırlar. Bu kural muhtemelen, kadınların tek başına barda oturmasını yasaklayan başka bir kural yüzünden her zaman çok daha tutarlı ve devamlı bir şekilde uygulanır. Yanında arkadaşı olan kadınların muhtemelen bir tarafında daha önceden tanıdığı konuşabileceği birileri vardır. Bu da doğal olarak diğer tarafında oturan bir yabancıyla o kadınla konuşması gibi bir olası-

baları da açık yerler olarak tanımlanabilir, en azından erkekler arasında. (Ve buralarda kadınlar erkeklerle irtibat kurma konusunda özgür olmasalar da, bu ortamlarda erkekten kadına yönelik bir teklif çok da büyük bir sosyal kabahat sayılmaz. Bu gerçek bu gibi ortamların en önemli vasıflarından biridir.) Buna benzer bir şey tatil yerleri için ve sıkı bir şekilde sınırlandırılmış diğer ortamlar için de söylenebilir:

Bir gemi bir kır moteliyle mukayese edilebilir. Diğer yolcuları arkadaşça selamlamak, ancak haddini bilmez tekliflerde bulunmamak iyi ve yerinde bir davranış olarak görülür. Güvertede yanı başınızdaki insanlarla konuşursunuz ama onları sohbet etmeye zorlayamazsınız. Genelde tıpkı bir arkadaşın evinde olduğu gibi, aynı çatı altında bulunmak bir başlangıç, adeta bir tanışma vesilesidir ancak bu, gemide gün içinde karşılaştığınız diğer yolcuları selamlarken sizden baş selamı vermekten daha fazlasının beklendiği anlamına gelmez.¹⁵⁸

Ve işaret edildiği üzere, insanların kendi evlerindeki sosyal partiler ve cemiyetler açık bölgeler oluşmasını sağlar. Burada oluşan bölgelerde katılımcıların orada bulunanlarla irtibat kurma hakkı vardır ama aynı zamanda, eğer topluluk ev sahibinin ya da sahibesinin herkesi tanıştıramayacağı kadar büyükse, kendisini tanıtarak yüz irtibatı kurma hakkı da vardır. Eski bir Amerikan görgü kuralları kitapçığında belirtildiği üzere:

Eğer bir beyefendinin masasında ya da bir hanımefendinin kabul odasında daha önce kendisine dair hiçbir şey duymadığınız biriyle karşılaşırsanız, onunla görgü kurallarına hakkıyla riayet ederek sohbet edebilirsiniz. “Tanıştırılma” biçimi, ortak bir arkadaşın iki beyefendinin mevki ve terbiye bakımından aynı düzeyde olduklarını ve birbirleri için çok uygun iki tanıdık olabileceklerini gösteren bir ifadeden başka bir şey değildir. Do-

---

lığı sınırlar. Her halükârda, kadınların tek başına oturmalarına müsaade edilen barlarda, onların bu davranışı, her ne kadar yabancı bir adamla sohbet etmeseler bile, en azından eğer yabancı bir adam buna kalkışırsa, bu davranışı bir kabalık olarak görmeyeceklerinin işareti olarak anlaşılır.

158 A. Vanderbilt, *Amy Vanderbilt's Complete Book of Etiquette* (New York: Doubleday, 1958), s. 637

layısıyla zaten saygıdeğer bir evde karşılaşmış olmaları bütün bu şartların sağlandığı anlamına gelir. Meselenin esası budur. Ancak âdetler, daha sonrasında en erken fırsatta böyle vasıflara sahip biri olduğunuzu karşı tarafa aktaracak şekilde tanıştırılmanızı gerektirir.¹⁵⁹

Daha çağdaş bir kaynak da konuyu şöyle yeniden ifade eder:

Bununla birlikte yine de birisinin özel mülkü olan evinde ya da herhangi bir partide bir konuk başka bir konukla herhangi bir şekilde tanıştırılmamış olsa bile konuşabilir.¹⁶⁰

Açık bölgelere dair bir başka örnek karnavallardaki eğlenceli ortamlardır. Değişik kostümler giyilen bu sokak kutlamaları esnasında, aynı çatı altında olma ve bunun getirdiği haklar sosyal anlamda sokaklar için de geçerli hale gelir ve insanları temasa geçirir -bu, rollerinin dışına çıkmaları sayesinde kolaylaşan bir temastır-.

Açık bölgelerde inşa edilen karşılıklı saygı ve iyi niyet varsayımı, birbirini tanımayan kişiler arasındaki temasın olası fenalığının etkisini kırmak için bir temel teşkil eder, bu da sosyalleşmeyi sağlayan erişilebilirliğin temellerinden biridir. Başka temelleri de vardır. Herkesin bildiği doğal afet olayları esnasında insanların birdenbire kendilerini benzer bir badire içerisinde buldukları ve yardım ve bilgi almak için birbirlerine bağımlı hale geldikleri durumlarda ve zamanlarda alışılmış iletişim sınırlamaları yıkılabilir.¹⁶¹ Ancak yine bu durumda yaşanan şeyler, karşılaşmaların uygunsuz bir biçimde kazanılabilecek şeyler için başlatılmayacağını garanti eder. Ve bu temin edilebildiği ölçüde, temas yasakları esnetilebilir. (Eğer afet son derece vahim ise, herkes normal zamanlardaki rolünün dışına çıkar ve bu yüzden karşılıklı erişilebilirlik artar.)

159 *The Laws of Etiquette*, by "A Gentleman" (Philadelphia: Carey, Lee and Blanchard, 1836), s. 101.

160 *Vogue's Book of Etiquette*, s. 60

161 Bir otelde çıkan yangınla ilgili kurmacaya dayalı çok hoş anlatımlar için bkz. Thomas Wolfe in *You Can't Go Home Again* (New York: Sun Dial Press, 1949, "Unscheduled Climax," özellikle ss. 297-298.

Karşılıklı açıklıkla ilgili son bir ihtimalden bahsedilmelidir. Bu kitapta daha önce bizim toplumumuzdaki bireylere başkaları tarafından uygar kayıtsızlık gösterilmesinin onların en doğal hakkı olduğu iddia edilmişti. Ayrıca şu da belirtilmişti ki, insanlar bir karşılaşmada birbirlerinin karşılıklı katılım sağlayabilmelerini onayladıklarında, artık tam olarak diğerinin yüzüne bakmama kuralı bir kenara konulur. O halde, yine çoğu zaman, bir kişi haklı olarak bir karşılaşmayı başlatmadan önce ve kişinin ne yapmaya niyetlendiği gösterildikten sonra, diğerinin yüzüne bakar. Buradaki haklılık ve meşruiyet geçmişe dönük olarak isnat edilmektedir. O halde, eğer kişiler birbirlerine bakmaları gerektiğini anlarırsa, bir sohbet başlatarak bunun üstesinden gelmeye çalışırlar. Bu durumda konuşma teklifi (her ne kadar mahcup edici olsa da) üstesinden gelmeleri gereken duruma katkısı sebebiyle mazur görülür.

Bir insanın yüzüne bakmama kuralının bu sorunlara yol açtığı standart durumlar vardır. Az sayıda kişi küçük bir yerdeyken, mesela bir tren kompartımanında ya da henüz açılmamış olan bir mağazanın girişinde, uygar kayıtsızlık kuralının inceliklerle uygulanması pek zordur. Birinin yüzüne bakmamak çok anlamlı şekilde başka istikametlere bakmayı gerektirir. Bu da meseleyi görünürde verilmek istenen izlenime göre çok daha karmaşık bir bilinç haline götürebilir. Ya da orada bulunanlarla irtibat kurma konusunda bir yetersizlik ya da hoşnutsuzluk olduğuna dair aşırı keskin bir ifade ortaya çıkmasına neden olabilir.¹⁶² Cornelia

162 Bu bağlamda, Fransa'nın güneyindeki ucuz restoranlarda birbirine yakın oturarak yemek yiyenlerin içinde bulundukları müşkül durum şurada çok faydalı bir şekilde tasvir edilmiştir: C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté*, 5. Bölüm, "Le Principe de Reciprocité" (Paris: Presses Universitaires de France, 1949), abridged and translated by Rose L. Coser and Grace Frazer, in L. Coser and B. Rosenberg, eds., *Sociological Theory* (New York: The Macmillan Company, 1959), ss. 88-91. Lévi-Strauss, sohbet halinde olunmayan biriyle karşılıklı oturma yol açtığı "gerilimleri" analiz etmiştir ve kurumsallaştırılmış bir çözümü şöyle tanımlamıştır: yemek yiyen kişi masasındaki küçük şişeden şarabı diğerinin bardağına doldurur ve bu izin işaretiyle beraber masa sohbet için açılır. Artık yemek yiyenler sosyal karşılaşmanın onaylanmış eş-katılımcılarıdır.

Otis Skinner'in "Where to Look" [Nereye Bakmalı] başlıklı bu konuyla da çok ilgili denemesinden alınan uzun bir tasvir örnek verilebilir:

Neyse ki, nereye bakmamız gerektiğini bilemediğimiz bu türden durumlar sürekli karşımıza çıkmaz. Ancak en sık görüleni asansör örneğidir... hem asansörün içindeyken hem de asansörü beklerken. Asansör bekleme işi insanlarda şüpheli bir huyu ortaya çıkarır. Kapalı kapının önüne varıp düğmeye basarsınız. Başka bir kişi gelir ve karşılıklı bir bakıştan sonra ikiniz de hemen uzaklara bakar ve beklemeye başlarsınız, bu esnada ötekinin muhtemel acımasız düşüncelerini düşünürsünüz. Yeni gelen kişi sizin düğmeye basmadığınızdan şüphelenir, siz de acaba yeni gelen kişi kimseye güvenmeyen huysuzun teki mi diye düşünürsünüz ve gidip düğmeye bir daha dokunursunuz... aranızda ikinizden birinin asansör önünde dolanmasıyla ya da sadece bu hareketi yapmasıyla birazcık dağılan ancak ifade edilmeyen bir gerginlik vardır. Sonra yeniden bekleme pozisyonuna dönersiniz ve 'nereye bakmalı' sorunu yine ortaya çıkar. Diğer kişiye gözünü dikip bakmak pek cüretkâr bir tavır olur ve genellikle gözler buna izin vermez. Böyle durumlarda ayakkabılar -kendi ayakkabınız ya da diğer kişinin ayakkabısı- incelenmeye en uygun şeylerdir, her ne kadar bu davranış fazla abartıldığında başlangıç aşamasındaki bir ayak fetişizmi intibai verse de en uygun meşguliyet budur.¹⁶³

Bu sorun [nereye bakmalı sorunu] asansörün içindeyken de devam eder... bilhassa da modern yüksek binaların kalabalık ve klostrofobik kapalı kutusunda. Asansördekilerin karşılıklı bakışları ortamın zaten aşırı samimi, iç içe haline neredeyse bir parça çapkınlık havası bile katar. Bazı insanlar birbirine bakmak yerine operatörün arkasına bakarlar. Bazılarıysa sanki bu asansör seyahatinin güvenliği onların son derece yoğunlaşmalarına bağlıymış gibi, kendinden geçmişçesine zemini parlatan küçük ışıkları seyrederek.

Benzer bir durum da yataklı ve yemekli vagonlarda seyahat eden ve yemek yiyen yolcular iki kişilik bir masada tanımadığı birinin karşısına oturmak zorunda kaldığında görülür. Sipariş

163 Cornelia Otis Skinner, "Where to Look," in *Bottoms Up!* (New York: Dodd, Mead, 1955), ss. 29-30. Metindeki üç noktalar yazara aittir.

kartına “4 nolu menü ve bir kahve” yazmakla bu siparişin gelmesi ve servis edilmesi arasındaki aptalca zamanı nasıl doldurabiliriz? Eğer insan en ufak bir teşvikle başkasıyla hemen çene çalmaya başlayacak türde biri değilse, birisiyle herhangi bir soh-bete dâhil olma riski adeta o kişide kaçak bir mahkûmun şüphe uyandıran davranışlarının ortaya çıkmasına yol açar. Bazen diğ-er kişinin de aynı şekilde hissettiği açıkça belli olur... bu ufak da olsa şok yaşıtan bir keşiftir ama kayda değer bir çözümü yoktur. Bir buçuk ayak mesafede karşılıklı oturan iki yabancı kibarca ama sert bir şekilde birbirlerinin gözlerine bakmamakta kararlıdırlar. Bu halleriyle adeta küçük bir “ben ’gözetlemeye-ceğim” oyunu oynarlar. Menüü yeniden okurlar, çatal bıçak takımıyla oyalanırlar, sanki ilk defa görüyorlarmış gibi tırnak-larını incelerler. Nihayet bakışların buluştuğu o kaçınılmaz an gelir fakat bakışlar ansızın buluşup hemen tekrar uzaklaşmak üzere birbirine değer ve sonra pencereden dışarı bakarak önle-rinden geçmekte olan sahneyi seyrederekler.¹⁶⁴

Şunu da ilave etmeliyiz ki böyle zor zamanlarda eğer kişi te-mas kurmamayı seçerse, dışarıdan bakıldığında kendisini bir işe dalmış gibi gösterecek olan başka bazı meşgaleler bulmak zorun-dadır. Bu sayede oradaki diğer insanlara karşı, ortama katılma-masını gerekçelendiren ve yüzünü kurtaran bir mazeret sunmuş olur. Burada yine gazete ve dergilerin toplumumuzdaki duruma özgü işlevlerini görürüz. Bunlar adeta her zaman yanımızda ta-şıyabileceğimiz ve etrafımızdakilerle temas kurmama mazereti olarak istediğimiz zaman açabileceğimiz ekranlardır.

Uçak ve uzun mesafeli otobüs seyahatleri de buradaki bazı ilginç hususlarla ilişkilidir. Yan yana koltuklarda oturan yol ar-kadaşları, ki muhtemelen birbirine yabancıdırlar, fiziksel olarak

164 *Ag.e.* ss. 30-31. Aynı türden bir sıkıntı şu çalışmada da belirtilmiştir: Hortense Calisher in “Night Riders of Northville,” in *In the Absence of Angels* (Boston: Little, Brown, 1951), s. 121: “Bir barda yalnız başına içmek çok tuhaf bir durum olabilir. Böyle zamanlarda barın arkasın-da ki adam sadece hizmet eden kişi midir? Yoksa aksi takdirde bomboş bir odadan başka bir anlam ifade etmeyecek olan bu mekânda bu iki insanın (barmen ve barda içen kişi) birlikte orada oldukları gerçeğini mi anlama-lıyız?”

birbirlerine o kadar yakındırlar ki bu durum onlar için irtibat kurmamayı daha konforlu hale getirmez. Ayrıca o kadar uzun süre sabit durumda kalırlar ki sohbet bir kez başladıktan sonra sohbeti sona erdirmek ya da devam ettirmek zor olabilir. Böyle durumlarda kullanılan bir strateji daha ziyade, şahsi olmayan konulardan bahsederek ve ismini vermeyerek karşılaşmayı olabildiğince “sığ tutmaktır”, böylece gelecekte muhtemel bir durumda diğerini tanımamak mümkün olacaktır. Amy Vanderbilt, gazetedeki nasihat köşesinde bu olayı şöyle örneklendirir:

Bugün uçaklardaki yol arkadaşları kıtalararası bir seyahatte bile tek bir söz söylemeden gidip gelebilirler. Ancak eğer her iki taraf da istiyorsa ve şahsi konulara girilmeyecekse uçak sohbetleri uygun görülmektedir. Tıpkı trenlerde olduğu gibi isimlerin söylenmesine gerek yoktur. Ayrıca neden söylensin ki? En nihayetinde ismini söylemeden, kim olduğun bilinmeden sohbet etmek çok rahatlatıcı bir şeydir.

Toplumumuzda hizmet eden insanlarla kurulan ilişkiler, konuşmak gerektiğinde, benzer şekilde daha sığ tutulabilir -bu sığ tutma çabasına karşı, laf arasında, hizmet veren kişi de müşterinin adını sorarak ve böylece kendi tarzını oluşturmaya çalışarak mukabele edebilir-.

4. Hileli Kaçamaklar ve Kural İhlalleri: Şimdi ise gayet mühim bir hususu ele almamız gerekiyor. Uygunsuz şekilde karşılaşmalar başlatılmasının getirebileceği kazançları ve böyle görgüsüzce şeyler yapmanın yol açacağı cezayı dikkate aldığımızda, kişilerin kurallardan kaçmaları ve yasak amaçlara güvenli bir şekilde ulaşmak için hileler kullanmaları beklenen bir şeydir. Belki de bu tarz planların en hafifi, insanın bilerek ve isteyerek kendisine yapılacak teklifleri kolaylaştırabilecek bir konuma kendisini yerleştirmesidir. Elbette klasik örnek, belirli bir adama kendisiyle konuşması için uygun bir mazeret sunmak amacıyla mendilini yere düşüren hanımefendidir.¹⁶⁵ Akıl hastaları bu kuralları daha

165 Ann Landers'in gazetedeki sütununda, çok utangaç olan bir erkekle buluşmak isteyen genç bir kadının sorunu benzer şekilde anlatılmaktadır:

kararlı bir şekilde manipüle ederler. Mesela bir hasta üç ay boyunca çok fazla kural ihlali yapmamıştı çünkü bu kuralları ihlal etmeyi gerektirecek mazeretleri açıkça kötüye kullanıyordu. Hem tanıdığı hem de tanımadığı insanlardan, mesela saati sormak gibi, küçük iltimas ve iyilikler istiyordu. Bunu öyle bir şekilde yapıyordu ki kendisine yaklaşan insanlar bazen yavaş yavaş bu iyiliğin sadece bir mazeret olduğunu ve soran kişinin aslında, alışılmış temas kurma şartlarıyla oyun oynadığını fark ediyordu. Ya da bazen, yine yalnızca kişiler arasında karşılıklı olarak küçük iyilikler yapılmasını teşvik eden bağları istismar etme peşinde olduğunu gösterecek şekilde mutfak personelini ilave yemek almak için bıkıtırıp usandırıyordu. Bakıcılar ve güvenlik personeli de onun irtibat kurma eğilimlerinin hedefleri arasındaydı.

En önemli iletişim kuralı ihlallerinden biri sokaktaki sarkıntılıklarla ilgilidir. Elbette dilencilik, kapı kapı dolaşarak satıcılık yapma ve askıntı olma gibi bunun farklı çeşitlerine karşı yasal sınırlamalar getirilmiştir. Fakat bizim orta sınıf toplumumuzda insanları iletişim yerlerinde tutan güç belki de yırtık, pişkin, ısrarcı ya da tuhaf görünme korkusudur; hiç kimsenin istemediği bir ilişkiyi başlatmak için şansını zorladığı izlenimini verme korkusudur ve en son kertede de aslında açıkça reddedilme ve yok sayılma korkusudur. Ancak biz biliyoruz ki insanın bu tarz bir saygısızlık görmeye eğilimli olduğu ve böyle bir riske açık olduğu gerçeğinden kendisinin mesul olduğunu kabul edebilmesinin ve ondan sonra da itibarını kaybetme özgürlüğünün ona getireceği şeylerden menfaat sağlamaya devam etmesinin birçok

“Senin sorunun erkeği ilk defa seninle konuşmaya zorlamaktır. Onun istediği de zaten budur. Aklıma senin için, bir otobüsün peşinde neredeyse senin kadar büyük ve ağır bir paketi sürükleyerek yetişmeye çalışmaktan daha iyi bir çözüm gelmiyor. Ne olduğu önemli değil -bir paketin içinde iyice katlanmış bir düzine tuğla bile olabilir-. Kahramanımızın şövalyece içgüdüleri bu kadar sıkıntı içindeki bir genç kadın görüntüsüne daha fazla dayanamaz. Sana yardım etmek için yanına gelir. Eğer gelmezse paketini düşürmeyi ya da topuğunu burkmayı dene. Evine vardığında bırak paketini o içeri taşısın. Ona serinletici bir içecek ver ve teşekkür et.”

yolu vardır. Örneğin sarhoşların ya da farklı kostümler içindeki kişilerin tadını çıkardığı özgürlükler bunun en hafif örneğidir. Daha zor mazur gördüğümüz başka örnekler de vardır. Belki de klasik uygunsuz açılış yapan kişi örneği, bu rol sayesinde ekonomik¹⁶⁶ ve psişik anlamda geçimini sağlayan insan tipidir. Seyyar işportacılar, büfeciler, kap kaçak satanlar buna örnektir. Bu kişiler topluluktan gelecek kırgınlıkları, kırğınlıkları onlara bir şeyler aldırarak ya da bir şey vermek için yakalarına yapışma aracı olarak kullanabilmek amacıyla daha baştan kabul etmişlerdir. Sokak fahişesi de çok özel bir örnektir: Onun bir erkeğe yaklaşırken gözleri, tebessümü ve nükteleri bilhassa diğer bütün kadınların kendilerine laubali şekilde muamele edilmemesi için neleri yapmamaları gerektiği konusunda bize yol gösterir.

Bence başka tür bir iletişim uzmanını, eşcinselleri, ele almak da bize bu konuda bazı şeyler öğretir. Böyle bir kişinin rastgele dostluklar için “sokaklarda birilerini ararken” masumane talepler ya da masum arkadaşça sözler içeren öylesine temaslardan, asıl niyetini gizleyen bir kılıf olarak faydalanmak isteyeceği düşünülür. Kamusal dayanışmanın bu türden bir manipölasyonunun

166 Batı toplumlarında, şehrin tamamında değilse bile bazı sokakları hariç pek çok bölgesinde vuku bulan bu tarz taciz ve sarkıntılığa sebebiyet veren açılış fırsatlarını sınırlamaya yönelik büyük bir eğilim vardır. Günümüzde Londra'daki sosyal kontrol daha önceki zamanlarda bu şehirdeki genel şartlarla mukayese edilebilir: “Lydgate'in “London Lackpenny” adlı eserinde çok iyi tasvir edilen eşyaların haykırışı çoğu zaman kulak tırmalayıcı bir sanat olsa da her türlü modern reklam türünün yerini alması gereken ve satın almak istediği ürünlerin asıl vasıflarını ve kalitesini pek bilmeyen halka uygulandığında tatmin edici sonuçlar üretebilecek gerekli bir sanattır. Çok az etki bıraktıklarını düşünen tüccarlar için, elbisesinin koluna yapışarak iyi müşterileri kapmak ve ağız kalabalığıyla onları alıkoymaya çalışmak çok eski ve yaygın bir yöntemdir ve Londra esnafı bunlara engel olmak için 1475 yılında bir yasa tanzim etmiştir çünkü ... ‘Bahsi geçen zanaatkârlardan çeşitli kişiler, halktan sıradan insanları ve hatta daha üst sınıfa mensup centilmenleri elleriyle adeta yırtıcı bir şekilde elbiselerinden tutup zorla çekmeyi, sürüklemeyi ve onları mallarından zorla satın almaya ikna etmeye çalışmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu arada çok zaman tartışma, kavga ve harala gürele olmaktadır.’ (G. T. Salusbury, *Street Life in Medieval England* [Oxford: Pen-in-Hand, 1948], ss. 172-173.)”

özel anlamı ve önemi, heteroseksüel erkekler arasındaki gayrı resmî gündelik temasları da zan altında bırakarak bu ilişkileri bozma gücüdür. Heteroseksüel erkek, tanımadığı bir erkek kendisine cinsel anlamda uygunsuz olduğu belli olan amaçlarla yaklaştığında onun görünüşünün bunu açıkça ifşa ettiğini düşünür ve orada bulunan diğer kişilerin de askıntı olan eşcinselin niyetini fark ederek kendisine de yanlışlıkla eşcinsellik atfetmeleri endişesini taşıyabilir. Daha da önemlisi, hemcinslerinden biri ona masumca yaklaştığında artık onun masumiyetinden de emin olamayabilir, tıpkı kendisi başka bir erkeğe yaklaştığında o kişinin kendisinin masumiyetinden emin olamayacağı gibi. Bu durumda, tanıdık olmayan erkekler arasındaki gayrı resmî gündelik dayanışma hali tehdit altındadır. Bir romancı buna dair uç bir örnek verir, yani gerçekten bir eş bulmak için eşcinsel barında takılan bir eşcinselin yaşadığı kötü durumu anlatır:

Girişteki bir masaya oturduğumda ve sigaramı çıkardığımda gerçekten bana uygun biri olmadığını fark ettim. Orada etrafımda sigara içen en az on kişi vardı, belki de on beş. Ancak böyle bir yerde tanıdığın kimse yoksa birinden ateş istemek söz konusu bile olamazdı. Bu ortamlarda “acaba ateşiniz var mı?” şeklindeki gayet meşru cümle son derece bilinen bir yaklaşma cümlesiydi ve bu cidden gayet barizdi. Kalkıp kasaya doğru yürüdüm ve bir kutu kibrit satın aldım.¹⁶⁷

167 Rodney Garland, *The Heart in Exile* (New York: Lion Library Editions, 1956), s. 47. Daha önce de belirtildiği üzere son derece bozulmuş başka bir dizi ilişki de birbirini tanımayan zencilerle güneyli kadınlar arasında görülebilir. Buna dair bir örnek Griffin, *ag.e.* s. 22’den verilebilir, bu örnekte bir zenci, beyaz bir kadına koltuğunu vermek için yerinden kalkarken tepeden bakan kibirli bakışlarla karşılaşmıştı: “Fakat benim bu hareketim beyaz kadının dikkatini çekmişti. Bir an için gözlerimiz birbirine değdi. Ona karşı bir sempati duydum ve onun bana bakışında da benzer bir anlayış aradım. Bu karşılıklı bakış öyle uzunca sürdü ve ırk engellerini bulanıklaştırdı (bu benim için çok yeniydi) ki ona gülümsedim ve bakışım ile belli belirsiz yanı başımdaki boş koltuğu işaret ederek buraya oturmasını hoş karşılayacağımı ima ettim. Daha öncesinde çok solgun olan mavi gözleri keskinleşti ve adeta şöyle bir cümle tükürdü: ‘Ne demeye bana *öyle* bakıyorsun’. Yüzümün kızardığını hissettim. Diğer beyaz yolcular boynunu uzatıp bana baktılar. Bu sessiz düşmanlık ve hücum beni

O halde eşcinsellik tamamı erkeklerden oluşan (ve belli bir ölçüde de tamamı kadınlardan oluşan) bir dünya için de, kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki iletişim temaslarına zaten çoktan yaptığı etkiyi yapma eğilimindedir, fakat son örnekte olduğu gibi, arzu edilen bir şeyin kendi başına aşağılama ve hakaret teşkil etmediği durumlar hariç aslında bu durumlarda beklenen bir iltifattır.

Yetişkinlerin tanımadıkları çocuklarla ve gençlerle irtibat kurma hakkını istismar eden “cinsel sapkınların” manipülasyonu ise daha uç bir örnektir. Burada, kurulan bir temasın sportmenliğe yakışmayacak şekilde suiistimal edilmesi söz konusudur.¹⁶⁸

Burada özellikle ilgi konusu olan başka bir davranış da psikiyatrik başlık altında ifade edilmesi gereken “teşhircilik”tir. İtham edilen davranış ister konuşulan kelimeler, isterse karşı tarafa aktarılan jestler ya da yapılan bazı hareketler olsun, meselenin iletişim yapısının esası, çoğu zaman yalnızca yakın ve mahrem bir ilişki içindelerse uygun görülebilecek bir tür mesaj vasıtasıyla karşı cinsten bir yabancıyla irtibat kurmaya çalışan bireydir. Psikodinamik hususlar dışında, teşhirciler çoğu zaman

---

korkuttu. Başımı önüme eğip bakarak ‘üzgünüm’ dedim. ‘Buralı değilim.’ Kadın yüzünü çevirince birden bire mizacı da değişti. Yüksek sesle ‘her gün daha da arsızlaşıyorlar’ dedi. Başka bir kadın ona hak verdi ve birlikte konuşmaya başladılar.

- 168 Kamusal alandaki güvenin sarsılması ve birbiriyle bağlantılı yabancıların karşılıklı taleplerinin yarattığı tedirginlik başka şartlarda da ortaya çıkabilir. Taraflar için öldürücü olan silahlı çatışma zamanlarında kamuya açık mekânlarda çok üst düzeyde bir kaygı ve güvensizlik baş gösterebilir. Mesela bu konuda Lawrence Durrell’in, 1955-58 yılları arasındaki Kıbrıs’taki tedirginliği tasvir ettiği kitabına bakılabilir: *Bitter Lemons* (New York: Dutton, 1959), ss. 215-216: “Terörizmin kötülüklerle dolu dehası yarattığı şüphede saklıdır -ateş istemek için durup sizinle konuşan adam, aksı kırılmış olduğu için yardım işareti yapan bir araba, ağaçlar arasında tek başına duran bir ormancı, günbatımından sonra köye doğru yürüyen üç genç, bağırان ve ay ışığında hayal meyal işitilen bir çoban, gece ansızın çalan bir kapı ziline gürültüsü-. Bütün insanî ilişkilerin temelindeki pamuk ipliğine bağlı güvenin kırılması. Ve teröristler bunu bilir ve pençeleriyle tam da burayı tırmalarlar.”

fiziksel olarak birbirine yakın olduklarında bile insanları kişiler arası ilişkilerde birbirlerine karşı mesafeli tutan koruyucu sosyal kontrolü dehşetle alt üst ederler. Buradaki saldırı, doğrudan bireye değil de bireyin kendisiyle alakadar olanlara ilgisini ya da ilgisizliğini ifade ederken kullandığı haklar ve semboller sistemi-
nedir. Mesela araştırma hastanesindeki koğuştta orta yaşlı kadın akıl hastaları tarafından oynanan bir oyun vardır: Kadın ziyaret gününde sadece bir bornoz ve terlik giyer, erkek ziyaretçilerden birine münasip şekilde ufak bir sohbet teklif eder. Daha sonra ona çok yakinken, meşru ve onaylanmış bir sohbet halinde, birden kendini teşhir etmeye başlar. O anda ziyaretçi kendisini ne hemen kaçabileceği ne de doğru düzgün devam ettirebileceği bir tuzağın içinde bulur.

Burada, maruz kalan kişilerle meşru olmayan bir şekilde açılış yapan insanlar arasındaki ilişkiye dair bir yorum eklemek gerekiyor. İletişim hattını çiğneyerek ve örneğin bir beyfendinin iletişime dair öngördüğü sınırları sistematik biçimde ihlal ederek sorun yaratanlar bu laubalilikleri sebebiyle genelde bedel öderler. Saygısız insanlar olarak görülmeye başlarlar. Kendilerine gösterilmesi gereken saygıyı sırf menfaat için feda eden kişiler olarak görülürler. Kişi bir defa bunu feda ettikten sonra başkalarının ona yaklaşmaması için hiçbir sebep yoktur. Yalnızca kirletici biri olabileceği endişesi belki insanları ondan uzak tutabilir. Bu yüzden, başkalarına askıntı olarak onları rahatsız eden kişi başkalarının da onu istedikleri zaman rahatsız edebileceği biri demektir. Yani burada kutsallığını yitiren yaşlılar için ve kendisinden kaynaklanmayan bir hata yüzünden kutsallığını yitiren kişiler için bir müteakabiliyet ilişkisi geçerlidir, mesela henüz bir *mana*¹⁶⁹ anlayışında payı olmadığı için gençler buna örnektir.

Benim bahsettiğim açılışlar, hem meşru hem de gayrı meşru olanlar, bir anlığına da olsa resmî bir yüz irtibatı başlatırlar ve böylece bir kişinin ya karşılaşmanın tamamen içinde ya da ta-

169 T.S.N.: *Mana*: İnsanlarda, nesnelerde veya ruhlarda bulunduğu inanılan doğaüstü güç.

mamen dışında olması gerektiği kanaatini güçlendirirler. Ancak bu kural sağlam bir şekilde yerleşip kabul gördüğünde, bundan belli türde avantajlar elde edilmesini bekleyebiliriz. Mesela bazı Batı toplumlarında erkeğin, yanından geçen tanımadığı bir kadının çekiciliğine saygı ve hayranlığını ıslık çalarak ya da onu başka bazı selamlama biçimleriyle selamlayarak ifade ettiği bir davranış biçimi vardır. Devamında ne olacağıysa kadına bağlıdır. Geçerli hiçbir iletişim yaşanmamış gibi davranabilir ya da dönüp erkeğin yorumunu düşmanca veya arkadaşça bir karşı yorumla teyit etmeyi seçebilir. Düşmanca da olsa arkadaşça da olsa her halükârda anlık bir yüz irtibatı kurulmuş olur. (Açıkça görülüyor ki ıslık ne kadar gayrı şahsî bir şekilde takdir ediciyse, yani romantik bir ilişki arayışıyla ilgisinin olmadığı şeklinde yorumlanırsa, kadın da şahsî bir ilişki kurma isteğiyle ilgisi olmayan bu beğeni ve takdir etmeyi o kadar az kabul etme eğiliminde olur).¹⁷⁰ Fakat kadın görünür şekilde gülümseyebilir (ıslık çalan

170 D. Larsen, "Do You Like to be Whistled At?" adlı yazı şu sütunda yayımlanmıştır "The Question Man," *San Francisco Chronicle*, Monday, July 3, 1961. Bu yazı San Francisco'da House of Charm'daki modellerin yorumlarından bahsetmektedir. Burada ıslığın bir incelik olarak da yorumlanabileceği söylenmektedir. Görüşülenlerden biri şöyle demiştir: "Güzel giyinen her kadın güzel görünmek için çektiği bunca zahmetten sonra beğenilmeyi ve takdir edilmeyi ister. Çapkın bir ıslık daha kaba bir ifade biçimidir ancak sanırım bu Meksika'da takdir ve beğeniyle ıslıklanmak anlamına denk düşerken, İtalya'da ise adeta çimdiklenmeye denk bir harekettir. Bir yabancı, genç ve zarif bir kadına doğru yürüyerek onunla konuşamaz, bu yüzden de Birleşik Devletler'de kullanılan ıslığı kullanır." Bir başkası şöyle ifade etmiştir: "Islık çalınabilecek biri olduğunuzu bilmek güzel. Eğer bunu hak ettiğimi hissediyorsam bazen ıslık çalana dönüp teşekkür ederim. ıslık bir iltifattır. Özellikle eğer o erkeğin bu hareketiyle sizin güzelliğinizle ilgili bir yorum yaptığını ve asıl amacının sizi mahcup etmek olmadığını biliyorsanız hoştur. Ama eğer öyleyse soğuk yüzümü takınır yürüyüp giderim." Ve yine bir başkası da şöyle bir yorum da bulunmuştur: "Düşük tonda uzun bir ıslık bir kadın için 'neşelendir beni' demektir. Yüzüne bir gülücük kondurabilir, adımlarını oynaklaştırabilir ve gözlerine bir pırıltı getirebilir. Ona yeni bir şapkadan daha fazlasını verir. Pek de ince olmayabilir ama nihayetinde bir iltifattır. Eğlenceli olan şeylerden biri de ıslık çalan kişinin kim olduğunu bile bilmiyor olmanızdır, o sizin için isimsiz ve meçhul bir kişidir. Geriye dönüp 'kim acaba' diye tahmin etmeye çalışırsınız.

kişi bu sayede mesajının beğenilerek kabul edildiğini anlar) ve aynı zamanda kendisinin diğer insanlardan ayrı durduğunu göstermek için ve bu izleniminin yıkılmaması ve aralarında bir irtibat kurulmaması için dosdoğru ileri bakar. Bu ikinci yol sonuç olarak her iki kişinin iletişim kurallarına karşı bir danışıklı hile yapması anlamına gelir -yani iletişim engellerinin onaylanmamış bir şekilde ihlali-. Ancak bu ihlal çok hafif bir teşebbüstür çünkü kişi, ıslık çalan adamdan uzaklaşmakta ve çok geçmeden irtibat kurulabilecek bölgenin dışına çıkmaktadır.¹⁷¹

5. Karşı-Kontrol: Herkesin kendi kendine uyguladığı kurallar ve yasal yaptırımlar sayesinde kişilerin uygunsuz bir şekilde başkalarına yaklaşmaktan alıkonulduğunu söylemiştim. Ancak bu gibi toplumsal kontrol araçlarının yanı sıra başka türden araçlar da vardır. Bu araçlar aslında belirli bir mağdurun, kendisine yapılan saldırı sebebiyle yaşadığı mahrumiyetten kurtulmasını sağlayabilmek için kabahatli kişinin yanlış davranış kalıbını değiştirmek üzere düşünülmüş şeyler değildir pek de. Her ne kadar bu teknikler ve bunu takip eden bazı hususlar birbirini tanımayanların yanı sıra tanıyanlar için de geçerli olsa da, bunlardan bazılarını burada zikretmek istiyorum.

Bazı standart koruyucu kurallar âdâb-ı muaşeret kitaplarında teferruatlı şekilde ele alınmıştır:

171 Aynı sebeplerle, hareket halindeki bir gemi, tren ya da otobüsteki kişi için yol kenarında durmakta olan birine ya da tersyönde hareket etmekte olan birine selam vermenin neden güvenli olduğunu ve pek de bir kabahat teşkil etmediğini anlayabiliriz. Bizim toplumumuzda çoğu insan, kadın veya erkek bir arada iken, içlerinden biri muhtemelen oradan geçmekte olan bir yabancıya selam verebilir. Muhtemelen buradan hareketle iki kişilik bir irtibatın gelişmesi riski azdır çünkü kişi sayısı fazladır ve bu yüzden de daha kolay şekilde hoş görülebilir. Grup üniformalıysa ve bu yüzden de belli ölçülerde gündelik rollerinin dışındalarsa, grup lideri tarafından yasaklanmadığı sürece, üyeler selamlaşma konusunda kendilerini daha da rahat hissederler. Ayrıca böyle bir grubun üyeleri, bir araçta hareket halindelerken durabilecek konumda değildirler ve dolayısıyla da şakacı ifadelerinin hedefi olan kişilerden uzaklaşmaktadırlar, bu yüzden kendilerini daha rahat hissederler ve hoş görülürler.

Eğer sokakta birisine bir dilenci yaklaşırsa ve o kişi para vermek istemezse şu üç yöntemden birisi takip edilmelidir. Kişi dilenci reddetmenin mahcubiyetinden kurtulmak için onun isteğini fark etmemiş gibi yaparak kaçınabilir; “hayır, üzgünüm” diyerek reddedebilir; ya da durup o zavallıya başvurabileceği bir hayır kuruluşunu tavsiye edebilir. Lütufkâr bir kalbi olanlar bu listeyi daha da uzatabilirler. Fakat asıl önemli nokta şudur ki, sadaka isteyen reddedilecek olsa bile en azından bunun yanı sıra bir özür dilenmelidir. Her şey bir yana, bu durumlarda herhangi bir öfke ya da sabırsızlık işareti çok zalimce ve terbiyesizcedir.¹⁷²

Başka bir strateji ise “kıvrınma ya da son çırpınıs” diyebileceğimiz davranış biçimidir. Burada teklifin isteksiz alıcısı dikkatini kerhen konuşmacıya yöneltir, çekimser bir cevap verir ve sonra olabildiğince hızlı bir şekilde uzaklaşır. Karşısındaki kişinin de zaten bu cevabı bir “ayrılma” işareti olarak anlayacağını düşünür. Toplumumuzda bu teknik, kendisinden ısrarla bir şey isteyerek başının etini yiyen çocuklara karşı ebeveynler tarafından ve yine ısrarlarıyla çok sorun çıkaran akıl hastalarına karşı hastane personeli tarafından kullanılır.

Şunu da biliyoruz ki, kendisinden ısrarla bir şey istenen kişiler başının etini yiyenlerden kaçmaya çalışırlar. Demek ki ısrarcı kişilerin de kendilerine yönelik yapılan bu hamleye karşı başka bir cevap vermeleri beklenir. (Devamında yine ısrarlarla karşılaşan kişi, kendisinin cevabına verilen karşılığa bir karşılık daha verir.)

Sanki hiç teklif alınmamış gibi davranma stratejisine karşı geliştirilen bir strateji, ısrarın muhatabı olan kişiyi bu rica ve yalvarışlara karşı aslında görünmeye çalıştığı gibi ilgisiz olmadığını ve bunlardan fazlasıyla etkilendiğini şiddetli bir şekilde ortaya koymaya itmektir. Gündelik konuşmalarda bu durum “tepesi atmak” ya da çileden çıkmak” olarak tabir edilir. Bu yüzden çocuklar çoğu zaman, “gülmeyen ifadesiz surat” ile güldürme-

¹⁷² *Vogue's Book of Etiquette*, s. 13.

ye çalışan hareketler arasındaki müsabakayı kimin kazanacağını görmek için birbirlerine komik suratlar yapma oyununu oynarlar.¹⁷³ Öyle görünüyor ki çileden çıkarma, akıl hastanelerinde sessiz kalmakta ısrar eden hastalara karşı genç personel ve diğer hastalar tarafından ve yine personeli iletişimsel temasa girmeleri için ayartmak amacıyla mükemmel nükteler yapan bazı hastalar tarafından uygulanan ve pek yaygın görülen bir şeydir.

Şahsım tarafından incelenen bir hastane koğuşunda orta yaşlı bir kadın hasta, sohbet etmek istemeyen diğer insanlarla sohbet edebilmek için bazı uzman teknikleri kullanıyordu. Yavaş yavaş isteksiz katılımcının yanına gelip sokuluyor, sözlerini söylerken sesinin şiddetini artırıyor ve bu arada yakışıksız ifadelere yer veriyordu. Katılımcı irtibat halinde olmadığını ve kayıtsız kaldığını gösterecek şekilde rol yapmayı bırakana ve bir şekilde kendisine cevap verene kadar, yüzünü ekşiterek daha da acayip bir ifade takınıyordu. Aşama aşama gelişen bu süreçte kayıtsız gibi görünen kişinin kutsallığını bozuyor ve kendisine karşılık vermesini sağlıyordu. Bu tekniğin yanı sıra dik kafalı katılımcının yanında soytarıllık, dans, maskaralık, zıplama, hoplama gibi şeyler yapıyor ve ancak onun kendisine karşılık vermesi durumunda bunları yapmayı bırakıyordu. Eğer bu maskaralıklar sonuç vermezse ansızın durup o kişinin gözlerinin içine bakma stratejisini kullanıyor, böylelikle adeta daha biraz önce olağandışı bir şekilde davranan kişiyi danişıklı bir şekilde alaya alıyordu. İrtibat kurulmak istenen kişi de o zaman bu danişıklı örtük anlaşmaya dâhil oluyor ve görünürde birdenbire akıllanmış olan kişiyle arkadaşlık kuruyor-

173 Çileden çıkma/tepesi atma ya da karşılıklı olarak çileden çıkma hadisesi, alay konusu olan gülünç kişi de uyarıcıyla birlikte yüz irtibatına dâhil olduğunda gerçekleşir. Bu durumda, çileden çıkmak gülünç kişiyi aniden “patlamaya” zorlayan ve onun ciddiyet, neşe ve benzeri duygu durumlarını birdenbire artıran bir haldir. Bazen, kızdıran alaycı kişi alay konusu olan kişiyi hakarete uğramış hissettirmeyi hedefleyerek bir ifade kullanır. Alay edilen kişi, muhatabının bu sözü ciddi bir şekilde söylemediğini sonradan fark eder. Bazen de tıpkı “düzineler” oyununda olduğu gibi kızdırma ve kışkırtma süreklidir ve başarılı olana kadar seviyesi artarak tırmanır.

du. Eğer bu teknik de işe yaramazsa bazen o kişinin yüzüne karşı saldırgan, incitici veya taklitçi hareketler yapıyordu; ardından aniden sanki “sadece bu budalayla dalga geçiyorum” der gibi bir bakışla ve çok akıllı bir duruşla ikinci bir kişi oluyordu. Bu dânişıklı bakışa muhatap olan kişi çoğu zaman kendisinin bir küçük oyun içerisinde tuzağa düşmesine ve dolayısıyla da oyunu kaybetmesine izin verirdi. İlginçtir ki camekânlı hemşire odasındaki hemşirelerin -ya onu açıkça tamamen görmezlikten gelerek ya da gözlerini dikip bakmak suretiyle- kendisine uygar kayıtsızlık göstermemelerine ve doğru düzgün bir insan tarafından düzgün bir yaklaşıma muhatap olmadıkları sürece asla onunla iletişim kurmayacaklarını hissettirmelerine rağmen bu kadın hasta, koruyucu cam bölmenin arkasından onları da çileden çıkaracak şeyler yapabiliyordu.

Dördüncü Bölüm

Erişilebilir İrtibatlar

9. İletişim Sınırları

Tanıdıklar ve birbirini tanımayanlar arasındaki irtibatın, hem iletişimsel temas arayışında olanlar tarafından hem de bundan kaçınanlar tarafından gönüllülük esasına göre düzenlendiğini ifade etmiştim. Veda etmeye ve bir karşılaşmayı sona erdirmeye ilişkin kurallar da çok kısaca olsa bile ele alınmıştı. Şimdi de bir kez oluşturulduktan sonra yüz irtibatı için geçerli olan düzenlemeleri ele almak istiyorum. Ancak bu düzenlemeler yalnızca o durum içerisinde seyirci konumundaki kişiler, yani orada bulunan ama irtibatın onaylanmış üyesi olmayanlar varsa geçerlidir. Bu durum, bir bağımlılık düşüncesini de beraberinde getirdiği için, meseleye bizatihi sosyal durumların sınırlarını gözden geçirerek başlamak istiyorum.

1. *Alışlagelmiş Duruma Özgü Kapanış*: Bir kişi mesela oda gibi bir bölgeye girebilse de buradan dışlanıyor olsa da, etrafında eğer fiziksel bir sınırlama var ise bu fiziksel sınırlamaya karşı bir tür saygı göstermelidir. Elbette teorik olarak kalın duvarlar gibi sınırlamaların bölgeyi dışarıya karşı iletişime kapatması mümkündür; ancak neredeyse her zaman sınırlar arasında biraz ileti-

şim olabilmesi fiziksel olarak mümkündür. Bu yüzden böyle bir iletişimi sınırını sadece özel bir bölümüne has kılan, kapılar gibi sosyal düzenlemelerin olduğu bilinir. Bunlar bölgenin içindeki ve dışındaki insanları *sanki* ortadan kaldırdıklarında daha çok iletişim olacakmış gibi düşünmeye ve hareket etmeye sevk eder. İşyeri duvarları da kısmen bu işlevi görür çünkü bunlar da sosyal anlamda iletişim engelleri olarak görülürler ve topluluğun son derece düzgün davranışlara sahip üyeleri arasında gerçek fiziksel kapanışların olmadığı durumlarda “alışılagelmiş duruma özgü kapanış” ihtimalini artırır.

Bu alışılmış kurallara kısa bir bakış için sosyalleşme hakkında bir gerçeği açıklayarak başlayabiliriz: Bizim orta sınıf toplumumuzda çocuklara çok sıkı bir şekilde öğretilen şudur: duvarların arkasındaki bir arkadaşınıza bağırarak hitap etmeniz ve ona ulaşmanız ya da pencereye hafifçe tıklayarak onun dikkatini çekmeniz mümkün olsa bile yine de buna müsaade edilemez ve bölgedeki herhangi biriyle irtibat kurma arzusu, giriş yapmanın resmî aracı olarak kapıya ilk tıklatmada onaylanmalıdır.

Pencereler de duruma kısmî katılım için bir fırsat sunabilir ve alışılmış olduğu üzere böyle bir olasılığın istismar edilmeyeceği anlayışıyla ilişkilidir. Elbette bu kuraldan sapmalar görülebilir. Shetland Adası'nda, ziyaretçi Norveçli denizciler bazı ada sakinleri tarafından “en aşağı tip” olarak tasvir ediliyorlardı çünkü bunlar evlerin etrafında dolaşıp pencerelerden içeriye dikkatle gözetliyorlardı. Dickens da bir asır önce Amerika'dan benzer bir manzara sunmaktadır:

Akşam yemeğinden sonra yeniden istasyona gittik ve Washington'a varacak tren için biletlerimizi aldık. Vakit çok erken olduğu için yapacak hiçbir şeyi olmayan ve yabancılar hakkında pek meraklı olan o genç oğlanlar ve adamlar (âdet olduğu üzere) içinde oturduğum vagonun etrafına geldiler. Bütün pencereleri indirdiler; kafaları ve omuzlarıyla adeta bir hücum halindeydiler, rahat bir şekilde dirseklerinin üzerine bükülüp oturdular. Ve sanki ben içi doldurulmuş cansız bir mummy-

mışım gibi bir kayıtsızlık içerisinde, benim kişisel görünümüm üzerine düşüncelerini karşılıklı paylaşmaya koyuldular. Kendi burnum ve gözlerime dair ya da ağzımın ve çenemin farklı zihinlerde bıraktığı çok çeşitli izlenimlere ve kafamın arkadan bakıldığında nasıl görüldüğüne dair hiç bu kadar kesin ve sert bilgiler edinmemiştim.¹⁷⁴

Hemşire odalarının camla kapatılmış bir gözlem yeri olduğu birçok akıl hastanesinde, hastalar sürekli pencerelerin önünde dolaşıp durmamaları ve içeridekilere bakmamaları konusunda eğitilmelidirler. (İlginçtir ki hastanelerdeki hiçbir kural personelin bu camlardan hastalara bakmalarını yasaklamaz.) Böylece kulak misafiri olmanın resmî biçimini uygulamış olurlar. Elbette duvarlarda “büyük panoramik pencereler” kullanma üslubu kendine has bir sosyal gerginlik yaratıyordu. Çünkü pencerenin her iki tarafındakilerin alışılmış kapanışı garanti etmesi için büyük bir ahlâkî gücü olması gerekiyordu. Karikatürlerde bunun neticesinde ortaya çıkan sorunlara dair birçok çizim vardır. Şu da belirtilmelidir ki (Dickens’tan yapılan alıntıda da görüldüğü üzere) bir bölgenin sınırını tanımama sorunu, çoğu zaman uygunsuz bir şekilde gözetlenenlere, adeta yok sayılan kişiler statüsünün uygun görülmesiyle alakalıdır.

İki bölge arasındaki duvarların son derece ince olduğunun bilindiği yerlerde suskun kalmaktan kaynaklı sorunlar göze çarpmaktadır.¹⁷⁵ Bazen duvarın ötesinden konuşan kişilerle ilgili olarak sanki hepsi aynı sosyal durum içindelermiş gibi iletişim olasılıklarına açık bir tanınma sağlanır. Britanya’da yarı müstakil konutların gelişimine dair bir analizde de bu konuya değinilmektedir:

Komşumuzla ilişkimize dair tasavvurumuzu sakinlerin yorumlarından kaynaklı olarak kulaklar vasıtasıyla geliştirirken, bu evlerde mesela en sevdiği kayıtları gramofonla yüksek sesle çalarak

174 Charles Dickens, *American Notes* (Greenwich, Conn.: Premier Americana, Fawcett Publications, 1961), ss. 136-137.

175 *The Presentation of Self*, ss. 119-120.[Türkçesi için bkz. Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar), Metis Yayınları, 2016].

komşunun karısını eğlendirmek ya da onun çocuğuyla meşgul olmak veya onu çaya davet etmek mümkündür, yani bütün bunları ortak duvar vasıtasıyla yapabilirsiniz.¹⁷⁶

Burada elbette görme yeteneğinin bazı özel işlevlerini anlayabiliriz: Ortak duvarın öbür tarafındakiler o an orada olmayabilirler ya da eğer ordalarsa bile dikkatleri sizde değildir ya da sizinle meşgul olmayabilirler. Ancak durumun böyle olduğunu *görmek* imkânsız olacaktır.

2. Erişilebilir İrtibatlar. Bir yüz irtibatı, durumu bütün olarak kapsadığında -oradaki herkes karşılaşmadaki güvenilir ve yetkili katılımcılar iken- düzenli faaliyeti devam ettirme sorunu büyük ölçüde karşılaşmanın kendi iç sorunu olacaktır; konuşma sürelerinin dağılımı (eğer sözlü bir irtibat ise); üzerinde konuşulacak zararsız ve masumane bir mevzuun devam ettirilmesi (bu durum “güvenilir malzeme” sorunu olarak tanımlanabilir); düşmanlığın engellenmesi ve benzeri.

İrtibata katılmayan kişilerin de var olduğu zamanlarda biliriz ki onlar kaçınılmaz olarak karşılaşmanın katılımcılarından bir şeyler öğrenme konumunda olacaklardır ve bir bütün olarak karşılaşmanın nasıl yürütüldüğünden etkileneceklerdir. Seyircilerin de olduğu durumlarda yüz irtibatının devam ettirilmesi gerekiyorsa ben buna *erişilebilir* irtibat diyorum.

Ne zaman ki bir yüz irtibatı katılımcı olmayanlar için de erişilebilirse işte o zaman bir tamamen paylaşılan ve bir de paylaşılmayan katılım var demektir. Daha büyük ölçüde topluluktaki bütün kişiler ortak bir odaklanmamış etkileşim havuzuna dala-caklardır. Her bir kişi sadece varlığıyla, tavrıyla ve görünüşüyle kendisi hakkında o durum içerisindeki herkese bazı bilgiler vermektedir. Ayrıca oradaki her bir kişi de oradaki diğer bütün kişilerden benzer bilgileri almaktadır, en azından alma fırsatlarını değerlendirmeye istekli olduğu sürece böyledir. Sırf fiziksel bir bölgeyi sosyolojik olarak anlamlı bir varlığa, bir duruma dönüş-

176 L. Kuper, “Blueprint for Living Together,” in L. Kuper, ed., *Living in Towns* (London: The Cresset Press, 1953), s. 14.

türen şey, geniş ölçüde müsait olan iletişim imkânı ve bu iletişimi kontrol etmek üzere ortaya çıkan düzenlemelerdir. Ancak bu tamamen ortak katılımın ötesinde ve üzerinde belirli bir irtibatın onaylanmış üyeleri *buna ilaveten* odaklanmış bir etkileşim türüne katılıyor olacaktırlar. Bu etkileşimde bir kişi tarafından iletilen bir mesajın eldeki mevcut meseleye özel bir katkı sunduğu düşünülür ve genellikle belirli bir alıcıya gönderilir. Oysaki karşılaşmanın diğer üyelerinin de ve sadece bu diğer üyelerin de o mesajı alması istenir. Bu yüzden, odaklanmamış etkileşimin tam olarak paylaşılan bir temeli olacaktır ve bu temel, odaklanmış etkileşimin bir ya da birden fazla kısmen paylaşılan temelini de esasını oluşturacaktır.

Daha büyük bir ölçekte, durum içerisindeki odaklanmamış bir etkileşime katılmakla, bir yüz irtibatı içerisindeki odaklanmış etkileşime katılmak arasındaki fark, anlaşılması kolay ancak ayrıntılı olarak takip edilmesi zor bir meseledir. Karşılaşma için katılımcıların seçimi ve seslerin seviyesi gibi meseleler bir bütün olarak durumun kendisiyle ilgilidir. Çünkü o durum içerisindeki herkes yüz irtibatının bu yönlerine şahit olabilecek bir konumda bulunacaktır (ve bulunduğu da düşünülecektir.) Bu yönler söz konusu irtibattan kaynaklanan iletişimin odaklanmamış kısmıdır. Fakat eğer gizlilik için özel bir çaba sergilenirse, bu gizlilik o an orada yaşanmakta olan şeylerin *genel* bir boyutu olarak, aslında gayet geniş bir biçimde algılanabilir hale gelse ve yaşanmakta olan odaklanmamış etkileşim içerisinde önemli bir konuya dönüşse de, bir yüz irtibatı içerisinde uygun biçimde aktarılan *belirli* ifadelerin özel anlamları daha geniş ölçekte durum içerisinde herkes için erişilebilir olmayacaktır. Yüz irtibatı içerisinde yaşanmakta olan iletişimin, aracı kanallarla aktarılamayan tarafı duruma özgüdür; ancak karşılaşmanın bu duruma bağlı tarafı, yalnız bağırma, fısıldama ve kapsamlı fiziksel jestler gibi daha kabaca uygunsuzluklardan bazıları gerçekleştiği zaman, daha geniş ölçekte durum içerisindeki odaklanmamış iletişimin bir parçası haline gelir.

Erişilebilir irtibatları ele alırken, böyle bir karşılaşma içerisinden bakmak ve meseleleri bu bakış açısından yorumlamak daha uygundur. O toplulukta bulunan kişiler bu durumda söz konusu irtibatın resmî üyeleri olup olmamalarına göre katılımcılar ve seyirciler olarak ayrılabilirler. Ayrıca ele alınacak hususlar, karşılaşmaya borçlu olunan yükümlülükler ve daha geniş ölçekte topluluğa borçlu olunan yükümlülükler olarak ikiye ayrılabilir. (Ve topluluğun da daha gerisinde aslında sosyal ortamın kendisi; çünkü söz konusu topluluk sadece bu kişilerin bir araya gelmesine vesile olan olayın ve sosyal ortamın dışavurumundan ibarettir.)

İrtibatın sınırlarını ve bütünlüğünü koruyabilmesi ve topluluk tarafından yutulmaktan kurtulması için hem katılımcılar hem de seyirciler davranışlarını buna uygun şekilde düzenlemek zorunda kalacaklardır. Fakat söz konusu karşılaşmanın mahremiyetini muhafaza etmek için işbirliği yaparken bile hem katılımcılar hem de seyirciler daha geniş ölçekte topluluğu da muhafaza etmekle yükümlü olacaklardır. Bu da bize göstermektedir ki, durum içerisinde birlikte bulunan bütün insanlar birbirlerinden farklılaşan katılımlarına rağmen bütünlük içerisinde ve bir aradadırlar.

3. Alışlagelmiş İrtibat Kapanışı: Tanım gereği erişilebilir irtibat, durumu tam olarak kapsamaz; burada fiziksel ya da alışlagelmiş türden, durumu katılımcı olmayanlara kapatan, duruma özgü bir kapanış yoktur. Onun yerine hem katılımcıların hem de seyircilerin, sanki irtibat fiziksel olarak durumla alakasını kesmiş gibi davranma yönünde bir çabası ve yükümlülüğü vardır. Kısacası burada “alışlagelmiş irtibat kapanışı” görülür. Şimdi toplumsal örgütlenmenin bu kapanış sebebiyle ortaya çıkan bazı unsurlarını ele almak istiyorum.

a. Seyirciler bir tür uygar kayıtsızlık gösterirler ama bu kayıtsızlık bireylere değil karşılaşmalara yöneliktir. Seyirciler içerisinde bulundukları iletişim konumunu istis-

mar etmekten kaçınmakla ve topluluktaki katılımcılarına yönelik dikkatlerini başka bir yere çevirdiklerine dair gözle görülebilir bir ifade sunmakla yükümlüdürler. Bu karmaşık bir nezaket türüdür; çünkü üzerinde çok çalışılmış bir kayıtsızlık gösterme biçimidir ve kulak misafiri olunan herhangi bir şey birdenbire bu ilgisizlik gösterisini kolaylıkla yerle bir edebilir.¹⁷⁷

Kişinin parçası olmadığı bir irtibatın içeriği hakkında bir şeyler duymak istemesinin birçok sebebi olduğu için, çoğu zaman sanki dikkatini hiç oraya vermiyormuş ve ilgisizmiş numarası yapar ve böylece alışlagelmiş kapanışın sağlandığı izlenimini bırakır. Oysaki aslında kaçamak bir şekilde konuşmaya kulak kabartmaktadır. Bu gizli gizli dinlemenin ne kadarı işe yarar, bu ne kadar devam eder ve hangi durumlarda olur diye sorarsak, bunları değerlendirmenin bir hayli zor olduğu belirtilmelidir.

Dikkatsizlik, kayıtsızlık, ilgi ve katılım göstermeme izlenimi daha çok katılımcısı olmadıkları bir karşılaşmaya fiziksel anlamda yakın olanların dışarıya karşı vermeye çalıştıkları bir mesajdır. Kişi karşılaşmaya katılabilecekken (sadece katılımcılar bakımından) kendisini “psikolojik anlamda” buna yetersiz hissettiğinde uygar kayıtsızlık gösteriyormuş gibi yapma çabasının daha uç örnekleri sergilenebilir. Böyle bir durumda sonuç akıl hastanesi koşullarında da çok sık görülen bir tür sohbet asalaklığıdır. Örneğin gözlemlediğim psikozlu genç bir kadın, annesi hemşireyle sohbet ederken annesinin yanına oturup ileri doğru dümdüz bakıyordu. Böylece yanı başında gerçekleşmekte olan irtibata karşı uygar kayıtsızlıkmiş gibi görünen bir tavrı sürdürüyordu. Fakat bu esnada yüzünü ilgisiz, kayıtsız bir seyirci gibi tutmaya çalışır-

177 Burada duruma özgü davranıştaki rasyonel niyeti çok fazla vurgulamayacağım. Bir kişinin karşılaşmanın ya tamamıyla içinde ya da tamamen dışında olduğu varsayılır. Fakat bu kurala riayet etmek isteyen birey bile dikkatinin ifade edilen yönünü tam olarak kontrol edemez. Eğer kişinin dikkati erişilebilir bir karşılaşmaya çekilirse, o zaman gerçeği gizleme çabası muhtemelen hem birlikte katılması gerektiği kişiler tarafından hem de eşlik etmemesi gereken kişiler tarafından görülebilir.

ken, sohbet sırasında söylenenlere karşı bir dizi alaycı laflar yetiştirmeyi de ihmale etmiyordu; üstelik bu yüksek sesli fısıltıları ağzının kenarından çok büyük bir sözel baskıyla, üzerine basa basa dile getiriyordu. Buradaki psikolojik mesele muhtemelen “çözülme” sorunu idi. Ancak öyle görünüyor ki birbirinden kopuk iki davranış çizgisinin akış istikameti -sohbete katılım ve uygar kayıtsızlık- tamamen, toplumumuzdaki sosyal durumlar için standart olan iletişimin toplumsal örgütlenmesi tarafından belirlenmektedir. O halde sosyal bir durum içerisinde birey kendisini parçalara ayrılmış halde bulabilir ve yine standart bir şekilde ifade edilen standart bir yıkım içerisinde olabilir.

Katılımcıların seyircilere nazikçe güvenebilmelerinin ve seyircilerin de onlara karşı uygar kayıtsızlık sergileyebilmelerinin zor olduğu şartlar vardır; kısacası alışlagelmiş kapanmanın idare edilmesinin zor olduğu haller vardır.

Buna dair bir örnek için küçük kapalı yerlerden olan asansörlere bakabiliriz. Buralarda bireyler birbirlerine o kadar yakın bir konuma getirilirler ki iştitemiş gibi yapmak imkânsızdır. Böyle zamanlarda, en azından orta sınıf Amerikan hayatında, karşılaşmanın katılımcıları iletişimlerini sürüncemede bırakma eğilimindedir; sadece kısmen bitmiş olan karşılaşmanın devamlılığını korumak için rastgele bir laf söylerler. Romancının bahsettiği üzere, benzer bir durum, artık çok az kişinin kaldığı, neredeyse boşalmış bazı barlarda ortaya çıkar:

O barda sadece biz kalmıştık. Gün ortasıydı ve barmenin orada olması utanç vericiydi. İster istemez kulak misafiri oluyordu. Beyaz paltosu içerisinde suskun bir otorite figürüydü. Fakat muhtemelen o da bunu fark etti ve barın arkasında aşağı yukarı gidip gelmekte, bardakları ve buz kutularını temizlemekte yeterince iyiydi. Harry sanki herhangi bir kimseye söylüyormuş gibi ondan iki içki daha istedi ve bu siparişler de birden pat diye geliverdi.¹⁷⁸

178 William Sansom, *The Face of Innocence* (New York: Harcourt, Brace&World, 1951), s. 12.

Taksici de tıpkı barmen gibi benzer bir sorunu yaşar.¹⁷⁹ Aynı şekilde, o an sohbet edilen kişi bir telefona cevap vermek zorundaysa, yine geçici olarak kendi haline bırakılır; fiziksel olarak irtibat halinde olduğu diğer kişiye yakındır fakat yine de kendisine bir şekilde uygar kayıtsızlık göstermelidir.¹⁸⁰

Uygar kayıtsızlığın fiziksel anlamda zor olduğu durumlarda özel bir tür hâkimiyetin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmış olur. Mesela asansörde, irtibatlardan birinin içinde olan kişiler tam anlamıyla irtibatta kalmaya devam edebilirler ve böylece orada bulunan diğer kişileri adeta yok sayarlar. Benzer şekilde, birbirlerini tanımayan iki çift restoranda aynı oturma bölümünü kullanmak durumunda kaldıklarında, diğer çifti de içine alan bir irtibatı devam ettirmeye çalışmaktan vazgeçerler. Çiftlerden biri üstü kapalı bir biçimde mesaj verme kaygısıyla diğerleriyle daha yüksek sesli bir etkileşime girer. Bu durumda daha tâbi konumda kalan çift, kendi içlerinde bir konuşmaya başlayarak bağımsız olduklarını göstermeye ve uygar kayıtsızlık sergilemeye çalışabilir. Ancak, bu kendi içlerinde konuşma hali diğer çifti ikna etse de muhtemelen kendi katılımcılarını ikna edemez. Zira ilk çiftin katılımcıları böyle bir konuşmayı devam ettirerek hem gölgede bırakıldıklarını, hem de aslında gölgede bırakılmamış gibi davranmaya istekli olduklarını kabul ederler.¹⁸¹ Şunu da ilave etmeliyiz ki bu gibi durumlarda güç, genellikle toplumsal sınıf kaynaklıdır.

179 F. Davis, "The Cabdriver and His Fare: Facets of a Fleeting Relationship," *American Journal of Sociology*, 65 (1959), 160.

180 Benzer şekilde, üç kişilik bir irtibatta konuşmacı telefona cevap vermek için konuşmasını kestiğinde diğer iki kişi sessiz ve çoğu zaman ağır aksak bir sohbe başlayabilirler.

181 Benim izlenimim şu ki "iyi" konuşmanın, yani geçerliliği olan bir telaffuz ve söyleyişin var olan en önemli unsurlardan biri olduğu Britanya'da en açık konuşanlar işte bu iyi konuşma özelliğine sahip olanlardır. Zira onlar, kendileri konuşurken sanki diğerlerinin kolaylıkla uygar kayıtsızlık gösterebileceklerini ve kendi sohbetlerine son vereceklerini düşünürler. Bu tavır (Amerikan standartlarına göre) Britanya'yı ziyaret edenlerin dikkatini çeken ve Britanya yüksek-orta sınıfında görülen ürkütücü kabalık ve bayağılıklardan biridir.

b. Katılımcılar ve seyircilerin karşılaşmanın bütünlüğünün devam ettirilmesine yardımcı olmaları gerektiği ve bir karşılaşmanın seyircisi olan kişilerin diğer bir karşılaşmanın katılımcısı olabilecekleri gibi işi daha da karmaşıktıran bir gerçek düşünüldüğünde, alışlagelmiş kapanışın sağlanmasında üstü kapalı bir işbirliğinin olmasını bekleyebiliriz. Birincisi, eğer seyircilerin bir şekilde iletişim fırsatlarından faydalanmaktan vazgeçmeleri isteniyorsa, katılımcıların üzerine düşen şey, davranışlarını ve sözlerini, kendilerini seyretmemeleri pek zor olmayan kişilerle sınırlamalarıdır. Ve gerilim düzeyinin bu şekilde düşürülmesi aslında genelde görülen bir şeydir. İlginçtir ki bu eğilim tam ters yönde ilerleyen bir başka eğilimle eşleştirilebilir, yani seyircilerin bulundukları konumları istismar etmeyeceklerine güven duyulduğunu gösterecek şekilde davranmak. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği üzere, fısıldama ya da açıkça şifreli sözcükler kullanmak genellikle bir nezaketsizlik olarak görülecektir çünkü bu, seyircilerin ilgisiz kalma konusundaki istekliliğine gölge düşürecektir.

Bu alışlagelmiş kapanış kurallarının farklı şekillerde birleştirilmesinin sonuçlarından birine daha değinilmelidir. Katılımcıların, örneğin bir diğerinin fazla alingan olabileceği gerçeklerden kaçınarak ve karşı tarafı çok fazla eleştirmeden konuşması ve böylece diğerine saygı göstermesi bir konuşma kuralıdır. Ancak orada bulunmayan insanların kötülenmesi ise son derece kabul edilebilir bir şeydir ve karşılaşma içerisinde bulunanlar arasında ayrıcalıklı bir dayanışma sağlar. Ayrıca sohbet orada olmayan birinin duymaması gereken bir işle ilgili meseleleri de içeriyor olabilir. Bu yüzden sohbe dayalı bir karşılaşmada, konunun dışında tutulması gereken biri yaklaşırken yorumların ilerleyişinin ve sıralamasının stratejik olarak değiştirilmesi gerekebilir, çünkü aksi durumda konuşmanın içeriği onun uygar kayıtsızlık göstermesine engel olabilir. O kişi karşılaşmaya dâhil olmak için geldiğinde ise daha da büyük bir incelik gereklidir. Bu konuda

iyi bilinen bir örnek, birisi odaya girdiğinde birdenbire sohbetin telaşla kesilmesi ve oradaki diğer kişilerin konuşacak başka makul bir konu bulmaya çalışmasıdır. Bazen konunun dışında tutulması faydalı olan birisi yaklaşırken, sohbetin onun için mahcup edici olabilecek sözleri (ya da onun için bunu söyleyen konuşmacıları mahcup edecek sözleri) duymadan değiştirilebileceği ya da ona dair mahcup edici bir şeye izin verilmeyerek bunun bastırıldığı izleniminin verilebileceği belirli bir fiziksel noktaya ulaşılır. Elbette bu mesafe katılımcıların sosyal yeteneklerine göre değişir. Bazen de odanın, gelen herhangi bir kişinin zamanında fark edilerek konuşma içeriğinin hiç belli etmeden değiştirilebileceği özel bir “güvenli bölge”si vardır. Bu durumlarda, bazen konuşmacının konuşma konusunu değiştirmesini gerektiren en son ana kadar cüretkâr ve rahat bir şekilde konuşmasına devam ettiği yetenek gösterilerine şahit oluruz.

c. Bir seyircinin erişilebilir bir karşılaşma için göstermek durumunda olduğu özen ve dikkat, uygar kayıtsızlık tavrının da çok ötesine ulaşır ve resmî katılım için kendisini nasıl ve ne zaman takdim etmesi gerektiği meselesine kadar varır. Her karşılaşmanın, bütün misafirlerin katılabileceği şekilde yürütüldüğünün farz edildiği sosyal partilerde bile, karşılaşmaya dâhil olan kişinin bunu incelikle yapması ve aldığı işaretlere göre gerekirse haklarını kullanmaması beklenir. Dâhil olduğunda ise mevcut konuyu ve üslubu kabul etmeli ve böylece sebep olacağı dikkat dağınıklığını en aza indirmelidir. Eski Amerikan görgü kuralları bu meseleyi şöyle değerlendirir:

Eğer bir hanımefendi ve beyefendi akşam bir partide sohbet ediyorlarsa, başka birinin gelip pat diye sözlerini kesmesi ve yeni bir sohbet konusu açmaya çalışması büyük nezaketsizliktir. Eğer aralarında belirli ve özel bir ilgi konusu olmadığından eminseniz, sohbetlerine *iştirak edebilir* ve sözlerinin akışına dâhil olabilirsiniz; ancak daha sonra onların birlikte yaptıkları sohbette birbirleriyle pek fazla meşgul olduklarını ve bundan da gayet zevk aldıklarını

fark ederseniz, bu münasebetin sona ermesi ya da değişmesi pek hoş olmayacağı için, müsaade isteyerek geri çekilmelisiniz. Fakat eğer iki kişinin birbirleriyle pek nazik ve belli bir konuda irtibat halinde olduklarını zaten tahmin ediyorsanız, kendinizi daha en başından onların arasına katılmaktan alıkoymalısınız.¹⁸²

Memnuniyetle karşılansın ya da karşılanmasın günümüzde her katılımcı adayı içeri girmeden önce genellikle karşılaşmanın kapısını çalmak zorundadır ve böylece niyetini önceden belli etmiş ve katılımcılara da yeni gelen kişi için mekânlarını düzeltmeleri amacıyla biraz zaman vermiş olur.

d. Alışlagelmiş kapanışın sağlanmasındaki en ilginç işbirliği biçimlerinden biri, *alan bırakma*¹⁸³ denilebilecek olan davranıştır. İster yüz irtibatlarında isterse irtibatlı olmayan bireyler söz konusu olduğunda, durum içerisindeki katılım birimlerinin, fiziksel olarak alışlagelmiş kapanışı kolaylaştıracak kadar birbirlerine müsait alan bırakma konusunda işbirliği sergiledikleri görülür. (Çoğu zaman bu, çeşitli birimler arasındaki fiziksel mesafenin karelerinin toplamının en üst düzeye çıkarılmasını kapsar.¹⁸⁴) Elbette,

182 Anonim, *The Canons of Good Breeding* (Philadelphia: Lee and Blanchard, 1839), s. 68.

183 “Bireysel mesafe” tabiri Hediger adlı etnolog tarafından çitler ya da raylar üzerindeki kuşların birbirlerinden belli bir mesafe uzaklıkta durma eğilimlerini tasvir etmek üzere ortaya atılmıştır ve bu mesafe canlılar arasında türden türe değişmektedir. Hediger aynı zamanda belirli cinsteki bir hayvana uçup gitmesine yol açacak kadar ürkütmeden ne kadar yaklaşılabilirceğini ifade etmek üzere “uçuş mesafesi” terimini de kullanmıştır. bkz. H. Hediger, *Studies of the Psychology and Behavior of Captive Animals in Zoos and Circuses* (London: Butterworths Scientific Publications, 1955), ss. 40 ve devamı ve s. 66. Bunlara dair ilginç uygulamalar ve diğer etnolojik kavramlar için bkz. R. Sommer, “Studies in Personal Space,” *Sociometry*, 22 (1959), 247-260.

184 Şu makalede alan bırakma konusuyla ilgili kültürler arası genellemeler yapılmasının sakıncaları hakkında ikazda bulunmaktadır, bkz. E. T. Hall “The Anthropology of Manners,” *Scientific American*, April, 1955, ss. 84-90: “Birleşik Devletler’de biz başka birçok halka göre daha eşit şekilde dağılırız. Dokunma ve tikiş tikiş kalabalık olma hakkında güçlü tepki

katılım birimlerinin birbirlerine karşılıklı güven, yoldaşlık ve birlik ruhunu ifade etmeleri gereken yerde, boş alanları tam olarak doldurmaktan özellikle kaçınılır.¹⁸⁵

Şüphesiz, alan bırakma uygulaması “konuşma hatlarının” açık kalmasını, yani karşılaşma içerisinde birbirlerine hitap eden kişilerin karşılıklı bakışlarını engelleyecek hiçbir fiziksel engelin bulunmamasını temin edecektir. Kendisini ansızın böyle bir hat üzerinde araya girmiş olarak bulan bir seyirci de (en azından Amerikan toplumunda) hemen özür dileycek ve konumunu değiştirecektir.

Alan bırakma meselesi anlaması zor bir konu olabilir çünkü gündelik hayatta herkes bunun zaten öyle olması gerektiğini düşünür ve farkında bile olmaz. Ancak geriye doğru bunun izlerini sürmek için, zaman zaman “karşılaşmaya saldırma” oyununu oynayan iletişim suçluları çocuklara ve akıl hastalarına bakabiliriz. Örneğin birçok koğuşta, hastalardan biri konuşan bir çifti yakalar ve onlar durana kadar etraflarında dolandır. Daha sonra karşılaşmanın kıyısına yanaşır ve adeta kendini davet ettirir. İncelediğim yetişkin bir hasta, örgü şişlerini veya yukarı kaldırdığı kollarını sallayarak ya da yüzünü katılımcılardan birinin yüzüne doğru yaklaştırarak ya da onun kucağına oturarak iki kişi arasındaki konuşma hatlarını kesecek şekilde engel oluyordu.

---

duygularımız vardır; bir tramvayda, asansörde ya da otobüste kendimizi adeta içimize çekeriz. Kalabalık yerlerde çok rahat davranan, yayılan ve diğer insanlara temas edecek şekilde hareket eden kişilere karşı genellikle burada dile getirilemeyecek kadar sert tepkiler veririz. Çocuğumuza başkalarını sıkıştırmaması ve bize yaslanması gerektiğini öğretmek için yıllarca uğraşırız... Dokunmanın daha yaygın olduğu ve galiba temel alan biriminin daha küçük olduğu Latin Amerika'da, Birleşik Devletler'de üretilmiş olan geniş otomobiller sorun yaratır. İnsanlar nereye oturacaklarını bilemezler.”

185 Karşılıklı fiziksel davranışları hayvan davranışları temelinde inceleyen faydalı bir analiz için bkz. J. H. Crook, “The Basis of Flock Organisation in Birds,” in W. H. Thorpe and O. L. Zangwill, eds. *Current Problems in Animal Behaviour* (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), ss. 138.

Fiziksel alan bırakmanın yanı sıra ses kontrolünün de önemli olduğunu görüyoruz. Ses kontrolü sayesinde durum içerisindeki çeşitli birimler, sıkışıklığın yaptıkları işi engellemesine izin vermeden ellerindeki işe devam edebilirler. Çoğu durumda ses kontrolü ses yüksekliğinin sınırlanması demektir, ancak kişilerin aynı karşılaşma içinde olmadıkları insanlarla bile çok fazla iç içe, tıksık tıksık ve yakın oldukları sosyal partiler gibi ortamlardaysa genelde sesin yükseltildiği görülür; bu, aynı karşılaşma içindeki katılımcıların birbirlerini işitebilmelerini sağlar ancak gizlice dinlemeye çalışanların işini de biraz karıştırır. Burada da son derece isabetli şekilde planlanmış ihlal ve cürümler gözlemlenebilir. Mesela bir ergen akıl hastası, önce neşeli bir ruh hali içerisinde yüzünü, belli bir mesafeden başkasıyla konuşmakta olan birinin yüzüne karşı yakınlaştırmış ve konuşan kişilerin birbirlerini işitememeleri ve işitilmemeleri için birden bağırmaya başlamıştı.

Görünürde açık konuşma hatlarının korunabilmesi ve ses düzeylerinin komşu karşılaşmaların sesleriyle karışmaması mecburiyeti, sözlü karşılaşmaların sürdürülebileceği mesafeyi sınırlar. Mesela eğer iki kişi kalabalık bir tramvayın bir ucundan diğer ucuna doğru bir sohbeti devam ettiriyorsa, aradaki bütün yolcular konuşma hattının dışında kalmalıdır ve kendi konuşmalarının bu belirli bir mesafeden yürütülen sohbetle karışmaması için konuşmalarını ona göre ayarlamalıdır. Böyle bir sohbet aynı zamanda o iki kişi arasındaki herkes için erişilebilir olacaktır ve bu yüzden, konuşanlardan biri biletçi olsa bile, mahcubiyete yol açabilme ihtimali vardır. Dolayısıyla bu kadar kalabalık bir ortamda belli bir mesafeden yürütülmesi gereken irtibatların karşılıklı sessiz jestlerle sınırlanması muhtemeldir, çünkü bu şekilde hem diğer karşılaşmalara müdahale edilmemiş hem de konuşulan şeyler herkese alenen ilan edilmemiş olur.

Fiziksel alan bırakma ve ses kontrolünün nispeten küçük bir bölgede gerçekleşen sosyal partiler gibi ortamlarda önemli olduğu kesindir ama kamuya açık sokaklarda, yollarda ve yarı kamusal yerlerde daha da önemli hale gelir. Batı toplumların-

da orta sınıf hâkimiyetinin gelişimi kamusal alanların nispeten daha eşitlikçi şekilde kullanımının artışıyla ifade edilmiştir. Ancak bugün bile cenazelerin, düğünlerin, geçit törenlerin ve diğer bütün merasimlerin geçici bir süre için daha geniş ölçekte bir kitle üzerinde kendi ruhunu egemen kılmasına izin verilir. Ambulanslar, polis arabaları ve itfaiye araçları gibi teknik araçların, diğerlerine asla müsaade edilmeyecek düzeyde yüksek bir sesle trafiği kesmelerine müsaade edilir ve bir şehri gezen misafirlere eşlik etmeleri için motorlu eskortlar verilebilir. Fakat bu imtiyazların bazıları eskiden çok daha yaygın olan uygulamaların ufak kalıntılarıdır; mesela birinin “hizmetinde olmak”la¹⁸⁶ ilgili olan ve hanedandan birinin ya da soylu birinin maiyeti, refakatçileri ve ardındaki bütün bir alay gibi. Bu şekilde, toplumda saygın birinin, gittiği her yerde onun yolunu açan, kendisine bağlı destekleyicilerden oluşan ve parlamentoda ya da şehirde ona eşlik eden bir yığın üzerinden statüsünü gösterdiği durumları örnek- lenebiliriz. Britanya Kralı Edward ve maiyetindekilerin 1906 yılında Alman İmparatoru’na yaptığı ziyaretteki izlenimlerde de görüldüğü üzere bu kurallar bütün Batılı toplumlarda da tekbi- çimli değildir:

İmparatorun, otomobiline bağlı bir standardı ve onun üstün- de de her gittiği yerde, her köşe başında borusunu çalan bir trompetçisi vardı. Böylece orada yaşayanlar imparatorun ne- rede olduğunu anlamakta zorlanmıyorlardı. Böylece herkes trompetlerin çaldığını duyduğunda yollar ve trafik buna göre düzenleniyordu. Ancak Kral “teatral yöntemler” dediği bu şey- lerden nefret ediyor ve arabasını herkes gibi kullanmayı daha çok seviyordu.¹⁸⁷

e. Alışlagelmiş kapanışlara dair bu bahsi sonlan- dırırken, bir durumun ilk başta birçok karşılaşmayı içerir- ken, daha sonra her şeyi-kapsayan tek bir irtibattan ibaret

186 Örneğin, J. E. Neale, *The Elizabethan House of Commons* (New Haven, Conn: Yale University Press. 1950) , ss. 24-26.

187 Sir Frederick Ponsonby, *Recollections of Three Reigns* (New York: Dutton, 1952), s. 261.

hale gelmesi dediğimiz yeniden yapılanma sürecinden bahsetmek istiyorum. Mesela öğlen vakti Merkezî Hastane'deki bir koğuştaki bakıcı "Kayıntı vaktiii!" diye bağırduğunda bütün bir mekâna ve sesinin ulaştığı her yere hitap etmektedir ve tabii ki sözlerinin anlamları da bu şekilde iletilmiş demektir. Benzer şekilde, küçük bir sosyal partide bir çiftin gelmesiyle beraber ev sahibesi bu yeni gelenleri toplulukla tanıştırmak için birbirinden ayrı bütün karşılaşmaların müstakil olma özelliğini geçici bir süre için bozar. Yine resmî yemeklerde de ev sahibesi sohbetin "genel" olduğunu işaret ettikten sonra artık o andan sonra söylenecek her şeyi bütün konuklara açmış olur. Ve elbette, kamuya hitap eden konuşmalar yapılırken konuşmacının sözleri ve bunları ne kadar heyecanla söylediği, içinde bulunulan durumu da etkiler. Bütün bu örneklerde durumun, tek bir uygun konuşmacının sözlerinin içeriğine gerektiği şekilde açık olduğu anlayışı hâkimdir; tabiri caizse zemin o konuşmacıya aittir.

Çok-odaklı durumun tek bir yüz irtibatından ibaret olduğu bir duruma dönüşmesi incelenmesi gereken ilginç bir süreçtir. Sosyal partilerde bir şarkıcı ve bir gitarcının odadaki insanlar arasında hep daha fazlasını işin içine katmaya, onları dinleyicileri ve seyircileri haline getirmeye çalıştıklarını görebiliriz. Bu çaba neticesinde öyle bir nokta gelir ki artık odadaki herkes resmen dinleyicidir ve parti geçici bir süre için bir performansla dönüşmüştür.¹⁸⁸ Böylece bu durum aynı zamanda belirli bir karşılaşma olarak giderek çok daha fazla sayıda kişiyi içermeye başlar. Bu arada yan ilgiler daha fazlalaşmaya başlar ve bunun yanı sıra ikinci dereceden ilgilerin olduğu bir yan oyun da bazen kaçamak bir şekilde devam ettirilir. Bu ikinci dereceden oyunun büyüklüğü ve niteliği, ana gösterinin baskın ilgi olarak tartışmasız bir biçimde hâkim olmasını etkilemeyecek şekilde değişebilir.

188 Gayri resmî irtibatların performansla dönüşmesi hususunda Robert Martinson tarafından yazılan ancak henüz yayımlanmamış bir makaleye çok şey borçluyum.

Akıl hastanelerinde özel bir “sempomatik” davranış türü vardır ki bir bütün olarak durumun nasıl “konuşulabileceğini” fark etmemizi sağlar. Birçok hasta, orada olan ya da olmayan bazı kişilerle durum içerisindeki herkesin duyabileceği ve dikkatlerinin dağılabileceği kadar yüksek sesle konuşur. Ancak koğuştakiler bu tür bir uygunsuzluğu ikinci bir türden ayırırlar. İkinci türde hasta, müstakil konuşmacı kümeleri oluşturmak ve her oyuncunun kendi odaklanmış etkileşiminde güvende hissetmesini sağlamak üzere tasarlanan engelleri bilerek ve isteyerek yıkmakta olduğunu gösteren bir ses tonu ve yönelimiyle orada bulunan herkese karşı nutuk çekerek adeta “duruma hitap eder”. (İlginçtir, özel bir sohbe yaptığı katkısı yeterli düzeyde ayarlamayan bir hastanın sesinin gerçek yüksekliği “duruma hitap eden” hastaya göre daha çok olabilmesine rağmen, asıl rahatsızlığı yaratan kişi ikincisi, yani duruma hitap eden hastadır.)¹⁸⁹

10. Karşılıklı Katılım ve İlginin Düzenlenmesi

1. *Kısıtlamalar*: Daha önce odaklanmamış etkileşimi ele alırken bireyin bütün ilgi ve katılımları üzerinde, özellikle de kendi bedenine yönelik ilgileri üzerinde belirli bir kontrol sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmişti. Bu bölümde de erişilebilir bir karşılaşmadaki bireylerin gerektiği şekilde birbirlerine odaklanma yöntemleri üzerindeki kısıtlamaları, yani seyircilere de açık olan karşılıklı-katılım ve ilgilerine nasıl uygun şekilde yatırım yaptıklarını ele alacağım. Böylece seyircilerin erişilebilir karşılaşmaya neyi borçlu olduklarına değil, karşılaşmanın katılımcılarının daha geniş ölçekte topluluğa neler borçlu olduğuna bakma fırsatını yakalayacağız.

189 Duruma yapılan saldırılar, daha önce de belirtildiği üzere, çocukların, akıl hastalarının ve diğer iletişim suçlularının bir karşılaşmaya yaptıkları saldırılarla kıyaslanmalıdır. Toplumumuzda birçok orta sınıf mensubu ebeveyn, yetişkinler konuşurken odaya girilmesinin ve sözlerinin kesilmesinin yasak olduğu durumlarda, çocuklarının sinsice durumu izledikleri ve bu esnada ne yaptıklarını gayet iyi bilerek şaklabanlık ettikleri zamanları yaşamıştır. Bu durumda, çocuğun sinsice izlemesi, topluluğa sadece odada bulunmasından çok daha fazla rahatsızlık vermiş olur.

Başka kültürlere mensup Anglo-Amerikan öğrenciler, seçilmiş kategoriler arasında ve özellikle de karşı cinsler arasında, izin verilen ve dışarıya açık olan karşılıklı-katılımdaki toplumsal farklılıklarla ilgili uzun zamandan beri birçok yorum yapmışlardır. Bize söylendiğine göre bazı Latin ülkelerinde kamuya açık bir yerde alenen dudaktan öpmek “müstehcen bir hareket”¹⁹⁰ olarak görülmektedir. Açıkçası SSCB’de ve birçok Doğulu ülkede de durum böyledir.

Bizim kendi toplumumuzda müsaade edilen karşılıklı katılımı sağlayan sosyal ortamlar arasında da öğretici farklılıklar vardır. Çok az sayıdaki ortamda bu tür faaliyetlerin her türlü sü yasaklanmıştır ve yine çok az sayıdaki ortamda sevişmek gibi iki tarafın dikkatini birbirine aşırı odakladığı faaliyetlere izin verilmektedir.¹⁹¹ İşyerlerinin olduğu bir caddede tartışan ya da koklaşan bir çiftin durumu o ortamda pek hoş karşılanmaz -bu, daha kamusal bir yönelimin gerektiği bir ortamda fazlasıyla özel bir faaliyetin araya girmesi demektir-. Ancak parklarda ve plajlarda bu tarz ilgiler kolaylıkla hoş görülebilir ve hiçbir sokakta, birlikte yürüyen iki kişi arasında tonu iyi ayarlanmış ve sıradan konuşmaları engelleyen ve yasaklayan bir kural yoktur. Görgü kuralı kitaplarına göre de okyanusa bakan iskelelerde insanların birbirini derin derin öpmesi hoş görülebilir ancak bunu yapacaklarsa durumun diğer yönlerinden kayda değer ölçüde geri çekilmeleri ve birbirlerine odaklanmaları gerekir. Aynı davranış 06:45’te ko-

190 V. S. Pritchett, *The Spanish Temper* (New York: Knopf, 1954), s. 170.

191 Dünyadaki bazı yerlerde başkalarının cinsel ilişkiye girdiğini gözetleme fırsatı sunan röntgencilik gösterileri ticari olarak organize edilmektedir. Yazarlar genelde bunun cinsel içgüdülere özgü bir sapıklık biçimi olduğunu düşünme eğilimindedirler. Ancak öyle görünüyor ki, çok az araştırmacı burada sapıkça olanın, aynı zamanda dışarıya açık olan karşılıklı-katılım ve ilginin düzenlenme biçimi olduğunu dikkate almaktadır; çünkü burada muhtemelen röntgencinin bu gösterileri seyretmekten aldığı heyecanın bir kısmı, bir çiftin, ideal durumda ikiden fazla kişinin olduğu hallerde uygunsuz görülen bir davranışı sergiliyor olmalarını seyretmekten ileri gelmektedir. Hatta bazı alt kültürlerde bu davranış iki kişi varken bile uygunsuz görülüp bu yüzden karanlıkta yapılmaktadır.

casıyla karşılaşan bir ev kadını tarafından yapılırsa uygunsuz olacaktır; daha hafif bir öpüş onların durumuna daha uygundur.¹⁹² Yine bizim şehirlerimizde Howard Johnson tarzı restoranların, küçük çocukları olan aileler için bilhassa çocukların terbiye edilmesinde kullanılan farklı bölümleri olabilir ve buralarda restoranın diğer bölümlerinde huzursuzluğa sebep olabilecek, aileye özgü bir ilgi ve katılım sergilenmesi uygundur.

Bütün katılımcıların sadece aynı tür faaliyet içerisinde olduğu değil, ayrıca aynı ana ilgiyi devam ettirmekle yükümlü olduğu durumlarda, bazı yan oyunlar ve diğer karşılıklı ilgi ve katılımlar, doğal olarak kendini baskın irtibattan meşru olmayan bir şekilde geri çekmek anlamına gelir. Ancak tek bir irtibatın sürekli bir durumu kapsamadığı zamanlarda bile karşılıklı-katılım ve ilgi üzerinde katı sınırlar bulunabilir. Bu yüzden, sofucacı duyguların adeta zorunlu olduğu kilisede bir selamlaşmanın coşkusunun incelikli bir şekilde hafifletilmesi gerekebilir ve her zamanki gibi bir el sallamadan ibaret olan selamlaşmaların belki de tamamen bastırılması gerekebilir. Bir âdâb-ı muaşeret kitabında belirtildiği üzere:

192 Bu konuda bir karşılaştırma yapan haber için bkz. (San Francisco Chronicle, July 5 1, 1961; *Rome*): “Roma’da halka açık bir meydanda güpegündüz verilen bir “aşk öpücüğü” sizi hapse götürebilir. Fakat “görev icabı kondurulan öpücükler”e – mesela İtalyan erkek ve kadınların her karşılaştıklarında kuşun gagalaması gibi birbirlerinin yanaklarına kondurdıkları öpücükler – ise izin verilmektedir. Kamusal alanda hangi öpücükler izin verilebileceğine dair neredeyse bir yıldır süren bir dava, nişanlı bir çift için ıslah evinde ayrı ayrı çekilecek iki aylık cezaya hükmederek bu hafta sona erdi. Talihsiz âşıklar Vittorio Grazini (20) ve nişanlısı Angelina Rossi (22)’nin bu ölümcül öpücük hadisesi geçen sene ağustos ayında öğleden sonra 6:30’da vuku bulmuştu. Onları tutuklayan polis memuru kamu ahlâkı için tehdit olan “uzun bir zevk öpücüğü”ne daldıklarını iddia etmişti. Hâkim de aynı fikirdeydi. Roma’da kamusal alanda öpüşmek yasalara aykırıydı. Oysa macera meraklısı İtalyan gençleri, hapse atılma riskini göze alarak her akşam duvarların ve anıtların gölgesinde uzun zevk öpücüklerinin tadını çıkarıyorlar. Fakat cesur Vittorio ve Angelina bunu denemeden önce hiç kimse yasaları test etmek için güpegündüz kalabalığın ortasında park etmiş bir arabanın içinde öpüşmeyi denememişti.”

İlk husus kilisenin bir sosyal buluşma noktası olmadığıdır. Cemaat içerisinde bir arkadaşını görmek için kafalar çevrilir, mesut baş selamları ve tebessümler, neşe dolu selamlaşmalar ve telaşlı bir huzursuzluk kilisenin her tarafına yayılmıştır ve bu orası için çok münasebetsizcedir. Eğer olur da birisi arkadaşının gözlerini yakalarsa, onu tanıdığını gösteren bir bakışı ve hafif bir tebessümü esirgemek için kesinlikle bir sebep yoktur; fakat bu mekâna ve törensel yoğunlaşmaya duyulan saygı herkesin davranışını belirleyen asıl etken olmalıdır.¹⁹³

Uzun zamandır ayrı kalmış arkadaşlar bu şartlarda karşılaşılırsa, o duruma özgü bir münasebetsizlik yapmadan ilişkilerinin gerektirdiği samimiyeti göstermek gerçekten onlar için zor olacaktır. Belirtilmelidir ki bu çıkmaz, cenaze törenlerinde sık rastlanan bir durumdur, çünkü neyin ne zaman yapılması gerektiğinin son derece net bir şekilde belli olduğu ve bu tarz keyifsiz ortamlarda insanların birbirlerini uzun bir ayrılıktan sonra görmüş olma ve birbirlerine coşkuyla selam vermek isteme ihtimalleri yüksektir. Görünen o ki sıcak tokalaşmalar görünürde durumun ruhuna uygun büyük bir ciddiyeti muhafaza ederken, derinliği ve duruma yabancılaşması açısından perdelenmiş bir ilgi gösterilmesini ve bu ilginin yalnızca o iki insan tarafından hissedilebilmesini sağlayarak bu soruna karşı bir çözüm sunar.

Tıpkı bazı durumlarda hâkim olan katılım ve ilgi kurallarının ilişkileri sıkıntıya sokması gibi, bazı ilişkiler de katılımcıların topluluğa ve sosyal ortama yönelik bir tehdit hissetmesine yol açar. İki kişinin birbirleriyle münasebetlerine yoğun bir şekilde dalmış olduğu bilinirken, onların sırf bir odada beraber bulunuyor olmaları bile bütün dikkatlerini birbirlerine verdiklerini düşündürür. Oysaki bu iki kişinin diğer katılım ve ilgi yükümlülükleri için aynı şey düşünülmez. Neticede bu bize yıllar önce anlatılmaktaydı:

Yeni evli bir çift için, bir akşam partisine giderken odaya be-

193 Millicent Fenwick, *Vogue's Book of Etiquette* (New York: Simon and Schuster, 1948), s. 12.

raber girmek kötü bir *davranıştır*. Bazı yaşlı insanlar ya da gelinin akrabaları eşlik ederek gelini içeri getirmelidir. Kamusal alanda boy gösterilen her durumda çiftin tam olarak bir arada olmamaları daha ince bir tavır olur. Bu ilişkinin bilinirliği olabildiğince yuvalarıyla sınırlı kalmalıdır. İnsanların karşılıklı sadakat ve bağlılıklarını cemiyetin gözüne sokmaları hiç de hoş değildir.¹⁹⁴

Benzer şekilde, aralarında ilişki olduğu bilinen bir çift genelde bir topluluğu huzursuz eder. Her ne kadar bunun yarattığı gerilim muzipçe yapılan bir şakayla dağılıp gitse de gerçek budur. Birbirleriyle arası bozuk olan kişilerin de böyle ortamlarda karşılıklı olarak birbirlerine ilgi göstermeleri gerektiği ileri sürülebilir. Şöyle ki, yanlışıyla her ikisinin de davet edildiği o sosyal ortamda hiç yüz yüze gelmemeyi ya da bu tarz temasları sıkılğan kafa sallayışlarla idare etmeyi başarsalar bile o sosyal durum sona erene kadar sürekli biçimde birbirlerini kollamak zorunda kalırlar.

O halde olası karşılıklı katılım ve ilgiye yol açacak durumları erken davranıp engelleme çabaları sergilenecektir. Günümüzde geçerli olan yaygın orta sınıf görgü kuralları gündelik hayattan bir örnek sunar; buna göre, karı kocalar masadayken ve sosyal partilerdeki küçük sohbetler esnasında birbirlerinden ayrılmalıdırlar. Muhtemelen karı-koca çiftinin ya konuşacak hiçbir şeyleri yoktur ya da söyleyecekleri şeyler çok mahrem şeylerdir. Birinci durumda ortamın hoş sohbet havasına uymayan bir hal

194 Anonim, *The Canons of Good Breeding* (Philadelphia: Lee and Blanchard, 1839), ss. 87-88. Öte yandan şu da belirtilmelidir ki sanki çiftin yeni statüsü onlara geçici bir gösteriş yapma hakkını bahsetmiş gibi, balayı otellerinde rastlanan karşılıklı aşırı ilgi, el ele tutma ve koklaşma şeklinde kendisini gösterir. Yine gelin ve damadın arkadaş ve akrabalarının düğün alayında sürekli kornaya basmaları ve benzeri haklar da buna dâhildir. Çok ilgili bir ilişkinin ya güçlü bir şekilde bastırıldığını ya da bir tür kamusal onaylanma edildiğini anladığımızda görünürdeki çelişki çözüme kavuşur. Bu kamusal onaylanmada birer partner olarak söz konusu çiftimiz bir kez birbirlerine yöneldikten ve seyirci kitleye de uygun şekilde tanıtıldıktan sonra performans icra eden kişiler rolünü oynarlar.

ortaya çıkar, ikinci durumda ise partinin gerektirdiği şekilde davranmak yerine evlerindeki dünyayı oraya taşımış olurlar.

2. Planlanmış Karşılıklı-Katılım ve İlgi: Dışarıdan açıkça görülen karşılıklı-katılım ve ilginin aleyhine getirilen kısıtlamalar bazen *her* karşılıklı katılım ve ilgi için kısıtlama olarak görülme-yebilir; sadece katılımcının topluluktan geri çekilmesine neden olan ilgilere karşı bir kısıtlama olabilir. Aslında erişilebilirlik kuralında görüldüğü üzere, kişi zaman zaman kendisini karşılıklı ilgiye açmak durumunda kalabilir. Ancak o bunu sadece önceki ilişkisi sebebiyle değil mevcut ortamın gereği olarak yapmalıdır. (Burada yeni evlenenler ve evlilik yolunda olanların sebep olduğu yeni bir parıltı yakalayabiliriz. Zira onlar ilişkileri yerleşmiş ve görmüş geçirmiş çiftlerden farklı olarak, sırf sosyal ortamın gerektirdiği nezaket yüzünden bir dizi insanla karşılıklı ilgi ve katılım içine girmeyi ve bu sebeple de birbirlerine karşılıklı ilgilerinden vazgeçmeyi tuhaf bulurlar.) Özel bir duruma-özgü davranış örneği olarak şunu verebiliriz: Uzun zamandır devam eden ve özel bir ilişkileri olan iki kişinin, hoşsohbet bir toplulukta nasıl sırf ortama katılmış oldukları için birbirlerine belirli nezaket kurallarını uyguladıklarını görürüz. İki amansız düşman da “medenî” davranarak ortama karşı benzer bir saygı gösterirler. Aynı türden bir nezaket, sınıfta kendi çocuğuna sanki başka bir öğrenciymiş gibi hitap eden öğretmen tarafından da gösterilir. Bu durum sadece rol ayrımı olarak değil aynı zamanda ortama karşı bir hürmet ve saygı ifadesi olarak tanımlanabilir.

İlginçtir ki bazı sosyal partilerin doğal tarihinde bazı anlık seks biçimlerinin yer alması ortamın ruhunun, kendisiyle beraber herkesi de coşturduğunun ve partinin ayrı ayrı parçalara bölünmediğinin bir işareti olarak görülebilir. Aslında eğer sadece o ortamda ve o olay için bir araya getirilmiş insanlar arasında cinsel etkileşim gerçekleşse bu durum, katılımcıların topluluktan ziyade kendilerine uygun gördükleri yüksek derecenin bir işareti olabilir. Gerçekten de bunun en uç hali -mesela her yıl Paris’te gerçekleşen Güzel Sanatlar Balosu’nda yaşandığı söylenen cinsel

etkileşim gibi bir şey- ilk bakışta zannedildiği gibi duruma ilişkin görevlerin yıkıma uğramasını temsil etmez, daha ziyade bunlara karşı bir tür seküler tapınmayı temsil eder. Eğer bu ortamlarda erkekler kadınlarla sadece bu şekilde ilgilenselerdi, ortama borçlu olunan yükümlülükler cidden tehlikeye girerdi.

İnsanları planlanmış bir karşılıklı-ilgi ve katılımı devam ettirmeye mecbur eden kuraldan bahsederken, belki de gerçekteki davranışı tahmin etmek yerine, uygunsuz ilgilere karşı tepkimizin sebebini izah edebileceğimiz daha iyi bir aracımız vardır, çünkü bu duruma özgü hassas noktalar çoğu zaman sürdürülebilir değildir. Bir durumun ve ortamın havasına direnmek, mesela planlanmış karşılıklı ilgi ve katılımı reddetmek gibi, açıkçası çok şey hakkında bilgi veren o kadar faydalı bir araçtır ki çoğu zaman bu aracı kullanmak için topluluk içindeki bir kişiye bel bağlanabilir. Mesela Shetland'ın başşehirindeki kamuya açık danslarda insan genellikle hafif kızgın ve ilgisiz bir sürü çift bulabilir, çünkü bunlar toplumsal statü bakımından tam olarak orta sınıfa mensupturlar ve kendilerini alt tabakalara ve köylülere özgü zevklere ve ikinci nesil kiracı çiftçilerin devam ettirdiği âdetlere uzak bulup geri çekerler. Bu yabancılaşmayı şiddetli müzik eşliğinde yarım yamalak dans etmelerinden ve dans ederken de bütün dikkatlerini konuşmaya vererek sohbet etmelerinden anlarsınız. Ve bu tavır, ortamın hâkim ruhunun ve atmosferinin tamamen dışında zoraki bir haldir.

O halde şunu anlarız ki parti gibi bir sosyal ortamın başarısının, katılımcıların bütün dikkatlerini verebilecekleri kafa dengi karşılaşmalar bulma başarısıyla ifade edildiği zamanlar olacaktır. Bu meşguliyet ve bütün dikkatini verme hali orada bulunan her bir kişinin makbul birer arkadaş olduğunu ve bu sosyal ortamın kendilerini diğer insanlara açan bir zemin sağladığı için hepsinin bunu önemseydiğini varsayabiliriz. Bu varsayımlarla beraber şunu da anlarız ki, karşılaşmalar arasında çok fazla kalan -yani "irtibatsız" halde kalan- bir kişi hem kendisi için hem de ev sahibesi için kaygıya sebep olabilir ve bu yüzden ev sahibesi onun uygun

bir limana demir atmasına yardımcı olmaya çabalayabilir. Bunun hangi liman olduğuysa gayet tâlî bir meseledir. Aynı zamanda, bir kişinin topluluğa borçlu olduğu şeylerin, bazen kendisine ve karşılaşma içerisindeki diğer arkadaşlarına borçlu olduğu şeylerden neden daha önemli olduğunu düşündüğünü de anlarız. Bu da bize bireyin odaklanmış etkileşimle kurduğu irtibatın, durum içerisindeki diğer bütün kişiler için erişilebilir bir olgu olduğuna ve bu yüzden de durum içerisindeki odaklanmamış etkileşimin de bir parçası olduğuna dair ilave kanıtlar sağlar. Burada bir tür ince düşüncelilik göstermek için, yani aslında gerçek öyle olmadığı halde planlanmış bir karşılaşmaya kendiliğinden katılmış görüntüsü vermek için duruma özgü bir sebep vardır. Bayan Post işte bu sebepten dolayı, daha geniş ölçekte topluluğun ve sosyal ortamın incitilmemesi için, incinme ve incitmeye dair durumların nasıl sadece daha küçük gruptaki bir sohbetle sınırlı tutulması gerektiğine dair eğlenceli önerilerde bulunur:

Çok sert tartışma yaşadığınız biriyle yan yana oturuyor olsanız bile, hem ev sahibesini hem de masada oturan diğer kişileri düşündüğünüz için hoşnutsuzluğunuza dair dışarıya en ufak bir işaret vermemeniz gerekir ve en azından bir süreliğine birlikte sohbet ediyormuşsunuz gibi yaparsınız. Çünkü eğer bunu belli ederseniz ev sahibesi sizi uyumsuz bir yere oturttuğu için huzursuz olacaktır ve masadakiler de bunu bilirlerse “tıkayıp kalabilirler.”

Bir keresinde bir akşam yemeği masasında Bayan Toplofty kendisini gayet açıkça nefret ettiği bir adamla yan yana otururken buldu ve ona son derece sakın bir eda ile apaçık şöyle söyledi: “Seninle konuşmayacağım -çünkü seni umursamıyorum. Ancak ev sahibemin hatırı için çarpım tablosunu sayacağım. İki kere bir iki, iki kere iki dört -” ve saymaya devam etti. Daha sonra da elinden geldiğince kibar bir şekilde diğer arkadaşına dönüp onunla ilgilenmeye başladı.¹⁹⁵

Diğer kişilerle planlanmış bir katılım ve ilgiyi devam ettirmeye yönelik başka bir yükümlülük örneği Shetland Adası’ndan

195 Emily Post, *Etiquette* (New York: Funk and Wagnalls, 1937), s. 273.

verilebilir. Bir partide yirmi masada birden oynanan bir iskambilde, soylu birinin kendi iskambil masasıyla çok yakından ilgilenmesi muhtemelen onun sosyal ortama ne kadar içtenlikle katıldığının bir işareti olarak görülecektir. Masalardan birinin havasına kapılıp aslında bütün odaya karşı saygı gösterdiğini ifade etmektedir. Kendisini vererek bir masada vakit geçirmeye tenezzül etmese ve bunun yerine sırayla bütün masalardaki oyunculara zarif yorumlar yaparak bir masadan diğerine dolanıp durmakta ısrar etse, bu sıradan halk tarafından -yani kiracı çiftçiler tarafından- pekâlâ daha zayıf bir iltifat olarak görülebilirdi. (Ve fakat sıradan bir çiftçi belirli bir iskambil eline aşırı yoğunlaşıp kendi masası için bitiş zamanını fark edilir şekilde geciktirse, her oyunun sonunda masaları değiştirme gerekliliğine karşı gösterilen bu umursamazlık muhtemelen bütün bir sosyal ortama karşı hakaret olarak algılanırdı.)

Eğer sosyal ortamlar bütün katılımcıları planlanmış bir karşılaşmaya da ya bir başka karşılaşmaya dâhil etme kapasitelerine göre değerlendirilebiliyorsa, o zaman bütün karşılaşmalardaki kişileri yeni katılımcı olarak kabul etmeyi zorunlu kılan kuralların olmasını bekleriz. (Bu da daha önce tartışılan, bireylerin kendilerini erişilebilir kılma yükümlülüğüne tekabül eder, tek fark şudur ki birey fiziksel sebeplerle başkaları için erişilmez olabilirken, bu mazeret karşılaşmalar için pek geçerli olabilecek bir şey değildir, karşılaşmaların bu anlamda erişilmez olabilmesi mümkün değildir.)

Herkese açık olan sokaklarda bir karşılaşmadaki kişilerin, bu karşılaşmaya giren diğer kişilere çok az hak tanıdığı ve fazla hak tanımaya da ihtiyaç duymadığı birçok durum ve ortam vardır. Oysaki daha önce de belirtildiği üzere, sosyal partiler gibi ortamların en temel özelliklerinden biri katılımcıların hem en baştan yüz irtibatları başlatma haklarının olması hem de zaten devam etmekte olan irtibatlara katılma haklarının olmasıdır. Burada katılımcılar partinin onları ne kadar eğlendirdiğini ve ne kadar kaynaştırdığını göstermek için sohbetlerine yeni katılacakları da

kolaylıkla kabul etmeye mecburdurlar. Böylece yeni katılanlara hazırlık mahiyetinde “açık” sohbet konuları temin edilebilir. Üslubu itibariyle yeni üyelerin gruba dâhil olmasını yasaklayan bir sohbet son derece biçimsiz olurdu. Netice itibariyle, kamuya açık bir mekânda insanların yoğun ilgisini çeken özel meseleler hakkında sohbet eden kişilerce kullanılan stratejinin, şüphe uyandıracak şekilde bir kumpas kuruyormuş gibi bir yere toplanmak değil de, soğukkanlı bir açıklık havasında görünmek olduğunu anlayabiliriz.

3. *Akışa Kapılma*: Erişilebilir bir karşılaşma içerisinde olanların, faaliyetlerini sosyal ortamın ruhuyla uyum içinde tutmakla yükümlü olduklarını ve bunu yaparken de durum içerisinde belli bir ölçüde planlanmış gibi bir ruh hali ve ilgi sergilemeleri gerektiğini belirtmiştim. Fakat her erişilebilir karşılaşmanın, katılımcılarını durum içerisinde hâkim olan ruh halinden münasip bir şekilde belli bir mesafede de tutacağını ve uzaklaştıracağını ifade etmiştim. Aslında zaten böyle olmasa, bu sosyal durum, bireylerin yüz irtibatlarına giremediği ve doğal bir şekilde kendilerini bu irtibatlara kaptıramadığı bir ortam sunamadığı için eleştirilebilir. Eğer böyle olursa, karşılaşma hayatiyetini devam ettirebilmek için sosyal ortamın sunduğu standart malzemeler dışında hiçbir şeyi kullanamaz. Benzer şekilde, kişi bir bütün olarak topluluğa ya da ortamdaki faaliyetlerin ilerleyişine duyduğu ilginin belli bir durum içerisinde konumlandırılmış olan irtibata kendisini kaptıracak kadar gevşemesine müsaade etmezse, kendisini sosyal ortamın akışına kaptıramadığı hemen hissedilebilir. Bu yüzden adım adım takip etmekle canlı adımlar atmak arasında bir denge kurulmalıdır.

Bu bağlamda *akışa kapılma* olgusu özel bir öneme sahiptir. Nasıl ki bir sosyal ortam içinde taşıdığı karşılaşmaları gelişen bir istikamette sürdürüp bütün olarak bir “katılım ve ilgi halkası” şeklinde tezahür ediyorsa, her bir karşılaşma da sadece kendi katılımcıları için bir dünya yaratarak değil, onları bu dünya içerisinde hep daha ileri taşıyarak kendine has dinamik vasıflar orta-

ya koyabilir. Şimdi ele almak istediğim şey, işte bu bireysel karşılaşmaların daha büyük ölçekteki topluluktan ve sosyal ortamdan uzaklaşarak hareket etmesi ve farklı bir akışın içine girmesidir.

Bir sosyal durum içerisinde farklı yüz irtibatlarının bulunduğu -yani bir sohbet, oyun ya da ortak bir görev içerisinde münhasıran birlikte bulunan farklı insan kümelerinin olduğunu- göz önüne alırsak, bu ufak halkaların herhangi birinin katılımcıları, karşılıklı katılım ve ilgilerinin kendilerini durum içerisindeki diğer kişilerden ne kadar uzağa taşımasına izin verebilirler?

Akışa kapılma sorunu belki de, oldukça yüksek seviyede yaşanması gereken bir duygunun münasip görüldüğü sosyal ortamlarda en açık biçimde anlaşılabilir. Nitekim bir düğünde herhangi bir grup insanın aşırı ciddi olması ya da kavga etmesi uygun düşmez; bu bariz bir şekilde garip kaçır. Bir tartışma başlasa bile hemen engel olunmalıdır ki bu karşılaşmanın izin verilen kapsamın dışına çıkması mümkün olmasın. Benzer şekilde cenaze ziyaretlerinde, aralarında taziye sahiplerinin en yakınlarının olmadığı bir grup insan sessizce bir sohbe başlayabilir, fakat ta ki etkileşimleri yakışsız bir hal alana dek arttığında, akışa fazlasıyla kapılıp neşelendiklerini ve ortamın ciddi ve aşırılıktan uzak tonuna geri dönmeleri gerektiğini anlarlar. Elbette bu akışa kapılma hali sadece törenlerde görülmez. Mesela şahsım tarafından gözlenmiş olan bir ameliyatta, ameliyat ekibi gelmeden önce dört adet temizlik lavabosunda cerrahî temizlik yapan hemşireler bu hafif ve hoşsohbet gevezeliği öyle ileri taşıdılar ki sanki lavabonun olduğu yere mihlanıp kalmış gibiydiler. Bu sohbe bazen sesleri giderek yükseliyor ve iyice şamataya dönüşüyordu, ta ki koğuş hemşiresi gelip onlara sessiz olmalarını söyleyerek susturana kadar.¹⁹⁶ Yine anestezi uzmanının ve yardımcısının fısıltılı bir sohbe başladıkları ve içinde bulundukları durumdan

¹⁹⁶ Bu çalışmaya şurada kısmen değinilmiştir; “Role Distance,” in *Encounters*. [Türkçesi: *Karşılaşmalar, Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018].

çok uzaklara gittikleri anlar olmuştur, ta ki cerrahın ve cerrahî hemşirenin kafalarını kaldırıp anestezi ekipmanlarıyla ameliyat alanını ayıran bariyerin arkasından hayret ve hoşnutsuzluk içerisinde onlara baktığı ana kadar. İşte bu gibi durumlarda, akışa kapılıp giden bir sohbet adeta “bıçak gibi” kesilir.

Erişilebilir karşılaşmaların akışa kapılması eğilimini ele alırken, diğer duygusal hareketlerden kaynaklanan sorunları da göz ardı etmemeliyiz. Sosyal partiler, ölen kişinin başında bekleme-ler ve kutlamalar gibi sosyal olaylar esnasında neşeli, şamatacı, üzgün ya da suratsız ruh halleri ortaya çıkmaya başlayabilir ve çok geçmeden bütün katılım birimlerini duygusal başlangıç noktalarından uzaklara götürebilir. (Bu katılım ve ilgi halkalarının ortaya çıkışı bazen alkol gibi farmakolojik araçlarla daha da kolaylaşır.)

Bir durum içerisindeki bütün karşılaşmalar aynı anda aynı istikamete doğru sürükleniyorsa, sosyal ortam içerisinde örtük bir şekilde var olan uygunluk noktasını aşabilir. Bu yüzden bir görgü kuralları el kitabında, vaftizdeki likörün, vaziyeti kokteyl partisine çevirecek türden olmaması gerektiği konusunda ikazlarda bulunulmuştur.¹⁹⁷

Bu kapsamda ikinci bir hususa daha değinilmelidir. Bir sosyal ortam, katılımcılarını etkisi altına aldığı anda ve onun içerisinde gerçekleşen irtibatlar belirli bir duygusal istikamette ilerlemeye başladığında, bu ortama sonradan dâhil olan birisi duygusal anlamda hâkim ruh haline ayak uyduramadığını düşünebilir; bu yüzden de aynı havaya girmekte ve “ayak uydurmakta” zorluklar yaşayabilir. Mesela sarhoş insanların olduğu bir ortama gelen ayık bir kişi de aynı sorunları yaşayabilir. Ölünün başında bekleyenler bu konuda özellikle vurgulanması gereken bir örnektir; çünkü olay yerinde en uzun süre kalan kişiler merhumla ortak geçmişleri ve onun hakkındaki duygusal ilgilerinin bazıları üzerine “uzun uzadıya kafa yorma” şansına sahip olmuş olacak-

197 *Vogue's Book of Etiquette*, a.g.e. s. 134.

lardır. Bunlar aynı zamanda muhtemelen ona “en yakın” kişiler olmuşlardır ve bu yüzden de adeta merhuma yaraşır bir keder gösterisinde bulunmakla mesuldürler. Dolayısıyla, sonradan katılan kişi sanki orada bulunanlarda bir yapmacıklık veya hissizlik görebilir. Orada hâlihazırda bulunanlar da, sonradan gelen kişi matem yerine kabul edilirken, aralarında sağlanan yüz irtibatının sınırları içerisinde gerçekleşen matem sürecini yineleyip, tazelayerek bu hissizliği gizlemeye çalışırlar.

4. *Perdeleme*: Bir yandan sosyal ortamla irtibatı koparmazken, aynı zamanda belli bir durumda konumlanmış irtibatlara kendiliğinden katılmanın zorluğu çoğu zaman gizleme hileleri sayesinde azaltılabilir. Açıkçası en önemli katılım ve ilgi perdelerinden biri de sohbet halkasının sağladığı perdedir. Aslında karşılaşmanın içeriğine tamamen duyarsız olunduğunu ya da uygunsuz bir biçimde akışa kapılarak ortamın havasından uzağa sürüklendiğini gizlemek için yüz ve beden ifadelerinin kullanılmadığı çok az sayıda sohbet kümesi vardır. O halde, bir durum içerisinde gerçekleşen sohbet muhtemelen daha geniş ölçekteki toplulukla bir nevi gizli anlaşma içerisinde; daha önce ifade edilen Bayan Toplofty’nin çarpım tablosu sadece uç bir örnektir. Fakat elbette sohbet içeriğinin bir bütün olarak topluluğa karşı perdeleneme imkânı, bu gibi daha ufak halkaların daha kapsayıcı olanlar için arz ettiği tehdidin bir kısmını bertaraf eder. Oysaki birinin akışa kapılarak ortamın havasından uzağa sürüklendiği ya da duyarsız olduğu açık ve fark edilebilir şekilde görülseydi tehdit bertaraf edilmemiş olurdu. Dolayısıyla, her küme kendi katılımcılarını ortamdaki koptuklarını zar zor gizleyebildikleri bir noktaya kadar taşıırken neden bazı “gayri resmî” hoş-sohbet toplulukların “başarılı” sayıldığını buradan anlayabiliriz.

Gizlenmiş bir faaliyeti sohbetler içerisinde devam ettirme imkân ve ihtimali bir parça kurumsallaşmış ve kabul görmüştür. Öyle ki bir sosyal durumun iki farklı evresi aynı yerde, aynı katılımcılar arasında eşzamanlı olarak gerçekleşebilir. Bu durumda bir evre odaklanmamış etkileşimle sınırlı kalırken diğeri ise farklı

farklı sohbetlere ayrılabilen diğer meselelerle sınırlanır ve onlar içerisinde gizlenebilir; o halde, bir evrenin baskın diğerinin ise ikinci dereceden bir katılım ve ilginin konusu olduğu ifade edilebilir. Örneğin Shetland Adası'nda erkek komşular ve erkek akrabaların cenazelere görgü kurallarına son derece uygun biçimde siyahlar içinde katılması mecburi idi, hatta bazılarının sırf bu günlerde giyilmek üzere bir siyah şapkası bile vardı. Ayrıca, yine cenazedeki bu erkeklerin merhumun naaşının bulunduğu evin dışında sessizce ve ağırbaşlılık içinde durması da gerekiyordu. Ancak böyle duran kişilerin birbirleriyle eğlenceli sohbet ve muhabbetler yapması da hoş görülen bir durumdu. Şüphesiz bu sohbetlerdeki ses seviyesi ve konuşmacıların özellikleri de saygılı bir biçimde cenazenin gerektirdiği havayla uyumlu bir halde tutulur ama konuşmanın içeriği başka bir istikamete doğru giderdi. Hatta bazı durumlarda, mevzuyu komşular arasındaki konuşmaların sıradan gevezeliklerinden uzaklaştırarak merhuma getirmek yakışıksız görülürdü. Cenazeye katılım ve cenaze kıyafetinin bu şekilde olması kişinin merhumun ailesine borcuydu; birkaç kelamla ufak bir hoşsohbet ise kişinin oradaki diğer insanlara borcuydu.

Bir sohbetin sağladığı katılım ve ilgi perdelemesi az çok taşınabilir bir şeydir çünkü katılımcılar bir odada birlikte hareket edebilir ve konuşmalarını da beraberinde götürebilirler. Belki de karşılaşmalar için son zamanlarda geliştirilmiş en önemli taşınabilir perdeleme biçimi otomobildir. Arka koltuğun sağladığı koruma şimdiden adeta bir sosyal tarih oluşturmaktadır. Seyircilerin, arabalarında oturarak film seyrettiği açık hava sinemalarında ön koltuğun kullanılması, sanki toplumumuzda perdeleme tekniklerinin kullanımının anısını yaşatarak buna saygısını gösterircesine, daha şimdiden belki de o mekânı bilinçsizce bir nevi açık hava mabedine dönüştürmüştür.

Bu değerlendirmemde karşılıklı katılım ve ilgiyi sadece belli bir durumda konumlandırılmış katılım ve ilginin bir çeşidi olarak ele aldım. Ancak karşılıklı katılım ve ilgiyle diğerleri ara-

sında farklılıklar vardır. Çünkü bireyin uygunsuz şekilde devam ettirdiği karşılıklı katılım ve ilgiler mecburen diğerlerini de doğrudan içerir. Üstelik, ilgiyle karşılanan unsurlar arasında galiba en çekici olanı ve dolayısıyla da sosyal kontrole en fazla ihtiyaç duyanı diğer insanlardır. Ancak bu konuda başka bazı meseleler de irdelenmelidir. İrtibat içinde olmayan bir kişi, kolaylıkla diğer insanlara karşı patolojik bir hal içerisinde olduğu izlenimini uyandıracak bir katılım ve ilgi sergileyebilir. Oysaki uygunsuz bir şekilde ilişkili ve *birlikte* olan kişiler için aynı neticenin ortaya çıkması nadiren mümkündür; tabii ki [*folie à deux, à trois, à quatre*] iki kişilik delilik (ya da üç veya dört kişilik vb.) gibi marjinal durumlar hariç. Galiba iki kişi birbiriyle iletişim halinde oldukları -bir karşılaşmaya katıldıkları- sürece, yaptıkları şey her neyse -bu, çok şeffaf olmayan ve ezoterik bir şey olsa bile-, bunun gizli bir faaliyet olmadığı farz edilir. İşte bu yüzden ki biri “ile” birlikte olan herhangi bir insan her türlü tuhaflığı ve maskaralığı yapmakta kendisini özgür hisseder. Zira bilir ki yanındaki kişiyle ilişki içinde bulunması onu görenlere akli başında olduğunun garantisini verir.¹⁹⁸

11. Sınırlanmamış Katılım ve İlgi

Erişilebilir bir irtibata katılmış olmak, sadece bireyi doğrudan karşılaşma içindeki diğer katılımcılarla sözel ve ifadesel iletişime maruz bırakmaz, aynı zamanda bu katılımcıların o birey hakkında seyircilere anlamlı şekilde bir şeyler iletebilmesi ihtimalinin de önünü açar. Kişi, karşılaşma içerisindeki diğer olası katılımcılarla belli ölçülerde bir yakınlık kurmaya çalışırken, kendisini o an seyirciler tarafından görülecek şekilde burun kıvrılarak geri çevrilmiş ya da kötü muameleye uğramış halde bulabilir. Bu gibi olası durumlara maruz kalma ihtimallerini göz önüne

198 Buna paralel bir olgu da, bir kişiye (akıl hastalığı değil de) suç isnat edilebilmesini sağlayan referans çerçevesidir. Görünüşe bakılırsa bir grup genç tarafından yapıldığında bir oyun olarak yorumlanabilecek fakat tek başına bir suçlu tarafından yapıldığında ise bir suç olarak yorumlanan bazı vandelilikler vardır.

olarak, bireyi korumak için bazı kurallar bulabiliriz. İki kişilik irtibatlarda bu kısıtlamalar karşı tarafı da nazar-ı itibara alarak anlayışlı davranmak şeklinde ve daha geniş irtibatlarda ise karşılaşmaya sadakatini göstermek şeklinde ortaya çıkabilir. Her iki halde de aslında bir katılımcının “kendi” irtibatı içerisinde kalma yükümlülüğünden bahsetmekteyizdir.

1. *Dikkatin Başka Yöne Sapması*: Sınırlandırma biçimlerinden biri katılımcının dikkatini irtibatın dışında cereyan eden olaylara vermemesidir. Bu normun işleyişini, söz konusu norma bağlı kalınmayan çeşitli durumlara ve şartlara bakarak anlayabiliriz. Gayet anlık ve ufak kopuşlar ve bunlara karşı memnuniyetsizlikler her zaman olur; mesela insan, tavırlarıyla ve ilgisini perdeleme hilesiyle aslında hâlâ irtibata olan bağlılığını sürdürdüğünü ifade etse bile, bir an için duruma kimin dâhil olduğunu görmek ya da müsait bir sandalye bulmak amacıyla irtibattan uzaklaştığında, böyle bir durum ortaya çıkar. Karı-koca ilişkileri gibi çok uzun vadeli bir yakınlık ve aşinalık ilişkisi sebebiyle kişilerin birbirlerinin ufak umursamazlıklarını dert etmek zorunda olmadığı durumlarda, bir kişi irtibatı bir arada tutmaya devam ederken diğeri ise işe yarar bilgilere ulaşma beklentisiyle odayı kolaçan eder. Ancak bir çift, kendileri için “iyi” restoran olan bir yerde yemek yerken, orada bir araya toplanmış olan diğer kişilere sırtı dönük olan eş, eşinin masadaki kendi sohbetleriyle ilgilenmek yerine başka masalara ilgi göstermesine kızabilir.

Şüphesiz orta-sınıf standartlarına göre bu gibi sadakatsizlikler, bir kişinin normalde diğer katılımcılara borçlu olduğu sorumluluklara dair moral çöküntüye (ya da en azından değiştirilmiş bir anlayışa) yol açarak aşırıya kaçabilir. Açıkçası Lillian Ross tarafından anlatıldığı üzere Hollywood restoranları bu konuda iyi bir örnek teşkil eder:

Dore Schary içeri girdiğinde Beverly Hills'teki Dave Chasen's Restoran'da bir heyecan ve kıpırdanma oldu. Chasen's, mekâna adını veren eski sahne sanatçısı tarafından idare ediliyordu ve sinema sektöründeki insanlar arasında hayli popülerdi. Diğer

müşterilerin hepsi dikkat ve ilgilerini Schar'y'e yöneltmişlerdi. Adeta o an birlikte oldukları ve sohbet etmeye çalıştıkları insan dışında etraftaki herkese göz gezdiriyorlardı.

Schary bu durumda bir nebze bile mahcup olmuşa benzer-miyordu... O an konuşmakta olduğu insan dışında başka birilerine bakmayan neredeyse tek kişi oydu.¹⁹⁹

Sadakatsizliğin daha aşırı biçimleri akıl hastaları arasında sık sık görülmektedir. Çoğu zaman tam da bu gibi ihlal ve suçlar yüzünden kişilere akıl hastası teşhisi konulur. Mesela annesine ve psikiyatrina güçlü bağlarla bağlı olan psikozlu bir kadın hastayı gözlemlemiştim. O birden bire konuşmanın ortasında, tanıdık ayak seslerini fark etmek üzere açılan koğuş kapısının çıkardığı sesin bütün dikkatini alıp götürmesine izin veriyordu. Eğer annesinin ya da terapistinin yaklaştığını hissederse, hastanın bedeni orada kalmaya devam eder ama kafası ve ilgisi başka yere giderdi. Birkaç hafta sonra hasta bu “evreden” çıkarak “iyileşince” bu etkileşim nezaketsizliği yavaş yavaş kayboldu, ta ki hem annesinin hem de terapistinin onun *fark edilir şekilde* aklını karıştırmadan yürümeleri mümkün olana kadar. Her ne kadar bu iki kişi hâlâ onun dikkatini çekmeye devam etseler de, hasta bu gerçeği gizlemeye istekli olacak ve bunu başaracak haldedir. Aynı hasta psikotik bir kırılgan “içerisindeyken” bir kişiyle pinpon oynamış ve bu esnada dikkatini kendi yaşlarında olan ve yakınında briç oynayan dört kişiye yöneltmiştir. Haftalar geçtikçe aşama aşama psikotik kırılgan “çıkış” ve gittikçe kendi oynadığı oyuna daha çok ilgi göstererek bilişsel ve görsel dikkatini kendi pinpon oyununa odaklamıştır. Aynı zamanda yakınındaki diğer irtibatlarla karşı gittikçe daha çok uygar kayıtsızlık göstermeye başlamıştır.

2. *Sınır Komusundaki Danışıklık*: Şimdi de özel bir irtibat sadakatsizliği türünü ele almak istiyorum. Üç ya da daha fazla katılımcının olduğu bir karşılaşma esnasında, belli katılımcı-

199 Lillian Ross, *Picture* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1952), ss. 19-20. Ayrıca bkz. 22, 31, 51, 116.

lardan oluşan bir alt grubun bir yan oyun ve adeta ikincil bir sohbet başlatması mümkündür. Bu sohbet birincisiyle eşzamanlı yürütülen fakat onu açıkça kesintiye uğratmaması için çok özen gösterilen ve kapsayıcı olmayan bir irtibattır. Bu yan oyunlar ya da ikincil irtibatlar mevcut irtibatın da faydasına olan bir oyun olduğu takdirde, nispeten daha açık bir şekilde de devam ettirilebilir; mesela bir konuşmacı hitabına başlamadan önce dönüp sessizce oturum başkanına bir şey sorabilir. Oysaki bu yan oyunlar baskın etkileşimin faydasına değilse, nispeten daha gizlice devam ettirilir. Bu tür bir yabancılaşma, bilhassa birçok sadık katılımcının varlığının baskın irtibatın devam ettirilmesini zaten garanti altına aldığı geniş ölçekli irtibatlarda daha sık görülür. Yabancılaşma ve soğuma, özellikle, sadık kalan katılımcıların sayısal olarak azınlıkta olabileceği ve diğerlerinin yan-oyunları sebebiyle belirgin ve sert bir aşağılamaya maruz kalabilecekleri üç ya da dört kişilik kümelerde çok tehlikelidir.²⁰⁰

Birçok örnekte bu ikinci dereceden yan oyunlar sadece baskın karşılaşmanın üyelerini kapsar ve bu yan oyunun etkileri ve böylece bir sadakatsizliğin yaşandığı gerçeği daha geniş ölçekteki gruba -yani duruma- fark ettirilmez. Burada bu örnekleri inceden inceye ele almak niyetinde değilim zira bu olgu da yalnızca bizatihi irtibatın dinamikleri bakımından ele alınabilir.²⁰¹ Ancak

200 Tahmin edileceği üzere, neler olduğunu incelemek ve gözlemlemek için gözlerini kullanamayan kişilerin bir karşılaşmayı devam ettirmesi gerektiği durumlarda, fiziksel hareketlere başvuran yan oyunların kontrol edilmesi zorlaşır ve bunlar karşılaşmanın bütünlüğüne karşı özel bir tehdide dönüşürler. Örneğin, kör bir romancı tarafından körler üzerine yazılan bir romanda (Sidney Bigman, *Second Sight* (New York: David McKay Co., 1959), s. 50) üç erkek ve bir kadından oluşan bir karşılaşmada, o an topluluğun tamamı tarafından üzerinde konuşulmakta olan şeyden kaynaklanmayan fısıltıyı ve bastırılmaya çalışılan gülmeler ve kıkırdamaları işiten kör bir katılımcının hissettiği şaşkınlık ve korkuya dair tasvirlerle rastlıyoruz.

201 Bkz. *The Presentation of Self*, "Team Collusion" ss. 176-190 ve "Fun in Games" in *Encounters*. [İlk kitabın Türkçesi için bkz. Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. B. Cezar), Metis Yayınları, 2016), "Takım İçerisi Danışıklık" Bölümü, ss.169-180.

burada, üyelerinden bazılarını resmen baskın irtibattan dışlanan kişiler arasından seçen yan oyunlarla daha çok ilgileneceğiz, çünkü bu durumda sadakatsizlik, seyredenler için de görünür hale gelir ve ihanete uğrayan irtibatın içindeki bütün faaliyetler, en azından orada bulunan ve katılımcı olmayan kişilerin bazıları tarafından anlaşılacak şekilde açıkça “ortaya serilir”.

Elâleme maskara olma rolüne doğru sürüklenme sürecinde olan kişinin kötü niyetle bir irtibatın içine çekildiği hallerde sadakatsizliğin aşırı bir biçimi ortaya çıkar ve tam da bu durumda kışkırtmayı yapan kişi ortaya çıkan irtibata sadakatsiz olabilir. Suçu işleyen kişi alay konusu olan kişiye sanki o da irtibatın katılımcılarından biriymiş gibi muamele ederek hile yapar. Oysaki bu sayede kurduğu etkileşimi açıkça onunla alay etmek ve eğlenmek için kullanır ve onu kendisinin ve başkalarının maskarası haline getirir. Belki buradaki model, hayvanat bahçesindeki insanların oradaki hayvanları hileyle kandırmak ve rahatsız etmek için yaptıkları hareketlere benzetilebilir; buna göre, bir insan bir hayvanla, hayvan ona karşılık verene kadar etkileşime girer ve o zaman insan hayvanın kendisine verdiği karşılığı kendisiyle ikinci bir kişi arasında eğlenceye dönüştürür.

Bu tarz bir açık danışıklık hali akıl hastanesi koğuşlarında sık sık görülür. Buna dair klasik bir tasvir William Perfect tarafından 1787 yılında şöyle sunuluyor:

1776 yılında Frindsbury'deki kilise görevlileri, ıslahevlerinde kapatılmış olan manyaklık derecesinde bir akıl hastası için tavsiye almak üzere bana başvurdular. Bu bedbaht vaka son derece umutsuzdu ve defalarca etrafa saldırmış ve şiddet uygulamıştı; yaradılışı itibariyle güçlü ve kaslı bir yapısı vardı ve bu rahatsızlığından sonra daha da güçlenmişti. Onu doğru düzgün bir şekilde kontrol altına alarak korumaya çalışan herkesi tek tek haklıyordu ve artık onun hastalığı son derece olağandışı bir hal almıştı. Demir bir halka ve zincir yardımıyla yere bağlanmış, ayakları prangalanmış, elleri de kelepçelenmişti. Onun kapatıldığı yer zaman zaman mutfak olarak da kullanılan, alt katta bulunan ve sokağa açılan büyükçe bir odaydı. Pencereleleri tahta

çubuklarla kapatılmıştı ve sürekli oraya gelen meraklı ziyaretçiler bu çubukların arasındaki boşluklardan bakarak onu gözetliyorlar, parmaklarıyla onu göstererek alay ediyor ve zavallı deliyi kızdırıyorlardı. Böylece bu hasta kamusal bir spor ve eğlence gösterisine dönüştürülmüştü.²⁰²

Aynı olguya dair benzer tasvirler sosyoloji araştırmacılarının psikiyatri görevlisi olarak yaşadıkları iş deneyimlerine dair genel raporlarda bulunabilir:

Birkaç görevli, hastaların tuhaf tepkilerine gülüp alay etmek için onları kızdırmaktadır; sinirlenmeleri için mesela kulaklarını çimdiklemekte ya da kafalarına şaplak atmaktadırlar. Bu sataşmalar pek zalimce olabilmekte ve galiba sadece hastalar arasında sorun çıkaranlarla sınırlı kalmamaktadır. Bunlar monotonluğu kırmak için yapıyor olabilir ya da bunu yapan bazı görevlilerdeki psikolojik garipliklerden kaynaklanıyor da olabilir.²⁰³

Bayan Kurt görevliden bir sigara istedi. Görevli “kibarca söyle lütfen” diye cevap verdi. Görevli diğer bir görevliye işaret ederek, Bayan Kurt’a kibarca söylemesiyle ilgili şöyle dedi “şimdi ikinci kez söyle, ‘Merhaba Bayan Crandall’”. Bayan Kurt cevap vermedi. Görevli elinde bir sigara tutuyordu ve yine şöyle dedi: “Eğer ikinci kez ‘merhaba Bayan Crandall’ dersen bu sigarayı alırsın.” Bayan Kurt istenileni yaptı.²⁰⁴

Merkezî Hastane’den de benzer etkileşim örnekleri verilebilir. Mesela oradaki bir görevli “uysal” bir hastayı almış ve geri kalan koğuş görevlilerine açıkça göz kırparken²⁰⁵ onunla dans etmiş-

202 Bkz. A. Walk, “Some Aspects of the ‘Moral Treatment’ of the Insane up to 1854,” *Journal of Mental Science*, 100 (1954), 811.

203 R. Willoughby, “The Attendant in the State Mental Hospital” (yayımlanmamış master tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953), s. 90.

204 H. Taxel, “Authority Structure in a Mental Hospital Ward” (yayımlanmamış master tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1953), s. 68.

205 Bizim toplumumuzda göz kırpmaya yan oyunlar oluşturmak için kullanılan klasik bir araçtır fakat aynı zamanda katılım ve ilgimizi ifade etme üslubumuzun bir parçasıdır. Şu paragrafta (*Punch*, 28 Mart 1962, s. 505) artık bunun kullanışsız hale gelmiş olmasının yası tutulmaktadır: “... Göz kırmak mı? Elbette çok mahrem ve çok uzak, keşfedilmemiş kuzey vadi-

ti. Hastanın rahat bırakıldığında ve görevli de o an gülmekte olan diğer bakıcıların yanına gittiğinde eğlence zirveye ulaşmıştı. Benzer şekilde bazen birkaç hasta, verilen bütün emirlere uymak gibi bir çareye başvuran, sessizce oturmuş başka bir hastanın etrafını sarar. Sessizce duran hastaya hitap ederek kendisini küçük düşürecek bir dizi davranışı yerine getirmesini emrederler, ta ki o küçük grup kahkahalarla gülene kadar.

Toplumumuzdaki küçük çocuklara da benzer bir muamelede bulunulur; çocuk kızdırılır ya da bir soruya cevap vermesi için tahrik edilir ve daha sonra soruyu soran tarafından öylece yüzüstü bırakılır. Soruyu soran kişi yeniden kendilerini seyreden diğer yetişkinlerle bir irtibata döner, burada çocuk üzerinden kurulan irtibat, yetişkinler için farkında olmadan ortaya konan bir eğlence ya da övünç kaynağıdır.²⁰⁶

lerinde, ya da o eski gezici tiyatro kumpanyalarının komedi oyunlarında hâlâ kullanılmaktadır. Ancak Britanyalıların yaşam tarzının en önemli özelliklerinden biri olarak artık unutulmaya yüz tutmuştur. Diplomatin parmağını burnunun üstüne koyarak kurnazca göz kırpması, komedyenin güven telkin eden göz kırpması, kilise cemaati toplantılarında genç ve neşeli papazın hoş görülebilir olan şeylerin sınırlarını zorlayacak şekilde hevesle göz kırpması, bahışçileri seyreden beleşçilerin manidar ve kasıtlı göz kırpması, zampara bir erkeğin korunmasız bir kadına küstahça göz kırpması, bankerler arasında en az bir baş selamı kadar önemli olan göz kırpmalar -bunların hepsi hikâye ve roman gibi kurmaca metinlerden tamamen silinip gitmiş ve hayattan da neredeyse bütünüyle silinmiştir-. Neticede hayatımız daha renksiz ve daha az tehlikeli olurken, çok daha resmî, asık suratlı ve ciddi hale gelmiştir.

- 206 Bir kişinin diğerini harekete geçirebilmesinin tek yolu ona cazip bir dikkat ve ilgi odağı sunması da değildir. Çocuğu öfkmesini kontrol etmesi için ya da hiç öfkelenmemesi için eğitirken, onu kızdıran kişi bunu üçüncü bir kişi yokken de yapabilir. İyi bilinen bir örnek Balinezyalılarıdır: "Anne genellikle çocuğunun penisini çekerek ya da tahrik edici başka bir şey yaparak ve onu kişilerarası etkileşimin içine çekmeye çalışarak aralarında küçük bir oynaşmayı başlatır. Bu, çocuğu heyecanlandıracak ve bir anlığına onu yoğunluğu giderek artan bir etkileşimin içine çekecektir. Daha sonra çocuk ufak bir zirveye yaklaşır, kollarını annesinin boynuna dolaştığında annesinin dikkati azalır ve ondan uzaklaşır. Genellikle tam bu noktada çocuk öfke nöbetine doğru ilerleyerek, giderek şiddetini artıran alternatif bir etkileşime başlar. Anne o zaman çocuğun öfkesiyle eğlenir

İrtibat sadakatsizliklerinin bazıları, alay konusu olan kişi kendisine ne yapıldığını fark etmeden de idare edilebilir. İki kişilik karşılaşmadaki bireyin, diğer katılımcı arkadaşını o an ikisinin de bir arada olmayı istediği yanılsamasını devam ettirmesi konusunda düşünceli bir şekilde destekleme yükümlülüğü, diğer katılımcıdan, fakat bazen sadece ondan, özenle saklanması gereken bir yabancılaşma sebebine dönüşebilir. Bu yüzden, bir katılımcı herhangi bir özel ilişki dâhilinde diğer kişiye eşlik etmesinin kendisine yakışmayacağını hissettiğinde, buna gücünmüş olan katılımcı diğer katılımcıyı orada toplanmış olan grubun önünde gizlice kızdırabilir ya da başka yollarla aslında bu karşılaşmanın çok da ciddiye alınması gereken bir karşılaşma olmadığı mesajını vermeye çalışır. Shetland Adası danslarında tesadüfen bir genç kadın görmüştüm ve kendisi çirkin ya da sarhoş bir erkeğin veya kimsenin tanımadığı yabancı bir denizcinin dans teklifini kabul ederek bütün erkeklerin kendisiyle dans edebilme hakkını muhafaza etmiş oluyordu. Ancak bir keresinde onlardan birinin kollarındayken orada bulunan kalabalığa bazı dânişıklı jestler yaparak aslında bu dans-irtibatının sırf bir takılmaca ve şaka olduğu ve buna bakarak hakkında karar verilmemesi gerektiği mesajını iletmişti. Toplumumuzdaki bazı ikaz edici hikâyeler, kendisini ansızın dans ederken bulduğu kadına derdini açıp ferahlamak isteyen bir erkeğin, dans edecek damı olmayan erkekler grubunun yanından geçerken, arkasında tuttuğu bir dolarlık banknotu sessizce ama kaba bir rüşvet olarak, “danslarını kesmek” isteyecek herhangi birine verdiği, kolej ya da lise danslarından bahseder. Elbette kişiyi kendisine sadık kalınmayacak bu gibi irtibatları engellemeye yönelten bu türden bir ihanet ihtimali toplumsal kontrolde karşımıza çıkan etkenlerden biridir.

3. *Sahneler*: Bir irtibat içerisindeki katılımcıların faaliyetle-

bir seyirci rolüne bürünür ya da eğer çocuk ona saldırırsa, hiç öfkelenmeden bu saldırıyı savuşturur. (G. Bateson, “Bali: The Value System of a Steady State,” in M. Fortes, ed., *Social Structure* [London: Clarendon Press, 1949], s. 39.)

rini sınırlayamamalarının sadece bir ya da daha fazla sayıdaki katılımcının ihanetiyle sonuçlanmadığı, aynı zamanda o irtibat içerisinde ortaya çıkan muhtevanın ve duygunun daha geniş ölçekteki durumu da etkilediği anlaşılmış olmalıdır. Böyle zamanlarda, seyredenler de kendi uğraşlarından koparlar ve bu durum onların, sınırları ortadan kalkan söz konusu karşılaşmaya uygar kayıtsızlık göstermeye devam edebilmelerini engeller. İki açıdan çok nahoş olan bu sadakatsizlik örneği, bazen “sahneler” olarak da adlandırılan durumlarda görülebilir. Burada irtibat içerisinde kuşatılmış olması beklenen kişi bunun dışındaki diğer kişilere son derece ilgi çekici bir çağrıda bulunabilir ve bu çağrı yine de asıl irtibat içerisinde ortaya atılan bir meseleyle ilgili olabilir. Mesela incelediğim bir çift hasta (bakıcı notlarına göre), hemşire rehberliğinde otobüs yolcuğundayken aralarında bir tartışma çıktı ve bu çok geçmeden her ikisini de münakaşa içine sürükleyerek “karşılaşmayı bütün yolculara açık hale getirdi.” Alt-sınıfların yaşadığı bir sokakta erkek arkadaşı tarafından tartaklanan bir kadın da yardım talebiyle diğer insanlara doğrudan bir çağrıda bulunup onları araya girmeye zorlayabilir. İrtibat bağlarının ve sınırlarının bu şekilde patlak vermesinin yarattığı rahatsız edici duygular, bu durumu engellemek için hangi kamusal davranış kurallarının devreye girdiği hakkında çok net bir resim verir. En uç örneklerde, bir sahne, durum içerisindeki çeşitli irtibatları ve irtibat halinde olmayan bireyleri ayıran bütün alışlagelmiş kapanışları bozar. Böylece dışarıdan hiç kimsenin beklenmediği ya da istenmediği, her şeyi kapsayan eksiksiz bir irtibat sağlar.

Seyredenlerin erişilebilir karşılaşmanın dışında kalmak isteyebileceği ya da böyle yapmaya kendilerini mecbur hissedeceği bir nevi yarı-sahnenin oluşmasına izin verir. Bu yarı-sahne, karşılaşma içerisindeki insanlar bir yabancı tarafından iştirilecek kadar yüksek sesle ve vurgulu konuşurlar fakat yabancıya, onlara kulak misafiri olmamasını sağlayacak şekilde seslerinin tonunu sürekli yumuşatır ve değiştirirler. Burada bazen “fısıldama” ya da

“mırıldanma” ve “sahne fiskosu” gibi tabirler kullanılır. Örneğin, markette oturmuş öğlen yemeği sandviçlerini bekleyen iki orta yaşlı hanımefendi, siparişleri geldiğinde ve bunların içindeki malzemeyi çok az bulduklarında, ekmek parçasını dikkat çekici şekilde kaldırıp neredeyse tezgâhtar kızın duyacağı bir ses tonuyla birbirlerine şikâyet etmeye başlarlar. (Daha önce de belirtildiği üzere, şikâyet ve homurdanmalarla karşılaşan kişinin bunun için alacağı önlem, yarım ağızla yapılan bu yorumları, “bir şey mi dediniz?” ya da benzeri bir ifade ile sanki resmen kendisine hitap edilmiş gibi onaylamaktır.)

Katılımcı halen üyesi olduğu bir karşılaşmayı “satmanın” yanı sıra, karşılaşma içerisindeki duyguları daha geniş ölçekte durum içerisinde de anlaşılacak biçimde ifşa ederek o karşılaşmayı terk edebilir. Karşılaşmada geriye kalan kişilere, veda esnasında kendilerini toparlamaları için bir şans dahi verilmeyebilir ve veda eden kişi irtibatın bir katılımcısı olarak kendisinde oluşan duyguyu yumuşatmaya ve belli etmemeye gerek bile duymayabilir. Elbette normalde işe kısa bir veda töreni, vedanın bu tarz bir ifşa ve teşhire izin vermeden gerçekleşmesini sağlar.

Katılımcı vedasını bu şekilde kontrol altında tutamadığı zaman, veda eden kişinin toplulukta hâkim olan havaya ve ruh haline göre kendi duygularını “ayarlayacağı” yönünde bir beklentinin olduğu da ortaya çıkmış olur. Özel bir anlık sahne türü de çocuklar, opera yıldızları, akıl hastaları ve asabiyet konusunda imtiyaza sahip diğer kişiler arasında gözlemlenebilir. Bu kişiler aniden bir irtibata veda ederlerken, sinsice yürüyüp uzaklaşırken ya da bir hışımla çıkıp giderken, arkalarında fiziksel olarak çarpılmış kapılar ya da devrilmiş sandalyeler şeklinde tezahür eden bir duygu dalgası bırakırlar.

Ancak şu da ifade edilmelidir ki veda eden kişinin, o an bir nebze de olsa duruma katıldığını gösteren işaretler bırakması, oyalanma ve tereddüt göstermesi ve sönmekte olsa bile karşılaşmanın ona ilham ettiği canlılığa dair işaretler vermesi beklenir;

eğer böyle yapmazsa karşılaşmanın onu hiç de harekete geçirecek kadar canlı olmadığını teşhir etmiş olur.²⁰⁷

Şu da açıkça anlaşılmalıdır ki katılımcı zaten sadece iki kişilik olan bir irtibata veda ettiği zaman duygusal çözülmenin yaşanması daha muhtemeldir. Böyle durumlarda geride kalan kişi, vermek üzere hazırladığı cevabı yönelteceği kimsesi olmadığından ve artık var olmayan bir karşılaşmaya çok fazla dâhil olduğunu hissettiği için, kendisini çok zor durumda hisseder ve bir bütün olarak durum içerisinde hâkim olan duyguya uyum sağlamakta zorlanır. Ebette bu ihtimal de istismar edilebilir. Mesela benim incelediğim ve toplumsal düzen içindeki ilişkilerin adeta zayıf karnına nasıl saldıracağını çok iyi bilen bir hasta, -bakıcı notlarına göre- görevliye istenen meblağın bir iki senti hariç hepsini ödeyerek paketi alıp mağazadan ayrıldığında, oradaki tezgâhtar öyle bir durumda kalmıştır ki ne içine dâhil olduğu karşılaşmayı sona erdirebilmiş ne de o karşılaşma içinde bir role bürünebilmiştir.

4. *Kaçış*: Bir kişinin içinde bulunduğu karşılaşmaya danışıklı yan oyunlara girerek ya da aceleyle veda ederek ihanet edebileceğini belirtmiştim. Ancak sadece karşılaşmayı değil irtibatı da sona erdiren bir veda etme türü vardır ki bu ihtimal bilhassa önemlidir. Daha önce de belirtildiği üzere veda etme işi, veda edilenlerin reddedildiğini ifade edecek şekilde ayarlanan bedensel bir eylemdir. İki kişilik irtibatlarda geride kalan kişi yalnızca bu reddedilişin hedefi olmak üzere orada bulunan kişi değildir, aynı zamanda kendisini ister istemez serbest ve boşta kalmış hisseder. Bu durum bazı sosyal ortamlarda sadece boşta kalan kişi için değil, aynı zamanda ortamı idare eden kişiler için de bir tehdit oluşturur.

Belki de bu konunun en bilinen örneği sosyal partilerde birilerinin “başına kalma” haliyle ilişkili olan veda inceliklerinde görülebilir. Bir partide dans ya da sohbet arkadaşı olmadan

207 Bu Harvey Sacks'ın iddiasıdır.

tek başına kalmış bir kadın, istenmeyen kişi olarak ifşa olur (ve bunun yanı sıra partinin de katılımcılarını yeterince kucaklayamayan bir organizasyon olduğunu ifşa etmiş olur.) Bu yüzden de, partideki bir kadın topluluğa karşı boşta kalmış olarak ifşa olmaması için ne kadar uzun süre onun başına kalırsa kalsın, bir erkeğin partnerini bırakmasını engelleyen kurallar vardır. Teorik olarak, “toplum” içerisinde erkek, resmen onaylanmış serbest kalma araçlarının ortaya çıkmasını, yani kadını herkesçe makbul bir katılım birimine, bilhassa da açıkça onunla arkadaşlık etmek isteyen bir başka erkeğe sağ salim teslim etmeyi beklemelidir.²⁰⁸ Hatta o zaman bile serbest kalan erkeğin toplumsal görevi sona ermiş olmayabilir:

Eğer ortak ahbaplığın sıradan kayıtsızlığı içerisinde bir hanımefendiyle sohbet ediyorsanız ve ondan ayrılabilmeniz için yalnızca birinin çıkıp gelmesini bekliyorsanız, başka biri gelir gelmez oradan ayrılmamalısınız. Zira eğer böyle yaparsanız sanki o ana kadar mecburen onun yanında oyalanmışsınız gibi bir intiba doğar; bu yüzden birkaç dakika daha kalıp sonra gitmeniz uygun düşer.²⁰⁹

Bu hayli zor mesuliyet karşısında, uzaklaşan kişi oradan ayrılmasının getireceği olası incitici etkileri azaltmak için bazı stratejiler kullanabilir. Günümüzde daha gayri resmî partilerde bir karşılaşma içerisinde kilitlenip kalmış olan kişi, soğuk bir içecek alma bahanesini kullanarak incelikli bir şekilde bulunduğu yerden ayrılabilir.

Daha yaygın kullanılan bir yöntem de geride bıraktığı kişiyle üstü kapalı bir işbirliğine girmektir. Geride bırakılan kadın bazı ima, işaret ve ipuçları aramalı ve bulmalıdır. Yine bir görgü ku-

208 Alt-orta sınıflar ve alt sınıflar için düzenlenen halka açık danslarda erkeğin kadına karşı yükümlülükleri yalnızca ona kadınların bulunduğu yere kadar eşlik etmekle sınırlı olabilir; ancak hızlı bir tempoda yürümekense ağır ağır ve kadının arkasından yürümek onun için daha koruyucu olacaktır.

209 Anonim, *The Canons of Good Breeding* (Philadelphia: Lee and Blanchard, 1839), ss. 68-69.

ralı kitabında dans esnasında bir kadının “başına kaldığı” erkeğe sağlaması gereken korumaya dair bir örnek verilmektedir. Erkek istediğinden daha fazla süre ya da resmen başka bir erkek tarafından kurtarılanaya kadar kadınla dans etmek durumunda kalabilir ve kadın da bir süre sonra erkeğin imdadına yetişebilir:

Marifet bir insanın belli bir kişiyle zaten yeterince uzun süre dans ettiği ve artık başkısıyla dans etmek isteyebileceği gerçeğini kabul etmektir. Saatlerce aynı kavalıye yapışıp kalan kadının -pek acınası olsa da böyle şeyler olabilir- artık o kişiyle bir daha dans etmesi pek kolay değildir. Bir masa ve bir grup arkadaştan oluşan mükemmel bir sığınağı olmayan kadının, erkeğin başına kalma ihtimali ortaya çıkınca, dans pistinden çok hızlı bir şekilde ayrılmayı önermesi daha iyi olur. Bu durumlarda kullanılan klasik ifadeler; “Çok sıcak oldu -bir içecek almaz mısınız?” ya da “Hadi biraz oturalım”dır. Bir kez pistten uzaklaştıktan sonra, yanlarına kadınla sohbet etmek için bir erkek gelmediği ve böylece kavalıyenin aradan sıvışmasına imkân olmadığı sürece, kadın ve kavalıyesinin -bir çiftten ziyade- bir grup arkadaşın arasına katılmaları daha iyi olur.²¹⁰

Veda eden kişinin ve geride kalanların ince düşünceli ve maharetli hareketleri bazen ortamda düzeni sağlamaktan sorumlu kişi tarafından kolaylaştırılabilir. Bu görevli, diğer kişilerin daha ustalıkla bir şekilde ayrılma çabalarını sonuca ulaştırma konusunda diplomatik araçlar sunabilir. Dolayısıyla bir konuğun farklı bir karşılaşmaya geçmek için meşrubat kâsesini kullanabileceği gerçeği, akıllı bir ev sahibesini yiyecek ve içecekleri daha uzakta bir masaya koymaya yöneltir.²¹¹ Ancak, elbette ev sahibesinin tavrı çok daha net ve doğrudan olabilir: Kişilerin çok fazla daldığını ve birbirine yapıştığını düşündüğü sohbet kümelerine müdahale ederek onların konuşmalarını keser. Bir âdâb-ı muâşeret kitabında belirtildiği üzere;

Eğer konukların kendilerini kontrol etme ve insanlar arasında

210 Millicent Fenwick, *Vogue's Book of Etiquette* (New York: Simon and Schuster, 1948), s. 79.

211 Susan Irwin'in öne sürdüğü bir fikir.

dengeli bir şekilde dolaşma konusunda yeterli tecrübe ve anlayışları varsa, bu durumda kafa kafaya vermiş insanların bazı yüz-yüze özel sohbetleri kendi kendine sona erer. Fakat çoğu zaman da ev sahibesinin araya girmesi gerekir. Aslında kafa kafaya vermiş insanların yüz-yüze sohbetleri neşeli ve eğlenceli değilse ve ev sahibi de konukların bu sohbetten zevk aldıklarından emin değilse, zaman zaman müdahale ederek gruplar arasındaki kombinasyonları değiştirmelidir.²¹²

Çok uzun süre birbirine yapışarak dans etmekte olan çiftler için de bu geçerlidir. Burada ev sahibi ortamda “görev icabı” yapılması gereken danslar için ve diğer acil işler için kullanılmak üzere, genellikle kendi akrabası olan erkeklerin bulunduğundan emin olmalıdır. Geleneksel teşrifatçı rolü de, görevli olduğunun işareti beyaz bir yaka çiçeği olan kişilere partnerlerin hep aynı kişilerle takılmamasını ve sürekli farklı insanlar arasında “dolaştırılmasını” sağlama hakkını ve yükümlülüğünü verir ve bu gibi işlevlerin daha biçimselleştirilmiş hale getirilmesinden ibarettir.²¹³

212 *Vogue's Book of Etiquette*, s. 441.

213 Emily Post, *Etiquette* (New York: Funk and Wagnalls, 1937) , ss. 322-323.

Beşinci Bölüm

Yorumlamalar

12. Duruma Özgü Görgü Kurallarının Yapısı ve İşlevi

Bireyin bir durum içerisindeyken davranışının katılım ve ilgiye dair sosyal değerler ve normlar tarafından yönlendirildiğini ifade etmiştim. Yönlendirici olan bu gibi kurallar onun katılım ve ilgilerinin yoğunluğunu, bunların olası ana faaliyetler ve yan faaliyetler arasındaki dağılımını ve daha önemlisi, bu katılım ve ilgilerin onu orada bulunan herkesle, bazılarıyla ya da hiç kimseyle irtibata dâhil edip etmeme eğilimini de etkiler. Dolayısıyla, demek ki bireyin katılım ve ilgilerinin farklı uğraşlar arasında kalıplaşmış bir şekilde dağılımı ya da *paylaştırılması* söz konusudur. Bir bütün halinde durumun getirdiği bakış açısını esas alarak, her bir katılımcının katılım ve ilgisini farklı muhataplar arasında nasıl paylaştığını diğer katılımcıların yaptığı paylaş-tırma ile ilişkilendirebiliriz. Bu şekilde parçaları bir araya getire-rek *durum içerisindeki katılım ve ilginin yapısı* olarak tanımlana-bilecek bir kalıbı oluşturabiliriz. (Ve nasıl ki katılım ve ilginin *gerçekteki* dağılımlarından ve yapılarından bahsediyorsak, meseleleri normatif bir bakış açısıyla ele alıp, katılım ve ilginin *tavsiye edilen* dağılımlarından ve yapılarından bahsedebiliriz.) Katılım ve ilginin şekli ve dağılımı bir durum içerisinde devam etmekte

olan her şeyi bir yönüyle içine almaktadır. Her halükârda eğer bir koğuştaki, köşe başında bir dükkândaki, briç oyunundaki, inancı pekiştiren bir ibadet esnasındaki davranışı tasvir etmek istiyorsak, bu durumlarda referans çerçevesi olarak katılım ve ilginin yapısını irdelemek son derece makul görünmektedir.

Şimdi, bu zamana dek tanımlanan duruma özgü görgü kurallarını ve bunların ifa ettikleri anlaşılan sosyal işlevleri kısaca ele alalım. Sınırlandırılmış bir bölgeye erişime dair kurallar ve bu bölgenin sınırlarına gösterilmesi beklenen saygı bizatihi topluluğun kendisine gösterilmesi beklenen saygı kurallarıdır. İnsanın harici şeylerle meşgul olması, “gizli” uğraşlar ve “bir şeylere dalıp gitmenin” bazı biçimleri, kişinin durumun dışında kalan şeylerle tamamen ilgisini kesmeyeceğinin garantisidir. Planlanmamış ana uğraşlara ya da kişiyi aşırı derecede meşgul eden uğraşlara karşı (bilhassa da bu iki uğraştan biri kişinin kendisiyle ilgilenmesi anlamına geliyorsa) getirilen kural ve düzenlemeler de, öyle görünüyor ki insanın ilgisini tamamen bölerek yalnızca kendisini kapsayan ve ilgilendiren işlere karışmayacağını garantisidir; çok yoğun bir karşılıklı-katılım ve ilgiye karşı getirilen kural ve düzenlemeler de orada bulunanlar arasında bir alt-grubun davranışlarına dair getirilen aynı teminatı temsil etmektedir. Kısacası, bir bütün olarak topluluktaki herkes tarafından sürdürülebilir olanlardan daha büyük ya da daha küçük ilgi ve meraklar terk edilir. Kişinin bedeninin orada ama aklının ve ruhunun başka yerde olduğu hallere karşı sınırlamalar getirilir. Böylece ilgisini durumun dışındaki şeylere karşı ve durum içerisinde olsa bile ilgisinin bölünmesine yol açan unsurlara karşı sınırlandırarak, mecburen benliğinin bir parçasının geriye kalan şeyler için; yani özellikle bütün olarak durum içerisinde bulunan herkes tarafından ortaklaşa devam ettirilen ve belli kurallara göre düzenlenmiş küçük sosyal hayat sistemi için ayrıldığını gösterir. Bu örnekte durum, tam da bireyin katılım ve ilgisini belli kurallara göre düzenlediğinin anlaşılabilir olduğu alana denk düşen bir şeydir. Ancak topluluğun ve o an devam ettirmekte olduğu ortak yaşa-

mın, içerisinde durumun cereyan ettiği sosyal ortamın bir ifadesi, görünür bir evresi olduğunu biliriz. O halde duruma özgü bir münasebetsizlikte bulunmak demek, kişinin sosyal ortama borçlu olduğu şeylerden yakışıksız bir şekilde imtina etmesi demektir.

İlgi ve uğraş nesnesinin seçimine etki eden sınırlamaları bırakıp kişinin kendisini nasıl idare edeceğini belirleyen kısıtlamalara baktığımızda da benzer sonuçlarla karşılaşırız. Kişi, yüzünü daha kamusal bir ortama uyum sağlayacak şekilde ayarlayıp, kişisel görünümünün daha maddî yönlerini uygun bir tarzda düzenleyerek, durum içerisindeki sosyal etkileşime hazır bir insan izlenimi verir. İçindeki yaratığın salıverilmesini ve tek bir şeye çok yoğun ilgi göstermesini engelleyerek durum içerisinde gerçekleşecek her olay için hazır olacağını ve bütün bu ihtimallere saygılı olduğunu garantisini verir. Durum içerisinde konumlanmış belirli bir göreve çok fazla dalmaktan kendini alıkoyarak, durumun yüzeyine yakın ve her şeye hazır bir halde bulunabilir. Bütün bu araçlar vasıtasıyla kişi, durum içerisinde “oyunda” olduğunu, orada bulunan topluluğun farkında olduğunu, o ortama uyumlu olduğunu ve ortamın getireceği her türlü etkileşime açık ve hazır olduğunu gösterir.

Erişilebilir irtibatlara dair trafik kurallarının bazılarına, özellikle de partiler gibi sosyal ortamlardaki irtibatlara baktığımızda da benzer bir resim ortaya çıkar. Diğer kişilerle birlikte uygunsuz bir şekilde katılım ve ilgi göstermeye karşı getirilen yasaklamalar, topluluğu ve onu da içine alan sosyal ortamı hep beraber terk etmeye karşı getirilen yasaklamalardır. Çoğu zaman, kişinin içinde bulunduğu karşılaşmaya dair sadakatsizliğine karşı getirilen yasaklar aynı zamanda seyircilere müdahale etmeye karşı da getirilen yasaklardır -ki bu kişilerin muhtemelen sosyal ortama karşı munasip ölçüde bir saygı gösterdikleri kabul edilir-. Kişiyi dikkatini planlanmış karşılıklı irtibatlara vermeye zorlayan kurallar ve ortamın havasını bozmayacak şekilde ortama katılanları dışlamayı hoş görmeyen kurallar bir bütün olarak o ortamın ka-

tılım ve ilgiye temel oluşturmasını temin eden kurallardır. Kişi, orada bulunan herkese erişilebilirlik sağlayarak, sadece o topluluğa katılarak, katılımcının ilgi çekme hakkını elde edecek kadar ve diğer katılımcılara da ilgi gösterme yükümlülüğüne girmesini sağlayacak kadar önemli olduğunu gösterir. Sadakat, yumuşatma, alan bırakma ve akışa kapılma gibi durumların hepsi hem erişilebilir irtibatların düzenlenmesi açısından hem de bu irtibatların gerçekteşiği seyirci çevresi açısından temel konulardır. Aslında bir bütün olarak topluluğu ve bunun da gerisinde bulunan sosyal ortamı destekleme işlevlerine referans yapmadan bu konuları tanımlamak bile çok zordur.

Öyle görünüyor ki, katılım ve ilginin muhatapları için, kişinin uğraşlarını idare etme biçimleri ve (bu sayede) erişilebilir irtibatları da idare etme biçimleri için geçerli olan kısıtlamaların hepsi “durumun” ağırlığını ve gerçekteşiğini ispat eden kanıtlardır. Aslında bütün meseleyi şöyle özetleyebiliriz; birey durum *içerisindeki* ilgi ve uğraşlarını değiştirerek o duruma katılım ve ilgi gösterdiğini ispat etmekle yükümlüdür. Ancak bu çok dağınık bir tespit olur. Birincisi, bireyin yapmakla yükümlü olduğu şey durum içerisinde konumlanmış katılım ve ilgilerin uygun bir şekilde değiştirilmesiyle açığa çıkarılmış olur. Ancak, bu şekilde açığa çıkarılan şey “katılım ve ilginin kendisi” değil, daha çok bağlılık ve aidiyet gösterilmesi gereken şeye karşı bir saygı ve hürmettir. Bunun temelinde de kişinin ilgili olduğu şeyin bir parçası olduğunu gösteren bir nevi endişenin bulunduğu görülebilir. İkincisi, bu çalışmada tanımlandığı şekliyle bir durum sadece iletişim imkânlarından oluşan bir çevredir ve kişinin bağlanabileceği türde bir şey değildir. Söz konusu bu küçük toplum, topluluğun oluşturduğu bir toplumdur. Onun içerisinde bulunan küçük toplumsal sistem de duruma uygun görgü kurallarıyla uyum içinde yerine getirilen davranışlardan oluşmaktadır. Son olarak, topluluğa karşı borçlu olunan şey, içerisinde bu topluluğun meydana geldiği sosyal ortama da borçlu olunan bir şeydir ve topluluğun devam ettirdiği ortak sosyal yaşam bizzat sosyal ortamın vücut bulmuş halidir.

O halde duruma özgü görgü kuralları bir topluluk tarafından sürdürülen ortak sosyal yaşamın vücut bulmasını sağlar ve topluluğu sırf bir şahıslar yığını olmaktan çıkarıp küçük bir sosyal gruba, başlı başına bir sosyal gerçekliğe benzer hale getirir. Bu sosyal işlevlerin gerisinde başka bazı işlevlerinin olduğunu da görebiliriz.

Bir durum ortaya çıktığı zaman, karşılıklı bedensel işaretlerin alınıp verilmesi orada bulunanların karşılaştığı beklenmeyen tek olay değildir. Daha önce de belirtildiği üzere, kişiler arasında fiziksel ya da cinsel saldırı, yol kesme ya da benzeri olası bir şiddet eyleminin gerçekleşmesi halinde her kişi potansiyel bir kurban ya da saldırgan olabilir. Ayrıca orada bulunan her bir kişi, sohbet (ortak bir konuşma irtibatı) başlatmak üzere başka birisine yanaşabilecek ya da başka birisinin kendisine yanaşabileceği bir konumdadır. Ve bunun da kendine göre tehlikeleri vardır çünkü kişilere bu şekilde yaklaşıldığında, emrivaki yaparlar ya da rica ederler, birbirlerini aşağılarlar ya da iltifat ederler, bilgilendirirler ya da yanlış bilgi verirler ve (onlara dışarıdan bakan başkaları tarafından) çok yakınlarmış gibi görülürler. Ayrıca seyredenlerin de olduğu bir ortamda bir irtibat devam ettirilirken, katılımcılar kendilerini kulak misafiri olunmasına ve müdahale edilmesine açık bir hale getirmiş olurlar ve seyredenler de dikkatlerinin dağılması konusunda daha hassas olurlar.

Başkalarının da olduğu yerde bulunmanın bu gibi çeşitli tehlikeleri, özellikle orta-sınıf topluluklarda, belki de çoğu zaman fark edilmemesine rağmen, bunun olma ihtimali daima vardır. Orada bulunan kişiler birbirlerine verdikleri bedensel işaretler yoluyla bu tehdit arz eden durumları karşı tarafın aleyhinde kullanmayacakları konusunda kendilerine güvenilebileceğini gösterirler. İnsan yalnızca bu işaretler alındığı zaman kendisini savunmaya gerek duymayacak kadar emin ve rahat hisseder. Hatta o kadar rahat hisseder ki dikkatini uğraşlarının sadece o durum içerisinde bulunan taraflarına verir. O halde kişinin uygunsuz davranışlar sergileyerek topluluğa karşı yaptığı saygısızlık dışın-

da, bu tür görgü kurallarına aykırı davranışlar, aynı zamanda orada bulunan diğer kişilerin, haklı olarak ya da değil, fiziksel ve sosyal dokunulmazlıklarından da endişe etmelerine yol açar.

Ve burada, bazen meydana gelen sosyal durumların ve toplulukların, bunları da kapsayan sosyal ortamdan ayrı olarak, incelenmeye değer olduğunu iddia edebilmemizi sağlayacak bir sebep vardır. Normalde durumların, hayatiyeti devam etmekte olan belirli bir kurumsal çevreye sıkı sıkıya bağlı olduğu düşünülür ve bu çevreler birbirlerinden o derece farklıdır ki durumların ve bu durumlara ait toplulukların bütünden kopararak ayrı ayrı incelenmesi son derece kuşku uyandıran ve tartışmalı bir yöntem olarak görülebilir. Ancak, bireyler yalnızca durumların içindeyken seyircilerin garip davranışları sebebiyle fiziksel olarak saldırıya uğramış gibi hissedebilir, konuşma talepleriyle rahatsız edilebilir ve içinde bulundukları sohbetlerden ve diğer uğraşlarından koparılabilirler. Yalnızca durumlar içerisindeyken bu gibi erişilebilirliklerle karşılaşp uğraşmak zorunda kalırlar. Her bir topluluğun içerisine gömülü olduğu ve her birinin bunun bir ifadesi olduğu daha geniş kapsamdaki sosyal hayat döngüsünün benzersizliği nasıl olursa olsun, bu erişilebilirliklerle karşılaşp bunlarla başa çıkmaya çalışırken, durumlar içerisinde sürdürülen sosyal hayat çok yaygın ve ayırt edici bir nitelik kazanır.

13. Ciddiyet ve Rahatlık

Bir durum *içerisinde* devam ettirilen uğraşları yönlendiren ve o durumdaki topluluğa *karşı* bir saygı ve hürmet gösterisine yol açan kural ve düzenlemelerin bazılarını anlatmaya çalıştık. Ayrıca (topluluklar doğal bir sosyal birim çeşidi olarak alındığında) üstü kapalı olarak bu kuralların her birinin, toplulukların kendisine özgü yapısal bir özellik olduğunu iddia ettik. Bunun kanıtı sadece, kurala bağlılığın ortaya konulduğu araçların çeşitliliği değil, kuralın geçerli olduğu durumların sahip olduğu son derece büyük çeşitliliktir.

Bazı durumlarda belirli bir kural için süreklilik arz eden bir

bütünün olması gereklidir. Bir uçta katılımcıların topluluğa karşı saygı göstermelerini neredeyse hiç sınırlamayan durumlardan, diğer aşırı uçta ise bu tarz bir duruma özgü saygıdan daha fazlasının gerektiğinden bahsetmiştim. Şimdi açıkça görülmüş olmalı ki katılım ve ilginin birçok yönü bakımından bu aşırı uçların örneği olarak görülebilecek durumlar vardır. Bizim toplumumuzda buna dair iyi bir örnek yaz mevsiminde Cumartesi öğleden sonraki saatlerde bir parktır. Burada kişi kravatını fark edilir şekilde gevşetip, ayakkabılarını çıkararak ve uykuya dalarak, yırtık ve kırıksık elbiseler giyerek ve geçirtisini gizleme konusunda pek de özenli davranmayarak nispeten daha az bir duruma özgü “varlık” sergileyebilir. Burada aynı zamanda hoş görülebilir şekilde beyzboldaki üçüncü kaleci ya da oyuncu gibi rollere kendini tamamen vererek çok az bir ilgisizlik payı bırakabilir. Kendini kontrol etme konusunda nasıl davranıyorsa, ilgi ve uğraş nesnesine karşı da aynı şekilde davranmaktadır: Parkta kavga ve tartışmaya katılarak, (belli bir düzeye kadar) sevişerek, yoldan kendisine doğru gelen bir arkadaşına bağırarak, şiddetli bir biçimde başkalarına da açık bir karşılıklı-ilgi ve katılım içerisine girebilir; kulağındaki kirleri temizleyerek, bir paket içerisindeki pilici yiyerek ya da kol kaslarına masaj yaparak kendisiyle ilgilenmeye dalabilir; fark edilir bir ilgisizlik içerisinde tembelce uzanabilir, derin hülyalara dalabilir ve hatta gizli işlerle uğraşıyor gibi görünmemek için normalde olduğundan daha az çaba gösterebilir.

Buna karşın törensel bir terfi gibi bazı sosyal durumlar, yurtdışındaki örnekteki türden, içinde bulunulan durumla ilgilenmeyen, dikkati dağınık faaliyetlerin pek azına izin verilen sahnelerdir. Burada var olan her bir kişi bir bütün olarak sürekli biçimde topluluğa yönelim göstermekle ve ortamın ruhuna tam bir bağlılık içinde olmakla yükümlüdür.

Öyleyse galiba, kişinin topluluğa ve onun içinde bulunduğu sosyal ortama saygısını ifade edilebileceği çeşitli yollarla nasıl disiplinli bir şekilde ilişkili olacağına bağlı olarak, durumlar

içerisindeki sosyal hayatla birlikte değişecek tek bir genel bütün ya da eksen olabilir. Bu yüzden mesela, bir restoranın yöneticisi ya da bir sosyal partinin ev sahibi, orada bulunanlar için iki oyuncunun ve etrafındaki insanlardan müteşekkil halkanın ortak bir ruhsal kopuşa girebileceği bir satranç takımı oluşturduğu zaman, bunun başka türde duruma özgü faaliyetlere de izin verildiği anlamına geldiğinden kuşku duyabiliriz.

Günlük konuşmalarda, “resmiyet” ya da “gayrı resmîlik” tabirleri duruma özgü kural ve düzenlemelerin bu merkezî eksenini kastederek kullanılır. Bu tabirlerin, bir sosyal ortam içerisindeki davranışlar dizisinin peşinen kurala bağlanma ve ağır bir biçimde yasaklanma derecesini ve müsaade edilen faaliyetlerin kapsamını gereksiz yere çok fazla vurguladığını aklımızda tutmak şartıyla, onları burada da aynı şekilde kullanabiliriz. “Ciddi” ve “rahat” tabirleri bu anlamda daha tanımlayıcıdır ve sosyal ortama bağlılığın sergilenebileceği çok çeşitli yolların her birine eşit düzeyde ağırlık verir. Her halükârda bir kere bu özetleyici bütün tanımlandıktan sonra, kalıbın belirli bir yönünü “izah etmek” ya da açıklarken bu kalıbın bütününe atıf yapmak şeklindeki yaygın eğilimden kaçınmak konusunda dikkatli olmalıyız. En kötü ihtimalle böyle açıklamalar totolojiktir; en iyi ihtimalle ise sadece açıklanması gereken hususu değiştirirler -değişiklik, belirli bir parçadan bu parçanın da bir kısmını oluşturduğu kalıba doğrudur-.

Katılım ve ilgiyi düzenleme biçimlerinin her birine dair daha önce söylenen şeyler muhtemelen şimdi ciddiyet-rahatlık şeklindeki genel boyut için de tekrar edilebilir. Aslında bu, katılım ve ilgi yapısı hakkında konuşmanın farklı bir yoludur.

Mesela farklı topluluklarda bulunan aynı türde sosyal ortamlar ciddiyet hususunda farklı biçimde tanımlanacaklardır. Mesela görüldüğü kadarıyla Paris'teki caddeler Britanya ya da Amerika'dakilere göre daha rahat bir şekilde tanımlanmaktadır. Birçok Paris caddesinde işe giderken ya da işten gelirken insan-

lar bir parça bir şeyler yiyebilirler, hararetli bir şekilde yürürken yapılan sohbetlere dâhil olabilir, açık havadaki bir kafe masasında mükellef bir yemek yiyebilirler ya da tuhaf giyimli kişileri görünce şaşırırlar. Anglo-Amerikan toplumunda ise bu ölçüde bir rahatlık ancak yazlık yerlerde görülebilir. (Her halükârda Amerikalılar Fransa'yı ve yazlık yerleri yine aynı sebepten dolayı rahatlatıcı bulur: Buralarda birçok kamuya açık toplantı daha az bağlılık ve saygı gösterilmesini gerektirir ve daha özel ve kişilerarası konularla ilgilenilmesine müsaade eder.) Benzer şekilde birçok Anglo-Amerikan topluluğunda bir öğretmenin okul saatlerinde tamamen içerisinde bulunduğu durumla ilgili olması beklenir. Oysaki Güney İtalya'da bir kır toplumunda ise şunu öğreniriz:

Öğretmenin sabahları geç gelmesi ve sabah vaktini sigara içerek ve aylak aylak pencereden dışarı bakarak geçirmesi çok da olağandışı bir şey değildir.²¹⁴

Bizdeki üniversite öğrencilerinin, derslikteki ana dikkat ve ilgi odağına hatırı sayılır düzeyde "saygı" göstermeleri beklenir. Bu durum bir yazarın Hindistanlı meslektaşları hakkında şöyle yorum yapmasına sebep olmuştur:

Hintli üniversite öğrencilerinin ve yüksek lisans ya da hukuk diploması peşinde olanların devam ettiği derslikler adeta bir düzensizlik ve karmaşa sahnesi görünümündedir -bu her zaman Başkan'ın, Başbakan'ın, Bakanların, Gazetecilerin, Üniversite Burs Komisyonu'nun, Rektör Yardımcısı'nın, Gandhi'nin izinde giden sosyal çalışmacıların ve benzeri kişilerin kaygı dolu dikkatlerini çeken örgütlü bir saldırganlık değildir-. Aksine yere sürtünüp duran ayakların, herkesin işiteceği şekilde yapılan sohbetlerin, birbirinden not alıp vermenin, korkutucu kabadayılıklara dayanan jestlerin karmaşasından oluşan gelişigüzel, bireysel bir düzensizliktir.²¹⁵

214 E. C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society*, yayımlanmamış taslak metin, s. V-7.

215 E. Shils, "Indian Students," *Encounter*, 17 (September, 1961), 13.

Aynı ulus içindeki, hatta aynı ulusun belirli bir kesimi içerisindeki benzer topluluklar arasında zıtlıkları gösteren mukayeseler de yapılabilir. Mesela Amerika'daki birçok coğrafi bölgede, kamuya açık lokantaların düzenli müşterisi olan erkeklerin giymeleri gereken kıyafetlerin resmîyetinden orada belli bir bütünlük olduğu anlaşılabılır. Hâlâ akşam yemeği için smokin giymenin gerektiği müesseseler vardır. Aynı çizgide olan diğer müesseselerde ise kravat ve ceket giyilmesinde ısrar edilir ve hatta oraya gayrı resmî kıyafetlerle gelmiş olabilecek kişilere verilmek üzere hazırda kravat ve ceket dahi bulundurulur. Aynı coğrafi bölgelerdeki yazlık yerlerde, "mayoya ek olarak tişört giyilmelidir" gibi konaklama kurallarını duvarına asan müesseseler görmek mümkündür. Böylece bu işletmeler kendilerini, toplumumuzda mayo giymiş yalınayak adamların bile bir şeyler yiyip içebildiği ve dans edebildiği plajlarda görülen gayrı resmîliğin en uç noktalarından farklı bir yere koyar. Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyiz ki, galiba her toplumun ciddiyet ve rahatlığa dair kendi sınırları vardır ve sanırım bu sınırlar da zamanla değişir. Son zamanlarda Amerikan hayatına eski ihtişam ve gösterişi geri getirme çabalarına rağmen, en resmî akşam kıyafetlerinin bile giderek neredeyse hiç kullanılmamaya başladığı görülmektedir ve mücevherle bezeli taşlar gibi süs ve takılar neredeyse hiçbir ortamda doğru düzgün kullanılmamakta ya da takılmamaktadır.

Her sosyal müessese, yerine ve zamanına göre, ciddiyet ve rahatlık konusundaki gerekliliklerle alakalı olarak insanları yönlendirici farklı öneriler sunmaktadır. Mesela Merkezî Hastane'deki bakıcılar, sadece kampüsün idarî binasının olduğu bölümünde boyun bağlarını takmak ve "şık görünmek", yani duruma uygun bir yönelim göstermek zorunda olduklarını ifade ederler. Doktor ve hemşirelerin olmadığı gece nöbetinde ise ilaç tedavisi sırasında sigaralarını ağızlarından çıkarma zahmetinde bile bulunmazlar ve otururken ya da ayakta dururken umursamaz bir şekilde genellikle yalpalarlar.²¹⁶

216 Gece nöbetinde görülen ihmalkârlık ve gevşeklikten birçok çalışmada

Akıl hastanelerindeki toplumsal yapının en temel yanlarından birini oluşturan koğuş sistemi aynı zamanda katılım ve ilgi kuralları bakımından da resmedilebilir -“kötü” koğuşlar sıkı ve ciddi bir duruma özgü yönelimin pek fazla istenmediği yerlerdir; “iyi” ya da iyileşme yolundaki koğuşlar ise topluluğa yönelik çok daha büyük bir saygı gösterisinin gerektiği yerlerdir-²¹⁷ Merkezî hastanenin içerisinde bulunan binalar dahi ciddiyet konusunda farklı şekillerde tanımlanmışlardı. Toplamda vardiyalı olarak dokuz yüz kişinin beslendiği, büyük üç yüz kişilik yemekhane de şapkayla yemek yemek yasak değildi; burası adeta bir nevi tren istasyonu gibiydi. Ancak (büyükçe bir oturma odası ve dans salonunu da içeren) Kızıl Haç evinde ise, görevliler hastaların buraya bir parça “saygı” göstermeleri gerektiğini ve orada evlerinde nasıl davranıyorlarsa öyle davranmalarının doğru olacağını düşünüyordu. Duvarlara asılmış işaretler, görevlilerin elbirliğiyle çektiği fırçalar ve diğer yasaklar ve öğütler şapka takma, yere tükürme, yere çöp atma ve “ona buna sataşarak dolaşma” gibi davranışlara müsaade edilmemesini sağlıyordu.²¹⁸

bahsedilmiştir. Mesela bkz. S. M. Lipset, M. Trow, and J. Coleman, *Union Democracy* (New York: The Free Press of Glencoe, 1956), s. 139.

217 Diğer yandan, “iyi” koğuşlar başka türden imtiyazların bulunduğu yerler iken “kötü” koğuşlar ise bunların olmadığı yerlerdir. Görevliler bu tür etiketleyici sıfatları kullanırken genellikle duruma özgü görgü kurallarındaki farklılıklara atıf yaparlar; oysaki hastaların akıllarındaysa sadece o koğuştaki duruma özgü imtiyazlar vardır. Öyleyse aynı tabir aynı koğuşa işaret eder ama iki farklı statü düzeyindeki insanlara göre farklı anlamlara gelmektedir. Şunu da eklemeliyiz ki galiba akıl hastanelerindeki sistem belli bir imtiyaz kotasına göre işler; yani duruma özgü bir ruhsata ihtiyaç duyan hasta, o imtiyazın yalnızca o durum içinde bulunan parçasını feda etmelidir ve bunu ne kadar çok istiyorsa o derece uslu durmalı ve “terbiyesini takınmalıdır.”

218 Bu denetleyici etkenlerden bazılarının davranış ortamının içerisinde zaten var olduğunu gördüğümüzde, bazı akıl hastalarının yalnızca “daha iyi” bir koğuşa geçirildikleri için neden iyileşme konusunda daha büyük bir aşama kaydedebildiklerini daha kolay anlarız. Ancak, belli bir çevrenin alışılmış katılım ve ilgi yapısını kaybetmeden içerisine ne kadar yeni insan malzemesi dâhil edebileceğini belirlemek ise o kadar kolay değildir.

Nasıl ki içerisinde meydana gelen davranışların ciddiyeti bakımından durumlar arasında farklılıklar varsa, şüphesiz bu yüzden farklı roller arasında da ayrımlar vardır ve bu ayrımların her biri çok çeşitli ve farklı durumlarda muhafaza edilir. Bir aşırı uçta, iyi davranışlarla çözüme ulaşmaya henüz karar vermemiş kronik hasta vardır. O, rahat hareket etme hakkını kazandığını ve bunun için bedel ödediğini ve hatta buna göre davranabileceğini düşünüyor olabilir. Böylece “katılım ve ilgi konusunda anormal davranan” biri rolünü oynar ve daha önce de belirtildiği üzere, çocuklar, yaşlılar, evsizler, berduşlar ve bohemler gibi, duruma özgü yükümlülükler hususunda çoğu zaman ihmalkâr ve umursamaz olması beklenen ve bu konuda özel izne sahip biri olur. Diğer aşırı uçta ise, heybet ve ağırbaşlılıklarını üniformalarında taşıyan ve selamlamalara yer verecek kadar ciddi olan toplantıları tercih eden kilise görevlileri ve ordudaki subaylar bulunur.

Ayrıca burada, Amerikan toplumunda orta ve alt sınıf erkekler arasında pek yaygın bir farklılığa rastlanabilir. Temiz tutma endişesi taşımadıkları kıyafetlerle ve kravatsız çalışanlar, etraflarındaki fiziksel çevreye dokunmayı ve onların da kendilerine dokunmalarını göze alabilecek kişilerdir. Kıyafetlerinin “gay-ri resmîliği” bütünün sadece bir parçasıdır ve bütünün verdiği mesaj da bu kişilerin kamuya açık sosyal durumlarda ciddi bir yönelimi muhafaza etmek zorunda olmadıkları düşüncesidir. Bu kişiler sokakta, otobüs beklerken ya da bir arkadaşlarıyla konuşurken aylak aylak durabilirler, bir binaya yaslanabilirler ya da koltuk yerine koydukları herhangi bir şeye çömelip oturabilirler. Böylece davranış ve yönelimleri konusunda topluluğa bir rahatlık mesajı verirler, bu da topluluk tarafından onlara uygun görülen rolle tutarlı bir haldir.²¹⁹ Kıyafetlerinin böyle bir algı-

219 Bu tür bir çevre kullanımını tasvir eden iyi fotoğraflar için bkz. J. Ruesch and W. Kees, *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations* (Berkeley: University of California Press, 1956), ss. 53, 58, ve 70.

ya müsaade etmesi o durumda gösterdikleri yönelimin sebebi olduğu kadar sonucudur da. (Bu hususta sınırlayıcı bir örnek, baca temizleyicisi ya da madenci gibi etrafını ve çevreyi kirleten ve bu yüzden de tedbirli olmak için özel bir sebebi olan kişilerdir.) Öte yandan, kamuya açık yerlerdeki orta-sınıf mensubu insanlar nispeten daha müteyakkız ve katı olmalı ve etkileşimli şekilde iletişim halinde olmak konusunda nispeten daha hazır olmalıdırlar. Ve yine kıyafetlerinin ve temizliklerinin çok büyük bir teklifsizlikle ve sokağın fiziksel çevresiyle tezat teşkil etmesi, öyle görünüyor ki davranış yönelimlerindeki disiplinin sebebi olduğu kadar sonucudur da. Elbette ciddi şekilde giyinmiş kişiler de topluluğa karşı daha yetersiz düzeyde bir ilgi gösterebilirler ancak belki de gayrı resmî giyinmiş kişilere göre bunu nispeten üstü kapalı ve ince imalarla yapma ihtimalleri daha fazladır.

Çok yaşlı ve çok genç olanların katılım ve ilgi kuralları hususunda özel izinleri olduğundan, en azından Amerikan toplumunda, cinsiyetlerin bu anlamda farklı muamele görüp görmediklerini sorabiliriz. Bazı bulgulara göre kadınlar erkeklere göre daha ciddi bir tarzda tarif edilmektedirler. En azından, kadınların lavaboda geçirdikleri zamanın erkeklerden çok olduğu ve dolayısıyla bir kadının şık ve bakımlı olabilmesi için bir erkeğe göre daha çok şey yapması gerektiği konusunda yaygın bir inanış vardır. Bu yüzden sokakta saçları darmadağın, kravatı gevşek, dudaklarından bir sigara sarkmış halde görülen bir adam, aynı durumda görülecek bir kadına göre kamusal nezaket ve terbiyeye karşı daha hafif bir saldırı olarak algılanır.²²⁰ Fakat elbette,

220 İçki ve içmeyle ilgili yazılarda, kadınların erkeklerden daha katı ve ciddi şekilde tanımlanma ihtimali az da olsa ele alınan bir konu olmuştur; E. Lemert, *Social Pathology* (New York: McGraw-Hill, 1951), s. 353: "Kadında sarhoşluğun erkeğe göre daha fark edilir olduğu söylenebilir ve bu durum, geçmişte, içki içmenin fahişe ve pezevenk tiplerini simgelediği zamanlardaki gibi, kadında sarhoşluk ve içki içmeyle ilgili bazı sembolik vasıflarla ilişkilendirilebilir. Kadınların Amerika'da içki içme konusunda pek eskiye dayanan bir deneyimlerinin olmaması, aşırı içtiklerinde kendilerini daha çok kaybetmelerini açıklayan sebeplerden biri olabilir. Söylenilecek başka bir ihtimal de kadınların aşırı içki içmeye yönel-

kadınlar bazen kamuya açık bazı toplanmalarda tam yetkili katılımı değilmiş gibi tanımlanırlar ve bu yüzden de planlanmış ana uğraşa çok fazla derinden müdahil olmadıklarının farkında olarak, örgü örmek gibi kendilerini oyalayan bazı yan uğraşlarla meşgul olabilirler.

Benzer şekilde, genç bir kadının ayakkabısını belli belirsiz bir cüretkârlıkla çıkarıverdiği ama aynı ortamdaki bir erkeğin bunu asla yapmadığı daha yarı-kamusal durumlar da olabilmektedir. Fakat bu belki de sadece, kadının davranış yönelimi konusundaki ciddiyetinin ayak-derinliğinden daha derinlerde olduğuna ve naylonla kaplı bir ayağın zaten herkese açıkça gösterilebilecek kadar şık ve bakımlı olduğuna dair bir işarettir.

Bir rol içerisinde inşa edilmiş daha genel bir ciddiyet ve rahatlık düzeyinden bahsetmek bir sosyal katılığa işaret etmek demektir; yani birey bazı toplulukların fazla rahat ve gevşek olduğunu bazılarının fazla katı ve ciddi olduğunu anlayarak, daha en başından itibaren bazı sosyal topluluklara uyum sağlayamıyor olabilir. Buna paralel olarak kişi, rolünün kendisini uygunsuz bir şekilde müdahil olmak durumunda bıraktığı topluluklara karşı bir yabancılaşma sergileme eğiliminde olabilir ve hatta bunu yapmak istemediği zamanlarda bile ister istemez bu tür bir yabancılaşma sergiliyor olabilir.

Bu bağlamda iş ve kıyafetin topluluklara uyum sağlayamama sorunuyla ilişkisini ele almak faydalı olacaktır. İtfaiyeciler ya da derin deniz dalgıçlarının giydiği elbiseler gibi bazı kıyafetler o görevle adeta iç içe geçmiştir ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. Buradaki kişisel görünüm ve bu görünüme sahip olanlar kı-

---

diklerinde ilk başta erkeklere kıyasla pek uyum sağlayamamaları ve aleni davranışları sebebiyle bariz bir şekilde dağınıp, alt üst olmalarıdır. Sarhoş kadının çok tiz ve cırtlak kahkahası, davranışını erkeğe kıyasla çok daha hızlı bir şekilde yaftalar. Kadınların kıyafetleri konusunda erkeklere göre daha muntazam, tertipli, temiz ve titiz olmaları beklenir ve öyle oldukları farz edilir, bu yüzden de sarhoşluğun getirdiği dağınıklık onların halini daha keskin bir şekilde açığa çıkarır.”

yafetlerini değiştirmedikleri sürece meslekî olmayan durumların gerekliliklerini karşılayamazlar. Bu kişiler çay kahve arası verdiklerinde bile bir nevi mesleklerine bağlılık içerisinde dirler. Fakat beyaz yakalı işler söz konusu olduğunda iş kıyafetleri işyerini aşar ve o çalışanın iş dışında meydana gelen topluluklara karışabilmesini de sağlar. Yine benzer şekilde, bir beyaz yakalının, işteyken benliğinin işe dalıp gitmemesi ve işin dışında kalması gereken kısımları olacaktır ve bu da aslında onun vakar ve saygınlığını muhafaza edebilmesini sağlayacak bir dayanak teşkil eder. İşteyken üniforma giymek zorunda olanlar ve en temel ilkelerini bıraksalar bile bu üniformayı soyunma odasında bırakmak gibi bir lüksü olmayanlar, muhtemelen kendilerini yaptıkları işe daha çok vermek ve hatta iş dışındaki durumlarda bile buna dair bir şeyleri devam ettirmek konusunda özel bir kısıtlama içerisinde olduklarını hissederler. Mesela orduda bu durum, kişinin üniformasına saygı göstermesi konusundaki nasihatlerle çok açık bir şekilde vurgulanır. Öyleyse insanların çoğu zaman adaletsiz bir şekilde üniforma içine hapsedilip kısıtlandıklarını düşünmeleri anlaşılırdır. Böyle düşünen kişiler, daha rahat topluluklara kolayca karışıp beraber vakit geçiremedikleri için dertlenmekte ve özerkliklerinin tehdit altında olduğunu hissetmektedirler.²²¹

Elbette insanlar, genel olarak, yüksek düzey bir bağlılığın istendiği topluluklardan kaçma eğilimindedir; bu ise toplulukla yeterince ilgilenmenin o kişi için çok fazla külfet oluşturduğuna işaret eder. Mesela bir görgü kuralı kitapçığından, ailede biri öldükten sonra sekiz kişiden daha fazla insanın bulunduğu akşam yemeklerine ya da meşhur restoranlara, operalara, tiyatrolara ve yarışlara gidilmemesi gerektiğini öğreniyoruz. Buradaki mantık, bahsi geçen ortamların hepsinde katılımcıların az çok neşeli bir ruh haline sahip olacağı ve kendilerini tamamen orada planlan-

221 Daha sonra iddia edileceği üzere, elbette bazı kişiler daha geniş anlamdaki toplumla sürekli bir yabancılaşmayı devam ettirmek isteyebilir ve her zaman toplumun geri kalanıyla biraz uyumsuz olduklarını göstermek ve bunu sağlamak için, yarı-askerî, üniformalı gruplara mensup olmak peşinde koşabilirler.

miş olan faaliyetlere kaptıracakları düşüncesidir; dolayısıyla yas ve matemî olan bir kişinin bu kadar da “kendisinden geçeceği” durumlara düşmemesi doğru olduğu için, en iyisi böyle yerlere hiç gitmemesidir.²²² Hatta bazen (ona çok yakın biri daha yeni vefat ettiyse), herhangi bir durum içerisinde iken belirli bir dizi duruma özgü gerekliliği yerine getirmemesinin bile yanlış olacağını düşünebilir. Bu yüzden her ne kadar gerçekte kendisini hazır hissetse bile topluluğa karışmaktan kaçınmakla yükümlü olduğunu düşünebilir.

Şimdi de aynı durum içerisinde farklı katılımcı gruplarının çok farklı genel katılım yükümlülüklerinin olabilmesi ya da farklı katılım üslubu bileşenlerini kullanarak aynı yönelim düzeyini göstermekle kendilerini yükümlü hissedebilme ihtimalini ele almak istiyorum. (Daha önce de savunulduğu üzere, aslında bu etkenlerden hangisinin -yükümlülük mü, üslup mu- belli bir örnekte işlerliğe sahip olduğunu belirlemek zor olabilir.) Mesela toplumumuzda, hastanelerde hastaların bornozla asansöre binmeleri çoğunlukla makul karşılanan bir şeydir; ama bu kurumda sekreterlerin bu rahatlığa denk bir davranış sergileme hakları yoktur. Bu gibi ortamlardaki kadın doktorlar tırnaklarını boyamayarak, nispeten pek havalı kıyafetler giymeyerek, daha gayri resmî bir saç modeliyle, çok yüksek topuklu ayakkabılar giymeyerek ve işleriyle son derece meşgul olarak ortama münasip bir saygı gösterebilirler. Oysaki ana uğraşlarıyla çok derinden ve ciddi bir şekilde meşgul olarak ortama karşı saygılarını ifade etmeleri pek mümkün olmayan sekreterler ise nispeten daha havalı ve şık bir görünüm sergileyerek saygılarını göstermiş olurlar. Konukların, ortama canlı bir şekilde katıldıkları sürece, birçok kıyafet tarzına müsaade edildiği sosyal ortamlarda da benzer şeyler görülebilir; tavırları ve giyim tarzlarıyla bütün olarak ortama adeta katı ve sürekli bir bağlılık içerisinde oldukları görülen hizmetçilerin varlığıyla, aynı zamanda konuklara topluluğun

222 Millicent Fenwick, *Vogue's Book of Etiquette* (New York: Simon and Schuster, 1948), ss. 154-155.

asında çok itibarlı olduğu hatırlatılır. Yine düğün alayındaki bir davetlinin de sakız çiğneme, ceketindeki bir tozu silkeleme, ihtiyatlı bir şekilde burnunu temizleme ya da bir anlığına komşusuyla sohbet etme hakkı olabilir. Ancak mesela koridordan davetlilere doğru gelen damat bu gibi yan uğraşlarla meşgul olsa bu son derece yersiz olurdu.

Ciddi ortamları genelde katılımcıların birçok sıkıcı yükümlülüğünün olduğu ortamlar şeklinde düşünürüz. Rahat ortamları ise nispeten bu kısıtlamalardan kurtulmuş ortamlar olarak anlarız. Oysaki bu düşüncelerimiz sadece kısmen doğrudur. Kişinin topluluğa karşı tavır ve yönelimlerinde rahat olma hakkı, orada bulunan diğer kişilere de bu rahat tavırları düzeltecek bir şey yapmadan öylece kabul etmeleri gibi bir görevin yüklenmeye çalışıldığını ima eder. Mesela Merkezî Hastane'deki bazı kronik erkek hastaların koğuşlarında hastaların bakıcılarla şöyle bir anlaşması vardı: yerde uyumaya, salya akıtmaya, sanrılar görmeye, kâğıt bardakların içine tükürmeye izin verilebilir. Bu durum orada hâkim olan ortama dair son derece gayrı resmî ve rahat bir tanımlamadır ve böyle bir yaşam tarzına karşı tanınan az sayıdaki rahatlıktan birini sağlar. Fakat böyle bir ortamda hastalardan biri kendini tuvalete gitme derdinden kurtarmak için kalorifer radyatörüne karşı işediğinde, öyle görünüyordu ki onun buharlaşmakta olan çişinin bulutları arasında oturan diğer arkadaşları bu davranışa herhangi bir şekilde karşılık verme haklarından feragat ettikleri konusunda üstü kapalı bir anlaşma içindeydiler. Etraflarında olup bitenlere karşı yalnızca hafif bir kaş çatması ya da ufak ironik bir tebessümle yetinirdiler. Yine hastaların birkaç metre ötesinde genç, erkek bir psikoz hastasının savunmasız, yaşlı ve dilsiz bir hastaya tecavüzünü pasif bir şekilde izlediklerini gözlemlemiştim. Bu olay dinlenme odasının bir köşesinde ve bakıcıların görmedikleri bir anda gerçekleşmişti. Olayı izleyenler, muhakkak tasvip etmeyen bakışlarla baksalar da, herhangi bir şekilde müdahale etmelerinin onları içinde bulundukları rahatlıktan koparıp duruma özgü bir sosyal gerçeklik içine çekece-

ğini ifade eder gibiydiler. Her halükârda çok önemli bir karşılıklı bağımlılığın olduğu görülmekteydi: Muhtemelen, yoğun şekilde kendileriyle ilgilenmelerinin ve yine yoğun karşılıklı ilgilerin hoş görülmesi birçok yakın uyarıcıya karşı ilgisiz kalma davranışıyla ve normuyla işlevsel anlamda ilişkilendirilebilir. Uzun zamandır hastanede kalan akıl hastaları, aslında, bu gürültülü patırtılı karmaşanın göbeğinde iki ya da dört kişilik kâğıt oyunlarını oynama hususundaki mükemmel kabiliyetleri sayesinde bazen bu işlevsel bağlantıyı çok iyi bir şekilde göstermektedirler. Açıkçası burada şöyle bir önerme vardır: Durumu kötüleşmiş hastanın erişilemezliği onu kapsayan daha geniş iletişim sisteminin bir parçasıdır ve onun “dikkatinin asla dağıtılamaması” aslında bütün bir masalarının sahip olabildiği bir özelliktir.

Elbette ciddi şekilde tanımlanmış ortamların kendine özgü telafi biçimleri vardır. Bunun bir örneği ordunun geçit töreni yaptığı meydandır ve bu meydanda aşırı düzeyde bir duruma özgü yönelim görülebilir. Burada bir subayın, astına gayri şahsi bir şekilde ve söyleyişini kamuya açık hale getirecek kadar yüksek sesle hitap etmeden hiçbir beyanda bulunmaması kural olabilir; “arkadaki, kendine çeki düzen ver” şeklindeki bağırışta olduğu gibi. Buna karşı, böyle hitap edilen kişi sessiz kalmakla yükümlü olabilir ya da eğer bir cevap isteniyorsa, bütün ifadelerini keskin ve sert bir şekilde sınırlamakla, tam ileri bakarak konuşmakla, kendisini neredeyse tamamen karşılıklı katılım ve ilginin dışına çıkarmakla ve bakışlarının bile duruma özgü kaldığını garanti etmekle yükümlü olabilir. Fakat burada geçit törenindeki kişi, zihninin ise tamamen özgür olduğunu hissedebilir. Aksine, bazı kokteyl partilerinin rahatlığı ise konuşun zihinsel olarak son derece müteyakkız ve gergin kalmasını gerektirebilir. Ayrıca kişinin bir bütün olarak topluluk için daha fazla saygı göstermesinin gerektiği durumlarda yanı başındaki kişiyle derinden ilgilenme konusunda bile mazur görülebileceğini biliyoruz. Öte yandan, kişileri tutacak hiçbir engelin olmadığı hallerde, gerçekleşmesi muhtemel olan kişilerarası mücadele aşırı yorucu, şiddetli ve

külfetli olabilir. Elbette burada sosyal ortamların ritüelleştirilmesine ilişkin geleneksel iddia da vardır ve buna dair Elizabeth Bowen'dan uzun bir alıntıya yer verebiliriz:

Davranış -sosyal davranış- kısmen bir sanat, kısmen de bir içgüdüdür. Bizim daha özgür ve modern olarak adlandırılan hayatımızda, artık görgülü tavır ve terbiye gittikçe daha az kaale alınmaya başladı, sadece davranış yöntemi ise daha fazla dikkate alınıyor. Artık doğru olmak pek hayati bir öneme sahip değil, münasip ve kabul edilebilir olmak çok daha önemli hale geldi. Aslında daha geniş anlamda ve buradaki sabit anlamıyla görgü ve terbiyenin düşüşü, davranışı çok daha zorlaştırdı. Sürekli ve mecburen içgüdüye başvurmak (sanat tarafını gözden düşürerek), arkadaşlarımıza tedirgin ve dengesiz bir hava yaymaktadır. Artık hakkında bin bir kuralın öğrenilebileceği, önceden belirlenmiş ve insanın kendi yolunu emniyetli ve akılcıca tayin edebileceği bir dünyanın güvenilirliğinden bahsedemeyiz. Dünya, hatta büyük dünya, bir görgü ve terbiye çağında testi geçen mütevazı bir sürücü için, bütün karmaşıklığıyla Hyde Park Corner'daki trafikten daha dehşetengiz olamazdı. Toplumdaki her bir durum için, öğrendiğiniz bin bir kuraldan birisi geçerliydi. Ne yaptığınızı biliyor ve yapıyordunuz. Toplum, saat gibi tıkır tıkır çalışıyordu.²²³

İçgüdüsel hale gelmiş olan, pek büyük bir maliyeti olmayan, sanat değeri olan belirlenmiş usullerin dışında kişi, *olmakta* özgür olabilir ama kendisini sergilemek zorunda değildir. Görgü ve terbiye çağında daha çok "kişilikler" vardı. Fakat güya özgür ya da akıllı denilen toplum bütün güçlerin üzerine sürekli yük bindirmektedir. Burada bir rehber yok. Memnun olmak ve kendisinden beklenen şeylere uyum sağlamak için, yani kendini tatmin etmek ve sevgiye dayalı bir yakınlık için insan adeta sürekli özel ve doğal bir deha kullanmak zorundadır. Birçok insan için alışılmamış, teklifsiz akşam yemeklerini ve resmiyetten uzak, laubali hafta sonlarının uzun ve sıkıcı kısımlarını bir tür tükenmişlik, harcanmışlık, bitkinlik ve sönme hali takip eder. Herhangi bir noktada her şey ters gidebilir ve kötüleştüğünüzde bir sürü acı ve ıstırap üstünüze çekebilirsiniz;

223 Elizabeth Bowen, *Collected Impressions* (London: Longmans Green, 1950), s. 67.

burada da işin içine bir sürü şey karışmış ve her şey çok içli dışlı olmuştur. Görgü ve terbiye bir koruma gibiydi; kişiyi istikrara kavuşturuyordu. İnsan gözünü korkutan ve yıldırıcı bir dizi halkanın içine konulmaktansa, ne kadar memnun ve mutlu bir şekilde, isteyerek ritüelleri yerine getirmekteydi.²²⁴

Bu çalışmada şimdiye kadar belirli bir durumdaki davranış yöneten katılım ve ilgi kurallarının o durum esnasında sabit kaldığı ve bu yüzden durum içerisinde ciddiyet ya da rahatlık konusundaki genel eğilimin, en azından teoride, düzgünce değerlendirilebilecek bir şey olduğu varsayıldı. Ancak daha önce de belirtildiği üzere sosyal durumun daha ötesine, yani bu durumu da kapsayan sosyal ortama baktığımızda katılım ve ilgi kuralları arasında önemli değişim döngüleri bulunur, anlaşılan o ki bilhassa ortam resmî ya da ciddi bir şekilde tanımlanan bir ortam olduğu zaman. Örneğin bir ortam mırıldanmalarla ve ortamdaki boş boş dolaşmalarla başlayıp daha resmî ve biçimsel yöne doğru kayabilir ve daha sonra yine rahat bir şekilde tanımlanmış başka bir evreyle sona erebilir. Böylece standart bir katılım ve ilgi çevrimi tipini tamamlamış olur.²²⁵ Buna karşın, ortam çok-odaklı bir durumla başlayıp bütün durumu içine alan resmî usullere doğru gidebilir ve yine çok-odaklı bir düzen içerisinde sona erebilir. Öyleyse bir durum, kabul edilmiş ciddiyet ve rahatlığa dair rutin değişim döngüsüne sahne olabilir ve sonuçta sadece zamanda bir noktadan bakılan resim, bütüne dair yanıltıcı bir görüş açısı sunabilir.

Bir durum içerisinde artık yerleşmiş olan genel ciddiyet (ya da rahatlık) düzeyini ve bu bakımdan önceden öngörülen değişimleri dikkate aldığımızda, o durumda var olan normatif istikrarın, gayrı resmî ya da resmî olarak “düzeni” devam ettirmek gibi özel bir görevi olan koruyucuların varlığı sayesinde muhafa-

224 *A.g.e.* s. 69.

225 Buna dair bir analiz için bkz. K. L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior* (Glendale, California: Summer Institute of Linguistics, 1954), 1. Bölüm, “Criteria for Closure,” ss. 33-34

za ediliyor olabileceğini belirtmeliyiz. İşte bu yüzden biz bugün, Roma döneminde sessizliği ve düzeni sağlamakla yükümlü görevlilere (*silentiarius*) dair veriler bulabiliriz; bu Romalı kölelerin işi diğer kölelerin çıkardığı sesleri kontrol etmek ve düzenlemektir.²²⁶ Günümüzde refakatçiler, hakemler, anaokulu öğretmenleri, yargıçlar, polisler, koğuştaki bakıcılar, teşrifatçı ve kapıcılar bu görevi ifa edenler arasında sayılabilirler.

Yeniden vurgulamak istiyorum ki, duruma özgü yönelimin ciddiyeti veya rahatlığı ve bu ciddiyet ve rahatlığın sergilenme yöntemi ve boyutları düşünüldüğünde, normalde en önemli ve belirgin duruma özgü kuralları açıklarken kullandığımız rasyonalist hükümlerin biraz ötesine geçmek için elimizde bir aracıımız olur.

Mesela bedensel teşhire dair karmaşık tutumlarımızı ve rasyonelleştirmelerimizi ele alalım. Bedenin teşhir edilen kısımlarını ya da ne kadarının teşhir edildiğini düşünmek yerine, teşhir etmenin davranış *yönelimleri* açısından getirdiği sonuçları incelemek daha faydalı olacaktır. Mayonun getirdiği göreceli çıplaklık, bütün rahatlık yapısının bir kısmıdır -bu yapının bütünü, kişinin bedenini olduğu kadar sesini ve gözlerini nasıl kullandığını da içerir- ve işte plajda hoş görülen ve teşvik edilen de bu bütünün kendisidir. (Burada bu yapının neden onaylanması gerektiği elbette hâlâ bir soru olarak kalır ama biraz daha farklı bir sorudur bu.) Kasık bölgesindeki elbise açıklığının getirdiği göreceli çıplaklık da tam tersi sebeplerden uygun olabilir. Kişinin kendi benliğinin bu kadar fazla bir kısmını teşhir etmesi kısmen şöyle bir kabulün farkında olması demektir: Oradaki katılımcılar ortamın bütünüyle son derece ciddi bir uyum içindedirler, toplumsal anlamda homojen olan muhitlerinin iyi davranışlar sergileyeceğine güvenmektedirler ve yakışsız bir karşılıklı- ilgiye karşı koyabileceklerdir. (Burada uç bir örnek, belki de, perde açıldığında hiç hareket etmemeleri şartıyla çıplakların

226 H. Nicolson, *Good Behaviour* (London: Constable, 1955), s. 64.

sahneye çıkmasına izin veren Londra'daki ahlâkî kurallarda görülebilir. Muhtemelen duruşlarının çok sabit ve katı olması bir bütün olarak ortama bağlılık ve uyumlarının o kadar güçlü bir işaretidir ki onlara sahneye çıplak çıkma izninin verilmesi göze alınmaktadır.)²²⁷ Fakat neredeyse toplumumuzdaki bütün kamuya açık durumlarda, altına sadece kombinezon giymiş bir kadın, bununla tamamen örtülmüş olsa bile çok yakışsız kaçacaktır; çünkü böyle bir kılık, onu giyen kişinin henüz duruma uygun kostümünü, artık o hangi kostümse, giymediği izlenimini verir ve duruma özgü görevlerini, artık o görevler her neyse, yerine getiremeyecek bir konumda olduğunu gösterir. Çıplaklık, nüdist bir topluluk içerisinde ya da bir doktorun muayenehanesinde veyahut da bir güzel sanatlar dersliğindeki poz verme alanında kontrol edilebilir bir şeydir çünkü burada ortamın gerektirdiği şeyler için münasip saygıyı gösteren kıyafetin kendisidir. Mantık bizi bu gibi durumlarda bir kadının kombinezon içindeki görüntüsünün bir gaf olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmeye zorlar ve aslında bazen öyle düzenlemeler yapılır ki uygun bir biçimde çıplak olarak arz-ı endam edenler yarı-çıplak ya da yakışsız bir görüntü arz etmez. Aynı mantıkla, bir modelin iç çamaşır defilesine nasıl yarı çıplak çıktığını da anlayabiliriz, çünkü her ne kadar özel bir görev ifa ediyor olsa da, o durum için uygun katılım ve ilgi sergileme biçimi budur. Dolayısıyla açıkça görülmektedir ki modellik ajansının resmiyeti de, modellerin defile alanında ürünü teşhir ettikten sonra başıboş dolaşmama konusunda gösterdikleri özenle ortaya konulabilir.²²⁸

Kişinin kendisini sabahlıkla teşhir etmesi duruma göre, elbette aile arasında ve belirli sınırlar içerisinde uygun görülebilir. Buradaki asıl mesele, bazı yakın ilişkilerin birbirleriyle ilişkili olan kişilere, yanlarında başka hiç kimse yokken, ortamı boz-

227 Bu uygulamaya dair bir tasvir için bkz. Hortense Calisher, "Bowlers and Bumbershoots at a Piccadilly Peepshow," *The Reporter*, October 4, 1956, ss. 33-36.

228 Eleanor Carroll'ın ileri sürdüğü bir düşünce.

ma yetkisini vermesidir. Bu yüzden, eve gelen bir ziyaretçi ev sakinlerinden birinin dağınıklığına tesadüfen şahit olursa ufak bir ilişki krizi cereyan eder; çünkü şahit olan kişinin gözlemlediği kişiyle aralarındaki duruma özgü inceliklerin sona erdiği bir ilişki içerisinde bulunduklarına dair geçici ama mahcup eden bir sonuç ortaya çıkar.

Kriz, afet ve felaketler esnasındaki giyinme davranışları da benzer şekilde incelenebilir. Bir otel yangınında çıplak haldeki müşteriler hoş görülebilir, bunun sebebi gözlerin daha önemli işlere yönelmiş olması değildir, asıl sebep şudur; onlar yaşadıkları krizin içinde o kadar boğulurlar ki çıplak oluşları çok yerinde bir meşguliyetin işareti olarak görülebilir ve başkalarının çıplaklığı da böyle bir durumda uygunsuz karşılıklı ilgiye yol açacak kadar yeterli bir uyarıcı olarak hissedilmez. Yangın kontrol altına alındığında ve kriz hafiflediğinde; yani aslında ortama yabancılaşmak daha mümkün bir tavır halini aldığına, çıplaklık yeniden duruma özgü yönelimler için bir tehdide dönüşür ve geride kalanlar elbiseleri olmadığı için yine mahcup hissetmeye başlarlar.

Buradaki iddia şudur: Giyinme biçiminin uygun olup olmadığı kişinin ilgilerini nasıl paylaştığına ve dolayısıyla sosyal ortama ve topluluklara karşı yönelimine dair başka hangi kanıtların olduğuna göre değişir. Giyinme, durum içerisindeki yönelimi ifade etme yükünün büyük kısmını taşıdığı için, görünüşte çok önemsiz ve ufak meseleler olarak değerlendirilen görgü kurallarına ait hususların niçin ilgilenilmesi gereken konular olduğunu anlayabiliriz. Fakat giyinmenin neden önemli olduğuna dair en büyük sebebin bu olduğunu göz önüne alırsak, makul görülen giyinme biçimleri olarak tanımlanan şeylerde çok fazla değişiklik olmasını bekleyebilir ve tahmin edebiliriz. Sakallı ve mayolu olarak sınıfa giren bir erkek öğrenci ya da saçlarında bukle yapmaya yarayan bigudilerle sınıfa gelen bir kız öğrenci açıkça davranış ortamına herhangi bir bağlılık göstermediklerini ifade etmektedirler. Fakat bir sınav yapılırken ve son iki haftadır fedakârca çalışmış olan sınav salonundaki bütün öğrenciler

ödevlerine dalmışlarken, okula yönelik yeterince katılım ve ilgi işareti var demektir; bu sayede görünüşe dair bahsettiğim gayrı resmîliklere de pekâlâ izin verilebilir ve bunlar bir yabancılaşma sembolü olarak görülmez. Yine şehir merkezinde ofisleri olan ve müşterilerinin yanına eski bir süveterle, ceketsiz olarak giden bir avukat ya da muhasebecinin, iş ortamlarına ya da genel olarak bizzat iş dünyasına uygun yönelimi göstermedikleri düşünülür. Aynı adamlar Cumartesi öğleden sonra fazladan mesai yaparlarken böyle bir rahatlık içinde olabilirler çünkü mesai saatleri dışında ofiste bulunmaları zaten iş dünyasına yeterince saygı gösterdiklerinin bir işareti olarak okunur. Katılım ve ilgi konusundaki analizler, tıpkı çıplaklık ve giyinme konusunda olduğu gibi, gürültüye ve gürültü yapılmasına karşı verdiğimiz çeşitli tepkilerden de anlamlar çıkarabilir. Aşırı gürültüye karşı getirilen kurallar bazen civardaki komşuları, yani bu durumda sesin sırf fiziksel etkisinden rahatsız olanları dikkate alarak “düşünceli olma” yükümlülüğü için üretilmiş rasyonel bir cevaptır. Fakat gerçekte çok büyük gürültüler (tamamen fiziksel bir bakış açısından) çoğu zaman hoş görülür. Oysaki topluluğa saldırı teşkil eden şey, o durum içerisinde konumlanmış bazı görevlere aşırı ilgi gösterilmesidir. Kısacası gürültü sadece aşırı ilgiye sebep olduğunda bir kusur oluşturur -son kertede gürültülü olduğu için değil-. Mesela daktilografların yazı yazdığı büyük bir ofiste makinesi diğerlerinininkinden biraz daha fazla gürültü yapan birinin uygunsuz davrandığı düşünülebilir. Bunun sebebi, bu ufak ses artışının işleri kötüleştirmediği değil, bu durumun gereğinden fazla bir yoğunlaşmaya ya da ses geçirmezlik konusunda aşırı bir dikkatsizliğe işaret ediyor olmasıdır. Buradan anlayabiliriz ki bir genç, Genç Hristiyan Erkekler Birliği’nin Kilisesi’nde gramofonu aşırı gürültülü çaldığı için kendisini akıl hastanesinde buluverdiğinde, kilise görevlileri açısından burada işlenen kusur sadece onun düşüncesizliği olmayabilir, daha ziyade, eğer genç gramofonun sesine fazla yükleniyorsa bu, onun yaşadığı dünyanın nasıl bir yer olduğu konusunda kuşkuya kapılacak olanları asıl kızdıran şeydir.

Eğer rica edilirse, kişi orada bulunanlara karşı düşüncesizliğinden dolayı yaptığı gürültüyü keseceğini söyleyebilir. Ancak bu düşünceliliği gösterirken onların da bu durum içerisinde bulunmaları sebebiyle diğer kişilerin farkında olur. Bunu yaparak da topluluğa açık olduğunu ve saygı duyduğunu göstermiş olur. Bu tavır, düşünceli olmanın kendi aslî değerinden ziyade, diğerlerinin kişiden isteyebileceği, o durum içerisinde ısrarla bağlılık gösteren “varlığı”nın ispatıdır. Bu özür, onun durum içerisindeki diğerlerinin ve dolayısıyla da topluluğun hâlâ farkında olduğunu ve düşünceliliğe dair sessizliğin sunduğu kanıtın yerine ikame etmek üzere etkili bir alternatif sunduğunu gösterir. Katılımcıların gayet meşgul bir şekilde işlerine ya da sohbete daldıkları bir ortamda sadece bir kişinin sessizliği de kendi başına gürültülü bir şeye dönüşebilir. Bu durum, kişinin topluluğa düzgün bir şekilde katılım ve ilgi göstermediğini ve toplulukla uyumu yakalayamadığını yüksek sesle haykırmaktadır. Bu tür bir sessiz gürültü de tıpkı aşırı yüksek sesli olanlar gibi dikkati dağıtabilir.

Aynı iddia, dışarıdan görülen karşılıklı katılım ve ilgi için de tekrarlanabilir. Yine o kişilerden çıkan gürültü de planlanmamış başka ilgi ve uğraşlar oluşturduğu sürece gürültülü demektir. Mesela o akşamki film gösterimi esnasında tamamen alakasız bir konuda sessizce birbirleriyle konuşan sinemadaki iki kişi, planlanmamış bir karşılıklı katılım ve ilgi sergilemiş olurlar ve bunu yaparak fiziksel anlamda gürültülü konuşan ama en azından o an ekranda görülen şey hakkındaki övgü ya da yergilerini ifade eden kişilerden çok daha fazla kızgınlığa sebep olurlar.

Öyleyse genel olarak, park gibi yerlerin (özellikle ayyaşlar, berduşlar ve insan içine karışan psikozlu hastalar için) soygun, cinsel taciz, hacet giderme, aylaklık gibi şeylere sahne olabileceğini anladığımızda, kamu düzeninin bu şekilde çökmesini yalnızca buralarda polisten kaçmanın mümkün olabilmesi gerçeği açısından anlamamalıyız. Ayrıca çok gevşek bir şekilde tanımlanmış davranış ortamı içinde kurumsallaşmış katılım ve ilgi yapısının, bu pek fena hareketlerin uygunsuz görülme derecesini fark edilir

biçimde azalttığını da anlamalıyız. Bir park bu tarz davranışların kabul edilebilirliğini artıran ve dolayısıyla da bunları yaparken yakalanmanın bedelini de azaltan bir yer olabilir.

14. Duruma Özgü Uygunsuzlukların, İşaret Ettikleri Belirtiler Açısından Anlamı ve Önemi

Bazı sosyologların yaptığı bir varsayımın aksine, öyle görünüyor ki bir durumda rastlanan uygunsuz davranış, bu kusurlu hareketi sergileyen kişinin başka durumlarda nasıl karşılandığına dair bize bazen birçok ipucu verebilir. Bütün toplumlarda farklı durumlar, davranışa dair aynı normatif varsayımlardan ve aynı duruma özgü kurallardan pek çoğuna sahne olacaktır. Öyleyse belirli bir durum içerisinde şu veya bu şekilde ihmalkâr olan kişi insan içine her çıktığında yine böyle ihmalkâr olabilir. Örneğin, yaşlılıktan kaynaklı düşkünleşme sebebiyle ağızdan salya akan bir kişi katıldığı her durumda aynı şekilde ve aynı sebepten ötürü ortamı berbat eder. Ya da işitme zorluğu yaşayan veya neredeyse gözleri hiç görmeyen biri, burada uzun uzadıya ele alınan iletişim inceliklerinin hiçbirini sergileyemez; bulunduğu her durumda ister istemez beceriksiz ve sakar görünmek zorunda kalacaktır.²²⁹ Dolayısıyla, bir durumdaki uygunsuz davranış, kişinin yüz yüze etkileşimde de genel olarak haklarından mahrum olacağına işaret eder. Böylesi bir davranışın illa da psiko-patolojik şartlardan kaynaklanması gerekmez; fakat muhtemelen kişinin aforoz edilmesine karşı vereceği tepki sebebiyle bu davranışın kendisi psiko-patolojik sonuçlara yol açabilir. Öyleyse işlenen bazı kusurlar bize kabahatli kişinin bu incitici davranışı yüzünden ödemek zorunda olduğu bedeli ve bunun o kişi için neye mal olabileceğini gösterir.

Söz konusu kusurlara her zaman ve her yerde sık sık rastlandığını teslim ettikten sonra, bu çalışmadaki genel usul bir top-

229 İletişim konusundaki bu yetersizliklerin sonuçlarına dair örnekler için bkz. F. Warfield, *Cotton in My Ears* (New York: Viking, 1948), and R. Criddle, *Love is not Blind* (New York: Norton, 1953) .

lulukta yapılan bu gibi münasebetsizliklerin, bunları yapan kişi için ne anlama geldiği ve o kişi hakkında diğerlerine neler düşündürdüğünden ziyade, her şeyden önce o topluluk için neye mal olduğunu anlamaya çalışmak olmuştur. Ancak bu bölümde daha geleneksel bir konuya dönelim: Birey isteyerek ya da istemeden başkalarının o durum için uygunsuz bulacağı tarzda davrandığında ve bu yolla topluluğa yabancılaştığını ya da zaten başından beri bir yabancı olduğunu gösterdiğinde, bu durum onun mevcut durumu hakkında onlara başka ne gibi bilgiler sağlayabilir -bu münasebetsizliğinin onun muhtemel kaderine etkisi dışında-?

Münasebetsizliğe maruz kalmış kişilerin bu incitici harekete yüklediği anlam, kısmen bu hareketin kasten yapılıp yapılmadığı hakkında ne düşündüklerine göre değişir. Ancak davranışın kasti olup olmadığıyla ilgili bu ihtilafın yarattığı karmaşa ve belirsizlik ve yine bu ihtilafın anlamının değişken fakat çok üstü kapalı olması, duruma özgü uygunsuzlukların gerçek ya da atfedilen anlamının basit bir şekilde değerlendirilmesini engeller.²³⁰ Gerçek anlamıyla kullanıldığında, bu ihtilaf pek de çizgili kaslar ile düz kaslar arasındaki ve beyin-omurilik sistemiyle özerk sinir sistemleri arasındaki ayrıma ilişkin fizyolojik bir irade ya da kontrol etkenine tekabül etmez. Daha ziyade istenmeyen bir hareket için bireye yüklenen bir nevi sorumluluğa tekabül eder.²³¹ Fizyolojik açıdan bakıldığında, istenmeyen hareketlerin başlı başına illa da belirgin şekilde gönüllü ya da gayri ihtiyari olmaları

230 Meseleye dair faydalı yorumlar için bkz. G. Ryle, *The Concept of Mind* (London: Hutchinson's University Library, 1949), "The Distinction between Voluntary and Involuntary," ss. 69-74; and H. L. A. Hart, "The Ascription of Responsibility and Rights," 8. Bölüm, in A. G. N. Flew, ed., *Logic and Language (First Series)* (Oxford: Blackwell, 1955), pp. 145-166. Ayrıca bkz. J. L. Austin, *Philosophical Papers*, 6. Bölüm, "A Plea for Excuses" (Oxford: Clarendon Press, 1961).

231 Şüphesiz bu ihtilafa dair başka yaygın kullanımlar da vardır -mesela çok istenen bir göreve dair performansı tanımlarken meselenin, kişinin bu performansı bir daha sergileyip sergileyemeyeceği olması gibi-.

gerekmez. Mesela bir kişinin, ev sahibini tasvip etmediği için herhangi bir sosyal partiye katılmaması, kastî bir hareket olarak görülür. Oysaki aynı kişi bir akrabanın ani ölümü sebebiyle partiye katılmazsa bu tamamen mazur görülebilir ve geçerli bir sebep olarak kabul edilebilir. İlk örnekte kendi isteğiyle oradan uzak duran birinden bahsediyoruz, ikinci de ise ortada gayri ihtiyari bir durum vardır.

Belli bir duruma özgü rencide edici hareketle ve bu hareketi yapan kişiyle ilgili olarak, orada bulunan diğer insanların bakış açısıyla şu sorular sorulabilir: Aktör yaptığı incitici hareketin anlamını fark edebilecek kabiliyete ve eğitime sahip midir ve eğer öyleyse, yaptığı hareketin ne anlama geldiğini anlamış mıdır? Bu hareket aktörün fiziksel kontrolü içerisinde midir ve eğer öyleyse, ona davranışının sonuçları hakkında bilgi verilseydi ve bunu değiştirme fırsatı verilseydi, davranışını değiştirme konusunda istekli olur muydu? Durum içerisindeki katılımcıların dışında, aktörün bu incitici hareketi yapmasını mazur gösterebilecek hafifletici sebepleri var mıdır?

Bu etkenler, çeşitli kombinasyonlarıyla birlikte, o kadar çok sayıda somut ihtimal sunar ki, yalnızca şu veya bu anlamda bir kastın olup olmamasından pek fazla bir ipucu elde edilemez. Bu etkenler arasında biraz daha fazla bilinen kombinasyonlardan birkaçı zikredilebilir.

Bazen kin ve garezden kaynaklı hareketler olarak da adlandırılan bazı kusurlar vardır. Bunlar genellikle küstahlık, kibir, hor görme ve derin bir husumet olabilir; mesela orta-sınıfa mensup bir kişi diğer kişilerin gözleri önünde yavaş yavaş ve uzun uzun esnediğinde olduğu gibi. Kötü niyetle yapılan rencide edici hareketler şöyle izlenimler bırakır: Aslında istense kolayca kontrol edilebilirler; aslında bunları yapan kişi de bu hareketlerin anlamını fark edebilir ve zaten pekâlâ bilmektedir; o an ona ikinci bir şans verilse yine de aynı hareketi yapacaktır ve son olarak da, rencide ettiği kişilere verdiği mesaj dışında bu hareketi yapması

için hiçbir sebep yoktur. Kötü niyetle yapılan incitici hareketlere çok benzer olan başka bir tür de “bir sebebe bağlı olarak” yapılanlardır. Bunlar da kin ve garezden kaynaklı olan hareketlerle aynı özelliğe sahiptirler ama şu farkla ki, hareketi yapan kişinin, katılımcılar ve ortamın dışında başka bazı sebepleri vardır. Mesela o an okuduğu bir şey yüzünden düşüncesizce çok yüksek sesle kahkaha atan kişi bunu kötülük olsun diye değil, o an gerçekten eğlendiği için yapmıştır. Elbette bu kusuru işleyen kişinin sebepleri ne kadar “meşru” ise belli bir sebepten kaynaklanan bu kusurlar da o kadar mazur görülebilir ve o ölçüde de kasten yapılmadıkları düşünülür.

Kötü niyetle yapılan hareketlerin son derece kasıtlı yapıldığı düşünülür. Diğer aşırı uçta, yani herhangi bir kasıt olmadan yapıldığı düşünülürken ise, bireyin kusuru organik bir beyin hasarı olarak algılanır: Onun hareketi kendisi tarafından kontrol edilemeyecek bir noktadadır ve bazen bunun anlamını fark edemediği için ne yaptığını anlayamaz bile, bu yüzden de hatasını düzeltmekle mesul olmayabilir. Bu iki uç arasında bir yerde, katılım ve ilgi konusunda o durum için uygun görülüp onaylanandan farklı bir yapıya ve farklı bir dil ve üsluba alışmış olduğu için incitici harekette bulunan birey vardır. Onun incitici hareketi kontrol edebildiği bir harekettir; eğer hareketinin o anki anlamını fark ederse onu değiştirebilir ve tam anlamıyla bunu fark edebilecek kabiliyete de sahiptir. Benzer şekilde, kendisini geri çekerek uzaklaşmış, ama eğer isterse geri çekilmekten vazgeçebilecek ve bu anlamda yaptığı hareketi kontrol edebilecek olan birey örneği de vardır. Yaptığı hareketin diğerleri için ne anlama geldiğini fark edemeyebilir çünkü eğer istese idrak edebilecek olmasına rağmen bunun anlamını araştırmakla ilgilenmez ve bu durumda o anki davranışını değiştirme hususunda mesul değildir.

Öyleyse elbette içinde bulunduğu toplulukla kaynaşamayacak kadar meşgul, dalgın, gergin ve sıkılgan olan ve diğerlerinin onun bu huzursuzluğunun temel sebebini geçici, doğal ve

anlaşılabilir gördüğü bir bireyin var olduğundan bahsedebiliriz. Böyle bir birey sebebiyet verdiği sıkıntıyı fark edecek anlayışa sahiptir ve pekâlâ bunu yapabilir; aslında hemen davranışını bilfiil düzeltmek ister ancak o an bunu yapacak durumda değildir. Mesela içindeki yarattığı salıverme örneklerinden olan “tik”ler bunun gibidir; bu kötü davranışlar bazen tiki olan kişiye karşı bir acıma ve iğrenme hissine yol açar çünkü o diğer hareketleriyle kendisini kontrol edebilen biri olduğu imajını verirken, bu tik onun kendini kontrol edemediği izlenimi yaratmaktadır. Benzer bir örnek de kıyafet dolabındaki elbiseler, katılmak zorunda olduğu ortama göre ya çok resmî ya da çok gayri resmî kaçan ve bu yüzden orada yakışksız duran kişidir. Son olarak, kazara ve çok az rastlanacak şekilde uyum sağlayamayacağı bir duruma dâhil olmak durumunda kalan ve dolayısıyla da aslında hiç de istemediği halde böyle bir kusur işlemiş olan kişi örneğinden bahsedebiliriz. Bu kişi neler olacağını önceden bilebilseydi bu duruma düşmemek ve böyle bir halden kaçınmak için elinden geleni yapabilirdi.

Şuna dikkat edilmesi gerekir ki, her ne kadar herhangi iki örnekteki yabancılaşma sebebinin bile birbiriyle aynı olmadığı kısmen fark edilse de, bütün bu örneklerde, olaya tanık olanlar rencide edici hareketi yapan kişiyi topluluğa ve onun kurallarına yabancılaşmış biri olarak tasavvur edeceklerdir.

İşlenen kusurun anlamı bu incitici hareketin kastî olup olmadığına göre değiştiği için ve kasten ya da istemeden yapmanın çok farklı biçimleri olduğundan, sadece kusurun kendisine bakmanın bize o kusuru işleyen kişi hakkında pek de bir fikir vermediğini anlayabiliriz. O topluluğa yabancılaşan bütün kişilerin tek ortak noktaları sadece bu yabancılaşmadan ibaret olabilir. Öyleyse bu anlayışa ulaştıktan sonra, duruma özgü münasebet-sizlikler yapan kişilerin bir şekilde topluluğa yabancılaştıkları gerçeğinin dışında, bu hareketlerinin bize kendileri hakkında verdiği fikirlerden bazılarını dikkatlice listeleyerek devam edebiliriz. Bu listeleme işinin varacağı yer de, sosyal ortamlar dışın-

da yabancılaşmaya konu olabilecek sosyal birim türlerinin ayırt edilmesidir.

1. *Topluluk*: Bireyin topluluklarla ve sosyal ortamlarla ilişkisinin, onun sosyal hayatın daha geniş ve kapsamlı birimleri ile ilişkisi hakkında bazı fikirler verdiği bilinmektedir. Örneğin Shetland Adası'nda düzenli traş olmayan adamlar aynı zamanda ön bahçesini temiz tutmayan kişilerdi. Hatta mülkleri, adaya gelen ziyaretçilerin bu dağınıklığı kolayca görebilecekleri bir yerde olsa bile böyle davranıyorlardı. Bu kişiler aynı zamanda yaşadıkları muhitin sohbet toplantılarına bile katılmazlar ve hatta içlerinden biri bazen Pazar günleri bile çalışırdı.²³² Yine Britanyalı kentli alt-sınıfların törensel yaşamına dair yapılan bir çalışmada, topluluk üyelerinin, "itibar ve saygınlığı" borç para almamak, işsizlik yardımına başvurmamak, komşusuna fazla laubali davranmamak gibi özelliklerle tanımladıkları ortaya çıkarılmıştır. Bu medenî âdâb-ı muaşeret ilkeleri duruma özgü görgü kurallarında da yansıtılmaktadır:

Saygıdeğer insanların en çok göze çarpan vasıflarından biri "farklı ve kendine özgü" davranmalarındır; yani bütün tersliklere ve zorluklara rağmen kendi ölçülerini muhafaza etmek için çabalarlar... İşsizlik ya da başka bir terslik onların giderlerini kısıtlayıcı bir etkiye yol açtığına, itibarlı insanlar arasında bu durum ölçülerin terk edilmesiyle sonuçlanmaz zira onlar şöyle derler; "*ne kadar kazandığın değil, kazancınla ne yaptığın önemlidir.*"

"Farklı ve kendine özgü" olma düşüncesi bilhassa çocuklar ve temizlik gibi hususlar için geçerlidir. Savaşın önceki meşakkatli zamanlarda çocuklar döküntü kıyafetler giymek zorundalardı ama en azından kadınlar bunların her şeye rağmen temiz olmasında ısrarcıydılar. "Her çocuk günün bir saatinde illa kaba

232 Burada sembolik bir anlamın olduğunu ve dolayısıyla kimi zaman Pazar günü de çalışmaya izin verilen durumların olabildiğini tekrar vurgulamak istiyorum. Bu yüzden, mahsulünü taşıma konusunda fakir ve yardımcısı olmayan bir komşuya yardım etmek gibi hayırseverce bir iş, Pazar günü de olsa gayet hoş görülebilirdi çünkü bu şartlarda Pazar günü çalışmak, yabancılaşmanın değil topluluğa duyulan saygı ve hürmetin işaretidir.

saba olmaya ve kendini kirletmeye hazırdır ama sen hep farklı ve kendine özgü ölçülerini korumalısın.” Başka bir durumda ise evinin kötü şartları hakkında konuşan bir kişi, ocağın üstüne bir gazete koyarak ya da normalde dolap olması gereken yerdeki boşluğa bir perde koyarak en azından bunu “gizlemeye” çalıştığını belirtmektedir. “Ama kaba saba insanlar bunu gizlemeye bile gerek duymazlar. Fakir ve köhne bir eviniz olabilir, bunun çaresi yok ama en azından o evi daha hoş ve temiz göstermek sizin elinizde.”²³³

Duruma özgü sapmalar ve diğer sapkınlık biçimleri arasındaki bağlantıyı akıl hastalığı konusunda “ön-hastalık” safhasında olanlarda görebiliriz: Bütün gün kanepede oturup düşüncelere dalan bir kişi mesela randevularına gitmeyerek ya da arabasının lastiklerine hava basmayarak kendisine ve diğer insanlara sorun çıkarıp böylece çeşitli kusurlar işleyen biri olmaya başlar.

Daha önce de ifade edildiği üzere, birincil alanı tek bir yer olan herhangi bir kurumsal rol, kişiyi nereye giderse gitsin üyeliğinin işaretlerini de beraberinde taşımaya zorlayabilir ve böylece, çoğu zaman kendi hatasından kaynaklanmasa da, onun diğer insanların tamamından ayrı tutulmasını sağlar. T.H. Pear kişisel görünümün sahip olduğu statü sembolizmini tartışırken buna dair örnekler sunar:

Daha ciddi bir meseleye dair değerlendirmeler yapılmıştı: Gazete haberlerine göre dolaylı şekilde olsa bile, Londra'daki üst düzey bir konferansta İngiliz Kilisesi'ne mensup din adamlarının herhangi bir zamanda kamuya açık yerlerde, açık hava tenisi ya da herkesçe kabul edilen diğer oyunlarda giydikleri kıyafetler hariç, din adamı olmayan sıradan halka özgü giysileri giyip giymemeleri meselesi uzun uzun tartışılmıştı. İşte burada birçok insan tarafından üstü kapalı biçimde inanılan ve son zamanlarda Kraliyet Hava Kuvvetleri görevlileri örneğinde de belirtilen bir düşünceden bahsediyoruz: Bunlar gibi belli bir görevi olan kişiler hiçbir zaman izinli sayılmamalıdır; yani kamusal olarak onlara yüklenen bir rol diğer bütün rollerini

233 M. Broady, “The Organisation of Coronation Street Parties,” *Sociological Review*, 4 (1956), 227.

gölgelemektedir. Bu varsayımın benzerlerinin bazı okullarda da açıkça ifade edilmese bile üstü kapalı olarak ima edildiğini görebiliriz: Okula ait mekânların dışında okul şapkasını takmayan bir okul çocuğunun niyeti bozuktur ya da niyeti bozmak üzeredir. Ordu'da subaylar dışındaki "diğer personelin" "dışarıda gezerken" kullandıkları elbiseleri vardır: Dolayısıyla askerin yolunu gözleyen güzel bir dadının olduğu yönündeki bu ima, Viktorya Çağı'na ve şehrin Batı yakasına özgü pek hoş bir çıkartımdır. Bazı askerî hizmetlerde çalışan "diğer sınıfların" "sivil elbiseleri" yetkililer tarafından dikkatle sansürlenir. Yetkililer bu sansür ve yasaklamaları "Teddy-Boys" tarzı giyinmeye²³⁴ karşı anlaşılabilir gerekçelerle savunurlar.²³⁵

Bireyin kurumsal düzenlemeler yüzünden değil de kişisel tercih sebebiyle görevine dair bu gibi alamet ve işaretler kullandığı durumlarda, medenî yabancılışmayla duruma özgü yabancılışma arasındaki bağlantı özellikle aşikâr olur. O zaman bu işaret sosyal hayatın olağan akışına mesafeli durmanın ve daha geniş ölçekte kamusal alanla ilişkide bir çarpıklığın açıkça beyan edilmesi işlevini görür. Mesela ilk Avrupalı faşistler gibi birdenbire yükselen sosyal hareketlerin kendi istekleriyle giydikleri üniformalar buna örnektir. Benzer bir durum da kendi yaşam deneyimlerinden kaynaklı dayanışmayı, limanına demirledikleri ülkenin toplumundan farklılıklarını ve onlara karşı duydukları yabancılışmayı, adeta kendileriyle ev sahibi toplumun dış görünüşe dair görgü kuralları arasına koydukları ayırıcı bir işaret olarak işlev gören bir dövmeyle ifade eden denizciler arasında görülebilir.²³⁶ Aynı etkiyi yapan bir başka örnek de iş gücü sahibi

234 T.S.N.: *Teddy-Boys*: Bu giyim tarzı 1950'lerde, İngiliz Kralı Edward zamanındaki giyim tarzından esinlenerek ortaya çıkan bir alt-kültürdür. Genellikle Londra'daki genç erkekler arasında yaygınlaşmıştır.

235 T. H. Pear, *Personality, Appearance and Speech* (London: AllenandUnwin, 1957), s. 58.

236 Bkz. S. M. Ferguson-Rayport, R. M. Griffith, and E. W. Straus, "The Psychiatric Significance of Tattoos," *Psychiatric Quarterly*, 29 (1955), 112-131.

yetişkinlerden farklarını tam bir sakal bıyıkla²³⁷ ya da iki günlük sakalla ve salaş kıyafetlerle göstermeye çalışan kolej öğrencileri ile hippilerdir (ve onlarla birlikte dolaşan diğer gezginlerdir). Zaten genç, kentli, erkek ve zenci uyuşturucu madde kullanıcılarının giyim tarzları kolejlilerin tarzına benzemiyor olsa bile, muhtemelen onların bu kılık kıyafetleri dışarıya karşı ifade etmeye çalıştıkları mesafenin korunmak istenmesiyle bağlantılıdır.²³⁸

Tabulaştırılmış olan, içindeki yaratığın salıverilmesi tarzı davranışlar genellikle kişinin duruma özgü bir varoluş sergileme konusunda başarısız olduğuna dair kanıtlar sunar. Ayrıca öyle görünüyor ki bu davranışlar, istemeden yapıldığı farz edilen hareketlerden oluşan gönüllü inceliklere işaret ederek, geleneksel toplumun göze çarpan unsurlarına karşı bir nevi saygısızlık ifade etmeye yarayan popüler bir yöntem sağlar. Mesela kolej öğrencileri, bazen geçirme mahareti konusunda birbirleriyle yarışır ve aslında böyle yaparak yetişkin dünyasıyla ilişkilerine dair bir mesaj vermiş olurlar. Ergenlik öncesi çağda olan erkek çocuklarının midedeki gaz üzerine inşa edilmiş bir sürü oyunları vardır; bu oyunlar hem söz konusu kusuru işleyenleri cezalandırmaya hem de medenî ölçüleri es geçmeye yarar.

2. *Sosyal Müesseseler*. Duruma özgü uygunsuzluklar aynı zamanda, kusurlu kişinin bir topluluk ya da bir sınıftan daha çok sınırlandırılmış olan bir şeye, mesela içinde bulunduğu sosyal müesseseye ya da kuruma karşı hissedebileceği kin ve öfkeyi ifade etme aracı olarak da kullanılabilir. Burada kurumsal psikiyatriye yönelik “sosyal çevre ya da muhit” yaklaşımı bize çok büyük veriler sağlamıştır. Şu ifadelerde bu durum açıkça görülmektedir:

Yukarıda ifade edilen durumlarda alışılmamış ve kendine hâkim olamayan karşılıklar verilmesinden anlaşılmıştır ki bu

237 Bir sakalın yarattığı yabancılaşmaya dair işaretler hakkında iyi bir tasvir için bkz. L. Lipton, *The Holy Barbarians* (New York: Messner, 1959), ss. 25-26.

238 Mesela bkz. H. Finestone, “Cats, Kicks, and Color,” *Social Problems*, 5 (1957), 3.

verilen karşılıklar, bütün olarak kendilerini ifade etme hususunda ya da kendi dertlerini açıkça ve doğrudan anlatabilme hususunda sıkıntı yaşayan hastalar açısından sembolik ve anlamı muğlak bir harekettir. Bu verdikleri karşılık, bir mesaj verme ve iletişim kurma biçimidir; kişiler bu yolla sosyal çevrelerinin ve bu çevreye katılımlarının “tatmin edici olmayan” bir vasma sahip olduğu ve bazı önemli gerekliliklerin yerine getirilmediği mesajını verirler.²³⁹

Ancak şu da belirtilmelidir ki hastaların hareketlerinin mahiyetini ve anlamını daha dikkatli şekilde incelediğimizde, ağır düzeyde bozuk ve rahatsız edici olan davranışların çoğunun psikotik hastalığın kendi doğasından ziyade aşırı ölçüde kısıtlayıcı ve birçok şeyden yoksun bırakan hastane ortamında bulunmaktan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Çoğu duygusal patlamanın geçici ve dürtüsel korkudan, öfkeden ya da aşırı faal olmaktan kaynaklı tepkilerden oluştuğu ve esas itibarıyla, görevlilerin müdahalesiyle daha da fenalaştırılmadığında sınırlı ve anlık olduğu görülmektedir.²⁴⁰

Akıl hastanelerinde müesseseye yabancılaştırmanın en dramatik örneklerinden biri, kendisini mevcut gerçekliğin tamamen dışında tutan tek bir şeyi sakince yaparken, bütün görünür şekillerde duruma münasip biçimde uyum gösteren hastadır. Eğer katılım ve ilgi gösterme yönteminin sapkın bir şekilde kullanımı duruma yabancılaştırmayı sembolleştirme aracı olmuşsa, bu tekil uyuşmazlıklar da bize adeta sembollerin sembollerini sunar -bir nevi yabancılaştırma işareti ya da beyanı-. Örneğin Merkezî Hastane’de (sessiz olsa bile) düzgün davranışları olan ve koğuş koridorunda yürüyen bir genci gözlemlemiştim. Yüzünde ol-

239 M. S. Schwartz, “Social Interaction of a Disturbed Ward of a Hospital” (yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1951), s. 199. Ayrıca bkz. M. S. Schwartz ve A. H. Stanton, “A Social Psychological Study of Incontinence,” *Psychiatry*, IS (1950), 399-416.

240 M. Greenblatt, R. H. York ve E. L. Brown, *From Custodial to Therapeutic Patient Care in Mental Hospitals* (New York: Russell Sage Foundation, 1955), s. 257.

dukça düşünceli bir görüntü ve ağzında iki pipo vardı. Başka biri yine sevimli bir şekilde diş macunu çiğneyerek dolaşıyordu. Başka bir hasta traş edilmiş kafasının üstünde sabunla duruyordu. Bir başkası neşe içinde gülümseyerek ve kafasının üstünde düzgünce katlanmış bir havluyla geri geri gidiyordu. Başka bir hasta yuvarlak bir kâğıt parçasını sanki tek gözlü bir gözlük gibi sağ gözüne tutturmuştu. Başka biri cebinden sarkan ve ayaklarına kadar uzanan şerit halinde bir gazeteyle dolaşıyordu. Bir hasta sanki piposu için tütün isteyip alıyor ve sonra kendisine verilen bu ikramı ağzına koyuyor ve mahirane bir minnettarlık jestini devam ettirerek piposunu tüttürüyordu. Başka bir hasta sessizce kafeteryaya girip sakince yemeklerini yiyor, gitmesi gerektiği söylendiğinde oradan ayrılıyor ve bütün bu itaatkâr davranışları kafasında bir oklavayı dengeli şekilde tutarak yapıyordu. Yine başka bir hasta da sanki personelden birine akıllıca bir sohbet için yaklaşıyormuş gibi davranıyor ve daha sonra kulağına yapışmış sigara izmaritini gösterirken bir yandan da yapmacık bir İngiliz aksanıyla mırıldanıyordu. Ve hastalar sık sık adeta gerçek bir rahatlamaya kendilerini bırakmadıklarını göstermek istercesine kollarını ya da parmaklarını uzatıp kaskatı bir şekilde tutarak ve her zamanki gibi yayılarak tezgâhların üzerine uzanıyorlardı. Bazen bu gibi beyanlar hastanın yüzünde beliren kurnazca bir bakışla yapıldı ve yaptığı hareketlerin ne anlama geldiğini kendisinin de fark etmesinin ötesinde, bu anlamları zihninde tutarak yaptığı anlaşılırdı.

Daha evvel de belirtildiği üzere, bunun gibi duruma özgü kendi kendini baltalama girişimleri savunma denkleminde ortaya konulan bir ifadeyi temsil etmektedir. Öyle görünüyor ki hastalar bazen koğuştaki hayatın son derece küçük düşürücü, adaletsiz ve gayri insani olduğunu düşünürler. Bu durumda, içinde bulundukları vaziyete karşı kendi itibarlarını muhafaza etmelerini sağlayacak tek cevap, koğuştaki hayatının sanki aşağılık bir biçimde gerçekliğin ve ciddiyetin dışında olduğunu kabul ederek davranmaktır. Galiba bu da adeta içinde bulunulan du-

ruma karşı çılgın bir benlik imgesini ortaya koymakla yapılır ve aktör açısından düşünüldüğünde aslında bu onun gerçek benliği değildir. Bu sayede hasta, en azından kendine, gerçek benliği hakkında o anki mevcut çevreye bakarak karar verilmemesi, gerçek benliğinin sahte benlik imgesine tâbi kılınmaması ve onunla kirletilmemesi gerektiğini ispatlar. Aynı temellere dayanarak onu hastaneye getiren sebeplerin de aslında onun gerçek benliğinin geçerli bir temsili olmadığını ima eder. Kısacası hasta, bütün saygın insanlara düpedüz aklının başında olduğunu ispat etmek için akıl hastanesinde bariz ve anlamlı bir biçimde çılgınca hareket edebilir. Bu durum söz konusu hastaların bazen anlayışlı yabancılara yönelttikleri ve her şeyin son derece farkında olduklarını gösteren bakışlarının sebebini ortaya koyar. Bu bakışlar sanki şunu ima eder: “Burası ne kadar da gülünç ve iğrenç bir dünya, değil mi?”

Öyleyse şüphesiz bu tuhaf hareketlerden bazılarının amacı ortama ve onun da gerisinde bulunan müesseseye yabancılaştı-ğını, mesafe koyduğunu ve kendini oradan ayrı tuttuğunu ispatlamaktır. Bunu yapmak için kullandığı araçlar kişinin katılım ve ilgisini nasıl paylaştırdığını gösteren mesajlardan oluşmaktadır.

Müesseseye yönelik başka bir saldırı türü daha belirtilmelidir: Bu daha nettir, kendi kendisine zarar vererek tahrip etmekten daha ziyade başkalarına burun kıvırmakla ilgilidir. Yine Merkezî Hastane’den bazı örnekler verebiliriz; mesela bir hasta, sandalyesini geri iterek ve her defasında bir burun deliği olmak üzere, düzenli olarak adeta geniş bir kavisin kapladığı alana sümüğünü püskürttüğünde ya da benzer biçimde parabolik olarak yere tükürdüğünde ya da yüzünde tepeden bakan kibirli bir ifadeyle, yanan bir izmariti dinlenme odasından dışarıya doğru parmağıyla fırlattığında olduğu gibi.²⁴¹ Doğrusu kasten yapılmamışsa bile, bu “kötü niyetli” kusurlar topluluğa ve onu da kapsayan sosyal örgütlenmeye karşı bir küçümseme ve saygısızlık ifadesidir.

241 1958 yılında gazete haberlerinde yer alan ilginç bir yan uğraş da buna örnek olarak verilebilir: evlilik töreni boyunca ağzında sigarayla duran damat.

Yabancılaşma belirtileri ve duruma özgü küçümseme işaretleri kesinlikle kişinin kendisiyle içinde bulunduğu müessese arasına onaylanmamış bir mesafe koymasını sağlayan araçlardır. Ancak bu hareketlerin müesseseye yönelik derin bir alakanın da belirtisi olabileceği gibi çelişkili bir gerçek vardır. Zira bunlar, kişinin topluluk içerisindeki varlığıyla o topluluğa karşı gösterdiği yabancılaşmayı ifade etme sebepleri arasındaki çatışmayı çözmesini sağlayan stratejilerdir. Eğer soruna bu tarz çözümler bulunmamış olsaydı, o insan çok daha şiddetli münasebetsizlikler yapmak zorunda kalabilirdi.²⁴² Başka bir deyişle kişi, yanlış olduğu düşünülen bir şeyi kasten yapıyor olsa bile duruma özgü yükümlülüklerine dair bir şeyler yapma zahmetine girmiş olur. İnsan, konuşmacıları dinlemesi gerekirken bir derginin sayfalarına göz gezdirerek ya da içeceğini karıştırarak topluluğa yabancılaştığını gösterdiği zaman, bu kusurlu hareket en azından onu odayı tamamen terk etmekten alıkoymaktadır. Öyleyse bir topluluğu idare eden görgü kurallarına karşı çıkıp itiraz edenler, bir anlamda topluluğa (ve dolayısıyla onu da çevreleyen müesseseye) o topluluğu kaale bile almayanlara göre daha çok saygı duymaktadırlar. Şunu da ifade etmeliyiz; durum içerisindeki taleplere hararetle karşı çıkanlar ile uyum sağlayanlar arasında pek önemsenmeyen bir fark şudur ki, muhtemelen, karşı çıkanlar bilinçli bir şekilde sosyal topluluğun kendi başına bir yaşam alanı olduğunu fark edeceklerdir. Oysaki kolayca uyum sağlayan geleneksel kişilerse çoğu zaman düzenli olarak kurallara uymaya devam ederler ve bu yüzden de hiçbir zaman davranışlarının muhafaza ettiği duruma özgü yükümlülüklerin ne olduğunun farkında bile olamazlar.

Topluluktan uzaklaştırıp, yabancılaşmaya yol açan bir başka sebep ise başlarına gelmesinin muhtemel olduğunu düşündük-

242 Cenaze ve düğün toplulukları günlük hayattaki topluluklara son derece yabancılaşmış olduğu için, onların kamu düzenini kesintiye uğratma ruhsatları belki de benzer bir çözüm ya da "başa çıkma" türü olarak da görülebilir.

leri şeylerden korkar gibi görünen kişilerin sunduğu örnekten anlaşılabilir. Bu kişiler durumun kendilerine getireceği ihtimallerden öyle kaygılıdır ki durum içerisindeki olaylara doğru düzgün odaklanamazlar bile -kendilerini münasip bir biçimde topluluğa bırakamazlar-. Bu durum toplumsal mahcubiyet anlarındaki bütün gruplarda görülmektedir. Kendilerini meşru bir ana uğraşla sınırlayamayan akıl hastalarına dair uç örneklerden bahsedilmişti; bu türden başka örnekler de verilebilir. Mesela paranoyak bir hasta ortama karşı o denli şüpheli olabilir ki ağzını elleriyle gizleyip fısıltılarla konuşarak, halüsinasyonlara dayalı bir sohbete koyulabilir, zaten hiç var olmayan biriyle bile açık açık konuşmaktan korkuyordur. Gözlemlenen bir hasta, son sekiz yıldır bariz biçimde, kendisini ancak yatak odasından dinlenme odasına doğru uzanan, derin duvarlarla kapatılmış koridorlarda çömeldiği zaman rahat hissediyordu. Koğuştaki günlük paspas yapılırken hasta temizlikçinin her zaman önünde giderek bir kordondan diğerine hızla koşuyor ama asla kendini dinlenme odasına gidecek kadar güvende hissetmiyordu. Başka bir hasta sürekli kaygıyla gözlerini ve burnunu ellerinin arkasına gizleyerek içinde bulunduğu durumdan adeta kaçır gibi geri çekilerek uzaklaşmaya çalışıyordu. Bu hastalar sanki dinlenme odasında bir veba ya da Balkan savaşı gibi çok tehlikeli şeyler oluyormuş izlenimini veriyordu. Bu hastaların korkuları pek gerçekçi görünmese de, yine de onların verdiği tepkiler eğer endişeleri yerinde olsaydı neler olacağı hakkında bize epey fikir vermektedir. Ve yine bu durum, bir kişinin olağan duruma özgü görgü kurallarını devam ettirmek için orada bulunanlarla hangi türde bir güvenilir ilişki kurması gerektiği hakkında bize fikir verir.

3. *Sosyal İlişkiler*: Daha önce de belirtildiği üzere, sosyal müesseselerde belirli bir üye oradaki duruma özgü düzenin muhafızı gibi davranabilir ve kendisini orada bulunan herkesin katılım ve ilgisini farklı muhataplar arasında uygun şekilde paylaştırmaya devam ettiğini görmekle yükümlü hisseder. Mesela bir öğretmen, talebelerinin çıkardığı gürültüyü ve yan oyunları hoş

görülmesi mümkün olmayan ve sınıftaki hâkimiyetine meydan okuyan bir uğraş türü olarak yorumlayabilir. Nasıl ki bir yargıç kendi yöntemlerini kullanarak tokmağıyla mahkemeye nizam veriyor ve mahkemeyi hiçe saymaya çalışan ele avuca sığmaz asileri yola getiriyorsa, ondan da sınıfını bir yönetici ustalığıyla düzene sokması istenebilir.

Böyle hallerde müesseselerde yasaklanmış olan belirli katılım ve ilgi türleri kişiler arası meydan okuma davranışları olarak sunulabilir ve öyle de anlaşılır. Bazen bu gibi yüzleşme ve aşağılamalar muhafızın ne kadar baskıya maruz bırakılabileceği hususundaki sınırları sınama araçlarıdır. Bazen açıkça kusur işleyen kişi, muhafızın sözlerine sadık olup olmadığını görmek için böyle davranabilir.

Duruma özgü uygunsuzlukların, kişinin durum içerisindeki bir görevliyle ilişkisi hakkında bir şeyler yapma aracı olarak kullanılması sadece daha genel geçer bir gerçeğin ifadesidir: Duruma özgü incelikler ve kusurlar daima kişinin orada bulunan başka bir kişiyle ilişkisinin yansıması olarak kullanılır.²⁴³ Bu durum toplumumuzdaki hürmet sistemiyle katılım ve ilgi sistemi arasındaki bağlantıdan ve bir tarafta kişiler arasında gerekli olan saygı derecesi ile diğer yanda davranıştaki ciddiyet derecesi arasındaki bağlantıdan anlaşılabilir. Alt-orta sınıfa mensup bir Amerikalı, ailesiyle beraber evinde bir sandalyeye uzanabilir, gözlüklerini gömleğinin kenarıyla temizleyebilir, çocuklarına sanki orada yoklarmış gibi davranabilir, burnunu karıştırabilir ve gaz çıkarabilir -ama bu sonuncusu belki de sadece karısı yanında olmadığına olabilecek bir şeydir-. Aynı ortamdaki aynı adam, ama patronu yanındayken, çok ciddi orta-sınıf âdâb-ı muaşeretinin modeli haline gelebilir.

243 Küçük bedensel hareketlerin, durum içerisinde orada bulunanlar açısından anlamı ve önemine dair incelemeler son zamanlarda Birdwhistell'in "vücut diline dair" araştırmalarıyla daha da çok canlılık kazanmıştır. Burada sosyometri de son derece önemlidir. Yine en ince veriler şüphesiz terapistlerin hastalarıyla etkileşimlerinden kaynaklanan gözlemlerden elde edilir.

Bu yüzden, bir kişi normalde yanındayken çok ciddi davran-
dığı başka bir kişiye düşmanlık göstermek istiyorsa, aşırı rahat
davranmak bu düşmanlığı göstermenin uygun araçlarından biri
olabilir. T. E. Lawrence, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait bir eği-
tim yerindeki hayat hakkında yazarken şöyle bir tasvir sunar:

... karınlarımız o kadar şişkindi ki elli dört adamın kaldığı
bu küçük kulübede herhangi birinden gelen gürültülü bir yel
püskürmesi duymadan üç dakika duramazdınız. "Hapsedilmiş
bir mahkûmun haykırışı" derlerdi buna: Bu, iki dakikalık bir
ateşkesin gerginliğini kırabilecek en sağlam mizahımızdı bizim.
Birisi tualete yetişmek için şiddetle dışarı fırladığında çavuşlar
kahkahalarla gülerlerdi çünkü osuruk, başka ters cevaplar gibi
cezalandırılacak bir şey değildi.²⁴⁴

Aynı hususta daha az kurumsallaşmış türler de vardır.²⁴⁵ Şunu
da eklemeliyiz ki eğer ilişki zaten gayri resmî rahatlığa uygun bir
ilişkiyse, çok sıkı ve ciddi bazı görgü kurallarını yeniden tesis
ederek sosyal mesafe ima eden bazı şeyler ortaya konulabilir.

Bu saldırganca araçların kullanılması bilhassa (hangi psikolo-
jik ya da sosyal nedenle olursa olsun) hem kurban hem de saldır-
gan sahneyi terk edemediği zamanlar da daha münasiptir, çünkü
bu araçlar kusur işleyen saldırganın, bu saldırısının hedefi olan
kişiyle durum içerisinde kalabilmesini sağlar. Kusur işleyen kişi-
nin duruma dâhil olan herkese rastgele saldırmaması, seçtiği silahın
karşılığında ödediği bir bedeldir -ve bazen en sonunda bir akıl
hastanesine kapatılmasıyla bağlantılıdır-. Buna benzer şekilde,
eğer kişi duruma özgü görgü kurallarını belli bir kişiye saygısını
göstermek için kullanırsa daha önce kokularla ilgili olarak belir-
tildiği üzere, orada bulunan diğer kişilerin de bunu paylaşmasına
izin vermek durumunda kalınır. Her halükârda katılım ve ilgi-
nin düzenlenişinde "müsaadenizle" diyerek izin alınan karşılıklı
standart bir mekanizmanın bulunması anlaşılabilir. Böylece o an

244 T. E. Lawrence, *The Mint* (London: Jonathan Cape, 1955), s. 38.

245 Bunlardan bazılarını şurada yer verilmiştir: A. S. Lorand, "Aggression and
Flatus," *International Journal of Psycho-Analysis*, 12 (1931), 368.

orada bulunan ve hürmet gösterilmesi gereken kişiden rahatlama için izin istenir ve isteyene izin verilir ya da hürmet gösterilmesi gereken kişi tarafından herhangi birine rahat olması teklif edilir ve bu teklif kabul edilir. Bu yolla aktör, katılım ve ilgi yapısını hürmet sisteminden kısmen ayırarak kurtarır.

Üstelik burada çok geçerli bir hâkimiyet türü vardır. (Kendilerine karşı en rahat şekilde davranmanın uygun olduğu kişilerin aksine) durum içerisinde kendisine en ciddi şekilde davranılması gereken kişi genellikle topluluğu “idare etme” eğilimindedir. Her ne kadar birbirlerine eşdeğer düzeyde aşına olan ve eğer bu kişi orada olmasaydı birbirlerine rahat davranabilecek olan kişilerin sayısı çok fazla olsa da eğilim bu yöndedir. Mesela erkeklerin, yanlarında kadınlar varken davranışlarında yapabilecekleri değişiklikler orada kaç kadın olduğundan bağımsızdır; çoğu zaman tek bir kadının olması bile yeter. Buna benzer şekilde, Shetland Adası’nda tertip edilen cemiyetlerde ödül takdimleri ve oyunlar bittikten ve dans başladıktan sonra, genellikle üst tabakaya mensup yetişkinlerin *hepsi* oradan ayrılmaya meyillidir. Zira açıkçası şöyle düşünürler; eğer üst sınıfa mensup bir kişi bile orada kalırsa, onun varlığı ortamdaki zamanın yavaş akmasına ve uyumun bozulmasına yol açabilir. Öyle görünüyor ki ortamda bir refakatçinin olması sayesinde nelerin başarılabileceğine dair düşünceimizin temelinde de orada bu tarz bir hâkimiyetin bulunması vardır.

Sadece iki kişinin olduğu hallerdeki duruma özgü görgü kuralları, bilhassa da yan uğraşların devam ettirilmesi esnasında, ilişkiye dair son derece ağır bir bilgi yükünü taşır.²⁴⁶ Bu yüzden, fahişelerin pazarlık ederken sigara içerek ya da tırnaklarını törpüleyerek müşterilerine karşı bir saygısızlık gösterisinde bulundukları söylenir. Bu hamleye karşı erkeklerin de fahişelerle kurdukları irtibat süresince şapkalarını kafalarından çıkarmadıkları ifade edilmektedir.

246 Bkz. *Encounters*, s. 40.

Duruma özgü uygunsuzluklar ile kusur işleyen kişinin bu uygunsuzluklara tanık olan bazı kişilere karşı duygusal ilgisi arasındaki ilişki, elbette Sullivan tarzı ikna etme yöntemini benimsemiş psikiyatrların bize hakkında çok fazla bilgi sağlayacağı bir ilişkidir. Aslında bazı psikiyatrlar bu hususu uygunsuzlukların incelenmesindeki en önemli unsurlardan biri olarak görürler.²⁴⁷ Bu analize uyan çok önemli bir örnek bireyin ev içindeki davranışsal düzensizlikleridir. Bu düzensizlikler tam da ailesi artık onun hastaneye yatırılmasının gerekli olduğunu anlamadan önce gerçekleşen davranışlardır. Yaşamakta olduğu sıkıntı eşiyle ya da anne babasıyla ilişkilerinden kaynaklanıyor olabilir ancak, evi terk etmek zorunda olmasa bile, büyük ölçüde ona aktarılan sözlü ve sözsüz ifadeler ev içindeki durumun ona yüklediği görevleri reddetmesi gibi bir sonucu getirir. Benzer vaka geçmişlerine bakarak söylemek gerekirse, artık dağınık, tembel, kirli, dalgın, dikkatsiz, özensiz, kaba, uykusuz ya da aşırı uykulu olmak ya da çocuklarının temizlik ve bakımıyla ilgisiz olmak onun için normal şeyler olur. Bu gibi kusurları olanlardan bazılarının “iyileşmesi”, hastane ortamında oldukları zaman, şüphesiz bu kurumların sağladığı güvenlik ve terapiden kaynaklı olmaktan ziyade, bizzat psikiyatrların da sık sık vurguladıkları üzere, saldırılarının hedefi olan muhatabın artık orada bulunmamasından kaynaklanır.

4. *İrtibatlar*. Birey devam etmekte olan bir irtibata yabancılaştığı ya da yabancılaşmış gibi görünmek istediği için bazı uygunsuzluk ve görgüsüzlüklerin yaşandığı belirtilmelidir. Akıl hastanelerindeki grup psiko-terapisi seanslarından örnekler verilebilir. Bu örneklerde, terapiye katılmaya zorlanan hastalar herkesin gözüne sokarak dergileri karıştırabilir ya da tek taş gibi

247 Görgüsüzlüklerin psikiyatrik analizine dair bir örnek için bkz. S. Feldman, *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life* (New York: International Universities Press, 1959), özellikle 2. Kısım “Gestures and Other Nonverbal Expressions.”

oyunlar oynayabilirler.²⁴⁸

Duruma özgü bir uygunsuzluğun buna tanık olan kişilere doğru ya da yanlış bazı mesajlar iletebileceğini ifade etmiştim. Mesela aktör o an orada oluşan topluluğa, kendi çevresine, müessesesine, yakın arkadaşlarına veya sohbe yabancılaştığı kadar yabancılaştığı mesajını iletebilir. Ancak şu konuda gayet açık olmalıyız ki işlenen bir kusurun hedefi ne kadar uzak, mesafeli ya da kapsamlı olursa olsun, buradaki yöntem ve üslup her şeyden önce orada bulunan topluluğa yabancılaşmayı ya da bağlanmayı ifade etme aracıdır. Böylelikle bireyin verdiği başka herhangi bir mesaj, yaptığı harekete dair ne kadar kritik anlamlar taşısın, duruma özgü olan asıl anlamların üzerine eklenmelidir. Bireyin ilgili olduğu sosyal birim onun ilişkisi hakkında ne ifade ederse etsin, onun güvenmek zorunda olduğu işaretlerin çoğu tamamen duruma özgü bir dille yazılacaktır. Duruma özgü üslubun ilişki dili olarak uygun görülmesi ve bu şekilde kullanılmaya zorlanması sebebiyle, bu üslup ilk anda zannettiğimize göre aynı anda hem daha önemli ve hem de daha az önemli olabilir.

Şimdi sonuçlara, yani artık sosyoloğun onu verilerle besleyen psikiyatrik eli ısırduğu noktaya geldik. Psikiyatri bizim dikkatimizi zorla duruma özgü uygunsuzluklara yönelttiği için, psikiyatrinin bizi bu kavramların ötesine taşımak yerine davranışın bu yönüne dair sık rastlanan tutumları somutlaştırma ve rasyonelleştirme yolları vardır.

Şu halde, bir muayenehanede ya da hastanede teşhis aşamasında ve kapatma aşamasında kayda değer düzeyde bir iş yükü taşıyan psikiyatr, genellikle teşhis amaçlı görüşme yaptığı bireyin davranışına karşı kendine ait spontane karşılığı verme eğiliminde olacaktır. Ve psikiyatr, kişinin o durumdaki davranışının münasip olup olmadığına büyük ölçüde bu karşılığa göre

248 Mesela bkz. H. A. Wilmer, *Social Psychiatry in Action* (Springfield, 111.: Charles C. Thomas, 1958), s. 262. Wilmer'in kitabı da, grup psiko-terapisine dair başka bazı eserler gibi, büyük ölçekli irtibatların yapısı ve dinamiklerine dair çok faydalı malzemeler sunar.

karar verecektir. Eğer davranış münasip değilse, bunun hastalık belirtisi niteliğinde olmayan duruma özgü uygunsuzluklar başlığında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine²⁴⁹ ya da akıl hastalığına delalet edip etmeyeceğine karar verir. Elbette bunu yaparken, belirli bir uygunsuzluğun psikodinamik sonuçlarının analizi konusunda ne kadar uzman olursa olsun, adeta sıradan bir insan gibi davranır; çünkü toplumdaki herkes bu ayrımları yapıyor olsa da, özellikle daha yumuşak kusurlar konusunda, bu ayrımlara hastalık belirtisi olarak nasıl başvurulacağına dair bir uzlaşısı yoktur. Kısacası şunu iddia edebiliriz ki, hastalık belirtisi olan ve olmayan uygunsuzluklar arasındaki ayrım toplumumuzda tamamen kökleşmiş bir düşünme biçimi oluşturmaktadır. Bu düşünme biçimi, uygun olanın iyi olup olmadığına ya da hatta uygunluğuna bile bakmadan, bizi bütün uygunsuzlukları hep iki taraflı (hastalık belirtisi olan ya da olmayan şeklinde) değerlendirmeye yönelir.

Bu ikiye bölme eğilimi şüphesiz kurumsal düzenlemelerimizden fazlasıyla etkilenmiş ve bunlar tarafından pekiştirilmiştir; çünkü en nihayetinde, uygunsuz davranan bir kişi ya akıl hastanesine kapatılır ya da kapatılmaz ve her iki durumda da münasip bir gerekçe sunulmalıdır. Zira bu iki seçeneğin, kusurlu davranan kişi ve akrabaları açısından son derece farklı sonuçları vardır.

Herkes gibi psikiyatr da bazı davranışları uygunsuz olarak yorumlamaya eğilimlidir çünkü hastanın ait olduğu grup kültürünün katılım ve ilgi üslubuna ve kurallarına aşina değildir. Mesela

249 Hastalık belirtisi niteliğinde olmayan uygunsuzluklar için ileri sürülen sebeplerden bazıları: kazalar (eğer aktörün bu şekilde davranmaması gerektiğini önceden bilse yapmaktan kaçınacağı uygunsuz davranışlar olarak tanımlanabilir); yorgunluk, gerginlik, sarhoşluk ve benzeri halleri içeren geçici duygusal durumlar; belirli bir durumda bekleyiş içerisinde olan müstakbel bir babanın duygularını bastıramaması gibi anlaşılabilir endişeler; organik ama zihinsel olmayan koşullar; mesela sağır bir insanın belli bir durumda doğru yönelim sergileyememesi; ya da bazı tesadüfî şartlardan kaynaklanan durumlar; mesela bir kişinin kendisini aniden aralarında bulduğu kişilerin ritüel üslubuna yabancı kaldığı haller.

alt-orta sınıfa mensup, orta yaşlı, erkek, Yahudi ve göçmen bir psikiyatrin alt-sınıfa mensup, kadın, ergen ve zenci bir hastanın duygusal durumunun işaret ettiği belirtiler hakkında kendinden emin ve ayrıntılı hükümler verdiği gözlemlenebilir. Bu ilginç bir başarıdır zira orada bulunan bu iki kişinin de, diğerinin yanında bulunabileceği veya ötekinin davranışını doğal ve huzurlu bir şey olarak görebileceği irtibatların sayısı çok değildir. Benzer şekilde, bir akıl hastası hakkında az da olsa bir şeyler bilen ve onu sadece geçici ve kısa süreli karşılaşmalar esnasında gözlemleyenler, genellikle onun bazı hareketlerini kolaylıkla akıl hastalığı belirtisi olarak görme eğiliminde olurlar. Oysaki onunla birlikte yaşayanlar ise onun bu hareketlerine pek aldırmayıp başka bazı davranışlarına odaklanırlar.²⁵⁰ İşte bu yüzdendir ki yabancılara göre, yerde uzanan ya da arkadaşının tabağından yemek alan akıl hastalarının görüntüleri gibi ruhsal bozukluk işareti olarak görülen hareketler o davranışın sergilendiği ortama aşına olanlar için normatif anlamda doğal karşılanabilir; zira o ortamı bilen kişiler, mesela kanepelerin yeterli sayıda olmadığını ya da çok sert olduğunu veya bazen yeterince yemek olduğu için, tıpkı bir kişinin daha fazla yemek almak için sıraya girebileceği gibi komşusunun tabağından yemek de alabileceğini bilirler. Ve yine bizzat psikiyatlardan öğreniriz ki en geri ve “ilkel” türden hareketler, bazen en nihayetinde öyle “anlaşıldır” ki bu hareketlerin tuhaf, “anlamsız” niteliği geri plana itilir ve bunun yerine insana özgü, dokunaklı tarafı öne çıkar.

Fakat bütün bu meselelerin hepsinin sırf bazı nitelendirmelerden ibaret olduğu, sıradan insanın ve psikiyatrin bu hususlardaki temel görüşünün hâlâ geçerli olduğu iddia edilebilir. Şu da iddia edilebilir ki bazı uygunsuzluklar hakkındaki asıl önemli husus, kuralların ihlal edilmiş olması değil, kusur işleyen kişinin bu kuralları ihlal ederken çok garip şeyler yapmayı tercih etmesi

250 Bu meselelere dair bir değerlendirme için bkz. C. G. Schwartz, “Perspectives on Deviance—Wives’ Definitions of Their Husbands’ Mental Illness,” *Psychiatry*, 20 (1957), 275-291.

ya da garip şeyler yapılmasına yol açmasıdır. Bir kişi hoş olmayan bir olaya baygın halde donup kalmak suretiyle karşılık verdiğinde bu ilgi çekicidir ancak bizim asıl ilgimizi çeken şey, bu donakalma neticesinde topluluğa neler olduğundan ziyade kusur işleyen kişinin zihninde neler olduğu ya da olması gerektiğidir. Şunu da söyleyebiliriz ki, birey geçerli kurallara ne kadar ağır bir şekilde saldırırsa, onun esas kişiliği o kadar derinden zarar görür ve o da o kadar derin bir rahatsızlık duyar. Ancak bu iddia Freudcu psiko-dinamiğin açıkça kabul edilen doktrini olmaktan ziyade idarî psikiyatrinin ve muayenehane psikiyatrisinin işlerliğe sahip bir varsayımdır. Burada iyi bir örnek "Huntington köresi" adlı nörolojik hastalıkla yaşayan bireylerdir; bu hastaların aşama aşama ilerleyen sosyal gerilemelerinin, insan olmaları için gerekli temel organik kabiliyetleri hususunda yavaş yavaş artan ve geri döndürülemez bir kayıp anlamına geldiği iddia edilmektedir.

Şüphe yok ki bu görüşte büyük haklılık payı vardır ancak yine de buna alternatif değilse bile ek olarak konuya dair sosyolojik iddia da ortaya konulmalıdır.

Belirli bir topluluğun sadece bir topluluk olarak pek de büyük bir önemi olmayabilir. (Bu topluluğu meydana getiren çok sayıdaki kişinin kendi başına insanî önemi elbette vardır). Fakat birlikte ele alındıklarında toplulukların büyük anlamı ve önemi vardır çünkü sosyal hayatımızın büyük kısmı ancak bu bir araya gelmeler sayesinde bir düzene girer. Sosyal durumlardaki davranışı yönlendiren kurallara dair diğer ilave kaygıların kaynağı; ihlallerin, bu ihlali yapan kişilere durum içerisindeki konumlarını saldırganlık, müdahale ya da taciz amacıyla istismar etmekten kaçınmaları hususunda güvenilmediğinin bir işareti olarak anlaşıldığı gerçeğidir. İhlalin kendisinin zararsız olduğu düşünülebilse de asıl sorun bu güvensizliktir. Bu yüzden belirli bir katılım ve ilgi üslubunu kullananlar, muhtemelen, kendilerinin topluluğa katılmalarına dair kuralların toplumun selameti için çok önemli olduğunu anlarlar -yani bu kuralların doğal, dokunulmaz ve esasında doğru olduğunu idrak ederler-. Bu kişilerin, kuralları

çiğneyen insanların yol açtığı şüphelere karşı kendilerini korumaları için bazı araçlara ihtiyaçları olacaktır. İhlaller ne kadar büyükse bu telafi edici savunmaya duyulan ihtiyaç da o kadar büyük olacaktır.

Duruma özgü kusurları düzeltmenin bir yolu, kusur işleyen kişiye doğal olmayan biri ya da gerçekten insanî olmayan biri gözüyle bakmaktır, zira o zaman, yapılan saldırı onun saldırıldığı şeye değil bizzat kusur işleyen kişinin kendisine karşı bir kınamaya dönüşür. Çiğnenen kural toplulukların örgütlenmesi bakımından ne kadar önemliyse, bu kuralın ihlal edilmesine de kusur işleyen kişinin benliğinin ya da varlığının esaslı bir şekilde itham edilerek mukabele edilmesi ihtiyacı o ölçüde büyük olur. Kusur işleyen kişi akılsızlık ya da ruhunun şeytan tarafından ele geçirilmesiyle suçlanmak yerine psikolojik hastalıkla suçlansa da, günümüzün psikiyatrik teşhis ve tedavileri -bazı psikolojik teorilere göre öyle olmasa da uygulamada- böyle bir çıkış yolu sunmaktadır. Burada açıkça bu görüşü destekleyen nispeten daha az sayıdaki organik örnek pek de fazla bilinçli olmayan bir modelin temeli olarak kullanılabilir.²⁵¹

Galiba psikiyatrlar, neredeyse gerçek olamayacak kadar iyi olan önceden düzenlenmiş bir uyum ve dengeyi varsaydıklarından ve desteklediklerinden pek şüphelenmemektedirler. Zira dünyadaki her şeyin doğru olduğunu düşünen bir insan için, kendi yöntemlerimizle açıklayamadığımız kötü davranış türünün sadece böyle davranan kişinin hastalığından kaynaklandığına ve dolayısıyla ne kadar kötü davranıyorsa o kadar hasta olduğuna dair bilimsel kanıtlara ulaşmaktan daha memnuniyet verici ne olabilir? Bu durumda psikiyatri, kusur işleyen kişi için ne yaparsa yapsın -ve bu çok değişkenlik gösteren bir şeydir-, yaptığı şeyler sosyal ortamın ve katılımcıların hislerinin kutsal-

251 Bkz. E. Goffman, "The Medical Model and Mental Hospitalization," *Asylums* (New York: Doubleday Anchor, 1961), özellikle ss. 351-352. [Türkçesi için bkz. Goffman, *Tımarhaneler*, (Çev. E. Arıcan), Heretik Yayıncılık, 2015]

lığını korumak üzere işlev görür. Bu önemli bir hizmettir. Duruma özgü kusuru işleyenlerin hasta olduklarını düşünmeliyiz; elbette bazen gerçekten de hasta oldukları ispatlanabilir ancak bu ispatlanabilirlik bile bizim onların böyle olduklarını düşünmemizin sebebi olmayabilir.

Eğer birçok organik olmayan “işlevsel” ruhsal bozukluk biçimlerinin aslında hastalık biçimleri olmadığı fakat hastalık ithamı yoluyla cezalandırılan ve etkisizleştirilen duruma özgü bazı kusurlar olduğu görüşü kabul edilirse, o zaman meslekten olmayan alaylı psikiyatrinin bakış açısındaki bazı sorunlar giderilebilir.

Bu sorunlardan bir tanesi şudur; “gerilemiş” olarak sınıflanan bir hastanın tavrı, kati surette ve tamamen, sıradan insanlardan farklı olduğu izlenimini verir -bu, sosyologların kastları ve sosyal sınıfları incelerken aşına oldukları bir duygudur-. Bu görüş, uygun bir canlılık ve duruma özgü yönelim düzeyinin doğal bir insanî hal olduğu ve donup kalma tarzındaki hareket-sizliğin özel bir şeyden kaynaklanabileceği ya da en azından açıklanması gereken özel bir şey olduğu yönündeki alaylı psikiyatri varsayımıyla ilişkilidir. Bu yüzden, hasta her zaman yaptığı gibi söz konusu halden “çıktığında”, gerçekten ona dair kafamızdaki mevcut imgeyi geçmişteki imgeyle birleştirmeye yarayan yeterince tatmin edici bir yöntem yoktur. Öte yandan, tamamen temas kurulamayacak gibi görünen bazı hastaların nasıl olup da birdenbire birilerine son derece şuurlu bir şekilde göz kırptığını ya da küçümsenemeyecek kadar anlamlı bir hissi ifade ettiğini açıklayamayız. Bu çelişkiler sosyolojik açıdan, hastanın zaten başından beri hiçbir şeyin “içine girmediği” ve dolayısıyla içinden çıkması gereken bir halin de olmadığı varsayılarak halledilebilir. Birey çok sayıdaki muhtemel sebepler yüzünden artık bir kere sosyal topluluklara saygı göstermeyi bıraktığı zaman, hareket-siz kalmak en elverişli vaziyet olur ve asıl açıklanması gereken şey, bizim uygun canlılık düzeyine dair normatif görüşümüzdür -bunun devam ettirilmesinin sadece çok nadir görülen istisna-

ları olsa bile-. Elbette bir kişiyi topluluğun bireye yönelttiği taleplerin dışına konumlandırın şeyin ne olduğunu ve böyle bir yabancılaşmanın bazen kişilikteki derin bir rahatsızlığın belirtisi olduğunu bilmeliyiz. Ancak adeta dindarca bir bakışla muhafaza ettiğimiz duruma özgü görgü kurallarına karşı tutumumuz, yapılan görgüsüzlükleri ve uygunsuzlukları yeterince iyi bir şekilde inceleyemememize neden olur. İnsan kişiliğinin organik bir temeli olduğu ve normalde hızlı bir şekilde çok esaslı değişimler geçirmesinin beklenemeyeceği yönündeki alaylı psikiyatrik yaklaşımla hemfikir olabiliriz. Ancak daha sonra hastanın “durumundaki” ani değişimleri açıklayabilmek için başka bir yere bakmalıyız. Başka bir yere baktığımızda da birdenbire ve bütünüyle değişebilecek şeyin, onun duruma özgü davranışının belli standartlara uygunluğu ve kendisine dair şeylerle ilişkisini ifade etme stratejileri hakkında yaptığı seçim olduğunu anlarız. Bu değişimler şüphesiz daha yavaş olabilir fakat her normal insanın, aniden durum içerisindeki görgü kurallarını ve standartlara uygunluğu dinamitleme kapasitesi vardır.

Alaylı psikiyatrik yaklaşımların yol açtığı güçlüklerle dair başka bir açıklama daha yapılmalıdır. Daha önce de öne sürüldüğü üzere, “işlevsel ruhsal bozuklukların” belli açılardan kısmî felçli birinin sergilediği hastalık örneklerine benzediği düşüncesi biraz da şu gerçeğe dayanır: Birçok durumda sadece davranışlara bakarak hastanın işlevsel bir psikozdan mı yoksa organik bir psikozdan mı muzdarip olduğunu anlamak son derece zordur. Sanırım buradaki varsayım, organik anlamda malul olan hastaların yanlış davranışlarının tamamen bir hastalık belirtisi arz ettiğinin ve eğer işlevsel psikoza sahip olanlar bu davranışları sergilerlerse onların da bazı hastalık belirtileri gösterdiklerinin söylenebileceği şeklindedir. Ruhsal-kökenli bir bozukluğun, tıpkı organik durumlarda olduğu gibi nasıl bütün bir davranış örüntüsünü etkilediği ise açıklanmaz. Ancak durumlar sosyolojisi bağlamında bakıldığında hiç şüphe yok ki, işlevsel ve organik davranışsal belirtiler arasındaki bu çakışma sadece olması beklenen bir şeydir.

Sapmanın çeşitli sebepleri -organik ya da sosyal- ne olursa olsun, genelde belirli bir durum içerisinde yalnızca tek bir çeşit duruma özgü kurallar bütünü vardır. Ve yaşanan bu sapma hastalık belirtisi olarak adlandırılrsa da adlandırılmasa da, önemli sonuçlar doğuran bir sapma yaşandığının anlaşılması için işte bu kurallar çığnınenmelidir. Mesela Trinidad'daki Shango kültünün "weré" adlı cinnet biçimini düşünelim:

Son olarak, zaman zaman "weré" diye bilinen bir cinnet geçirme biçimi yaşanırdı. Bu haldeki insanlar "bazı güçlerin elçisi" olarak görölürlerdi. Weré hali tam bir cinnet ile normal davranış arasında bir yerdeydi ve bu haldeki kişide yine de üst düzeyde bir şuur hali vardı. Bu durum, sigara içme, küfür etme ya da üstün varlıkların *türbelerine* tükürmek suretiyle mukaddes yerlerle dalga geçerek törensel kurallara itaat etmeme şeklinde tezahür ediyordu. Davranışlar aşırı derecede çocuksulaşabilirdi; çarpılmış haldeki kişi peltek peltek konuşur, kendisini ıslatır ya da üstünü başını çamura bular; bayağı bir dil kullanır ve kaba hareketler yapardı. Onu seyredenler tıpkı sevdikleri yaramaz bir çocuğa davrandıkları gibi kendisine hoşgörölü davranırlardı. Bu haldeki bir kişi uçakla (New York City'den değil de) "New York Thity" den daha yeni geldiğini ve uçağının da kapının önünde park halinde olduğunu peltek bir dille söylemişti. Orada bulunan bütün kadınları gayet içten bir şekilde uçağın içini gezmeleri için davet etmişti (ve böylece oradaki herkesin histerik kahlkahalar atmasına neden olmuştu).²⁵²

Bu tarz bir davranışı kısa süreli psikoz olarak adlandırmak mümkündür. Fakat bu gibi davranışlara girişmeye yol açan vasıflar hakkında ve bu vasıflara sahip olanların topluluk içindeki konumları hakkında ne kadar çok şey bilirse, sapmanın sebepleri ve anlamı ne olursa olsun, uygunsuzluklara dair aynı söz dağarcığına güvenilmesi gerektiğini de o kadar iyi anlarız. (Elbette bu, pratikte değilse bile teoride bizzat Freudcu psikiyatrların bize verdiği bir derstir ve bu ders şu düşünceyle bağlantılıdır: Psikotik bir hastalık belirtisi savunma biçimi olabilir ve teme-

252 W. and F. Mischel, "Psychological Aspects of Spirit Possession," *American Anthropologist*, 60 (1958), 252-253.

linde yatan psikopatolojiyi değiştirmeden de köklü bir şekilde değiştirilebilir ve aynı zamanda benzer belirtiler son derece farklı psikopatolojilere sahip kişiler tarafından da sergilenebilir.)

Burada belki de, çelişkili bir şekilde, karşılaştırmalı yaklaşım bize bir parça zarar verir. Yabancı ölkeleri ziyaret eden psikiyatrlar oradaki költürü tamamen yadırgarlar ve oranın dilinin de anlaşılması zor bir dil olduğunu düşünürler. Ancak oralı olan akıl hastalarının davranışları onlara son derece tanıdık gelir; mesela bir keresinde oranın yerlisi olan kötü durumdaki hastaların koğuşundayken kendilerini ölkelerinde gibi hissetmişlerdi. Yabancı bir muayene odasına bakarken ya da oralı olan dışlanmış bir hastanın durumunu incelerken kendilerini alışılmış bir mekânda gördükleri için, psikiyatrlar genellikle akıl hastalarının költürden-bağımsız tıbbî bir rahatsızlıkla malul olduklarını zannederler. Ancak burada, duruma özgü görgü kurallarından bazılarının birçok farklı költürdeki sosyal topluluk için de temel teşkil edebileceği ihtimali göz önünde bulundurulabilir. Bu gibi költürler arası türdeşlikler olduğu ölçüde uluslararası anlamda kabul edilmiş uygunsuzluklar da var demektir ve dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar psikiyatrlar kendilerini ölkelerindeymiş gibi hissederler.

Duruma özgü bakış açısından faydalanmanın bir başka örneği daha belirtilebilir. Akıl hastanelerinde, genellikle dışarıda buna tanık olanları kaygılandıran bir davranışın hoş göröldüğünü anlayabiliriz. Aslında hastalar en hoppaca uygunsuzlukları sergilerlerken bile, çoğu zaman hastane topluluğu içerisinde onlarınki gibi bir sosyoekonomik statüde olanlar için en zahmetli işlerde kullanılırlar. Bu işleyiş “iyi bir hastane düzenlemesi” olarak adlandırılır ve hastaların gayet bariz olan bu kabiliyetlerinin genellikle hastane çevresinin “koruyuculuğundan” kaynaklandığı düşünölür; bu açıklama biçimi herkesin kişiyi hasta olarak görmeye devam etmesini sağlar. Ancak yakından incelendiğinde görölür ki içerideki sosyal hayatı dışarıdakinden ayıran en önemli unsurlardan biri şudur: İçeridekiler, belli bir durumun oluştur-

duğu düzene yönelik tehditleri, onlara hastaneye kapatılmış akıl hastaları statüsünü kabul ettirerek güzelce savuşturulabilen kişilerdir. Her bir ihlali olumsuz bir şekilde yaptırımlarla karşılamak gerekmez zira bu ihlallerin gerçekleştiğı ortamın kendisi zaten süreklilik arz eden negatif bir yaptırımdır. Bu durumda ihlaller zaten peşinen bedeli ödenmiş şeylerdir. Dışarıda kamunun refah ve huzuruna adeta tehlikeli bir saldırı teşkil eden şey, içeride gayet önemsiz bir şeydir. Hastane hayatını gerçekten sevmeye başlayan hastalar kısmen de olsa bu hayatı işte bu yüzden seviyor olabilirler. Bu kişiler artık tamamen deli olmakla suçlandıkları için, daha önceden kendilerinden şüphelenmeyen insanların onları suçlaması sebebiyle ortaya çıkan büyük bir aşağılanmadan ve mahcup duruma düşmekten korkmaları gerekmez.

Demek ki duruma özgü bir analiz yapmak psikiyatrik bakış açısına bazı alternatifler sunar ancak bunu yaparken tıbbî modelin sosyal işlevlerinin önemine de işaret eder. Psikiyatri ve kısmen de hastaneye yatırma işi, toplumumuzun tehdit altında olan görgü kurallarına yönelik bir terapi işlevini görür. Fakat yazık ki bu, kısmen devlet ve kısmen de kusur işleyen kişi tarafından çaresizce katlanılan hayli maliyetli bir tedavi biçimidir.

Geriye en azından bir ciddi sorun daha kalıyor. Ruhsal bozukluk belirtilerinin genellikle duruma özgü uygunsuzluk örnekleri olduğu gerçeğini göz önüne alırsak, (şu iddia edilebilir ki) psikiyatri konuyla bu yüzden ilgilenmez çünkü onun hiç ilgilenmediğı duruma özgü başka kusurlar ve izin verilen davranışlar da vardır. Saygısızlık, küçümseme, kayıtsızlık, haddini aşma-bunların hepsi- duruma özgü uygunsuzluklar yoluyla ifade edilen özelliklerdir fakat bu özellikleri ortaya koyan kişilerin illa da hasta olarak görülmesinin gerekmediğı herkesçe kabul edilen bir şeydir. Benzer şekilde, bir topluluktaki erkekler de her türlü maskaralığı yapabilirler ama hiç kimse onlara otomatikman deli damgasını yapıştırmaz. Yine bu yüzden bazı saygın aristokratlar birçok görgü kuralına karşı kabalık etmişler ama buna rağmen deli damgasını yemekten muaf olmuşlardır. “Durum dikkate

alındığında", şöyle denilebilir ki bütün bu maskaralıklar anlaşılabilir ve kesinlikle akıl sağlığına aykırı değildir.

Buradaki sorunlardan biri "durum" kavramıdır çünkü bu bağlamda özel bir anlama sahiptir. Bu çalışmada kullanıldığı haliyle durum içerisindeki topluluk, örneklerin çoğunda bazı hakaretlere uğrar. Fakat bu hakaret ve saldırıları yapanın sahip olduğu sosyal koşullar onu cezalandırmadan muaf tutacak koşullardır. Mesele tek bir saldırganla mı yoksa birlikte saldırganca davranışı sergileyen bir grup saldırganla mı uğraştığımız değildir; mesele bu kusuru işleyen saldırganın kendisine karşı harekete geçilmesini engelleyecek bir konumda olup olmadığıdır. Birçok insan duruma özgü kusurlar işler. Aslında bu gibi sapmalar olmadığında toplum ümitsizce tıkanıp kalabilir. Ancak bir akıl hastalığı belirtisi, kusuru işleyen kişinin yanına kâr kalmayacak ve bedelini ödemek zorunda olduğu duruma özgü bir kusurdur; bu saldırganca kusuru işleyen kişi ne başkalarını bu hakareti kabullenmeye zorlayacak konumdadır ne de onları açıklayıcı sebep ve mazeretlerin kabul edilmesi gerektiğine inandıracak konumdadır.

Duruma özgü gereklilikler bir nevi ahlâkî niteliğe sahiptir; kişi bunları muhafaza etmekle mesuldür; bunu yapmayı canı gönülden istemesi umulur ve eğer yapamazsa, bu başarısızlığının adeta herkes tarafından farkına varılır. Ancak duruma özgü yükümlülüklerle böyle bir nitelik uygun görüldükten sonra, artık onlara ilişkin yapılacak bir incelemenin çok farklı istikametlerde ilerleyeceğini anlamalıyız. Galiba bu yükümlülüklerle uygun davranılmasını gerektiren yığınla farklı saik ya da bunların ihlal edilmesine yol açacak bir sürü sebep bulabiliriz. Ayrıca bu ihlalleri gizlemenin ya da mazur göstermenin birçok yolunu bulabileceğimiz gibi böyle kabahatler işleyenlerle başa çıkmanın da çeşitli yollarını bulabiliriz. Ayrıca, bir izleyici kitlesi önünde muhafaza edilen ya da ihlal edilen kuralların başka bir izleyici kitlesi önünde aynı kişi tarafından aynı şekilde değil de farklı şekillerde uygulanabileceğini ya da ihlal edilebileceğini fark edebiliriz. Ve

elbette bir toplulukta katılım ve ilgi konusunda hararetle savunulan bir kuralın başka bir toplulukta hiç muteber olmayabileceğini de anlarız. Öyleyse bu çalışmanın ana fikirlerinden biri şudur ki, ahlâkî bir kural dünyayı bu kuralı destekleyenler ve ihlal edenler şeklinde ikiye bölmek için kullanılamaz. Aslında bir ahlâk kuralı hakkında topladığımız bilgiler ne kadar göreceli ise bu kuralı çiğneyen kişi hakkında hüküm vermemiz de o derece zordur. Elbette, elimizde daha fazla kanıt olmadan, araştırmacının sosyal düzlemden yola çıkarak kişiliğin en derin yanlarıyla ilişkili olan daha özel bir düzleme geçiş yapmasını gerektiren bir grup duruma özgü ve benzersiz kusurun olduğu yönündeki son derece yaygın ve psikiyatrik görüşü hemen kabul etmemeliyiz.

Bu durumda, eğer akıl hastanesine kapatılmış olanları katılım ve ilgi kurallarını çiğneyen bireyler olarak görürsek ve bu kurallara dair daha incelikli ve ayrıntılı bir bakış elde edersek, kapatılmış olanların muhakkak “hasta kişiler” oldukları yönündeki anlayışı sorgulamamız mümkün olur. Genel hatlarıyla, gevşek şekilde tanımlanmış bir sosyal topluluk bile yine de küçük, dar bir odadan ibarettir ve oradan dışarıya açılan kapıların sayısı bu gibi duruma özgü toplumlara her daim sadık kalanların hayal ettiğinden çok daha fazladır ve yine bu kapılardan dışarıya adım atmak için psikolojik anlamda zannedildiğinden çok daha fazla normal sebep vardır.

15. Sonuçlar

Bu çalışma esas itibarıyla kamuya açık mekânlardaki davranışla ve bilhassa da kamu düzeninin, başkalarıyla bir arada bulunan bireylerin tavırlarıyla alakalı olan kısmıyla ilgilenmiştir. Bu tavırların yalnızca bir kısmı incelenmiştir. Fiziksel şiddeti denetim altına alan kural ve düzenlemeler pek tartışılmamış ve bazı toplumlarda insanların yanlarında bulunan yabancılara yapabilecekleri azımsanmayacak yardımlara yönelik talepler de pek dikkate alınmamıştır. Ayrıca, bir ortamda bulunan kişilerin kendi etraflarına çizdikleri ve bireyin çok çeşitli saygı ve hürmet

biçimlerini göstermekle yükümlü olduğu “benlik halkaları”nın sadece çok az bir kısmına dikkat çektim. Burada asıl altı çizilen hususlar, hem ifadesel hem de sözel olarak tezahür eden iletişim eylemlerinin ve özellikle de anlamı ve önemi sohbet-benzeri halkaların ötesine geçerek bütün bir durumu etkileyen eylemlerin düzenlenmesiyle ilgilidir. Şüphesiz, iletişim davranışının belli bir şekilde tanzim edilmesi tamamen kamu düzeniyle ilgili değildir, aksine buna dair düzenlemeler konunun gereklerine tam olarak uyan kavramlarla, kendi başına ele alınmayı gerektirecek kadar önemlidir. Yine de burada yapılmak istenen özel amaçlardan birisi de, “akıl hastalarının” hastalık belirtilerinin, bazen sağlığını yitirmiş zihinlerin doğasından ziyade kamu düzeninin yapısıyla alakalı olabileceğini göstermekti.

Bu çalışmada her biri etkileşim nesnesi olarak işlev gören üç temel sosyal birim kullanıldı. Bunlardan biri *yüz irtibatı* ya da karşılaşma idi. Bu birimler genellikle tek bir bilişsel ve görsel dikkat odağının bütün katılımcılar üzerinde bağlayıcı olduğunun resmen onaylandığı sohbet halkalarıdır. Başka bir sosyal birim de hangi irtibatın gerçekleşeceğine dair referans çerçevesini belirleyen daha kapsamlı sosyal-psikolojik birimlerden oluşan *sosyal ortam*dir. Üçüncüsü ve bütün ayrıntılarıyla ele alınan tek sosyal birim ise *sosyal topluluktur*. Başlangıçta bu, varlıklarıyla *sosyal durumun* sınırlarını belirleyen ve aralıksız bir süre boyunca karşılıklı olarak birbirlerinin yanında bulunan bir grup insan olarak tanımlanmıştı; yani yeni dâhil olan kişinin orada konuşlanmış olan topluluğun katılımcısı haline gelebileceği ve herhangi bir yerdeki gözlemleme imkânlarını kullanabileceği bir çevre. Çalışmanın sonlarına doğru “topluluk” kavramı ilave bir anlam daha kazanmaya başladı. Bireyler, sosyal ortam içerisinde konuşlanmış bir sosyal durumda olmaları sayesinde normatif olarak yönlendirilmiş birçok şekilde davranışlarını değiştirebilirler. Birbirlerinin yanında bulunan insanlar böylece sırf bir insan yığını iken küçük bir topluma, gruba ve küçük bir sosyal örgütlenme katmanına dönüşürler. Benzer şekilde kendilerini belirli

bir sosyal durumun içerisine düşmüş halde bulmaları sebebiyle davranışlarında gerçekleşen değişimler -yani duruma özgü görgü kurallarını uygulamaya başlamaları- bir arada düşünüldüğünde küçük bir sosyal sistem oluştururlar. Şunu da belirtmeliyiz ki “sosyal durum” tabirini gündelik hayatta kullandığımız zaman, bu kavram bazen iletişim imkânlarının oluşturduğu çevreye değil, ya bu küçük sosyal sisteme, yani orada bulunan kişilerin devam ettirdiği küçük sosyal gerçekliğe ya da o an aralarında cereyan ettiğini düşündükleri öznel açıdan anlamlı alışverişlere ve hareketlere işaret eder.

Tekrar etmem gerekirse; başkalarının yanındayken kişi, burada duruma özgü görgü kuralları olarak adlandırılan özel bir dizi kurala riayet ederek davranır. Yakından incelendiğinde bu kuralların, davranışsal ipuçlarına dair gelenekselleşmiş bir yöntem vasıtasıyla ifade edildiği üzere, durum içerisinde bireyin katılım ve ilgisinin farklı muhataplar arasında nasıl paylaştırılacağını belirleyen kurallar olduğu görülür. Bu paylaşım, farklı konuların ve işlerin uygun bir şekilde idare edilmesini de içerir; mesela planlanmış ana uğraşlar, “dalıp gitmeler”, gizli uğraşlar, insanın kendisiyle ilgilenmesi, karşılıklı katılım ve ilgiler, ilginin kaybolma eşiği ve benzeri birçok kavram bu farklı işleri ifade eder. Kişi, bu kuralların bir arada idare edilmesi sayesinde ilgi gösterme kabiliyetinin bir kısmının, orada bulunanların bir bölümünün ya da orada bulunmayanların ilgilendiği meseleler için değil, bütün olarak topluluk için (ve bunun arkasındaki sosyal ortam için) ayrıldığını anlar. Katılım ve ilginin böyle bağlayıcı şekilde ifade edilmesi topluluğa bir nevi görev bilinci içinde bağlı olmayı ve ona ait hissetmeyi temsil eder. Bu durumda kişi şunu anlayacaktır ki sosyal durum içerisindeki her katılım, kişisel bağlılığın ifade ettiği şeyin belli bir türünü temsil etmektedir. Demek ki duruma özgü görgü kurallarından başlayarak sonunda bağlılık meselesine kadar geldik.

Siyasî hareketler, meslekî örgütler, yerel topluluklar ya da aileler gibi farklı insanî örgütlenme biçimlerini sosyolojik açıdan

incelerken, münasip bir kişisel bağlanma meselesini de ortaya koymanın faydalı olduğu anlaşılmıştır: Üyeler örgütlenmelere hangi yollarla kendilerini bağlamakla yükümlüdür ve hangi şekillerde bunlardan uzak durmaları beklenir? Bu soru, bireyin, onu belli bir yerde tutan sosyal bağlarla bilinip tanınacağını ve yine bu bağlar vasıtasıyla sınırlara ve kendine has bir yaşamsal öze sahip sosyal varlıklara tutunduğunu anlamamızı sağlar. Sosyal durumlardaki davranışa bakarken de aynı soru, etkileşimsel faaliyetler hakkında bildiğimiz sayısız ayrıntının büyük kısmını bir araya getirmemizi ve anlamamızı sağlar. O halde bir sosyal topluluğu, sosyal ortamların daha somut bir varlık kazanmasını sağlayan küçük bir toplum olarak değerlendirmek ve sosyal davranışın inceliklerini de bizi topluluğa bağlayan kurumsallaşmış bağlar olarak görmek için geçerli sebebimiz vardır. Etkileşimsel bakış açısından yola çıkıp temel sosyal yapıların incelenmesiyle ulaşılan bir bakış açısına varırız. Sosyal topluluk, sosyal örgütlenmenin yalnızca şeffaf bir noktasını oluşturabilir, fakat bu nokta ne kadar ufak olursa olsun, onu sosyolojik olarak incelemenin bir mantığı vardır. Topluluğu, içerisinde var olduğu sosyal ortamı somutlaştırması gereken bir şey olarak anlarsak, ona daha çok ağırlık vermek için ilave sebeplerimiz olur.

Bu sebeple, sosyolojinin insanî örgütlenmelerin incelenmesi için geliştirdiği kapsamlı kavramlar pekâlâ sosyal ortamlar, topluluklar ve karşılaşmalar için de kullanılabilir. Küçük ölçekli kurumsal analizlerde kullanılan özel koordinatlar da burada kullanılabilir; rol dili, konum, statü sembolü, sosyal ilişki, resmî ve gayri resmî örgütlenme. Bireyin davranışını düzenleyen bir görgü kuralı çoğu zaman belli bir örgütlenmedeki, belli bir konumdaki kişinin davranışını düzenleyen bir kural olarak görülür. O halde, galiba duruma özgü görgü kurallarından bahsetmek için gereken tek şey, bunları belli konumların doğasında bulunan geleneksel rol beklentileri listesine ilave etmektir. Ve bazen böyle yapılır; mesela “düzeni muhafaza etmek” amaçlı özel kurumsallaşmış yükümlülükler söz konusu olduğunda.

Ancak katılım ve ilgi yükümlülüklerini daha yakından incelediğimizde, çok daha temel bir kavramsal düzenlemenin gerektiği görülür. Yüz yüze etkileşim, burada irtibatlar, topluluklar ve sosyal ortamlar olarak adlandırılan kendine özgü birimlerde meydana gelir. Sosyal bir müessese hem bu birimlerden oluşan bir sistem olarak hem de rol sistemleri olarak anlaşılabilir. Bir kişinin örgütsel konumu, resmî ve gayri resmî anlamda örgütlenme içerisinde gerçekleşen etkileşimler esnasındaki katılım yükümlülüklerini etkilese de, onun etkileşim içindeki yeriyle etkileşimin dışındaki yeri arasında bire bir ilişki olmalıdır. Bir örgütlenme içerisinde statü açısından pek farklı konumda olmayan kişiler belirli bir zamanda kendilerini çok farklı etkileşim yükümlülüklerinden sorumlu bulabilirlerken, örgütlenme içerisinde gayet farklı statülerde olanlar ise aynı etkileşim rolü içerisinde şekillenebilirler. Ayrıca, davranış yükümlülüklerinin bir örgütlenme içerisinde rolden role değişiklik gösterdiği doğrudur ancak aynı zamanda bu yükümlülükler belirli bir yerdeki roller içerisinde birbirlerinin yanında bulunan kişilerin kimler olduğuna göre de değişir. Ve bu yükümlülüklerden bazıları için konuşursak, etkileşim içerisinde rol alan gruplar bizzat rolün kendisinden daha doğal bir birimdir. Bazı davranış kuralları Yönetim Kurulu Başkanı'nın davranışına bakarak çok iyi bir şekilde irdelenebilir; fakat bizzatı yönetim kurulu toplantılarına bakarak daha iyi anlaşılabilir roller de vardır. Duruma özgü yükümlülüklerin incelenmesi sosyal rol yükümlülüklerinin incelenmesinden daha farklıdır.

Daha önce de belirtildiği üzere elbette kişi, bir toplulukla, bir sosyal müesseseye, bir akrabalık ağıyla, iki kişilik bir bağ ile ya da kayda değer bulabileceği başka herhangi bir sosyal örgütlenme birimiyle ilişkisi hakkında bir şey söylemek için duruma özgü münasebetsizlikler (ve aynı zamanda görgülü davranışlar) sergileyebilir. Ve niyeti ne olursa olsun, onun yanında bulunanlar da muhtemelen davranışı hakkında bu tür yorumlar yaparlar. Aslında kişi ne zaman herhangi türde bir örgütlenmenin temsil-

cisinin yanında bulunacak olsa ya da o örgütlenmenin herhangi bir sembolünün orada bulunduğuna şahit olsa, o örgütlenmeyle ilişkisinden bahsetmeden duramaz. Fakat bu ilişkiyi ifade etmek için kullanabileceği dil ve üslup sosyal topluluklara ve onun da gerisinde bu toplulukları mümkün kılan sosyal ortamlara bağlılığı ya da yabancılaşmayı anlatmak üzere tasarlanmış bir dildir. İki günlük sakalla bir sosyal partiye katılan bir adamın (bazen haklı olarak) karısına ya da ev sahibine veyahut da sosyal çevreye veya erkek konukların ait olduğu mesleğe ya da daha geniş anlamda topluluğa yabancılaştığı görülebilir. Fakat bunlar duruma dışarıdan yüklenmiş anlamlardır çünkü ilk olarak onun münasebetsizliği, sosyal ortamla ve bu ortam içerisinde gerçekleşen sosyal durumlardaki davranışları düzenlemek üzere tasarlanmış kurallarla ilişkilidir. Onun kusurlu davranışının kastî hedefi, ister orada bulunanlardan biri olsun isterse de, diğer aşırı uçta, orada olmayan birçok kişiyi de kapsayan daha geniş anlamdaki topluluk olsun, bu incitici kabahatin *birincil* muhatapları orada bulunan herkestir ve yalnızca onlardır. Her ne kadar orada bulunanlar bu kusurun oradaki herkesin birlikte oluşturduğu topluluğu hedef almadığını düşünerek anlayış göstermeye hazır olsalar da, bu anlayış kendi kendine ortaya çıkan bir şey değildir; fakat daha çok özel bir bilgiden ve yorumlamalara dayanan özel bir çabadan kaynaklanır.

Son olarak şunu söylemeliyiz ki, kişi kendisini içinde bulunduğu topluluğa bağlılık (ya da bir yabancılaşma) gösterecek bir konumda olsa ve bağlılık çok standart bir sosyoloji konusu olsa bile, yine de sosyal durumlar ve ortamlar söz konusu olduğunda bu bağlılık çok özel bir bağlılık türüdür. Topluluklar o an ve bir andan diğer ana devam etmekte olan şeylerdir ve tam da bu yüzden bir kişinin bağlılığının hem o an için hem de sürekli olması gerektiğinin ispatıdır. Ayrıca bu bağlılık kişinin malî kaynakları ya da gelecekteki çalışmaları gibi şeyleri ortaya koymasını değil, daha çok dikkatini, ilgisini ve yönelimini göstermesini gerektirir -yani kısacası katılım ve ilgi gösterme kabiliyetini-.

O halde kurumsal analizle ilişkili ama analitik olarak ondan ayrı olan etkileşim referans çerçevesi göz önüne alındığında, ana etkileşim hattının analizi gözler önüne serilebilir. Bu etkileşimin ifade eder gibi görüldüğü katılım ve ilgiye bir eylemin içinden bakıyoruz; bu katılım ve ilgiye onu sınırlayan düzenlemeleri görmek için bakıyoruz; ve bu kural ve düzenlemeleri, kendi başına gerçeklikler olarak topluluğa ve onu kapsayan sosyal ortama borçlu olunan şeylerin işareti olarak görüyoruz.

Bu durumda sözlerimi sonlandırırken şunu kabul etmeliyim ki, bir durum içerisindeki faaliyetin yalnızca o durum içerisinde konumlanmış tarafı çoğu zaman duruma özgü yanlarından çok daha esaslı ve önemlidir. Ayrıca faaliyetlerin, katılım yükümlülükleriyle çok sıkı bir şekilde belli kurallara bağlanan bileşenleri pek önemsiz ve küçük şeylerdir. Ancak sosyal ortamların örümcek ağı misali ince ve hassas dokusu pek de umut verici olmayan bu malzemelerle örülür. Bizim küçük engellemelerimizin ağa özenle ve titizlikle bağlandığını ve bizim ciddi faaliyetlerimizden ortaya çıkan atık ürünlerin bir örüntü oluşturacak şekilde işlendiğini ve bu ağ ile bu örüntünün çok mühim sosyal işlevler üstlenmek üzere inşa edildiğini fark ederiz. Şüphesiz ki bu durum, hayatlarımızın tam ve eksiksiz bir şekilde topluma hizmet etmeye mecbur edilmiş olmasına duyulan güvenin göstergesidir.

Öyle görünüyor ki topluluklara herhangi bir saygı işareti göstermeyi ihmal eden kişilerin “gurursuz” olduklarının ya da “kendilerine saygıları” olmadığıнын söylenmesi, toplumun üyelerinden bu şekilde faydalanmasının tipik sonucudur. Buradan şunu anlayabiliriz ki, kişinin duruma özgü görgü kurallarını devam ettirme konusundaki kabiliyeti ve gönüllülüğü, başkalarının onun hakkında en temel yargılarda bulunurken kullandıkları son derece belirleyici bir ölçüdür. Eğer doğru düzgün davranmayı reddederse, gerçek benliği olduğunu düşünmesi gerektiği şeyin aksine davrandığı sonucuna varılır.

Bu sebeple, bireyin sosyal davranışın incelikleri olarak gör-

düğü şeylerin, aslında onun sosyal topluluklara bağlılığını ya da bu topluluklardan ayrılmasını yönlendiren kurallar olduğu iddia edilmişti. İşte bu incelikler de kişiye bu gerçeği ortaya koyabilmesine yardımcı olacak dili ve üslubu sağlar. Kişi çoğu zaman pek fazla düşünmeden kuralları takip eder ve hissettiği şeyler, alışlagelmiş gelenek ve teamüllere ödenen küçük bir haraçtan başka bir şey değildir. Fakat eğer uygunsuzca hareket ederken yakalanırsa ya da başkalarını bu halde yakalarsa, ortaya çıkan mahcubiyet şaşırtıcı ölçüde derin olabilir. Kişi, bu tarz kaba ve hoyrat tavırların belli sınıflara has olduğu gibi kırıcı şeylere atıf yaparak bu karşılığı rasyonelleştirebilir (mesela çok gürültülü şekilde sakız çiğneyen ya da burnunu çeken birine öfkelenildiğinde olduğu gibi). Ancak bunun temelinde yatan şey, diğer kişinin kendisini yeterince ve doğru düzgün biçimde topluluğa ve bunun da ötesinde sosyal ortama vermediği düşüncesidir. Birey bir aileye ya da kulübe, herhangi bir sınıfa ya da cinsiyete veya bir millete ait olmaktan çok, bu topluluklara aittir ve bu topluluğun itibarlı bir mensubu olduğunu en iyi şekilde göstermelidir. Kuralları ihlal etmenin nihai cezası pek serttir. Nasıl ki hapishaneleri yasal düzeni çiğneyenlerle dolduruyorsak, tımarhaneleri de kısmen bu uygunsuz davranışlar sergileyenlerle dolduruyoruz -hapishane gibi kurumlar bizim canımızı ve malımızı korurken, tımarhanelerse topluluklarımızı ve sosyal ortamlarımızı muhafaza ederler-.

Erving Goffman

Toplum İçinde Davranmak

Toplum içinde nasıl davranılır? Oldukça sıradan olan bu soru etrafında Goffman, yüz-yüze karşılaşma ve durumlardaki etkileşim düzeninin esasını ve detaylarını ilk kez okurla paylaşıyor. Etkileşim içerisindeki bireyler, eş zamanlı olarak, birbirlerinin hem yargıcı hem de seyircisi olarak karışımıza çıkıyor. Burada düzen, öncelikle göz ve beden erişimi üzerinden, bireylerin birbirlerine yönelttikleri karşılıklı bakış, ilgi ve gözetim olarak kendini ifade ediyor. Düzenin “normalleri” kadar “delileri”, “damgalıları” veyahut da “madunları” da Goffman’ın merceğine takılıyor. “Yerini bilememe” hali olarak “delilik” ve erişime kapalılık olarak “engellilik” etkileşim düzeninin disipline etmeye çalıştığı kategorileri oluşturuyorlar. Madunların payına ise bir nevi “görünmezlik” ve “yok sayılma” düşüyor. “Uygar kayıtsızlık”, yüz-yüze karşılaşma anlarında etkileşimsel ilgiyi bir anda keserek karşıdakinin bizzatıhi mevcudiyetini ortadan kaldırıyor. Belki de tam da bu noktada Goffman sosyolojisi, iktidar ilişkilerinin bir mikro-sosyolojisi için tüm potansiyelini ortaya koyuyor; durumlara sızmış tahakküm bu sefer etkileşim düzeninin uzlaşılarının yerini alıyor, daha doğrusu, bu uzlaşılar üzerinden yeniden üretiliyor. Böylece, etkileşimlerin “silik” yüzleri her şeyden önce tahakküm altındaki yüzler olarak çıkıyor karşımıza: Deliler, Engelliler, Kadınlar, Siyahlar...

ISBN: 978-6059436434

9 786059 436434

/heretikyayin

